

TERCÜME-İ HİZÂNETÜ'L-EDEB

İzahlı ve Örnekli Belagat Terimleri Sözlüğü

ABDULLÂH SALÂHADDÎN-İ UŞŞÂKÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 156

<i>Edebiyat ve Sanat Serisi</i>	: 36
<i>Kitabın Adı</i>	: TERCÜME-İ HİZÂNETÜ'L-EDEB İzahlı ve Örnekli Belagat Terimleri Sözlüğü
<i>Müellifi</i>	: Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî (ö. 1197/1783)
<i>Özgün Dili</i>	: Osmanlı Türkçesi
<i>Hazırlayanlar</i>	: Prof. Dr. Mücahit Kaçar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi Prof. Dr. İlyas Karslı Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Öğretim Üyesi Dr. Ahmet Akdağ
<i>Son Okuma</i>	: Dr. Göker İnan, Yazma Eser Uzmanı
<i>Arşiv Kayıt</i>	: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Pertev Paşa Nr. 432 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY 2986
<i>Kapak Görseli</i>	: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi Nr. 1495
<i>Kitap Tasarım</i>	: Harun Takçı
<i>Baskı</i>	: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş. Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 42716
<i>Baskı Yeri ve Yılı</i>	: İstanbul 2020
<i>Baskı Miktarı</i>	: 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî

Tercüme-i Hizânetü'l-Edeb

İzahlı ve Örnekli Belagat Terimleri Sözlüğü

1. Edebiyat, 2. Arap Edebiyatı, 3. Türk Edebiyatı, 4. Belagat, 5. İbn Hicce, 6. Bediîyye

7. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî

ISBN: 978-975-17-4565-1

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

TERCÜME-İ HİZÂNETÜ'L-EDEB

İZAHLI VE ÖRNEKLİ BELAGAT
TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

(İNCELEME -METİN)

ABDULLÂH SALÂHADDÎN-İ UŞŞÂKÎ

(ö. 1783)

Hazırlayanlar
Mücahit Kaçar
İlyas Karslı
Ahmet Akdağ

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine’de, Kahire’de, Şam’da, Bağdat’ta, Buhara’da, Semerkant’ta, Horasan’da, Konya’da, Bursa’da, İstanbul’da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecektir değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanların geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
ÖNSÖZ	13
KISALTMALAR	17
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	19
GİRİŞ	21
BEDÎ'İYYÂT YAZMA GELENEĞİ	21
İBN HİCCE'NİN HİZÂNETÜ'L-EDEB VE GÂYETÜ'L-EREB'İ	25
İNCELEME	
BİRİNCİ BÖLÜM	
İBN HİCCE VE ABDULLÂH SALÂHADDÎN-İ UŞŞÂKÎ	27
İbn Hicce el-Hamevî'nin Hayatı ve Eserleri	27
Hayatı	27
Eserleri	28
Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Hayatı ve Eserleri	31
Hayatı	31
Eserleri	37
İKİNCİ BÖLÜM	
TERCÜME-İ HİZÂNETÜ'L-EDEB VE GÂYETÜ'L-EREB	58
Eserin Nüshaları	58
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 2986	59
Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 432	59
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi EH 1495	59
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 83	60
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 5612	60
Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Edebi Türkî Kula 22	60
Tercüme Usûlü	60
BELAGAT TERİMLERİ DİZİNİ	67
METNİN KURULUŞUNDA DİKKATE ALINAN HUSUSLAR	75

METİN

TERCÜME-İ HİZÂNETÜ'L-EDEB

77

el-Muḩaddime	80
ḩüsnü'l-İbtidā	81
Cinās-ı Mutlak u Mürekkeḩ	83
Cinās-ı Müleffaḩ	84
Cinās-ı Müzeyyel ü Lāḩıḩ	84
Cinās-ı Mükerrer ü Müreffel	85
Tecnīs-i Mürādif ü Müzāvic ü Müşābih	85
Cināsü't-Tām ve'l-Muḩarraḩ	86
Tecnīs-i Mertûḩ u Mefrûḩ	87
Cināsu'l-Muşaḩḩaf ve'l-Muḩarref	87
Cinās-ı Lafẓi vü Maḩlûḩ	88
Cinās-ı Ma'nevî	88
İstiḩrād	89
el-İsti'āre	90
el-İstiḩdām	92
el-Hezl elleẓi yurādu bihi'l-ciddü	94
el-Muḩābele	94
İltifāt	95
el-İftinān	96
el-İstidrāk	98
Leḩ ü Neşr	99
el-Muḩāḩakat	100
en-Nezāhet	103
et-Taḩyir	104
el-İbhām	106
İrsālü'l-Meşel	108
et-Tehekküm	114
el-Mürāca'at	115
Tevşih	116
Teşābüḩü'l-Eḩrāḩ	117
et-Teğāyür	118
et-Tezyil	118
et-Tefvif	119

el-Müvârebet	120
el-Kelâmu'l-Câmi'	122
el-Münâkaẓa	123
Reddü'l-'Acüz 'Ale's-Şadr	124
el-Ḳavl bi'l-Müceb	125
el-Hicv fi Ma'rızı'l-Medh	127
el-İstiṣnâ	128
et-Teşri'	130
et-Tetmîm	132
Tecâhülü'l-'Ârif	134
el-İktifâ	136
Mürâ'âtü'n-Nazîr	138
et-Temşîl	141
et-Tevcih	142
'İtâbu'l-Mer'i Nefsehü	147
el-Ḳasem	148
Ḥüsnü't-Taḥalluş	150
el-İttîrâd	152
el-'Aks	154
et-Terdid	157
et-Tekrâr	158
el-Mezhebü'l-Kelâmî	160
el-Münâsebet	162
et-Tevşî'	164
et-Tekmîl	166
et-Tefriḳ	168
et-Taşîr	169
et-Teşbih	170
et-Telmîh	175
Teşbih-i Şey'eyn bi-Şey'eyn	178
el-İnsicâm	178
et-Taḫşîl	184
en-Nevâdir	185
el-Mübâlağa	187
el-İğrâḳ	190
el-Ġulüvv	192

İtilâfu'l-Ma'nâ bi'l-Ma'nâ	195
Nefyü'ş-Şey' bi-İcâbihi	197
el-İğâl	199
et-Tehzîb ve't-Te'dîb	201
Mâ Lâ-Yestaḥîl bi'l-İn'ikâs	203
et-Tevriye	205
el-Müşâkele	214
el-Cem' ma'a't-Taḫsîm	216
el-Cem' ma'a't-Tefrîḫ	217
el-İşâret	219
et-Tevlîd	221
el-Kinâyet	224
el-Cem'	225
es-Selb ve'l-İcâb	225
et-Taḫsîm	227
el-İcâz	228
el-İştirâk	230
et-Taşrî'	231
el-İ'tirâż	232
er-Rücû'	233
et-Tertîb	234
el-İştikâḫ	235
el-İttifâḫ	236
el-İbdâ'	238
el-Mümâşe'le	240
Ḥaşrû'l-Cüz'î ve İlḥâḫuhu bi'l-Küllî	241
el-Ferâyid	243
et-Terşîḫ	243
el-'Unvân	245
et-Teshîm	247
et-Taṭrîz	248
et-Tenkît	250
el-İrdâf	251
el-İdâ'	253
et-Tevhîm	256
el-İlgâz	258

Mu‘ammā	262
Selāmetü'l-İhtirā‘	280
et-Tefsīr	281
Ḥüsni'l-İttibā‘	283
el-Müvārede	285
el-İzāh	286
et-Tefrī‘	287
en-Nesak	288
et-Ta‘did	289
et-Ta‘lil	290
et-Ta‘aṭṭuf	291
el-İstitbā‘	291
eṭ-Ṭā‘at ve'l-‘İşyān	292
el-Medḥ fi Ma‘razi’z-Zemm	294
el-Bast	296
el-İttisā‘	297
Cem‘u'l-Mu’telif ve'l-Muḥtelif	298
et-Ta‘rīz	300
et-Tarṣī‘	301
es-Sec‘	302
et-Tesmīt	304
el-İltizām	306
el-Müzāvece	307
et-Tecziye	309
et-Tecrīd	309
el-Mecāz	310
İtilāfu'l-Lafz ma‘a'l-Ma‘nā	312
İtilāfu'l-Lafz ma‘a'l-Vezn	312
İtilāfu'l-Ma‘nā ma‘a'l-Vezn	313
İtilāfu'l-Lafz ma‘a'l-Lafz	314
et-Temkīn	315
el-Ḥazf	316
et-Tedbīc	320
el-İktibās	321
es-Sühulet	325
Ḥüsni'l-Beyān	326

el-İdmâc	327
el-İhtirâs	329
Berâ'atü't-Taleb	330
el-'Akd	331
el-Müsâvât	332
Hüsnü'l-Hitâm	333
KAYNAKÇA	345
EKLER	349

ÖNSÖZ

İslâmî edebiyatta, Hz. Peygamber'i övmek amacıyla yazılan ve her beytin bedî' sanatlarından en az birini içermesi, basît bahrinin vezniyle yazılmış olması ve redif harfinin kesreli mim olması gibi şartları taşınması beklenen şiirler bedî'iyye olarak isimlendirilmiştir. Kaynaklara göre ilk bedî'iyye kasidesini Hicri 8. yüzyılda yaşamış olan Safiyyüddîn el-Hillî kaleme almıştır. Bedî'iyye türünde şiir yazarlardan birisi de Takiyyüddîn Ebû Bekr b. Hicce el-Hamevî'dir. Bedî'iyyesinde 142 beyitte 147 bedî' sanatına yer veren İbn Hicce el-Hamevî, kendi bedî'iyyesinde yer alan bedî' ilminin konularını ayet, hadis ve çok sayıda şiir örneğinden yararlanarak *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* adını verdiği eserinde ayrıntılı bir tarzda şerh etmiştir.

Bu çalışmaya konu edindiğimiz ve muhtevasından dolayı *Tercüme-i Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* olarak isimlendirdiğimiz eser de, İbn Hicce'nin bu eserinin Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî tarafından yapılmış muhtasar bir tercümesidir. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, aslında Hamîdüddîn Ebû Bekr Ömer b. Mahmûd el-Belhî'nin *Makâmât-ı Hamîdiyye* adlı Farsça eserini şerh etmiş ve *Riyâzü'l-Kavâ'id Hiyâzü'l-Fevâ'id* ismini verdiği bu şerhte kullandığı belagat terimlerinin anlaşılması için eserin mukaddime bölümüne İbn Hicce el-Hamevî'nin *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* isimli şerhinin aşağıda özelliklerini ayrıntılı olarak sunacağımız muhtasar bir tercümesini eklemiştir.

Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç, 2004 yılında yayımladığı bir makalede bu eserden bahsetmiş ve makalesine eserde yer alan belagat terimlerinin tanımlarını eklemiştir.¹ Muhterem hocamızın da izniyle üzerinde çalışmaya başladığımız bu kıymetli belagat eserini nihayet elinizdeki hâliyle yayımlamaya muvaffak olduk. Bu çalışmanın Giriş bölümünde bedî'iyye geleneğine ve İbn Hicce'nin bu gelenekteki yerine işaret edilerek kendisinin *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* isimli eserine dikkat çekilmiştir. Çalışmanın Birinci Bölüm'ünde Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî ile İbn Hicce'nin hayatları ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. İkinci Bölüm Salâhî'nin *Tercüme-i Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*'inin ayrıntılı tanıtımına ayrılmıştır. Bu bölümde eserin nüshaları ve tercüme usulü hakkında bilgi verildikten sonra muhtevasını oluşturan belagat terimlerinin dizinine yer verilmiştir. Çalışmamızın asıl bölümünü oluşturan metne ise Üçüncü Bölüm'de yer verilmiştir. Bu bölümde sadece metnin ortaya çıkarılmasına çalışılmamış, çoğu yerde eserin konusuyla doğrudan ilgili olmasa bile beyitlerin anlamları da dipnotlarda verilmiştir.

Bu eser, birçok hususta değerli hocalarımızdan ve dostlarımızdan aldığımız yardımlar sayesinde bitirilebilmiştir. Öncelikle yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu eseri daha önce bir makaleyle ayrıntılı olarak ele alan ve bizlere de eseri çalışma şevki ve izni veren hocamız Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç'a çok teşekkür ederiz. Metinde geçen Arapça beyitlerin anlamlandırılmasında ve kontrollerinde değerli yardımlarını gördüğümüz Prof. Dr. Kadri Yıldırım, Doç. Dr. Ahmet Gemi, İlyas Aslan, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Abdulhadioğlu ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Ekinci'ye çok teşekkür ederiz.

1 M. A. Yekta Saraç, "Salahaddîn-i Uşşâkî'nin Belagat ile İlgili Eseri ve Bu eserdeki Edebi Terimler" *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2004, S. 31, s. 281-318.

Ayrıca eserin hazırlanması ve basılmasındaki katkı ve teşviklerinden dolayı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanı Prof. Dr. Muhittin Macit'e, Çeviri ve Yayın Dairesi Başkanı Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı'ya, eserin son okumasını gerçekleştiren Dr. Göker İnan ve Ahmet Kaylı'ya, basım sürecini takip eden İsmet İpek'e ve emeği geçen diğer kurum personeline de teşekkürü bir borç biliriz.

Türkçe belagat literatürüne bir katkıda bulunmak amacıyla metnini ortaya koymaya çalıştığımız bu eser de elbette insanoglunun elinden çıkan her iş gibi birçok hatayla maluldür. Eseri inceleyecek olanlardan, görecekları hata ve kusurlara iyi niyetimize hamlederek insaf nazarıyla bakmalarını ve bu yanlışları tarafımıza iletmelerini istirham ederiz.

M. Kaçar, İ. Karslı, A. Akdağ
Mart-2020

KISALTMALAR

age. : adı geçen eser

b. : bin

bkz. : bakınız

C. : cilt

cm : santimetre

Haz. : hazırlayan

Hız. : hazret

Ktp. : Kütüphanes

Nr. : Numara

s. : sayfa

S. : sayı

vb. : ve benzeri

vr. : varak

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا (آ)	a, ā, e	ش	ş
ء	'	ص	ş
ب	b, p	ض	ḍ, ḏ
پ	p	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	ṯ	ع	‘
ج	c, ċ	غ	ġ
چ	ç	ف	f
ح	ḥ	ق	ḳ
خ	ḫ	ك	k, g, ḡ
د	d	ل	l
ذ	ẓ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, o, ö, u, ü, ū
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	ی	y, ı, i, ī

GİRİŞ

BEDÎ'İYYÂT YAZMA GELENEĞİ

Arapça بَدَعَ kökünden türeyen bedî' kelimesi, “örneği ve benzeri olmayan bir şeyi yaratan, örneği ve benzeri olmadan yaratılan şey” anlamlarına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in Bakara sûresinin ² ﴿بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ şeklindeki 117. ayetinde bedî' kelimesi, eşsiz bir şekilde yaratma manasıyla Cenâb-ı Hakk'ın bir sıfatı olarak yer almaktadır.³

Bir belâgat terimi olarak bedî', sözün lafız ve mana yönünden kusursuz olup kulağa hoş gelmesinin kurallarını inceleyen ilim dalıdır. Bedî' ilminin temellerini el-Câhız'ın attığı kabul edilmektedir. Ancak bu ilim hakkında müstakil bir kitap yazarak bu ilmi inceleyip konularını tarif eden ilk kişi, *Kitâbu'l-Bedî'* adlı eseriyle İbnü'l-Mu'tez'dir. İbnü'l-Mu'tez, bedî'in bir ilim hâlini almadan önce Kur'ân'da, hadiste, eski Arap şairlerinin şiirlerinde ve bedevilerin günlük konuşma dillerinde var olduğunu dile getirmiş ve bu görüşünü çeşitli misaller getirerek ispatlama yoluna gitmiştir. İbnü'l-Mu'tez, eserinde bedî' ilminin konuları arasında istiâre, cinâs, mutâbaka, reddü'l-acüz ale's-sadr ve mezheb-i kelâmî terimlerini zikretmiş ve bunlara başka ilavelerin de yapılabileceğini dile getirmiştir. Kendisi, mehâsinü'l-kelâm ve ş-ş-i'r başlığı altında yukarıda saydığı bedî' terimlerine 12 sanat daha eklemiştir.⁴

² “Göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır.” Bakara, 2/117.

³ Mohammad Sami Jabar Albayati, *Safiyuddîn el-Hillî'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Bediyye Kasidesinin İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s. 58.

⁴ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 320.

Kudâme b. Cafer, *Nakdu's-Si'r* adlı eserinde belâgate dair konulardan bahsederken bedî' ilmi kapsamında 20'ye yakın terim zikretmiştir. Bu terimlerden bazısını İbnü'l-Mu'tez'in kullandığı adlarla bazısını da farklı adlarla anmıştır. Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn* adlı eserinde bedî' ilminin konularını kapsamlı bir şekilde ele almış ve daha önce zikredilen terimlere yeni terimler eklemiştir. Bedî' ilmini, belâgatin meânî ve beyân ilimlerinden ayırarak inceleyen ilk kişi İbn Reşîk el-Keyrevânî'dir. El-Keyrevânî, *el-Umde* adlı eserinde beyân ve bedî' sanatlarını ele almıştır. İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha* adlı eserinde bedî' ilmine yer vermiş ve bedî' ilminin konularını lafız ve mana bakımından tasnif ederek ele almıştır.⁵ Bundan sonra gelen âlimler, bedî' ilmini meânî ve beyândan ayırarak ele almış ve bu ilmi muhassinât-ı maneviye ve muhassinât-ı lafziyye başlıkları altında tasnif etmişlerdir.

Araplar, bedî' ilminin sanatlarını ihtiva ederek yazılan şiirlere bedî'iyye, bu türe ise bedî'iyât adını vermişlerdir. Bu türde yazılan şiirler, Hz. Peygamber zamanında Hassân b. Sâbit ve Ka'b b. Zühayr gibi şairler tarafından başlatılmış, Emevîler ve Abbâsîler devrinde gelişerek devam etmiştir. Hz. Peygamber'i övmek amacıyla yazılan her şiir, bedî'iyât türünde kabul edilmemiştir. Bir şiirin bedî'iyât türünde kabul edilebilmesi için en az elli beyitten oluşması, her beytin bedî' sanatlarından en az birini içermesi, basît bahrinin vezniyle yazılmış olması ve redif harfinin kesreli mim olması şartlarını taşıması gerekmektedir.⁶

Hicri sekizinci yüzyılda yaşamış olan Safiyyüddîn el-Hillî, bedî'iyye kasideleri geleneğini başlatmıştır. Kaynaklara göre ilk bedî'iyye kasidesini el-Hillî yazmıştır. el-Hillî'nin kasidesi, 145 beyitten oluşup 151 bedî' sanatını içermektedir. el-Hillî, bedî'iyye kasidesini *Netâ'icü'l-Elme'iyye fî Şerhi'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye fî'l-Medâ'ihî'n-Nebeviyye* adıyla şerh etmiştir.⁷ el-Hillî'nin bedî'iyyesi,

5 Albayati, *age.*, s. 61-62.

6 Hulûsi Kılıç, "Bedîiyyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 323.

7 Albayati, *age.*, s. 66.

bedî'yye ismiyle yazılan ve bir bütün olarak bu konuyu ele alan ilk eserdir. Yazar, her beyitteki bedî' sanatını beytin yanına yazmıştır. el-Hillî'nin kasidesi, kendisi dışında başka şârihler tarafından da şerh edilmiştir.⁸

El-Hillî ile başlayan bedî'yyât türünde kaside yazma geleneği kendisinden sonra da devam etmiştir. İbn Câbir el-Endülüsî'nin, *el-Hulletu's-Siyerâ fî Medhi Hayri'l-Verâ* adıyla yazdığı kasidesi bunlardan biridir. 177 beyitten oluşan bu kaside 51 bedî' sanatını içermektedir. Bu kaside, hem şairin kendisi hem de Şehâbeddîn Ebû Cafer b. Yûsuf er-Ruaynî el-Endülüsî tarafından şerh edilmiştir.⁹

İzzeddîn el-Mevsilî, 139 beyitten oluşup 144 bedî' sanatı içeren bir bedî'yye yazmıştır. Şair, bu kasidesini *et-Tevassul bi'l-Bedî' ile't-Tevassul bi's-Şefî'* adıyla şerh etmiştir. el-Mevsilî, bu kasidesinde işlediği her bedî' sanatının ismini şiir içinde de kullanmıştır.¹⁰

Zeyneddîn Şaban b. Muhammed b. Dâvûd el-Âsârî, *el-Ikdu'l-Bedî' fî Medhi's-Şefî'* ismiyle 400 beyitten oluşup 240 bedî' sanatını içeren bir kaside yazmıştır. Bu kaside, bedî'yyelerin en uzununu sayılmıştır. Âsârî'nin bunun dışında iki bedî'yyesi daha mevcuttur.¹¹

Abdurrahmân b. Muhammed b. Yûsuf b. Alî Vecîhüddîn el-Alevî el-Yemenî tarafından *el-Cevheru'r-Reftî' ve Vechu'l-Meânî fî Marifeti Envâ'i'l-Bedî'* ismiyle yazılan bedî'yyesi, 131 beyitten oluşup 132 bedî' sanatını ihtiva etmektedir. Bu bedî'yye, ez-Zebîdî ve Îsâ b. Haccâc tarafından şerh edilmiştir.¹²

İbnü'l-Mukrî el-Yemenî'nin *el-Cevâhirü'l-Lâmi'a fî Tecnîsi'l-Ferâ'idî'l-Câmi'a li'l-Meânî'r-Râ'i'a* adlı bedî'yyesi, 144 beyitten

8 İzzet Marangozoğlu, *Arap Edebiyatında Bedî' ve Bedî'yyât*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005, s. 67.

9 Albayacı, *age.*, s. 70.

10 Albayacı, *age.*, s. 71.

11 Albayacı, *age.*, s. 71.

12 Marangozoğlu, *age.*, s. 71-72.

oluşup 150 bedî‘ sanatını ihtiva etmektedir. Bu eser, şairin kendisi tarafından şerh edilmiştir.¹³

Bedî‘iyye türünde şiir yazarlardan birisi de Takiyyüddîn Ebû Bekr b. Hicce el-Hamevî’dir. İbn Hicce el-Hamevî’nin bedî‘iyyesi 142 beyitten oluşup 147 bedî‘ sanatını ihtiva etmektedir. İbn Hicce el-Hamevî, bedî‘iyyesinde ele aldığı bedî‘ sanatının ismine beyitte yer vererek el-Mevsilî’nin tarzını benimsemiştir.¹⁴

Yukarıda anılan bedî‘iyyelerin yanı sıra başka bedî‘iyyeler de yazılmıştır. Bunlardan bazısının yazarları ile eserlerinin adlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Celâleddîn es-Suyûtî, *Nazmu’l-Bedî‘ fî Medhi Hayri Şefî‘*; Âişe el-Bâ‘ûniyye, *el-Fethu’l-Mübîn fî Medhi’l-Emîn*; İbnu’l-Hayyât Abdurrahmân b. Muhammed b. Selmân el-Hamevî, *el-Ma‘âni’l-Yetîme ve’l-Mebâni’r-Rahîme*; Ebû Şucâ‘, *el-Husûnu’l-Mu‘idde li-Keffi Yedi’l-Cânî ani’l-Bürde*; Ferec b. Ahmed b. Ebû Bekr et-Tahtâî, *Nuhbetü’l-Bedî‘ ve Envâ’ihî fî Medhi’l-Cenâbi’r-Refi‘ ve Etbâ’ih*; Şehâbeddîn Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Himyerî, *Mevâhibü’l-Bedî‘ fî İlmi’l-Bedî‘*; Taceddîn Abdulvahhâb b. Ahmed b. Muhammed b. Arabşâh, *Şifâu’l-Kelîm bi-Medhi’n-Nebiyyi’l-Kerîm*; Alî b. Muhammed b. Halîd el-Balâtnasî ed-Dimeşkî, *Nüzhetü’n-Nâzir ve Behçetü’l-Hâtir*; Abdurrahmân b. Ahmed b. Alî el-Hamîdî, *Temlîhü’l-Bedî‘ bi-Medhi’ş-Şefî‘*; Ebü’l-Vefâ b. Ömer b. Abdulvahhâb b. el-Urdî, *et-Tirâzu’l-Bedî‘ fî İmtidâhi’ş-Şefî‘*; Abdulber b. Abdulkâdir b. Muhammed el-Feyyûmî, *İrşâdu’l-Mutî‘ fî’t-Tevşî‘*; Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Ma’sûm el-Medenî, *Takdîmu Alî*; Abdulganî b. İsmâîl b. Abdulganî en-Nablûsî, *Nesemâtu’l-Eshâr fî Medhi’n-Nebiyyi’l-Muhtâr ile Melîhü’l-Bedî‘ fî Medhi’ş-Şefî‘*; Kâsım b. Muhammed el-Bekrecî el-Halebî, *el-Ikdu’l-Bedî‘ fî Medhi’ş-Şefî‘*; Alî Muhammed Tâceddîn b. Abdulmuhsin el-Kalî el-Hanefî el-Mekkî, *Miftâhu’l-Ferec fî Medhi Âli’d-Derec*; Gulâm Alî Âzâd b. Nûh el-Hüseynî, *el-Kasîdetü’l-Bedî‘iyye*; Muhammed b. Mustafâ b. Kemâleddîn el-Bekrî, *Menhü’l-Îlâh fî Medhi Resûlullâh*; Muhammed Emîn b. Hayrullâh b. Mahmûd b. Mûsâ el-Hatîb el-

13 Albayâtı, *age.*, s. 71.

14 Marangozoğlu, *age.*, s. 76.

Umerî, *el-Bedî'yyetü'l-Umeriyye*; Alî b. Ahmed Takiyyüddîn en-Neccârî el-Kabbânî, *Merâku'l-Ferec fî Medhi Âli'd-Derec*; Halîl el-Vekîl el-Behnevî, *Suduvvu'l-Andelib fî Medhi'l-Habîb*. İbn Dukmâk, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Hamevî, Abdulkâdir b. Muhammed b. Yahyâ el-Hüseynî et-Tâberî el-Mekkî eş-Şâfi'î, Abdullah ez-Ziftâvî, el-Hasan b. Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Husnî el-Alevî el-Celâl el-Yemenî, Mahmûd b. Halîl Dâmâd Beyâzîzâde, Nâzım el-Multekî, Mustafâ b. Abdulvahhâb b. Saîd es-Salâhî vb. kişiler de bedî'yye türünde eserler yazmıştır.¹⁵

İBN HİCCE'NİN HİZÂNETÜ'L-EDEB VE GÂYETÜ'L-EREB'İ

Eser, İbn Hicce el-Hamevî'nin yukarıda bahsedilen bedî'yyesi üzerine kendisinin yazdığı şerhtir. Şairin kendisinin yanı sıra Muhammed b. Ahmed b. Osmân el-Bistâmî, Osmân ez-Zâhir, Muhammed b. İsâ b. Mahmûd b. Kinân vb. kişiler de İbn Hicce el-Hamevî'nin söz konusu eserini şerh etmişlerdir.

İbn Hicce'nin bu eseri, Ebü'l-Vefâ Nasr el-Hûrînî ve İbrâhîm Abdülgaffâr gibi nâşirler tarafından muhtevası esas alınarak eserin ismi *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* olarak konulmuş ve eser bu isimle yaygınlık kazanmıştır. Eserde bedî' ilminin konuları ayet, hadis ve çok sayıda şiir örneğinden yararlanılarak ele alınmıştır.

İbn Hicce'nin çok sayıda kaynağa başvurarak hazırladığı bu eser, 826/1423 yılında telif edilmiştir. Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed et-Taberî, İbn Hicce'nin bu eserine *Takdîmü Ebî Bekr* adını vermesini tenkit etmiş ve bu konuda *Aliyyü'l-Hücce bi-Te'hîri İbn Hicce* adıyla bir eleştiri kaleme almıştır. Kendisinden sonra bedî'yyât türünde yazılan birçok esere kaynaklık eden *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* üzerine Abdülhay İbnü'l-İmâd el-Hanbelî

15 Bedî'yyat türünde yazılmış diğer eserler için bkz. Marangozoğlu, *age*.

tarafından *Şerhu Ebi'l-Felâh* ismiyle bir muhtasar kaleme alınmıştır. İbn Hicce'nin çok sayıda neşri bulunan bu eseri, Muhammed Ebü'l-Fadl tarafından Kâhire'de tahkik edilerek neşredilmiştir.¹⁶ Ayrıca eserin Kevkeb Diyab tarafından hazırlanan (Darussadr, 2001) beş ciltlik tahkiki de bulunmaktadır.¹⁷

Bu çalışmaya konu edindiğimiz ve muhtevasından dolayı *Tercüme-i Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* olarak isimlendirdiğimiz eser de, İbn Hicce'nin bu eserinin Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî tarafından -başka eklemelerde de bulunularak- yapılan muhtasar bir tercümesidir. Çalışmamızda öncelikle Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî ve İbn Hicce'nin hayatları ve eserleri ile bu tercümenin muhtevası ve tercüme usulü hakkında bilgiler verilecek, ardından da eserdeki belagat terimlerini içeren indeksi sunulacaktır. Çalışmamızın sonunda eserin transkripsiyonlu metni sunulacaktır.

16 Karaaslan, *age.*, s. 65.

17 <http://ar.lib.eshia.ir/86736/1/509>

İNCELEME

BİRİNCİ BÖLÜM İBN HİCCE VE ABDULLÂH SALÂHADDÎN-İ UŞŞÂKÎ

İbn Hicce el-Hamevî'nin Hayatı ve Eserleri

Hayatı

Tam adı Ebü'l-Mehâsin Takiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdullâh b. Hicce el-Hamevî olup 767/1366 yılında Suriye sınırları içerisinde yer alan Hamâ'da doğmuştur. İbn Hicce, küçük yaşta iken Kur'ân'ı ezberlemiş, tahsiline Hamâ'da başlayarak Şeyh Şemseddîn el-Heytî, Alâeddîn İbnü'l-Kudâmî, İzzeddîn Alî b. Hüseyin el-Mevsilî ve Ebû Bekr İbnü'l-Haysemî gibi âlimlerden dil ve edebiyat dersleri almıştır. Halk şiiri alanında Alâeddîn el-Kudâmî'nin bilgisinden faydalanan İbn Hicce, şiir hayatına zecel ve mevâliyyâ gibi halk şiiri türlerinde manzumeler yazarak başlamıştır. İlerleyen zamanlarda Hamâ'nın âlimleri ve devlet adamları için kasideler yazmış, özellikle Şam kadısı Burhâneddîn İbn Cemâa'ya yazdığı methiyesi ile ün kazanmıştır. Şam, Halep, Kâhire gibi yerlere çeşitli seyahatlerde bulunan İbn Hicce, dostu Nâsırüddîn Muhammed İbnü'l-Bârizî'nin tavsiyesi üzerine sultan tarafından 814/1412 yılında Kâhire'de dîvân-ı inşâ kâtipliği görevine tayin edilmiştir. Kâhire'de iken Fahreddîn b. Mukânis, Mecdüddîn b. Mukânis, İbn Haldûn, İbn Hacer el-Askalânî gibi şahsiyetlerle tanışmıştır. İbn Hicce, söz konusu göreve tayin edildikten sonra sultanın seferlerine bizzat iştirak etmiştir. Uzun süre bu görevi sürdüren İbn Hicce, 829/1426 yılında Hamâ'ya geri dönmüş ve vefat ettiği 15 Şaban 837/27 Mart 1434 tarihine kadar orada yaşamıştır. Hamâ'ya geri döndükten sonra telif hayatıyla meşgul

olmuştur. İbn Hicce, Hamâ'dan ayrı kaldığı zamanlarda Hamâ'yı daima özlemiş, Hamâ'ya özlem şiirleri yazmış ve hayatının son demlerini Hamâ'da ilim ve edebiyatla meşgul olarak geçirmiştir.¹⁸

Eserleri

1. el-Bedî'yye

İbn Hicce el-Hamevî'nin *Takdîmu Ebî Bekr* adıyla da bilinen bu eseri 142 beyitten oluşup 147 bedî' sanatını ihtiva etmektedir. Müellif, her beyitte ele aldığı bedî' sanatının adına da yer vererek kendisinden önce bedî'yye konusunda eser neşreden el-Mevsilî'nin tarzını benimsemiştir. Şiirindeki incelik ve akıcı üslûbuyla da yine bu alanda eser neşreden el-Hillî'nin tarzına yaklaşmıştır. İbn Hicce el-Hamevî, bu eserini şerh etmiştir. Aynı zamanda Osmân b. Tâhir, Muhammed b. Îsâ b. Kenân, Muhammed b. Hasan es-Semennûdî ve Hûrî Bûlîs Avvâd tarafından da şerh edilmiştir. Avvâd'ın şerhi *el-Ikdu'l-Bedî' fî Fenni'l-Bedî'* adıyla Beyrut'ta 1298/1881 yılında basılmıştır. İbn Hicce'nin bu eserine Suyûtî tarafından *Tanzîmü'l-Bedî' fî Medhi's-Şefî'* adıyla bir nazire yazılmıştır.¹⁹

2. Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb

Bu eser hakkında çalışmamızın giriş bölümünde bilgi verilmiştir.

3. Semerâtü'l-Evrâk

Müellif, Harîrî'nin *Dürrettü'l-Gavvâs*, İbnü'l-Cevzî'nin *İmtihânü'l-Ezkiyâ* ve İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'i gibi yaklaşık 40 eserden istifade ederek kıssa, fıkra, güzel cevap, atasözü, nadir olaylar, seçme şiirler vb. konularda yaptığı derlemeleri mecmua türündeki bu eserinde toplamıştır. Eserin ilk kısmında hikâyeye, fıkra, güzel cevaplar ve nadir olaylar, kalan kısmında ise kâtiplik mesleği yapmak isteyenlere nasihatler yer almaktadır. İbn Hicce'nin bu eseri

18 Nasuhi Ünal Karaaslan, "İbn Hicce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul, 1999, s. 65; Mücahit Küçüksarı, *İbn Hicce el-Hamevî ve Dîvânı (Edisyon-Kritik)*, Palet Yayınları, Konya, 2018, s. 25-42.

19 Karaaslan, *age.*, s. 65; Marangozoğlu, *age.*, s. 76.

üzerine çeşitli zeyiller yazılmış olup eserin birkaç defa baskısı yapılmıştır.²⁰

4. Zeylü Semerâti'l-Evrâk (Te'hîlü'l-Garîb)

İbn Hicce, yukarıda zikredilen eseri üzerine manzum ve mensur seçmeler ihtiva eden bir zeyil yazmıştır.

5. Bulûgu'l-Emel fî Fenni'z-Zecel

İbn Hicce, Arap şiiri formlarından zecel, muvaşşah, mevâliyyâ, kâne ve kân, kûmâ vb. türlerde çok sayıda şiir örneği ve söz konusu şiirlerin açıklamalarını bu eserinde neşretmiştir. Eser, Rızâ Muhsin el-Kureyşî tarafından 1974 yılında Şam'da basılmıştır.²¹

6. Keşfü'l-Lisâm an Vechi't-Tevriye ve'l-İstihdâm

İbn Hicce, konuyla alakalı Selâhaddîn es-Safedî'nin *Fazzu'l-Hitâm ani't-Tevriye ve'l-İstihdâm* adlı eserini yetersiz bulmuş ve bunun üzerine adı geçen eserini kaleme almıştır. Tevriye ve istihdâm sanatlarıyla ilgili bol sayıda örnek içeren bu eser, aslında İbn Hicce'nin *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* adlı eserinin tevriye ve istihdâm bölümlerinin genişletilmiş hâlidir.²²

7. Sübûtü'l-Hücce ale'l-Mevsilî ve Hillî li'bni Hicce

Bu eser, İbn Hicce'nin *el-Bedî'iyye* ve onun şerhi olan *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* adlı eserinin Safiyyüddîn el-Hillî ile İzzeddîn el-Mevsilî'nin bedî'iyyelerinin taklidi olduğu şeklindeki iddialara İbn Hicce tarafından verilen cevapları içermektedir. Müellif, bu eserinde kendi bedî'iyyesi ve onun şerhini söz konusu kişilerin bedî'iyyeleriyle mukayese ederek kendisi hakkındaki iddiaları çürütmeye çalışmıştır.²³

20 Küçüksarı, *age.*, s. 47.

21 Karaaslan, *age.*, s. 65.

22 Karaaslan, *age.*, s. 65.

23 Karaaslan, *age.*, s. 65.

8. Kahvetü'l-İnşâ

Bu eser, İbn Hicce'nin mektuplarını içeren bir mecmuadır. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde İbn Hicce'nin Kâhire'de dîvân-ı inşâ kâtibiyken yazdığı mektuplar yer almaktadır. Eserin ikinci bölümünde ise İbn Hicce'nin çeşitli seferlerde kaleme aldığı mektuplar yer almaktadır.²⁴

9. Bulûgu'l-Murâd mine'l-Hayevân ve'n-Nebât ve'l-Cemâd

İbn Hicce'nin bu eseri hayvanlar, bitkiler ve değerli taşlarla ilgili bilgi ve şiirler içermektedir.

10. Bulûgu'l-Merâm min Sîreti İbn Hişâm ve'r-Ravzu'l-Ünüf ve'l-İ'lâm

Bu eser, İbn Hişâm'ın *Sîret* adlı eseri üzerine yazılan *er-Ravzu'l-Ünüf* ve *el-İ'lâm* adlı eserlerin muhtasarıdır.²⁵

11. Bürûkü'l-Gays

İbn Hicce'nin bu eseri, Tuğrâi'nin *Lâmiyyetü'l-Acem* adlı kasidesi üzerine Selâhaddîn es-Safedî'nin yazdığı *Gaysü'l-Müseccem* adlı şerhinin hâşiyesidir.²⁶

12. Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd

Bu eser, Ka'b bin Züheyr'in ünlü kasidesinin İbn Hicce tarafından yapılan şerhidir.

13. Dîvân

İbn Hicce'nin *Dîvân*'ı 54 kaside, 217 mukatta'a, 2 muvaşşaha, 3 tahmîs olmak üzere toplam 276 şiir içermektedir.²⁷ İbn Hicce'nin *Dîvân*'ı, Mücahit Küçükşarı tarafından hazırlanıp 2018 yılında Palet Yayınları'nda basılmıştır.

²⁴ Karaaslan, *age.*, s. 65-66.

²⁵ Karaaslan, *age.*, s. 66.

²⁶ Karaaslan, *age.*, s. 66.

²⁷ Küçükşarı, *age.*, s. 55-56.

Çok sayıda eser telif eden İbn Hicce'nin yukarıda anılan eserlerin haricinde *Ezhârü'l-Envâr*, *Mültekatâtı İbn Hicce*, *Mecra's-Sevâbık*, *Tahmîsü Kasîdetü'l-Bürde*, *Tagrîdû's-Sâdıh*, *Tahrîrî'l-Kırâtî*, *Zâviyetü Şeyhi's-Şüyûh*, *Beyâzu'n-Nebât*, *Emânu'l-Hâ'ifin min Ümmeti Seyyidi'l-Mürselîn*, *Lezkatü'l-Baytâr fî Akri İbni'l-Attâr*, *Reşfî'l-Menhel*, *Tahmîsü's-Süheylî*, *Büyûtü'l-Aşere*, *Kabûlü'l-Beyyinât*, *Hadîkatü Züheyr*, *Nâdıcı Kalâkıs*, *Katrü'n-Nebâteyn*, *Letâifü't-Taltîf*, *Nevâdirü'l-Üdebâ*, *es-Sîretü's-Şeyhiyye* adlı eserleri de mevcuttur.

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Hayatı ve Eserleri

Hayatı

Manzum ve mensur birçok eser kaleme alan Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, söz konusu eserlerde zaman zaman farklı isimler kullanmış olduğundan kaynaklarda Abdullâh Salâhaddîn, Salâhaddîn Uşşâkî, Salâhî Dede, Salâhî Abdî Efendi, Abdullâh Salâhî vb. isimlerle anılmıştır.²⁸ Kaynaklarda Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin doğum yeri ile ilgili muhtelif rivayetler yer almaktadır. Bazı kaynaklar onun 1116/1705 yılında bugün Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Kesriye'de (Kastorya) doğduğunu²⁹ bazı kaynaklar ise Balıkesir'de doğduğunu dile getirmişlerdir.³⁰ Kimi kaynaklarda Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin 1130/1717 yılında doğduğu şeklinde

28 Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, s. 14.

29 Semih Ceyhan, "Salâhî Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 17; Sadullah Enverî, *Târih-i Enverî*, Millet Kütüphanesi, No: 067, v. 179b.

30 Müjgan Cunbur, "Salâhî", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. VII, Ankara, 2007, s. 465; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, C. 1, İstanbul, 1333 (1914), s. 104; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, C. IV, İstanbul, 1311 (1893), s. 2965; Fatîm Davud, *Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatîm Tezkiresi)*, (Haz. Ömer Çiftçi), Ankara, 2017, s. 302, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 19. 04. 2019).

rivayetler de söz konusudur.³¹ Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin hayatı ve eserleri üzerine kapsamlı bir çalışma hazırlayan Mehmet Akkuş, Uşşâkî ile bizzat görüştüğü bilgisinden hareketle Sadullâh Enverî'nin *Târih-i Enverî* ve Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî ile aynı asırda yaşamış Hâfız Hüseyin Ayvansarayî'nin *Vefeyât-ı Meşâyih* adlı eserlerine dayanarak O'nun doğum yerinin Kesriye, doğum tarihinin ise 1116/1705 olduğunu belirtmiştir.³² Sadullâh Enverî ile Hâfız Hüseyin Ayvansarayî'nin, çağdaşı Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî hakkında verdikleri bilgilerin doğruluk payının daha yüksek olduğu ihtimalinden hareketle Uşşâkî'nin doğum yerinin Kesriye (Kastorya), doğum tarihinin ise 1116/1705 olduğunu söylemek mümkündür.

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin hayatının ilk dönemi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunamamaktadır. Hüseyin Vassâf, Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî hakkında kaleme aldığı *Risâle-i Salâhiyye* adlı eserinde Uşşâkî'nin babasının kâtipler zümresinden Muhammed Abdülazîz olup Saraybosna'da doğduğunu ve daha sonra Kesriye'ye göç ettiğini dile getirmiştir.³³ Ancak ne zaman ve ne sebeple Kesriye'ye göç edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Tahsil hayatına Kesriye'de başlayan Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, henüz genç yaşta iken İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da hangi medreselerde hangi hocalardan ders aldığına dair kaynaklarda herhangi bir kayıt yoktur. İstanbul'da evvela tahvil kaleminde bir süre çalışmış ardından Hekimoğlu Ali Paşa'nın maiyetine katılmıştır. Hekimoğlu Ali Paşa ile birlikte Osmanlı coğrafyasının pek çok yerine seyahat etme fırsatı bulmuştur. Bu seyahatlerin ilki, 1147/1735 yılında Ali Paşa'nın Bosna'ya vali olarak görevlendirilmesi dolayısıyla Bosna'ya yapılmıştır. Bosna'da Ali Paşa'nın kitâbet erkânı arasında yer almıştır. 1152/1740 yılında Ali Paşa'nın tayini Mısır'a çıkınca Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'yi de beraberinde götürmüştür. Yaklaşık

31 Cunbur, *age.*, s. 465; Bursalı Mehmed Tâhir, *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Tercüme-i Ahvâli*, İstanbul, 1316 (1898), s. 43;

32 Mehmet Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhi)'nin Hayatı ve Eserleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 14-15.

33 Semih Ceyhan, "Salâhi Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, s. 17.

bir sene Mısır'da kalan Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, orada Nakşibendî şeyhi Hasan Demenhûrî ve Halvetî şeyhi Şemseddîn el-Hifnî ile tanışmıştır. Uşşâkî, Hasan Demenhûrî'den cifr, vefk, ilm-i hurûf gibi ilimler öğrenmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa, 1153/1741 yılında Mısır'dan Anadolu'ya görevlendirilince Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, Ali Paşa'dan izin alarak İstanbul'a dönmüş ve devlet memuriyetinden ayrılmıştır.³⁴

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, memuriyeti bıraktıktan sonra Halvetî-Uşşâkî tarikatının Cemâliyye koluna mensup Cemâleddîn-i Uşşâkî'ye intisap etmiştir.³⁵ Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, tarikata Cemâleddîn-i Uşşâkî vasıtasıyla girdiğini ve Cemâleddîn-i Uşşâkî'nin tarikat yolundaki rehberi olduğuna şu beyitte değinmiştir:

Cemâlî rehberim oldu karînim Hızr-ı tevîk

Sezâ dinse bana sâhib-kırân el-hamdü'lîllâh³⁶

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, Cemâleddîn-i Uşşâkî'nin kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten Muhyiddîn ve Mehmed Ziyâeddîn adında iki oğlu olmuştur.³⁷ Cemâleddîn-i Uşşâkî vasıtasıyla intisap ettiği Uşşâkiyye tarikatının yanı sıra Üsküdar Bandırmalı tekkesi şeyhi Mustafa Hâşim Baba vasıtasıyla Celvetiyye ve Bektaşîyye, Kulekapısı şeyhi Nâyî Osmân Dede aracılığıyla Mevlevîyye, Edirneli Şeyh Hasan

³⁴ Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, s. 20-21; Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 24-26.

³⁵ Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 29.

³⁶ Bedriye Gülay Açar, *Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Türkçe Divanı ve İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s. 405.

³⁷ Melek Gerek, *Salâhî Abdullah-ı Uşşâkî'nin Manzûme-i Mevlid ve Mîrâv-ı Nebî Adlı Eserlerinin Tenkitli Metinleri*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2017, s. 11-12; Muhammed Mekki Arvas, *Salâhî Abdullah Uşşâkî'nin Risâle-i Kudsiyye Tercümesi'nin Transkripsiyonu ve Tablîli*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 10.

Sezâî vasıtasıyla Gülşeniyye tarikatlarının da usûl ve erkânını öğrenmiştir. Aynı zamanda Nasûhî Tekkesi şeyhi Seyyid Alâeddîn Efendi'den de Şâbâniyye tarikatının usul ve erkânını öğrendiği rivayet edilmektedir.³⁸ Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, aşağıdaki beytinde intisap ettiği tarikatları şu şekilde sıralamıştır:

Celvetî Bektâşî Bayramî vü Sa'dî Kâdirî

Nakş-bendî Mevlevî vü Gülşenî Uşşâkîyiz³⁹

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, Tâhir Ağa Tekkesi'nin şeyhi Mehmed Sâbir Efendi'nin vefatından sonra tekkenin kurucusu Tâhir Ağa'nın teklifi üzerine 1177/1764 yılında tekkenin postnişinliğine getirilmiştir. Tâhir Ağa Tekkesi, 21 Ağustos 1782/12 Ramazan 1196 yılında çıkan yangında yanınca Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, şeyhi Cemâleddîn-i Uşşâkî'nin Eğrikapı'daki tekkesine taşınmış ve 29 Muharrem 1197/4 Ocak 1783 yılında burada vefat etmiştir. Cenazesi Eğrikapı Tekkesi'nden alınarak Tâhir Ağa Tekkesi'nin haziresine defnedilmiştir. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin türbesi, Hüseyin Vassâf tarafından 1921 yılında tamir ettirilmiştir. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin vefatından sonra oğlu Mehmed Ziyâeddin Efendi, Tâhir Ağa Tekkesi'nin postnişini olmuştur.⁴⁰

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, Halvetiyye tarikatının dört ana kolundan birisi olan Ahmediyye'nin Uşşâkiyye şubesine bağlı Salâhiyye kolunun kurucusudur. *Dîvân*'ında yer alan bir manzumesinde tarikat silsilesinin bir kısmını sıralamıştır. Kaynaklarda Salâhiyye tarikatının silsilesi Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin söz konusu manzumesinden hareketle şu şekilde verilmiştir: Hz. Muhammed Mustafâ, Hz. Alî b. Ebî Tâlib, Hasan-ı Basrî, Habîb-i Acemî, Dâvûd-ı Tâî, Ma'rûf-ı Kerhî, Seri-yi Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ahmed Mimşâd-ı Dîneverî, Abdullâh Muhammed-i

38 Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, s. 20-21; Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 30.

39 Açar, *age.*, s. 351.

40 Semih Ceyhan, "Salâhî Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, s. 18.

Dîneverî, Muhammed-i Bekrî, Ömer Vecîhüddîn-i Bekrî, Ziyâuddîn Abdülkâhir-i Sühreverdi, Kutbüddîn-i Ebherî, Muhammed Rükneddîn-i Nuhasî, Şehâbeddîn Muhammed-i Şîrâzî, Muhammed Cemâleddîn-i Şîrâzî, İbrâhim Zâhid-i Geylânî, Muhammed Sadeddîn-i Fergânî, Kerîmüddîn Ahî Muhammed-i Halvetî, Ebû Abdullâh Sirâcüddîn Ömer-i Halvetî, Ahi Emre Muhammed-i İrşâdî, İzzeddîn-i Halvetî, Sadreddîn-i Hıyamî, Celâleddîn Yahyâ-yı Şîrvânî, Muhammed Bahâeddîn-i Erzincânî, Tâceddîn İbrâhim Kâmil-i Kayserî, Alâeddîn-i Uşşâkî, Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî, İzzeddîn-i Karamânî, İbrâhîm Ümmî Sinân, Emir Ahmed-i Semerkandî, Hasan Hüsâmeddîn-i Uşşâkî, Memicân-ı Saruhânî, Ömer-i Geliboluvî, Âlim Sinan, Muhammed-i Keşânî, Halîl-i Gümülcinevî, Abdülkerîm-i Gümülcinevî, Osman Sıdkı-i Gümülcinevî, Muhammed Hamdî-i Bağdâdî, Cemâleddîn-i Uşşâkî, Abdullâh Salâhaddîn-i Kesriyevî.⁴¹

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, manzum eserlerinde genellikle Salâhî mahlasını kullanmıştır. Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça şiirler de yazmıştır. Aynı zamanda Arapça veya Farsça yazılan bazı şiirleri, Türkçeye tercüme edip şerh etmiştir. Bunun yanı sıra Arapça ve Farsça bazı şiirlere tahmisleri de mevcuttur. Salâhî, Arapça ve Farsçayı bu dillerde eser yazabilecek kadar iyi öğrenmiştir.

Salâhî'nin, bazı şiirlerinde nasihat verme yolunu tercih ettiği görülmektedir. Söz konusu şiirlerde nasihatlerinin herkesçe anlaşılması için sade ve anlaşılır bir dil tercih etmiştir. Şiirlerinin ana eksenini dinî-tasavvufî konular oluşturmaktadır. Mecâzî aşk, şarap, meyhane, tabiat gibi konulara şiirlerinde pek yer vermemiştir. Salâhî, aruzun birçok bahrini şiirlerinde kullanmış; gazel, kaside, müsemmat, müstezâd, kıt'a, müfred ve mesnevî gibi nazım biçimlerinde şiirler kaleme almıştır.⁴²

41 Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s.46-48; Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, s. 24-26.

42 Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 67.

Salâhî, *Dîvân*'ındaki 106. gazelde kendi şiirinin özelliklerine değinerek bir nevi kendi şairliğinin değerini ortaya koymuştur. *Dîvân*'ında yer alan söz konusu gazel şu şekildedir:

Ey gönül câm-ı şarâb-ı erguvânîdir sözün
Ma'rifet bezminde hubb-ı câvîdânîdir sözün

Pertevis bâlâya aks eyler aceb elmâsdır
Yohsa hoş yâkût-ı âsumânîdir sözün

Sayda çıkmış varısa ol âlem-i itlâkdan
Kayda düşmüş şâh-bâz-ı lâ-mekânîdir sözün

Tâze-rû bir nev-civândır âlemi teshîr ider
Sâliki irşâda yohsa pîr-i fânîdir sözün

Her nefesde nice mürde dilleri ihyâ ider
Âşık-ı dil-hastenin dermân-ı cânıdır sözün

Varısa yâ sırr-ı vahdetden haber virmekdedir
Yâ ki mahbûb-ı Hudânın na't-hânıdır sözün

Ey Salâhî heft beyti iltizâm itmekdesin
Gûyiyâ hep ma'nî-i seb'a'l-mesânîdir sözün⁴³

Salâhî, şiirde asıl önemli olanın mana olduğu; söyleyiş biçiminin o kadar mühim olmadığı görüşündedir. Aşağıdaki beyitte Salâhî'nin söz konusu düşüncesinin tezahürü görülmektedir:

Her kelâmın nakd-i kadr u kıymeti ma'nâdadır
Nazm terkîbinde hoş dür-dâne olsun olmasın⁴⁴

43 Açar, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 377-378.

Salâhî, şiirlerinde atasözleri ve deyimlere yer vermenin yanı sıra ayet ve hadislerden iktibaslarda da bulunmuştur. Onun bazı şiirleri bestelenmiştir.

Eserleri

1. Riyâzu'l-Kavâ'id Hıyâzu'l-Fevâid (Makâmât-ı Hamîdiyye Şerhi)

Bu eser, 1163 yılında vefat eden İran ediplerinden Hamîdüddîn Ebû Bekr Ömer b. Mahmûd el-Belhî'nin *Makâmât-ı Hamîdiyye* adlı Farsça eserinin şerhidir. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, ferağ kaydında ebced hesabıyla eserin 1182/1769 yılında tamamlandığını dile getirmiştir. Müellif, kaynak metnin konularını geniş bir şekilde ele alıp izah etmiştir. Kaynak metin, 23 makâmeden oluşmasına rağmen Uşşâkî'nin şerhinde 24 makâme mevcuttur. Bu makâmelerde şu konular ele alınmaktadır: Şeyb ve şebâb, gazv, rebî', lugaz, Sekbaciye, şem, tasavvuf, münâzarat beyne's-sünnî ve'l-mülhid, mev'ize, aşk, mesâilü'l-fıkhiyye, evsâf-ı Belh, cünûn, gilmân ve nisvân, mukâsemât beyne'z-zevceyn, Semerkandiyye, münâzaratı't-tabîb ve'l-müneccim, sıfâtü'ş-şitâ, sıfatü'l-harif, esâmiü'l-hulefâ ve gazâ.⁴⁵

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eserinin elimizde bulunan iki müellif nüshasının birincisi Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Bölümü 432-433 numarada iki cilt şeklinde kayıtlıdır. Eserin diğer müellif nüshası da İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Merkez Kütüphanesi TY 2986'dadır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Merkez Kütüphanesi TY 83, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Merkez Kütüphanesi TY 1483, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Merkez Kütüphanesi TY 1663, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Merkez Kütüphanesi TY 1556, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Merkez Kütüphanesi TY 5612, Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi Bölümü 2818⁴⁶, Topkapı

44 Açar, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 393.

45 Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 98-103.

46 Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 104.

Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları E. H. 1496 ve Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Edebi Türkî Kula 22 numaralarda birer nüshası kayıtlıdır.

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin *Makâmât-ı Hamîdiyye Şerhi*'nin giriş kısmında Ebü'l-Mehâsin Takiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdullâh b. Hicce el-Hamevî'nin bed'îyyât türünde kaleme aldığı kasidesini şerh ettiği *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* adlı eserindeki tanımların, bazı kısa izahların ve her bölümden birkaç beytin Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî tarafından yapılan Türkçe tercümesi yer almaktadır. Çalışmamızın ikinci bölümünde Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin söz konusu tercümesi hakkında bilgi verilmiş olup eserin transkripsiyonlu metni yayımlanmıştır.

2. Tevâli'ü Menâfiu'l-Ulûm min Matâli'i Mevâki'i'n-Nücûm (Mevâki'i'n-Nücûm Şerhi)

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eseri, Muhyiddîn İbn Arabî'nin *Mevâki'ü'n-Nücûm* adlı eserinin şerhidir. 1184/1771 yılında tamamlanan bu şerh, Arapçadır. Şârih, kaynak metnin tertibini esas almıştır. Bazı konuları şerh ederken geniş açıklamalarda bulunmuştur. Tespit edilen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi A.Y. 3344 numarada kayıtlıdır.⁴⁷

3. Miftâhu'l-Vücûdü'l-Eşher fî Tevcihi'l-Kelâmi's-Şeyhi'l-Ekber

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin İbn Arabî'nin “سبحان من أوجد الأشياء وهو عينها” sözünü vahdet-i vücûd nazariyesi çerçevesinde şerh ettiği bu eser, Arapçadır. Eserin müsvedde hâli 5 Şevvâl 1182/12 Şubat 1769 tarihinde tamamlanmış ve 8 Şevvâl 1182/15 Şubat 1769 tarihinde eser temize çektilir. Eserde öncelikle İbn Arabî'nin yukarıda verilen cümlesinin şerhi yapılmış ardından şerhte kullanılan istilâhlar hakkında bilgi verilmiştir. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, eserinde kelâm ilminin varlık düşüncesi üzerinde durarak vâcib-mümkin, kadîm-hâdis vb. kavramları açıklama yoluna gitmiştir.

47 Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhi)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 105-107.

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, Vücûdîler olarak adlandırılan grubu, mülhid ve zındık Vücûdîler ve muvahhid sûfiler şeklinde ikiye ayırmış ve bu çerçevede Allâh-insan-kâinat ilişkisini irdelemiştir. Allâh'ın sıfatları vasıtasıyla kâinattaki aksi, zât-sıfat ilişkisi perspektifinde değerlendirildikten sonra rüyetü'llâh meselesine geçilmiştir. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eserin kütüphanelerde birçok nüshası mevcuttur. Bunlardan bazısının bulunduğu kütüphaneler ve kütüphane kayıtları şu şekildedir: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi 2698, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 633 vr. 187b-197b, Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi 289 vr. 176b-184b, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 630/4 vr. 123b-129a, Süleymaniye Kütüphanesi Hâşim Baba 27 vr. 20b-24b, Milli Kütüphane Yz A 1914/12 vr. 197b-209a.⁴⁸ Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eserin metni ve Türkçe tercümesi, Semih Ceyhan tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1998 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri* adlı çalışmada yer almaktadır.

4. Zeylû'l-Kitâb bi-Ahseni'l-Hitâb

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eseri, daha önce kaleme aldığı *Miftâhu'l-Vücûdi'l-Eşher fî Tercühi'l-Kelâmî's-Şeyhi'l-Ekber* adlı eserin zeylidir. Uşşâkî, *Miftâhu'l-Vücûd*'u tamamladıktan sonra bir gece rüyasında İbn Arabî'yi gördüğünü ve onun kendisine “*قصرت نقطة* (Noktayı kısa geçtin)” dediğini; ancak bunun ne manaya geldiğini anlamadığını, tekrar uykuya daldığında bu sefer İbn Arabî'nin kendisine “*قصور النقطة في المحيط* (Noktanın kısa geçilmesi muhittedir.)” dediğini; yine bunun da manasını anlamadığını, üçüncü seferde İbn Arabî'nin “*قصور النقطة في تقرير المحيط* (Noktanın ihmâl edilmesi muhitin belirlenmesi mevzusundadır.)” dediğini; bunun üzerine rüyasından, kendisinin *Miftâhu'l-Vücûd*'da Fussilet Suresi'nin 54. ayetini kısa geçtiğini ve İbn Arabî'nin bu ayeti kendisinden genişçe tefsir etmesini istediği anlamını çıkardığını dile getirir. İşte bu rüya hadisesi üzerine Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, *Zeylû'l-Kitâb bi-*

48 Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, s. 54-67.

Ahseni'l-Hitâb adlı eserini kaleme almıştır. Arapça olan bu eserde insân-ı kâmil, nokta, âlemler ve âlemlerin mertebeleri üzerinde durulmuştur. Yazar, âlemleri; dörtlü, beşli, altılı ve yedili olarak tasnif etmiştir. Eserin yazılış tarihi hakkında herhangi bir kayıt yoktur.⁴⁹ Eserin bir nüshası, Milli Kütüphane yazmaları Yz A 1914/13 numarada 209b-223a sayfaları arasında kayıtlıdır. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eserin metni ve tercümesi de Semih Ceyhan tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1998 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri* adlı çalışmada yer almaktadır.

5. Tercüme-i Risâle-i Kudsiyye

Bu eser, Nakşibendî tarikatının pîrlerinden 821/1419 yılında vefat eden Hâce Muhammed Pârsâ'nın *Risâle-i Kudsiyye*'sinin Türkçe tercümesidir. Hâce Muhammed Pârsâ, hocası Bahâeddîn Buhârî'nin sohbetlerinden derlediklerini *Risâle-i Kudsiyye*'de 12 makale hâlinde tertip etmiştir. Birinci makalede doğru bir itikada sahip olmak, bidatlerden sakınarak azîmetlerle amel etmek, zâhiren ve bâtinen yüksek makamlara ulaşmaya çalışmak konuları; ikinci makalede Allâh'ın cemâl ve celâl sıfatları ve bu sıfatların Nakşibendî tarikatı pîrlerindeki tecellileri; üçüncü makalede Allâh'a yakın ve uzak olmak, seyr-i ilallâh, seyr-i fillâh makamları; dördüncü makalede Allâh'ın bazı sıfatlarının tecellisi, bu sıfatların tecellisiyle velâyet makamlarının farklılaşması; beşinci makalede zikir ve rabitanın hakikati, şekli, âdâbı ve erkânı; altıncı makalede telvîn ve temkîn makâmının hâlleri; yedinci makalede Allâh'ın veli kullarının hâlleri, kemâlleri, mertebeleri ve derecelerinin farklı olması; sekizinci makalede Nakşibendî tarikatının temel ilkelerinden az yemek, az uyumak, az konuşmak, kendini kusurlu ve âciz görmek gibi hususlar; dokuzuncu makalede tasavvuf mertebelerinden cem ve fark konuları; onuncu makalede kulun kaza ve kadere rıza göstermesi; on birinci makalede sülûk ve cezbe yolları; on ikinci makalede ise fenâ ve bekâ makamlarının

49 Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, s. 68, 70-71.

hakikatleri üzerinde durulmuştur. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eserinin birçok nüshası mevcuttur. Bunlardan birkaçı şu şekildedir: Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 633 numara vr. 38b-77a, Süleymaniye Kütüphanesi Hafid Efendi 459 numara vr. 29b-69b, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Şer'iyye 806/1 vr. 1-20, Milli Kütüphane 1914/3 vr. 38a-80a.⁵⁰ Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eseri, Muhammed Mekki Arvas tarafından 2014 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Salâhî Abdullâh Uşşâkî'nin Risâle-i Kudsiyye Tercümesi'nin Transkripsiyonu ve Tahlîli* adıyla yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

6. Muhtasarü'l-Menâr Şerhi

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eseri, Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin fıkıh usûlü üzerine yazdığı *Menâru'l-Envâr* adlı eserinin İbn Habîb el-Halebî tarafından yapılan muhtasarının Türkçe tercüme ve şerhidir. Eserin tespit edilen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 443 numarada 690a-745a sayfaları arasında kayıtlıdır.⁵¹

7. Elli Dört Farz Şerhi

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, girişte şerh ettiği eserin Hasan Basrî'ye ait olduğunu dile getirmiştir. Eserde abdest almak, namaz kılmak, kazaya razı olmak, tevekkül etmek, sabretmek, tekebbürü bırakmak, ölüme hazırlanmak, tevbe etmek, harama bakmamak, yetim malını yememek, içki içmemek, zina etmemek, Allah'a şirk koşmamak vb. 54 konu ele alınmıştır. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eseri, biri 1844'te Matbaa-i Âmir'e de diğeri 1860'ta İstihkâm Alayları Litoğrafya Destgâhı'nda olmak üzere iki defa basılmıştır.⁵² Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin *Elli Dört Farz Şerhi* adlı eserinin Latin alfabesine aktarılmış hâli, Ahmet Mahmut Ünlü tarafından 2010 yılında İstanbul'da Arifan Yayınları'nda basılmıştır.

50 Arvas, *age.*, s. 17-39.

51 Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 114.

52 Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 115-116.

8. Şâfiye Şerhi

Bu eser, İbn Hâcib'in Arapçanın sarf kaideleri üzerine yazdığı *Şâfiye* adlı eserinin Türkçe şerhidir. Şârih, eserin girişinde İbn Hâcib'in Arapçanın gramer kuralları ile ilgili yazdığı *Şâfiye* adlı eserinin çok faydalı bilgiler ihtiva ettiğini, daha önce söz konusu eser üzerine çok sayıda şerh kaleme alındığını; ancak kendisinin hem *Şâfiye*'yi okuyup anlamak isteyen talebelere kolaylık sağlaması hem de hayır dua almak ümidiyle bu eser üzerine Türkçe bir şerh yazdığını dile getirmiştir.⁵³ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Yahyâ Efendi 1701/401 ve Adana İl Halk Kütüphanesi 889 numarada olmak üzere iki nüshası mevcuttur.

9. Risâle-i Mes'ele-i Acz fî Ma'rifeti'llâh Şerhi

Risâle-i Mes'ele-i Acz fî Ma'rifeti'llâh Şerhi, Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin eserin muhtelif yerlerinde değindiği üzere muhtemelen İmâm Gazzâlî'nin eserlerinden birinin bir bölümü üzerine yazılan şerhtir. Gazzâlî'nin diğer eserlerinden de istifade edilen *Risâle-i Mes'ele-i Acz fî Ma'rifeti'llâh Şerhi*'nde Cenâb-ı Hakk'ı irfân mertebesinde bilme konusu anlatılmaktadır.⁵⁴ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 630 numarada 102a-122b ve Milli Kütüphane yazmaları 06 Mil Yz A 1914/6 numarada 105b-126b sayfaları arasında kayıtlı iki nüshası mevcuttur.

10. Muzhır-ı Kavâid-i İ'râb

Bu eser, Arap gramercilerinden İbn Hişâm'ın *el-İ'râb 'an Kavâ'id-i'l-İ'râb* adlı eserinin Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî tarafından yapılan Türkçe şerhidir. Uşşâkî, aynı zamanda yaptığı şerhin muhtasar bir hâlini de eserin sonuna ilave etmiştir. 1174/1761 yılında tamamlanan bu eser, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde cümle, ikinci bölümde câr ve mecrûr, üçüncü bölümde kelimelerin

53 Abdullâh Salâhaddîn Uşşâkî, *Şerh-i Şâfiye*, Adana İl Halk Kütüphanesi 889, vr. 5a.

54 İhsan Soysaldı, *Salahaddin-i Uşşaki'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, s. 47.

tefsiri ve dördüncü bölümde ise işâretler üzerinde durulmuştur.⁵⁵ Eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi 1908/1 ile Milli Kütüphane Yazmaları 8470 numarada birer nüshası kayıtlıdır.

11. Tercümetü'l-Aşk (Kasîde-i Hamriyye Şerhi)

Bu eser, İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i Hamriyye*'si üzerine Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin yazdığı şerhtir. Şârih, eserin ismini *Tercümetü'l-Aşk* olarak koymuştur. Eser, 1171/1758 yılında tamamlanmıştır. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, evvela *Kasîde-i Hamriyye*'yi manzum olarak tercüme etmiş, ardından şerh etmiştir. Eserin yazma eser kütüphanelerinde çok sayıda nüshası mevcuttur. Eserin transkripsiyonlu metni, iki yüksek lisans tezi kapsamında yayımlanmıştır.⁵⁶

12. Bazı Gazel ve Beyit Şerhleri

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, Eşrefoğlu Rûmî'nin “Tecellî şevk-ı dîdârın beni mest eyledi hayrân / Ene'l-hakk sırrını cânım anınçün kılmadı pinhân” beytiyle başlayan gazelini, Âşık Ömer'in “Sînemin bâğında bitmiş bir ağaçta iki dal / Biri elma biri hurma biri sükker biri bal” dizesiyle başlayan gazeli ile “Gûşunu benden yana tut sözlerim femden çıkar / Başına aklın yâr ise gönlünü kemden çıkar / Ârif-i billâh gerektir bilmeğe dört cevheri / Üçünü kılsam beyân her birisi mîmden çıkar” dörtlüğüyle başlayan murabbasını, İsmail Hakkı Bursevî'nin “Katre-i hûn-ı cîger deryâ-yı şîr olmak nedir / Âb-ı okyânûsdan katre kesir olmak nedir” beytiyle başlayan gazelini, Muhammed Nasûhî'nin “Ol nedir kim eylese ikrâr anı müşrik olur / Bu aceb kim etse inkâr şübhe yok mülhid olur” dizesiyle başlayan

55 Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, s. 31.

56 Bu eserin transkripsiyonlu metni için bkz. Resul Arıcı, *Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 168-223; Süleyman Deliktaş, *Salâhaddîn-i Uşşâkî ve Kasîde-i Hamriyye Şerhi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

şiiirini⁵⁷, Ebû Saîd bin Ebî'l-Hayr'ın Farsça bir rubâisini, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin iki şiiirini, Niyâzî-i Mısırî'nin "Habs için geldi gelür ıtlâk için fermân bana / Evveli kahr âhiri ihsân ider sultân bana", "İki kaşın arasında çekti hatt-ı istivâ / Alleme'l-esmâi ta'lîm etti ol hatdan Hudâ" ve "Ahvâl-i serencâmım bu sâate irince / Diyem sana icmâlin tâ gâyeteye irince" beyitleriyle başlayan üç gazelini, Salâhî mahlasıyla yazdığı kendisine ait iki muammayı, Hz. Alî'nin bir muammâsı ile bir rubâisini, Cemâleddîn-i Uşşâkî'nin bir lügazını, Mîr Hüsrev'in bir beytini, Nasreddîn Hoca'ya Farsça bilmediğinin söylenmesi üzerine Nasreddîn Hoca'nın okuduğu Farsça bir beyti, Ebû Tâlib-i İsfehânî'nin bir kıt'asını, Şevket, Hâkânî ve Enverî'nin birer beyitlerini, *Letâîfü'l-Hayâl* adlı eserden bir beyti ve yazarlarının ismine yer verilmeyen 14 Farsça beyti şerh etmiştir.⁵⁸ Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu başlık altında anılan bütün şerhlerinin metinleri üzerinde Resul Arıcı tarafından 2006 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

13. Mir'âtü'l-Meânî li-İdrâki Âlemi'l-İnsânî (Havzu'l-Hayât Tercümesi)

Bu eser, Hint diyarında meşhur olup müellifi meçhul anonim bir kitabın İbn Arabî tarafından Arapçaya tercüme edilmiş şeklinin Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî tarafından yapılan Türkçe tercümesidir. Eserde âlem-i asgar, kalbin marifeti, riyâziyyât, nefsin hâlleri, vehimler vb. konular ele alınmıştır. Eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 2986, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi 3214,

57 Abdullâh Salâhaddîn Uşşâkî'nin Üsküdarlı Nasûhî'ye ait bu beytin şerhi üzerinde Yaşar Aydemir tarafından bir bildiri hazırlanmıştır. Söz konusu bildiri için bkz. Yaşar Aydemir, "Salâhî'nin Üsküdarlı Nasûhî Efendi'nin Bir Gazelini Şerhi", *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003 Bildiriler Kitabı)*, C. 2, İstanbul, 2004, s. 392-403.

58 Söz konusu şerhlerin metinleri için bkz. Arıcı, *age.*, s. 118-453; Hafize Keleş, *Selahaddin-i Uşşaki ve Türkçe Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 36-188.

Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi 333, Süleymaniye Kütüphanesi Hüdâî Efendi 372, Milli Kütüphane Yazmaları 3645 ve Milli Kütüphane yazmaları 2145/1 numaralarda birer nüshası kayıtlıdır.

14. Usûl-i Hadîs Tercümesi

Bu eser, Suyûtî'nin *en-Nihâye* adlı eserinin usûl-i hadîs kısmının Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî tarafından yapılan Türkçe tercümesidir. Uşşâkî, aynı zamanda Suyûtî'nin *en-Nihâye* üzerine yazdığı *İtmâm-ı Dirâye* adlı şerhten ve İbn Hacer-i Askalânî'nin *Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser* adlı eseri üzerine yazılan bir şerhten de yararlanarak eserini vücûda getirmiştir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 433 numarada 745a-757a sayfaları arasında bir nüshası bulunmaktadır.⁵⁹

15. Risâle-i Gavsîyye Tercümesi

Risâle-i Gavsîyye, İbn Arabî'ye atfedilen bir eserdir. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, İbn Arabî'ye atfedilen bu eseri Türkçeye tercüme etmiştir. Eserin tespit edilen bir nüshası, Milli Kütüphane yazmaları 392/8 numarada 158b-161b sayfaları arasında kayıtlıdır.⁶⁰

16. Risâle-i Merâtib-i Vücûd

Vücûdun mertebeleri üzerine kaleme alınan bu eser, Türkçe olup tespit edilen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 633 numarada 95a-101b sayfaları arasında kayıtlıdır. Bu eserde Mollâ Câmî'nin *Şerh-i Rubâiyyât* adlı eserinden Mollâ Câmî'nin yaptığı bir rubâî şerhi, Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî tarafından Türkçeye tercüme edilip tekrar şerh edilmiştir. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, vücûdun mertebelerini nûr sembolü ile izah etmiştir.⁶¹ Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eserinin metni, Semih Ceyhan tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1998 yılında

59 Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, s. 38.

60 Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 138.

61 Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, s. 77-78.

yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri* adlı çalışmada yayımlanmıştır.

17. Tercüme-i Arûz-ı Tebrîzî

Bu eser, ünlü Fars ediplerinden Vâhid-i Tebrîzî'nin *İlm-i Arûz ve Kâfiye* adlı eserinin Türkçe tercümesidir. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, tercümeyi bitirdikten sonra tercümenin muhtasar hâlini de eserin sonuna ilave etmiştir. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi 6201 numarada ve bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 433 numarada 994b-1018b sayfaları arasında kayıtlıdır.⁶²

18. Tercüme-i Salâhî Berây-ı Risâle-i Vücûd Hâce Muhammed Pârsâ

Bu eser, Nakşibendî tarikatının pîrlerinden Hâce Muhammed Pârsâ'nın *Risâle-i Keşfiyye* isimli Farsça eserinin Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî tarafından yapılan Türkçe tercümesidir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 633 numarada 77b-94b ve Süleymaniye Kütüphanesi Hafîd Efendi 459 numarada 69-93 varakları arasında kayıtlı iki nüshası tespit edilmiştir. Uşşâkî'nin Türkçe olan bu eseri, “لا إله إلا الله محمد رسول الله” cümlesinin tasavvufî açıdan yapılan şerhinden müteşekkildir. Eserde zikir, lisan ve kalbin zikri, âdâb, vücûd mertebeleri, kelime-tevhîd, tecelliyât vb. konular üzerinde durulmuştur.⁶³ Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eserinin metni de Semih Ceyhan tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1998 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri* adlı çalışmada yayımlanmıştır.

19. Hz. Alî Dîvânı Tercümesi

Bu eser, Hz. Alî'ye atfedilen *Dîvân*'ın Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî tarafından yapılan Türkçe manzum tercümesidir. Uşşâkî'nin

62 Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 139-140.

63 Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, s. 82, 85-92.

bu eseri, Ali Öztürk tarafından hazırlanıp 2013 yılında Araştırma Yayınları'nda *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Hz. Ali Divânı Tercümesi* adıyla basılmıştır.

20. Risâle-i Ahadiyye Tercümesi

Bu eser, Muhyiddîn İbn Arabî'nin vücûdun mertebelerinden ahadiyyet mertebesini ele aldığı risalenin tercümesidir. Eserde ahadiyyet mertebesinin bir rakamıyla alakası ve elif harfiyle ilişkisi üzerinde de durulmuştur. Eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 2986 numarada bir nüshası kayıtlıdır. Toplam 22 varaktan oluşan bu nüshanın istinsah tarihi 1317/1899 olup müstensihi belli değildir.⁶⁴

21. Kasîde-i Münferice Tercümesi

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, İbnü'n-Nahvî'nin *Kasîde-i Münferice*'sini manzum olarak arûzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla tercüme etmiştir. Uşşâkî'nin bu tercümeyi ne zaman yaptığına dair eserde herhangi bir kayıt yoktur. Beyit beyit tercüme yöntemine başvuran Uşşâkî, öncelikle tercüme edeceği beytin orijinalini vermiş ardından söz konusu beyti tercüme etmiştir.⁶⁵ Yazma eser kütüphanelerinde çeşitli nüshaları mevcut olan bu eserin, 6 nüshası esas alınarak hazırlanmış karşılaştırmalı metni Yusuf Yıldırım tarafından Salâhî-i Uşşâkî'nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi adıyla Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 2015 yılındaki XIX. cildinin birinci sayısında yayımlanmıştır.

22. Kasîde-i Bürde Tahmîs ve Tercümesi

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, Bûsirî'nin *Kasîde-i Bürde*'sini önce Arapça olarak tahmîs etmiş ardından bu tahmîsini aynı vezinle Türkçeye tercüme etmiştir. Eserin bazı nüshalarının bilgileri şu

⁶⁴ Soysaldı, *age.*, s. 46.

⁶⁵ Yusuf Yıldırım, "Salâhî-i Uşşâkî'nin Kasîde-i Münferice Tercümesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIX, S. 1, 2015, s. 92-94.

şekildedir: Süleymaniye Kütüphanesi Uşşâkî Tekkesi 272, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi 3890, Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih 3714, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2650 ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Muzaffer Özok II/7, vr. 62b-88a.

23. Hassân bin Sâbit'in Kasidesinin Tahmîs ve Tercümesi

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, Hassân bin Sâbit'in

شبيهك بدر الليل بل أنت أنور
ووجهك من ماء الملاحه أزهر

beytiyle başlayan kasidesini önce Arapça tahmîs etmiş ve ardından bu tahmîsi Türkçeye tercüme etmiştir. Söz konusu tahmîs ve tercümesinin tespit edilen nüshaları şu şekildedir: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2650, vr. 42a-43a; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi 3714; Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Muzaffer Özok II/7, vr. 60b-62a; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Türkçe Yazmaları Bölümü 874/1.

24. Gül-i Sad-Berg-i Evrâd Berâ-yı Tuhfe-i Ubbâd

Hem mensur hem de manzum bölümler ihtiva eden bu eser, Esmâ-i Hüsnâ ve Esmâ-i Nebî konularını işlemektedir. Eserde özellikle Cenâb-ı Hakk'ın Vedûd ismi hakkında geniş açıklamalar yapılmıştır. 1767 yılında telif edilen bu eserin Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Muzaffer Özok Bölümü II/7 numarada 74b-107b ve Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 2365 numarada 100a-106b sayfaları arasında olmak üzere iki nüshası tespit edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha eksiktir.⁶⁶

66 Bekir Belenkuyu, "Edebiyatımızda Esmâ-i Nebî-Paygamberimiz (S.A.V.)'in İsimleri- ve Esmâ-i Nebî Metinleri", *Turkish Studies*, Volume 10/4, 2015, s. 179.

25. Mir'âtü'l-A'lâm ve Mişkâtü'l-Ahlâm (Fütûh-ı Salâhî)

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin 1186/1773 tarihinde telif ettiği bu eser, iki bölümden müteşekkildir. Müellif, birinci bölümde Hz. Peygamber'in isminin ebced karşılığı, Hz. Peygamber'in isimleri, Abdüsselâm, Abdülmüheymin, Abdülmümin gibi Esmâ-i Hüsnâ'nın başına abd kelimesi eklenerek oluşturulmuş ve abâdile olarak tabir edilen isimler üzerinde durmuştur. İkinci bölümde ise bazı tasavvufî terimler ele alınmıştır. Müellif, eserin girişinde Şeyh Fergânî'nin *Tarîfât* adlı eserinden faydalandığını bildirmiştir.⁶⁷ Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eseri, Ömer Dilmen tarafından 2002 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

26. Mir'ât-ı Esmâ

Müellif, bu eserde sâlikin seyr ü sülûk esnasında hangi mertebede hangi zikirleri yapması gerektiği konusunu ele almıştır. Mertebelere göre yapılması gereken zikirler anlatıldıktan sonra Kur'ân'a göre nefsin mertebeleri tarif edilmiştir.⁶⁸ Eserin tespit edilen nüshaları şu şekildedir: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Muzaffer Özok Bölümü II/7, Süleymaniye Kütüphanesi İbrâhim Efendi Bölümü 210, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms.or.quart. 1520, Milli Kütüphane yazmaları Yz A 2871/1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1501/3.

27. Tuhfetü'l-Uşşâkiyye

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Uşşâkî tarikatına dâhil olan kişiler için kaleme aldığı bu eser Arapçadır. Eser, iki bölüm ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Birinci bölümde Uşşâkiyye tarikatı müntesiplerinin farz namazlarındaki âdâbı, ikinci bölümde gerek Uşşâkiye gerekse diğer tarikat müntesiplerinin nâfile namazları, hâtime bölümünde ise bütün tarikatlarda uyulması gereken edep ve

67 Soysaldı, *age.*, s. 40.

68 Soysaldı, *age.*, 41.

çeşitli meseleler üzerinde durulmuştur. Evvela müellif tarafından Türkçeye tercüme edilen bu eser, daha sonra Abdurrahmân Sâmî tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Abdurrahmân Sâmî, eseri birtakım ilavelerde bulunmak suretiyle Türkçeye tercüme etmiştir. Abdurrahmân Sâmî'nin yaptığı tercüme, Mahmut Erol Kılıç tarafından *Uşşâkî Sâliklerinin Âdâbı (Tuhfetü'l-Uşşâkiyye)* adıyla 1998 yılında İstanbul'da Âsitâne-i Uşşâkî Neşriyatı'nda basılmıştır.

28. Tercüme-i Mir'âtü'l-Muhakkikîn

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eseri, Mahmûd Şebüsterî'nin *Mir'âtü'l-Muhakkikîn* adlı Farsça eserinin Türkçeye tercümesidir. Uşşâkî'nin eseri, her ne kadar tercüme olarak adlandırılmış olsa da eserde yapılan ilavelerden hareketle eserin şerh veya telife yaklaştığı görülmektedir. Eser, beş bâbdan oluşmaktadır. Birinci bâbda nefis-i tabîî, nefis-i nebâtî ve nefis-i hayvânî; ikinci bâbda hakikat-i Muhammediyye-i külliyye-i câmi olan cemî'-i eşyânın hakikatlerinin hakikati; üçüncü bâbda beyân-ı vücûd; dördüncü bâbda beyân-ı aksâm-ı vücûd-ı mümkünât, mebde ve meâd; beşinci bâbda ise tatbîk-i âfâk ve'l-enfûs konuları ele alınmıştır.⁶⁹ Uşşâkî'nin bu eserinin metni, Muammer Cengiz tarafından 2015 yılında Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi'nde 269-299. sayfa aralığında yayımlanmıştır.

29. Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, bu eserinde Uşşâkî tarikatı mutasavvıflarının elbiseleri ve bu elbiselerin sûfî sembolizmindeki önemi üzerinde durmaktadır. Eserde Uşşâkî tacı ve kısımları, Uşşâkî hırkası, ridâsı ve asâsı ele alınmıştır. Bu eserin Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin daha önce kaleme aldığı *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*'nin, şeyhlerin kıyafetlerine dair kısımlarının genişletilmiş şerhi olduğunu söylemek mümkündür. Müellif, eserin girişinde Uşşâkî dervişlerinin başlarına

69 Muammer Cengiz, "Mahmûd Şebüsterî'ye Nisbet Edilen Mir'âtü'l-Muhakkikîn Adlı Eserin Abdullâh Salâhî Uşşâkî Tarafından Yapılan Tercümesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 35, İstanbul, 2015, s.269-271.

taktıkları hilâfet tâcî, omuzlarına attıkları saâdet hırkası, boyunlarına taktıkları ridâ ve ellerine aldıkları asânın çeşitli manâ ve sırlarının olduğunu ve bunların dervişler tarafından anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla bu eseri kaleme aldığını dile getirmiştir.⁷⁰ Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin *Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet* adlı eserinin metni, Semih Ceyhan tarafından 2011 yılında İslâm Araştırmaları Dergisi'nin 25. sayısında yayımlanmıştır.

30. Usûl-i Evrâd-ı Uşşâkiyye

Bu eser, Uşşâkiyye tarikatının usûl ve âdabını ele almaktadır. Eserde aynı zamanda sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları ve bu namazlarda yapılacak zikirler de anlatılmaktadır. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eserinin metni, Ali İhsan Kılıç tarafından yayımlanmıştır.⁷¹

31. Medâr-ı Mebde vü Me'âd

Müellif, mukaddimede şeyhi Cemâleddîn-i Uşşâkî'nin bir mecliste etrafındakilere bilmece şeklinde bazı sorular sorduğunu, etrafındakilerden hiç kimsenin bu soruya cevap veremediğini; bu hadiseden yıllar sonra şeyhinin vefatının ardından bir gece rüyasında şeyhini gördüğünü ve şeyhinin bu sefer kendisine “ölmek ölmemek, bilmek bilmemek, bulmak bulmamak, olmak olmamak nedir?” diye sorduğunu dile getirir. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, bu eserin; şeyhi tarafından kendisine yöneltilen ifadelerin cevapları mahiyetini taşıdığını beyan etmiştir. Eserin İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi TY 6423 numarada bir nüshası kayıtlıdır.⁷²

70 Semih Ceyhan, “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 25, 2011, s. 144.

71 Söz konusu çalışma için bkz. Ali İhsan Kılıç, “Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Risâle-i Usûl ü Evrâd-ı Uşşâkiyye'si”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 30, 2012, s. 187-200.

72 Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, s. 44.

32. Mecma'-ı Fenn-i Zarâfet

Kaynaklarda Kavâid-i Fârisî, Emsile-i Fârisî ve Mefâtih-i Deriyye Şerhi şeklinde değişik isimlerle kaydedilen bu eser, müellif tarafından *Mecma'-ı Fenn-i Zarâfet* olarak adlandırılmıştır. Girişte müellif, *Kavâid-i Fûrs* ve *Mefâtih-i Deriyye* adlı eserlerde Farsçanın kural ve usûlleri hakkında bilgiler bulunduğunu, kendisinin bu eserlerden istifade ederek Farsçanın kural ve usûlleri hakkında bu eseri telif ettiğini dile getirmiştir. 1166/1753 yılında telif edilen bu eser, üç bölümden meydana gelip birinci bölümde isim, ikinci bölümde fiil ve üçüncü bölümde ise harflerin hâlleri konularını ele almaktadır.⁷³ Eserin tespit edilen bazı nüshaları şu şekildedir: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi Bölümü 6125, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi Bölümü 6135, Süleymaniye Kütüphanesi Denizli Bölümü 402, Milli Kütüphane yazmaları Yz A 2662, Milli Kütüphane yazmaları Yz A 2646.

33. İzhâr-ı Esrâr-ı Nihân ez-Envâr-ı Hatm-i Hâcegân

Bu eserde Nakşibendî tarikatının bilhassa Hâlidîyye kolunda yaygın bir zikir çeşidi olan hatm-i hâcegân ele alınmıştır. Eserde hatm-i hâcegânın usûlleri, hatim sırasında okunan sureler vb. konular anlatılmaktadır.⁷⁴ 1173/1760 yılında telif edilen bu eserin bazı nüshaları şu şekildedir: Süleymaniye Kütüphanesi Mihrişâh Sultan Bölümü 206, Süleymaniye Kütüphanesi Dügümlü Baba Bölümü 293, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi Bölümü 2684, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Bölümü 633, İstanbul Millet Kütüphanesi Şeriyye Bölümü 4475, İstanbul Millet Kütüphanesi Şeriyye Bölümü 806/2, Milli Kütüphane yazmaları Yz A 1914/1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 266/4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 296/4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 738/5.

73 Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 158-159.

74 Soysaldı, *age.*, s. 41.

34. Bazı Âyetlerin Tefsîri

Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, Ahzâb Suresi'nin 72. ayetini, Rûm Suresi'nin 1-5. ayetlerini ve Kamer Suresi'nin 1,2,8 ve 45. ayetlerini tefsir etmiştir.⁷⁵

35. Matla'û'l-Fecr (Regâibiyye)

Bu eser, mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmış olup arûzun mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün kalıbıyla yazılmıştır. 211 beyitten müteşekkil olan *Matla'û'l-Fecr*'in telif tarihi bilinmemesine rağmen müellifin Mustafa Hâşim Baba ve Şeyh Alâeddîn Efendî'nin de olduğu bir mecliste bu eseri yazmaya karar verdiği ve bu kişilerin vefat tarihleri göz önünde bulundurulduğunda eserin 1141-1168/1729-1755 tarihleri arasında yazıldığı tahmin edilmektedir. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, *Matla'û'l-Fecr*'i daha sonra hem Arapçaya hem de Farsçaya tercüme etmiştir. Eserin ilk 6 beyti tevhîddir. 7 ile 17. beyitlerin yer aldığı mukaddime bölümünde eserin yazılma sebebi ve regâib hakkında kısa bilgiler verilmiştir. 18-54. beyitlerin olduğu âgâz-ı kelâm kısmında âlemlerin ve Hz. Peygamber'in ruhunun yaratılması, peygamberlerin tebliğle görevlendirilmeleri gibi hususlar üzerinde durulmuştur. 55-119. beyitlerin olduğu bahr-i sânîde Hz. Peygamber'in tevellüdü, peygamberliğin kendisine tebliğ edilmesi ve mucizeleri anlatılmıştır. Bahr-i sâlisin olduğu 120-156. beyitlerde miraç hadisesi ele alınmıştır. 156-173. beyitlerde Hz. Peygamber'in Miraç'ta Allah ile olan mülâkatı ve bunun ashâba anlatılması konuları işlenmiştir. Eser, 23 beyitlik bir na't (174-196. beyitler), 7 beyitlik münâcât (197-203. beyitler) ve 8 beyitlik hâtîme ve tesmiye (204-211. beyitler) ile son bulmaktadır.⁷⁶ Abdullâh Salâhî'nin bu eserinin metni, Mehmet Akkuş tarafından 1992 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 32. cildinde yayımlanmıştır.

⁷⁵ Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 163-166.

⁷⁶ Mehmet Akkuş, "Edebiyatımızda Regâibiyye ve Salâhî'nin *Matla'û'l-Fecr*'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXII, 1992, s. 133-135.

36. Hilye-i Haseneyn

Mesnevi nazım şekliyle aruzun fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün vezniyle kaleme alınan Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî’nin bu eseri, 421 beyitten müteşekkildir. Uşşâkî, Hz. Peygamber’in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in hilyelerinin kendi zamanına kadar yazılmadığını Seyyid Hâşim isimli bir dostunun tavsiyesi üzerine kendisinin bu eseri kaleme aldığını dile getirmiştir. Müellif, bu eseri kaleme almaya başlarken mürşidi Cemâleddîn-i Uşşâkî’nin duasını aldığını mesnevisinde vurgulamıştır. 1740 yılında tamamlanan bu eserde münâcât ve na‘t bölümlerinden sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in hilyeleri yer almaktadır.⁷⁷ Bu eserin transkripsiyonlu metni, Fatih Sona tarafından 2013 yılında *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*’nin 66. sayısında 77-104. sayfaları aralığında yayımlanmıştır.

37. Etvâr-ı Seb‘a

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, *Etvâr-ı Seb‘a* adlı eserinde nefsin mertebelerini ele almıştır. 63 beyitten müteşekkil bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi Tahir Ağa Tekkesi 503/2 numarada 10a-13a ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Muzaffer Özak Bölümü II/7 numarada 27b-29a sayfaları arasında kayıtlı iki nüshası tespit edilmiştir.

38. Dîvân-ı Nu‘ût-ı Salâhî

Bu eser, Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî’nin Hz. Peygamber için yazdığı naatları ihtiva etmektedir. Eserde 33’ü Arapça, 33’ü Farsça ve 141’i Türkçe olmak üzere toplam 207 naat yer almaktadır. Eserin tespit edilen nüshaları şu şekildedir: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 2650/1, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi TY 1723/1.

⁷⁷ Fatih Sona, “Abdullah Salâhî’nin Hazreti Hasan ve Hüseyin’i Övgüsü: Hilye-i Haseneyn”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 66, 2013, s.79-81.

39. Dîvân

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin *Dîvân*'ının beş nüshası tespit edilmiştir. Bunlar; Ali Birinci'nin koleksiyonunda olan nüsha, Ahmet Yivlek koleksiyonundaki nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi 2684 numarada vr. 75a-111a, Süleymaniye Kütüphanesi Uşşâkî Tekkesi 106 ve Süleymaniye Kütüphanesi Uşşâkî Tekkesi 84 numarada kayıtlı nüshalar şeklindedir. Eserde 22 kaside, 1 müsemmen, 2 muhammes, 10 tahmîs, 5 murabba, 2 mesnevî, 3 müstezâd, 167 gazel, 7 kıt'a, 17 dübeyt ve 11 müfred mevcuttur. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, *Dîvân*'ındaki çoğu şiiri dinî ve tasavvufî bir neşve ile kaleme almıştır.⁷⁸ Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin *Dîvân*'ı Bedriye Gülay Açar tarafından 2012 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Türkçe Divanı ve İncelemesi* adıyla yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

40. Esâmi-i Hulefâ

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, bu eserinde Hz. Peygamber zamanından kendi zamanına kadarki halifelerin isim ve vasıflarını ele almaktadır. Manzum olan bu eser, 116 beyitten oluşup arûzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Eserin telif tarihi 1182/1769'dur. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Bölümü 433 numarada 989b-994a ve Süleymaniye Kütüphanesi Uşşâkî Tekkesi Bölümü 84 numarada 41b-44b sayfaları arasında birer nüshası kayıtlıdır.⁷⁹

41. Manzûme-i Mevlid

Telif tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmayan bu eser, arûzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle kaleme alınmıştır. Toplam 400 beyitten müteşekkil olan Mevlid'in adı ile ilgili de müellif tarafından herhangi bir bilgi verilmemiştir. Yalnızca bir beyitte "Mustafâ'nun mevlûdin yâd idelüm" denilerek eserin mevlid türünde

⁷⁸ Açar, *age.*, s. 24-30.

⁷⁹ Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 178-179.

kaleme alındığı belirtilmiştir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Nuri Arlasez 260 numaralı ve Milli Kütüphane yazmaları Cönk 337 numaralı olmak üzere iki nüshası mevcuttur. Eser; tevhîd, Hz. Yûsuf'un köle olarak satılması kıssası, Bağdat'ta yaşayan Yahudi bir adam ile karısının Müslüman olmaları ve mevlid okutmayı âdet edinmeleri kıssası, ilk yaratılanın nûr-ı Muhammedî olduğu, Hz. Abdullâh'ın rüyası ve bu rüyayı yorumlatması, Hz. Muhammed'in doğumu, Peygamberimizin Hz. Halime'ye teslim edilişi ve yaşanan mucizeler, Peygamberimizin bebekliği ve çocukluğu, Hz. Hatice ile evliliği, ilk âyetlerin inmeye başlaması, gerçekleşen mucizeler, Mirâc hadisesi, Hz. Peygamber'in vefâtı ve münâcat konularını ihtiva etmektedir.⁸⁰ Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bu eserinin transkripsiyonlu metni, *Mirâc-ı Nebî* adlı eserinin metniyle birlikte Melek Gerek tarafından 2017 yılında Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans tezi olarak yayımlanmıştır. Bu eserin metni aynı zamanda Mehmet Akkuş'un *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri* adlı çalışmasının 191 ile 211. sayfaları aralığında yayımlanmıştır.

42. Mî'râc-ı Nebî

Mesnevî nazım şekli ile yazılan bu eser, arûzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Eser, 261 beyitten müteşekkildir. Eserin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 150 numarada ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 7387 numarada kayıtlı olmak üzere iki nüshası tespit edilmiştir. Eserde besmelenin fazileti, zikrin fazileti, Hz. Âdem'in yaratılması, Hz. Peygamber'in doğumu, Mirâc Gecesi'nin önemi ve övgüsü, Cebrâil'in Hz. Muhammed'i mirâca davet etmesi, miraçta yaşanan hadiseler üzerinde durulduktan sonra müellifin nasihatleri, na't ve münâcat ile eser sona erdirilmiştir.⁸¹ Uşşâkî'nin bu eserinin transkripsiyonlu metni de Melek Gerek tarafından yayımlanmıştır.

80 Gerek, *age.*, s. 18-23.

81 Gerek, *age.*, s. 29-35.

43. Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb Tercümesi

Bu eser hakkında çalışmamızın ikinci bölümünde bilgi verilmiştir.

Kaynaklarda yukarıda zikredilen eserlerin dışında Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'ye atfedilip herhangi bir nüshasına ulaşılmadığı için hakkında bilgi verilmeyen başka eserler de mevcuttur.

İKİNCİ BÖLÜM

TERCÜME-İ HİZÂNETÜ'L-EDEB VE GÂYETÜ'L-EREB

Eserin Nüshaları

Tercüme-i Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb'in elimizde ikisi müellif nüshası olmak üzere altı nüshası bulunmaktadır. Aşağıda tanıtılan bu iki nüshadan İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi T Y 2986'da bulunan nüshanın müellifin ilk müsveddesi olduğunu düşünüyoruz. Bizi bu kanaate sevkeden husus, iki nüshayı karşılaştırdığımızda Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 432'de bulunan müellif nüshasının diğerine göre daha derli toplu olmasıdır. Aslında her iki nüshada da sayfa kenarlarında tamamen aynı olan notlar bulunmaktadır. Bu durum iki nüshaya da nüshalar yazıldıktan sonra aynı notların yazılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın sayfa kenarlarında bulunan ve bazıları yarım sayfayı aşan notların Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan müellif nüshasında normal metin düzeninde bulunması yani bu müellif nüshasında metne dahil edilmesi dikkat çekici bir husustur. Bu da bize Süleymaniye kütüphanesi'nde bulunan müellif nüshasının daha sonra kaleme alındığını, dolayısıyla da ilk nüshada bulunan ve metne dahil edilmesi gereken notların bu nüshada metne dahil edildiğini düşündürmektedir. Örneğin, Süleymaniye nüshasında normal metin düzeninde bulunan ve bu metnin mukaddime kısmını oluşturan ifadeler, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın sayfa kenarlarına yazılmıştır. Bu da bize Salâhî'nin bu kısmı sonradan eserine eklediğini göstermektedir. Nitekim bu ifadeler, eserin diğer nüshalarında normal metin düzeninde bulunmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 2986

22,5x17 cm dış ve 19,5x9,5 cm iç ebatlara sahip olan bu nüsha, nesih kırmısı olarak adlandırılan yazı türü ile yazılmıştır. Koyu kahverengi, mıklepsiz, şirazeli ve orta şemseli bir cilde sahip olan bu nüshanın da müellif hattıyla kaleme alındığı belirtilmiştir. Nüshanın müellif hattıyla kaleme alındığına dair ifadeler zahriyede şu şekilde belirtilmiştir “Bu müsvedde müellif hattıyladır. Müellifi, kibâr-ı meşâyih-i tarikat-ı aliyye-i Nakşibendiyye’den Tâhir Ağa Tekkesi şeyhi Salâhî Abdullâh Efendi’dir.”

Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 432

22x17 cm dış ve 14x9 cm iç ebatlarda olup talik kırmısı yazı çeşidiyle kaleme alınan bu nüsha, müellif hattıdır. Nüshanın başında yer alan “Kitâb-ı Şerh-i Makâmât-ı Hamîdî li-Salâhî Efendi el-merhûm bi-hattihî” ifadesinde bu nüshanın müellif hattı olduğu belirtilmiştir. Nüsha; sırtı meşin, üstü ebru kâğıtlı kaplı mukavva ciltli, mıklepli ve şirazelidir. Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî’nin *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb Tercümesi, Şerh-i Makâmât-ı Hamîdiyye* adlı eserinin girişinde yer almaktadır. Dolayısıyla burada tanıtılan nüshalar, *Şerh-i Makâmât-ı Hamîdiyye*’nin olduğu nüshalardır. Bu nüsha, *Şerh-i Makâmât-ı Hamîdiyye* ile birlikte tamamı 557 varaktan oluşan eserin 1a-106a sayfaları arasındadır. Müellif, metnin kenarında bazı düzeltme ve eklemeler yapmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi EH 1495

27x17 cm dış ve 19x8 iç cm ebatlara sahip olan bu nüsha, nesih yazı türüyle yazılmış olup mıklepli, şirazeli, zencirekli ve orta şemseli, kahverengi meşin ciltlidir. Bu nüsha, *Şerh-i Makâmât-ı Hamîdiyye*’nin birinci cildi ile birlikte tamamı 387 varaktan oluşan eserin 1b-72a sayfaları arasındadır. Bu nüshanın da derkenarında bazı düzeltme ve eklemeler yapılmıştır. Nüshada başlıklar ve konuya misal getirilen beyitler, kırmızı mürekkepli kalemle yazılmıştır. Bu nüshanın müstensihisi Müezzîn Nûrî Dede’dir.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 83

34x21 cm dış ve 23x9 cm iç ebatlara sahip olan bu nüsha, talik yazıyla kaleme alınmış olup sırtı meşin, üstü ebru kâğıtla kaplanmış, miklepli ve şirazeli sağlam bir cilt içindedir. *Şerh-i Makâmât-ı Hamîdiyye* ile birlikte nüshanın tamamı 676 varaktan oluşmaktadır. 1856 yılında istinsah edilen nüshanın müstensihî belli değildir.⁸²

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 5612

Şerh-i Makâmât-ı Hamîdiyye'nin tamamının üç cilt hâlinde yer aldığı bu nüsha, 1847 yılında istinsah edilmiş olup müstensihî Muhammed Zekerîyyâ Semerkandî'dir.⁸³

Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Edebi Türkî Kula 22

Bu nüsha, *Şerh-i Makâmât-ı Hamîdiyye* ile birlikte toplam 755 varaktan oluşup nesih yazı türüyle yazılmıştır.

Tercüme Usûlü

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin *Tercüme-i Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* kendisinin *Riyâzü'l-Kavâ'id Hıyâzü'l-Fevâ'id* ismini verdiği bir şerhin mukaddime bölümünü oluşturmaktadır. Salâhî, hatırlarını kıramayacağı bazı dostları tarafından kendisinden Hamîdüddîn Ebû Bekr Ömer b. Mahmûd el-Belhî'nin *Makâmât-ı Hamîdiyye* adlı Farsça eserini şerh etmesinin istendiğini belirterek söz konusu eseri *Riyâzü'l-Kavâ'id Hıyâzü'l-Fevâ'id* ismini verdiği eserinde şerh ettiğini söyler. Ancak bu şerhin tam olarak anlaşılması için belagate dair bazı meselelerin bilinmesi gerektiğine işaret ederek eserinin başına Ebü'l-Mehâsin Takiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdullâh ibn Hicce el-Hamevî'nin bed'îyyât türündeki kasidesinin ve alakalı başka beyitlerin muhtasar tercümesini içeren bir mukaddime koyduğunu söyler. Eserin sebep-i te'lîfi görünümünde olan bu bölüm,

82 Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 104.

83 Semih Ceyhan, *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, s. 28.

“Biçare gönlün başarıyı sağlayan Allâh’ın (bu işte) başarı vereceğine dair ümidi vardır” anlamına gelen Farsça bir beyitle bitmektedir.

Salâhî, İbn Hicce el-Hamevî’nin kendi kasidesine *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb* adıyla yazdığı şerhin aşağıda maddeler halinde izah edildiği ve kendisinin de “alâ-vetîreti'l-ihtîşâr” diyerek vurguladığı gibi muhtasar bir tercümesini yapmıştır.⁸⁴

- Salâhî, İbn Hicce el-Hamevî’nin *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*’ini özet/muhtasar bir şekilde tercüme etmiştir. İbn Hicce el-Hamevî’nin eserinde yer alan tanımlamaların büyük bölümünü almış ancak birçok bölümde sayfalar dolusu örnek verildiği hâlde Salâhî sadece birkaç beyti -genellikle de ilk birkaç örneği- almakla yetinmiştir.
- Eserde İbn Hicce el-Hamevî’nin *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*’inin tercüme edildiği söylenmese de bu husus eserde değişik vesilelerle hissettirilir. Örneğin eserin birçok yerinde İbn Hicce el-Hamevî’nin *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*’teki izahlarına işaret etmek için bazen “nâzım demiş ki” bazen de “Takiyyüddîn der ki” gibi ifadeler kullanır: *Nâzım dimiş ki mukâbeleyi ba’zıları mutâbakata idhâl eylemişler lâkin şaḥîḥ degüldür (7b); Ol eclden Takiyyüddîn bed’iyyâtında dimiş ki maṭla’da berâ’et-i istihlâl şol ma’nâdan ‘ibâretdür (2a)*
- İbn Hicce, *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*’te tanımlanarak izah edilen belagat terimlerinin kimler tarafından tanımlandığını veya izah edildiğini belirttiği hâlde Salâhî’nin tercümesinde bu isimlerin bazen zikredildiği bazen de genel ifadeler kullanılarak belirtilmediği görülür. Örneğin “iltifât” maddesinde Kudame b. Cafer ve İbn-i Mu’tez yerine aşağıdaki gibi muğlak ifadeler kullanılmıştır:

84 Çalışmamızın bu bölümünde Salâhî’nin tercümesini karşılaştırmak için *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*’in şu baskısından yararlandık: İbn Hicce, *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*, 2 Cilt, Mektebetü'l-Asriyye Yayınları, Beyrut, 2009.

... *Ba'zı cemā'at* : فسر قدامة الالتفات بأن قال هو أن يكون المتكلم آخذاً في معنى...
iltifātı öyle tefsir eylemişler ki mütekellim iltifātı bir ma'nāda aḥz
ider ki .. (9a)

Ve : و أما ابن المعتز فقال الالتفات انصراف المتكلم عن الاخبار الى مخاطبة
ba'zıları dimiş ki iltifāt mütekellimün iḥbārdan muḥātaba
inşirāfidur (8a)

- “Mutâbakat” maddesinde olduğu gibi bazen kaynakta yer alan tanımı aslıyla yani Arapça hâliyle almaktadır. Aşağıdaki örnekte tanımı yapan kişi olan Halil b. Ahmed yerine de “bazıları” ifadesi kullanılmıştır: *Ve ba'zıları dimiş ki* ⁸⁵ *طابقت بين الشيئين إذا جمعت بينهما* *ma'nāsınadur (10a)*.
- Salâhî, yukarıda vurguladığımız gibi aslında bu eserinde İbn Hicce el-Hamevî'nin *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*'ini muhtasar bir şekilde tercüme etmiştir. Ancak aşağıda ayrıntılı örneklerini vereceğimiz gibi, *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*'te olmayan bazı izahları da tercümesine eklemiştir.
 - ✓ Salâhî, *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*'te anlatılan bir belagat terimiyle ilgili kısmı tercüme ettikten sonra kendisi de ayrıyeten bir tanım yapar: *Bu maḳûle ma'nā tamāmından sonra bir ma'nā ziyāde olan kelāma tekmil dirler (33b)*.
 - ✓ Bazı beyitler *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*'te İbn Hicce tarafından açıklanmadığı hâlde, Salâhî bazen kısa bazen de uzun izahlarla beyitlerin anlamını vermeye çalışır. Meselâ, “tefrik” konusu anlatılırken örnek olarak verilen iki beyit kaynak metinde izah edilmemişken Salâhî bu beyitleri aşağıdaki gibi uzunca şerh eder: *Nitekim ḳavl-i şā'irde*

مَنْ قَاسَ جُدُوكَ بِالْغَمَامِ فَمَا
 أَنْصَفَ فِي الْحُكْمِ بَيْنَ شَيْئَيْنِ
 أَنْتَ إِذَا جُدْتَ ضَاحِكًا أَبَدًا
 وَهُوَ إِذَا جَادَ دَامِعُ الْعَيْنِ

85 İki şey bir hizaya getirildiğinde birbirine mutâbık olur.

vâkı‘ olmuştur ki kelâmında cûd nev’inden olan cedvâyı ya’nî menfâ‘ati iki vechle getirüp bir vechle gamâma ve bir vechle memdûha nisbet eyledikten sonra memdûhın medhinde mübâlağa için ikisinin beynlerinde tebâyün ve tefriķ ikâ‘ idüp dir ki şol kimse ger senün nefini gamâm ya’nî şehâb nefine kıyâs eyledi iki şey’ beyninde olan hükmd e inşâf itmedi. Zîrâ sen cûd u keremün vaktinde dâ‘imâ handânsın ya’nî gülererek bezl-i kerem idersün. Ve şehâb cûd u keremi vaktinde giryândur ya’nî gözyaşını dökerek bezl-i kerem ider demek olur. Ve nâzımuñ

قَالُوا هُوَ الْبَذْرُ وَالتَّفْرِيقُ يَظْهَرُ لِي
فِي ذَاكَ نَقْصٌ وَهَذَا كَامِلُ الشَّيْمِ

beytinde ‘âlemi münîr olmada bir nev’den olan bedri memdûhı Hâzret-i Maḥbûb-ı Hudâ ‘aleyhi efdalu’t-taḥâyâya teşbih vechiyle itlâķ eyledikten sonra memdûhın medhinde ziyâde idüp ikisinin beynlerinde ikâ‘-ı tebâyün ü tefriķ vechiyle dir ki bedrde nakş vardır. Ya’nî gâh kâmil gâh nâķış olur. Ve bu benüm memdûhum dâ‘imâ kâmilü’ş-şiyemdür ki bir vechle aña noķşân ‘ârız olmaz (33b-34a).

- ✓ Salâhî, tercümesinin birkaç yerinde İbn Hicce’nin görüşlerine karşı çıkmaktadır. Mesela, “iğrāk” konusuna örnek olarak verilen bir beyte “Lâkin bu beytde ḥaķîr iğrāk bulamadum” şeklindeki cümlesiyle karşı çıkarak bu örneğin yanlış olduğunu uzun uzadıya izah etmektedir: *Ve nâzımuñ*

لو شاء إغراق مَنْ نَآوَاهُ مَدَّ لَهُ
فِي الْبَرِّ بَحْرًا بِمَوْجٍ فِيهِ مُلْتَطِمٌ⁸⁶

beytinde iğrāk bahrin berrde medd-i mevc itmesinde olsa gerek. Ya’nî Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem ḥâzretleri aña mu‘âdât ideni iğrāk itmek ya’nî şuya ğarķ itdürmek murâd

86 Şayet kendisine düşmanlık eden kimseyi boğmak isterse karadayken birbirine çarpan dalgalara sahip olan deniz gibi ona (elini) uzatır.

eylese bahır ol mu'adât ideni gark için yiryüzinde mevc-i mültatım medd iderdi. Lâkin bu beytde hakîr iğrâk bulamadum. Zîrâ vukû'ı 'âdet olan mümkün-i ba'id ile vaşfda ifrât anlanmaz ki mu'cizât-ı bâhirelerine nisbetle bu vaşf anlara iğrâk olmadığından gayrı mübâlağa dahi degüldür. Zîrâ semâ-yı evvelde inşikâk-ı kamer ve semâ-yı râbî'de redd-i şems bahrin berrde medd-i mevcinden hezâr bâr a'lâ vü a'zamdur. Husûsâ tûfân-ı Nuh'a nisbetle bahrin berde medd-i mevcî külden cüz' gibidür. Anların mu'cizâtlarına nisbetle nice iğrâk taşavvur olunur lâkin havârîk-ı 'adâtдан olduğu cihet ile iğrâk kabilinden olsa olur (42b).

- ✓ Bazen de orijinal kaynakta olmayan şiir örneklerini kendisi vermektedir. Aşağıda “unvân” bahsinin sonunda (67b) kendisinin İmâm Bûsîrî'nin Bürde kasidesinden tercümesine eklediği beyit örneği bulunmaktadır:

⁸⁷ كما قال محمد البوصیری فی قصیدته

وکل ای اتی الرسل الکرام بها

⁸⁸ فانما اتصلت من نوره بهم

- ✓ Salâhî, bazı sanatların anlatımında İbn Hicce'nin izahını daha da geliştirir ve O'nun eksik bıraktığı bazı alt dalları da anlatır. Örneğin “hazf” sanatının anlatıldığı bölümde bu terimin bazı alt dallarının anlatılmadığını söyler ve “şan'atları icrâsında tekellûf olduğundan Taqiyyüddin Bedî'iyye'sinde irâdından iğmâz eylemiş.” diyerek kendisi bu sanatları da örnekler vererek izah eder:

Ve maqtû' dahi hazfden ba'zıdur. Nitekim Fetḥullâh Beylûnî Bedî'iyye'sinde

⁸⁷ İmâm Busîrî'nin kasidesinde söylediği gibi.

⁸⁸ Yüce peygamberlere gelen bütün ayetler, onlara ancak O'nun nuru ile ulaşabilmektedir.

دواء رائ و رودی دارزی ادب
ورع زروڈا و زر زوار ذی ارم⁸⁹

beytinde vâkı' olan mecmû'-ı hurûf-ı mukatta'adur. Ve mevşûl ve mu'cem dahî hazfden ba'zıdur. Nitekim Fetḥullâh Beylûnî Bedî'iyye'sinde

زین تقیٰ نقیٰ بین شفق
غیث یغیث نجیب فیض ضیف فم⁹⁰

vâkı' olmuştur ki mevşûl makṭû'ı'n zıddıdır. Ya'nî beytün terkibi kâbil-i ittişâl olan harflerden ola ki cümle beyti muttasıl yazmak mümkün ola زین تقیٰ نقیٰ بین شفق غیث یغیث نجیب فیض ضیف فم *gibi. Ve mu'cem olması hurûfı menkûṭ olduğudur ki bu beytde hem mevşûl hem mu'cem nev'leri cem' olmuştur. Ve ruḳtâ ve ḥayfâ dahî nev'-i hazfden ba'zıdur. Nitekim Fetḥullâh Beylûnî Bedî'iyye'sinde*

اتم ظل نعیم ضمن حجرنه
نبیٰ عدل شفیق حلّ فی حرم⁹¹

vâkı' olmuştur ki ruḳtâ luğatde şol siyâha dirler ki beyâz noḳtalar ile kırışmış ola. Ve bedî'de ruḳtâ ol kelâma dirler ki bir harfî noḳtasuz ve bir harfî noḳtalu ola beytün mısrâ'-ı evvelinde vâkı' olduğu gibi. Ve ḥayfâ luğatde şol ata dirler ki bir gözi siyâh ve bir gözi gök ola. Ve bedî'de ḥayfâ ol kelâma dirler ki bir kelimesi noḳtalu ve bir kelimesi noḳtasuz ola beytün mısrâ'-ı şânîsinde olduğu gibi. Ve eger beytün cem' hurûfı noḳtasuz olursa bedî'de gayr-ı menkûṭ ve bî-nuḳat dirler. Şeyḥ

89 Düşüncemin şıfası edeb elbisesinin yurduna varmamdır. Zincirden ma'mûl zırhı korkut ve alâmeti olanı ziyaret edenleri ziyaret et.

90 Süsdür, takvalıdır, temizdir şafak, bir bulut ki yağmur yağdırır da ağız misafirinin feyzine cevap veririz.

91 Nimetin en kâmil gölgesi onun hüzresinin içindedir, Haram'a yerleşmiş âdil şefkatli Nebî'nin.

Şaṭṭiyyüddîn'ün Bedî'iyye'sinde mişli sebkat itdiği üzere ve maḳṭû' ve mevşûl ve menḳûṭ ve ğayr-ı menḳûṭ ve ruḳṭâ ve ḥayfâ şa'n'atları icrâsında tekellüf olduğundan Taḳiyyüddîn Bedî'iyye'sinde îrâdından iğmâz eylemiş (96b-97a).

- ✓ Salâhî'nin bu eseri tercüme olmasına rağmen eserin muammâ bahsi onu te'lîf türündeki eserlere yaklaştırmıştır. Çünkü *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*'te bulunmayan muammâ bahsini kendisi eklemiştir. Tercümede lügazla ilgili bölümden sonra “*Ve nâzımuñ Bedî'iyye'sinde mu'ammâ zıkr olunmadığından teberraḳen ve teyemmünen İmâm 'Alî kerremallâhu vechehu ve raḳıyallâhu 'anh efendimüz ḥâzretlerinüñ ism-i şerîf-i Muḥammed 'aleyhi şalavâtu ş-Şamed için nazm buyurduḳları mu'ammâ bu maḥalde îrâd olındı (73b)*” diyerek önce Hz. Ali'nin bir muammasını verip tercüme eder, ardından da muammânın çözümünü sunar. Peşinden de “*Ḳavâ'id-i mu'ammâdan nebze-i yesîrin iş'arı ehemm olmaḳdan nâşî Mollâ Câmî ḳuddise sırruhu's-sâmî ḥâzretlerinüñ ḳavâ'id-i mu'ammâsından emsile-i ḳavâ'idi beyânıla ihtîşâr olındı. (74b)*” diyerek sekiz varaklık (74b-82b) bir bölümde Molla Câmî'nin manzume-i muamma'sını açıklamış, örnek beyitlerdeki muammaları çözerek izah etmiştir.

Sonuç olarak Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin, bu eserinde İbn Hicce'nin *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*'ini genel olarak muhtasar bir şekilde tercüme ettiğini, ancak yeri geldiğinde kendi görüşlerini de ifade ederek eserde eksiklik olarak gördüğü hususları tamamlamaya çalıştığını görmektediriz. Bu da kendisinin bu tercümeğe başlarken ifade ettiği amacını yani *Makâmât-ı Hamîdiyye*'nin şerhi olan *Riyâzü'l-Kavâ'id Hıyâzü'l-Fevâ'id* isimli eserinde kullandığı belagat terimlerinin bilinmesi için gereken asgarî bilgiyi sunma amacını gerçekleştirdiğini göstermektedir.

BELAGAT TERİMLERİ DİZİNİ

Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin *Tercüme-i Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*'i, içerdiği belagat terimleri bakımından zengin bir muhtevaya sahiptir. Birçok terim hem ilk geçtikleri yerde yani doğrudan alakalı oldukları maddelerde hem de başka belagat terimlerinin izah edildiği bölümlerde ele alınarak haklarında bilgi verilmiştir. Bu bakımdan eserdeki belagat terimleriyle ilgili bir dizinin faydalı olacağı düşünülerek bu yönde bir çalışma yaptık. Çalışmamızda müellif tarafından yazılmış nüshadan hareketle ortaya koyduğumuz metindeki sayfa numaralarına göndermede bulunarak hazırladığımız bu dizinde, her bir belagat teriminin eserde geçtiği bütün yerlere işaret edilmiştir. Herhangi bir terimin bu eserde nasıl ele alındığını merak eden okuyucunun aşağıda belirtilen sayfa numaralarındaki izahlara ve örnek beyitlere bakarak eserden daha çok istifade edeceğini düşünüyoruz. Hem bu sebeple hem de birçok terim hakkında eserin farklı yerlerinde izahlar ve karşılaştırmalar bulunduğu ve metnimizi de zaten bu çalışmamızla sunduğumuz için terimlerin yanına eserdeki tanımları eklenmemiştir.

‘Akd: 34b, 101a, 101b.

‘Aks: 9b, 18a, 19a, 29a, 29b, 30a, 47b, 70b, 77b, 105a.

A‘māl-i taḥṣīlī: 74b, 75a, 76a, 76b, 77b, 78b, 80a.

A‘māl-i tekmlī: 74b, 75a, 80b, 81a.

A‘māl-i teshīlī: 74b, 75a, 75b, 76a.

‘Amel-i ḥisābī: 74b, 78b, 79a.

Baş: 15a, 15b, 88a.

Bedī: 1a, 1b, 5b, 9a, 10b, 11a, 11b, 12b, 15a, 15b, 16a, 19b, 21a, 25b, 27a, 29b, 30a, 30b, 31b, 32b, 33a, 33b, 35b, 36b, 37b, 39a, 39b, 40a, 41a, 43a, 44a, 45a, 45b, 47b, 49a, 50a, 53b, 54b, 55a, 55b, 57b, 58a, 60a, 61a, 61b, 62a, 62b, 63a, 63b, 64b, 66a, 66b, 67a, 68a, 68b, 69a, 69b, 70b, 71b, 72a, 81b, 82a, 83a, 83b, 84a, 84b, 85a, 85b, 86a, 86b, 87a, 88a, 88b, 89b, 90b, 91a, 91b, 92a, 92b, 93a, 95a, 95b, 97a, 97b, 98b, 99b, 100a, 101b.

Belāgat: 11b, 21a, 24b, 29a, 34b, 41a, 46b, 55b, 56a, 59b, 66a, 99a, 101b, 105b.

Berā‘at-ı istihlāl: 1b, 2a, 103b.

Berā‘at-ı maḳṭa‘: 105b.

Berā‘at-ı ṭaleb: 100b, 101a.

Beyān: 1a, 1b, 5b, 6a, 34b, 35b, 36a, 37b, 49a, 57b, 59b, 93a, 99a, 104b, 106a.

Bī-nuḳaṭ: 96b, 97a.

Cem‘: 1b, 2b, 6b, 7b, 8b, 9a, 10a, 10b, 23a, 24a, 32a, 32b, 54b, 55a, 55b, 57b, 58a, 60a, 64b, 80b, 97a

Cem‘ ma‘a‘t-taḳṣīm: 54b.

Cem‘ ma‘a‘t-tefrīḳ: 55a.

Cem‘u‘l-mu‘telif ve‘l-muḥtelif: 88b, 89a, 89b.

Cinās: 2a, 3a, 4b, 18a, 87a, 90a.

Cinās-ı ‘aks: 87a.

Cinās-ı iṣāret: 4b.

Cinās-ı lafziyye/lafzi: 3a, 4a.

Cinās-ı lāḥıḳ: 2b, 90a.

Cinās-ı maḳlūb: 4a.

Cinās-ı ma‘nevī: 4a, 4b, 87a.

Cinās-ı muḥarref: 3b.

Cinās-ı muṣaḥḥaf: 3b.

Cinās-ı muṭarraḥ: 3a.

Cinās-ı muṭlaḳ u mürekkeb: 2a.

Cinās-ı muzāri‘: 2b.

Cinās-ı mükerrer: 2b, 3a.

Cinās-ı müleffak: 2b

Cinās-ı mürādif: 3a.

Cinās-ı mürekkeb: 2a.

[Cinās-ı] müṣābih: 3a.

[Cinās-ı] müzāvic: 3a.

Cinās-ı müzeyyel: 2b, 3a.

Cinās-ı taḥrīfī: 10a.

Cinās-ı tām: 3a, 69a.

Cinās-ı taṣḥīf: 64b, 87a.

Delālet-i ‘aḳliyye: 1a.

İlgāz: 72a, 72b, 82a.

Faşl-ı hıfâb: 104b, 105a.

Ferâyid: 66a.

Feşâhat: 29a, 64b, 66a, 105b.

Ġayr-ı menķūṭ: 97a.

Ġulūvv: 41a, 42a, 42b, 43a, 43b, 69b, 87a.

Ḥaķikāt: 6a, 10b, 43a, 45a, 45b, 48a, 93a, 93b, 99a.

Ḥall: 73b, 101a.

Ḥaşrū'l-cüz'i ve ilḥāķuhu bi'l-küllî: 65a.

Ḥaşv: 16a, 61a, 90a.

Ḥaşv-i maķbūl: 61a.

Ḥayfâ: 97a.

Ḥazf: 1a, 16b, 21a, 23a, 46b, 60a, 70b, 95b, 96b, 97a.

Hezl: 7a, 7b, 98a.

Hicv: 5a, 11a, 12a, 16b, 17a, 19a, 19b, 27a, 28a, 34b, 62b.

Ḥüsn-i beyân: 6a, 21a, 35a, 55b, 59b, 60a, 64b, 99a, 99b.

Ḥüsn-i ihtitâm: 102b.

Ḥüsn-i ittibâ': 83a, 83b.

Ḥüsnü'l-ḥâtime: 101b.

Ḥüsnü'l-ḥitâm: 101b, 102a, 102b, 106a.

Ḥüsnü'l-ibtidâ: 1b, 2a, 102b, 103a, 103b, 106a.

Ḥüsnü'l-maķṭa': 101b, 105b.

Ḥüsn-i maṭla': 2a.

Ḥüsn-i nesak: 59b, 64a, 84b.

Ḥüsn-i taḥalluṣ: 28a, 28b, 102b, 103b, 104a.

İşkât: 20b, 74a, 75a, 77a, 77b, 78a, 78b, 80b, 81a.

İṭnâb: 99a, 101b.

İṭṭirâd: 28b, 29a.

İbdâ': 59b, 63b, 64b.

İbhâm: 12a, 12b, 21b, 24b, 25a.

İ'câz: 105b.

İcâz: 24b, 29a, 59a, 59b, 60a, 64b, 88a, 99a, 101b.

İcâz-ı ḥazf: 59b, 60a.

İcâz-ı kıṣar: 59b, 60a.

İdâ': 70a, 70b, 71a, 71b.

İ'dâd: 85a.

İdmâc: 57a, 99b, 100a, 101a.

İftinân: 8b, 9a.

İġâl: 45b, 46a, 47b.

İġrâb: 39b, 57a.

İġrâķ: 41a, 41b, 42a, 42b, 43a, 43b.

İhâm: 2b, 5a, 19a, 24a, 48b, 50a, 71b, 72a, 99b, 101a.

İhâm-ı hicv: 11b.

İhâm-ı tenâsüb: 24a.

İhâm-ı tevriye: 10b.

İhâmu'ṭ-ṭibâķ: 10b.

İhtirâs: 33b, 64a, 100a, 100b.

İķtibâs: 27b, 50a, 97b, 98a, 98b.

İktifâ: 22b, 23a.

İķtizâb: 28b, 104a, 104b, 105a.

İltifât: 8a, 8b.

İltizâm: 91b.

İ'nât: 91b.

İnsicām: 15a, 37b, 38a, 47b, 64b, 69a, 90a, 98b.

İntihā-yı kelām: 105a.

İntikād: 75a, 75b, 76b, 78a, 78b, 79b, 80a.

İrdāf: 24b, 57b, 64a, 69b, 70a, 93b.

İrsāl-i meşel: 12b, 13a, 14a.

İsti'āre: 2a, 5b, 6a, 6b, 10a, 10b, 15a, 17a, 17b, 21b, 34b, 41a, 63b, 67a, 69a, 72a, 74b, 78b, 93b, 100a.

İsti'āre-i mekniyye vü taḥyiliyye: 43b.

İsti'āre-i müreşşaha: 6a.

isti'āre-i taḥyiliyye: 2a

İstidrāk: 9a, 9b, 28a, 61b.

İstifhām: 22a, 59b, 100a.

İstiḥdām: 6b, 7a, 49a.

İstiṣnā: 19b, 20a, 87a, 87b.

İstiṣnā-yı ḥaşr: 20a.

İstiṣnā-yı luğavî: 19b, 20a.

İstiṣnā-yı şınâ'î: 19b.

İstitbā': 86a, 86b.

İstiṭrād: 4b, 5a, 5b, 28a.

İşāret: 55b, 56a, 56b, 59b, 63b, 93b, 105b.

İşāret-i lisān: 56a.

İşāret-i yed: 56a.

İştikāk: 2a, 62b, 63a.

İştirāk: 7a, 10b, 10b, 19a, 26b, 35a, 52b, 60a, 60b, 63b, 67a, 73b, 74b, 77b, 80b, 98b.

İ'tāb: 26b, 27a, 67a.

İtilāf: 23a, 44a, 44b, 47b, 89a, 89b, 94b, 95a.

İtilāf-ı kâfiye: 95a.

İtilāfu'l-lafz ma'a'l-lafz: 94b.

İtilāfu'l-lafz ma'a'l-ma'nā: 55b, 60a, 64a, 64b, 94a, 101b.

İtilāfu'l-lafz ma'a'l-vezn: 94a, 94b.

İtilāfu'l-ma'nā bi'l-ma'nā: 44a.

İtilāfu'l-ma'nā ma'a'l-vezn: 94b.

İ'tirāz: 61a, 61b, 64b.

İttifāk: 63a, 63b.

İttisā': 88b.

İzāḥ: 46b, 59b, 60b, 82b, 83a, 84a.

İzdivāc: 85a, 92a.

Ḳalb: 1a, 4a, 48a, 74a, 75a, 77b, 81a, 81b, 94b.

Ḳalb-i ba'z: 81a, 81b.

Ḳalb-i küll: 81a, 81b.

Ḳalb-i küllî: 81a

Ḳasem: 27a, 27b, 67b, 88b.

Ḳavl bi'l-müceb: 18a, 18b, 19a.

Kelām-ı cāmî': 17a.

Kināye: 4a, 4b, 11a, 18b, 24b, 57b, 59b, 69b, 70a, 74b, 80a, 80b, 89b, 95a, 97a, 98b.

Leff ü neşr: 9b, 10a, 32b, 37b, 69a.

Leff ü neşr-i müretteb: 9b, 10a, 44b.

Leff ü neşr-i müşevveş: 9b.

Luğaz: 72b, 73a, 73b.

Lüzüm: 90a.

Lüzüm-ı mâ lâ-yelzem: 91b.

Mâ lâ-yestaḥîl bi'l-in'ikâs: 47b.
Maḳlûb: 47b.
Maḳlûb-ı kül: 47b.
Maḳṭû': 97a.
Ma'lûmı ğayr-ı ma'lûm mesâḳında sevk: 21b.
Me'ânî: 1a, 2a, 5b, 9a, 34b, 35b, 36a, 93a, 106a.
Mecâz: 5b, 6a, 10b, 45a, 45b, 48b, 63b, 93a, 93b.
Mecâz-ı mürsel: 93b.
Medḥ fi ma'razi'z-zemm: 87a, 88a.
Menḳûṭ: 96b, 97a.
Mevşûl: 97a.
Mezheb-i kelâmî: 30b, 31a.
Mu'âḥât: 23a.
Mu'ammâ: 73b, 74a, 74b, 75a, 75b, 76a, 76b, 77a, 77b, 78a, 78b, 79a, 79b, 80a, 80b, 81a, 81b.
Muḥâcât: 72a.
Muḥtemelü'z-zıddeyn: 12b.
Muḳâbele: 7b, 8a, 8b, 9b, 10b, 77b, 85a, 90a.
Muṭâbaḳat: 1a, 1b, 7b, 10a, 10b, 11a, 15a, 20a, 21b, 23a, 25a, 48b, 67a, 71b, 85a, 86b, 87a.
Muṭâbaḳat-ı lafziyye: 63b.
Mübâlağa: 5b, 6a, 15a, 21a, 22a, 32a, 33b, 35a, 36a, 40a, 40b, 41a, 41b, 42a, 42b, 43a, 43b, 47b, 58b, 66a, 68a, 69a, 69b, 92b, 93a, 93b.
Mülefḳâ: 2b.

Mümâşele: 53b, 64b, 65a.
Münâḳaza: 17a, 17b.
Münâsebet: 3a, 5a, 10a, 21b, 23a, 23b, 24b, 28b, 31b, 32a, 35a, 44a, 65a, 73b, 91b, 93b, 95a, 103a, 104a, 104b.
Münâsebet-i lafziyye: 4a, 32a.
Münâsebet-i lafziyye-i nâḳıṣa: 32a, 32b.
Münâsebet-i lafziyye-i tämme: 32a, 32b.
Münâsebet-i ma'neviyye: 4a, 31b, 32a, 32b.
Münâsebet-i tämme: 63b.
Mürâ'ât-ı nazîr: 23a, 23b, 24a, 37b, 57b, 64b, 69a, 90a.
Mürâca'at: 14b, 15b.
Müsâvât: 46a, 60a, 64a, 84b, 89a, 89b, 101b.
Müstevâ: 47b.
Müşâkele: 31b, 53b, 54a
Müşâkele-i lafziyye: 54a.
Müvârebe: 16b, 17a.
Müvârede: 83b.
Müvâzene: 90a.
Müzâvece: 92a, 92b.
Nefyü's-şey' bi- icâbihi: 17b, 45a.
Nesâḳ: 84b.
Nevâdir: 39b, 40a.
Nezâhet: 11a, 11b.
Reddü'l-'acüz 'ale's-şâdr: 8b, 17b, 18a.
Ruḳṭâ: 97a.

Rücû': 5a, 28a, 61b, 62a.
Sec': 36b, 90b, 91a, 95a.
Sec'-i muraşşa': 90b.
Sec'-i muşathtar: 90b.
Sec'-i muţarraf: 90b.
Sec'-i müvâzî/mütevâzî: 90b, 91a.
Selâmet-i ihtirâ': 81b, 82a.
Selâset: 38a, 102b.
Selb ve icâb: 58a, 61b.
Serika(t): 71b, 101a.
Şihhat-ı takşim: 64a.
Şihhat-i mukâbele: 60a.
Su'al ve cevâb: 14b.
Sühûlet: 2a, 15a, 28b, 38a, 39a, 47b, 64b, 69a, 90a, 98b.
Tâ'at ve işyân: 86b, 87a.
Ta'aţţuf: 86a.
Ta'did: 85a.
Taʃsil: 9b, 9b, 39a.
Taħalluş: 28a, 28b, 103b, 104a, 104b, 105a.
Taħlil: 75a, 75b
Taħrif: 3b, 16b, 17a, 60b.
Taħşiş: 41b, 55a, 69a, 69b, 74b, 76a, 88a.
Taħyil: 48b, 99b.
Taħyir: 11b, 12a.
Takdim: 29a, 46b, 47a, 54b, 64b, 74b, 81a, 81b, 85b, 94a, 94b, 98a, 98b, 102b.
Ta'kid: 47a, 48a, 64b, 73b, 94a, 94b, 98b, 99a, 102b.

Ta'kid-i Ma'nevî: 1a.
Takşim: 54b, 55a, 58b, 59a, 92b.
Ta'lik: 5b, 17a, 17b, 30a, 30b, 104b.
Ta'ilil: 64a, 85b.
Ta'miye: 72a, 73a, 73b, 80b.
Tanşış: 74b, 76a, 80a, 81a.
Ta'rîz: 89b, 92b.
Tarşî': 64b, 89b, 90a, 90b.
Taşhîf: 3b, 16b, 17a, 60b, 71b, 74b, 77b, 78a, 81b.
Taşhîf-i ca'li: 78a.
Taşhîf-i vaz'î: 78a, 78b.
Taşrî': 34a, 61a, 90a.
Taştır: 34a, 34b.
Tatbik: 10a.
Tatriz: 68b, 69a.
Tazmîn: 56b, 70b, 71a, 71b, 97b, 98a.
Tazyik: 91b.
Tebdil: 2b, 29a, 60b, 70a, 75a, 75b, 76a.
Tebliğ: 41a.
Tebyîn: 51b, 52a, 53a, 82a.
Tecâhül'l-'ârif: 21b, 22a, 22b.
Tecânüs: 2a.
Tecânese's-şey'an: 2a.
Tecnîs: 2a, 4a, 54a, 85a.
Tecnîs-i haţţ: 3b.
Tecnîs-i izmâr: 4a.
Tecnîs-i işâret: 4a.
Tecnîs-i kinâye: 4a.

Tecnis-i lafzî: 4a.
Tecnis-i ma'klûb: 86b.
Tecnis-i mefrûk: 3b.
Tecnis-i mertûk: 3b.
Tecnis-i mu'arraf: 3a, 3b.
Tecnis-i mu'laq u mürekkeb: 2b.
Tecnis-i müleffa: 2b.
Tecnis-i mürâdif: 3a.
Tecnis-i müreffel: 2b.
Tecnis-i müteşâbih: 4a.
Tecnis-i müzeyyel: 2b, 3a.
Tecnis-i nâkış: 3b.
Tecnis-i zâyid: 2b.
Tecrid: 92b, 93a.
Tecziye: 92b.
Tedbîc: 97a, 97b.
Tefrî': 84a, 84b, 101b.
Tefriq: 33b, 34a, 44a, 54b, 55a, 55b.
Tefsîr: 82a, 82b, 83a.
Teğâyür: 15b.
Tehekküm: 14a, 14b.
Te'hîr: 9b, 29a, 46b, 54b, 64b, 74b, 81a, 81b, 94a, 94b, 98a, 98b, 102b.
Tehzîb ve te'dîb: 46a, 46b, 47a, 47b.
Tehzîb: 64b.
Tekâfu': 10a, 10b.
Te'kid: 8a, 9a, 15b, 16a, 19b, 27a, 30b, 57a, 60a, 60b, 62a, 64a, 87b, 88a.

Tekmîl: 16a, 21b, 33a, 33b, 46a, 47b, 65b, 67a, 100b.
Tekrâr: 30a, 30b.
Telfîk: 2b, 23a.
Te'lîf: 75a, 79b, 80b.
Te'lîf-i imtizâcî: 78b, 79b, 80b, 81a.
Te'lîf-i ittîşâlî: 77b, 79b, 80b, 81a.
Telmîh: 36b, 37a, 37b, 74b, 76b, 77a, 77b, 80a.
Temâzûc: 28b.
Temkîn: 15a, 64b, 83a, 90a, 95a, 95b.
Temkîn-i fâşîla: 60a.
Temlîh: 36b.
Temsîl: 24a, 24b, 34b, 57a, 64a, 93b.
Temzîc: 9a.
Tenâfir: 102b.
Tenâsüb: 23a, 23b, 28b, 103a.
Tenkîr: 69a, 69b.
Tensîk: 84b.
Terâdûf: 74b, 77a, 77b, 79b, 81a.
Terdid: 30a, 30b, 86a.
Terhîm: 23a.
Terkîb: 75a, 75b.
Terşîh: 6a, 6b, 15a, 16a, 33b, 40b, 51a, 51b, 53a, 60b, 66b, 67a, 71b.
Terşîh-i isti'âre: 67a.
Tertîb: 28b, 44b, 62a, 62b, 82b, 102b.
Tesbîg: 15b.

Tescîf: 64b, 91a, 92b.

Teshîm: 60a, 64b, 68a, 68b.

Tesmî: 91a, 91b.

Tesmî-i takîf: 91a.

Tesmî-i teb'iz: 91a.

Tesmiye: 74b, 76a, 80a, 80b, 81a

Teşâbü'l-etrâf: 15b, 23b.

Teşbih: 5a, 6a, 7a, 15a, 22a, 23b, 24b, 32a, 34a, 34b, 35a, 35b, 36a, 36b, 37b, 41a, 49a, 55a, 55b, 57a, 67a, 70a, 72a, 74b, 75b, 78b, 79b, 80a, 82a, 82b, 93b, 95a, 97b, 104a.

Teşbih-i 'âm: 35a.

Teşbih-i belîğ: 35a.

Teşbih-i şey'eyn bi-şey'eyn: 37b.

Teşrîf: 20a, 20b.

Tetmîm: 21a, 21b, 45b, 47b, 57b, 65b, 88a, 100b.

Tevârüd: 83b, 84a.

Tevcih: 12b, 24b, 25a, 25b, 26b, 48b.

Tev'em: 20a.

Tevfîf: 16a.

Tevfîk: 23a.

Tevhîm: 60b, 71b, 72a.

Tevlîd: 56b, 57a, 57b.

Tevriye: 2a, 6b, 7a, 12b, 15a, 16a, 17a, 18a, 20a, 25a, 37a, 47b, 48b, 49a, 49b, 50a, 50b, 51a, 51b, 52a, 52b, 53a, 53b, 55a, 57b, 64b, 66b, 68b, 70a, 71b,

72a, 72b, 73b, 90a, 91b, 97a, 102b.

Tevriye-i mübeyyene: 50a, 51b, 53a, 66b.

Tevriye-i mücerrede: 50a, 50b, 66b.

Tevriye-i mücerrede-i maḥza: 66b.

Tevriye-i mühey'ye'e: 50a, 52a, 52b, 66b.

Tevriye-i müreşşaha: 50a, 51a, 53a, 66b, 68b, 71b.

Tevşîf: 32b, 33a.

Tevşîh: 8b, 15a, 68a, 69a.

Tezâd: 10a, 23a.

Tezyîl: 15b, 16a, 33b, 57a, 57b, 65b.

Ṭibāk: 10a, 10b, 11a, 29a, 43b, 59b, 87a, 90a.

Ṭibāk-ı lafzî: 59b.

Ṭibāk-ı ma'nevî: 59b, 87a.

Ṭurfe: 39b.

'Unvân: 67a, 67b.

Üslûb-ı harfî: 78b.

Üslûb-ı ihşâyî: 79a, 79b.

Üslûb-ı inhişârî: 79a, 79b.

Üslûb-ı ismî: 78b.

Üslûb-ı raḳamî: 79a, 79b.

Üslûbü'l-ḥakîm: 18a.

Zarâfet: 98b.

METNİN KURULUŞUNDA DİKKATE ALINAN HUSUSLAR

- Çalışmamızda metni neşredilen eserin iki müellif nüshası olmasına rağmen yukarıda nüshaların tanıtıldığı bölümde izah edilen sebepler dolayısıyla Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 432 numarada bulunan ve müellif hattıyla kaleme alınan nüshası esas nüsha kabul edilmiştir. Bu nüshanın sayfa kenarlarında bazen anlaşılması zor kelimelerin izahları yapılmakta, bazen de metinde anlatılan konuların izahları, beyit örnekleri ve bazı kaynakları not edilmektedir. Bunların bazıları hem metindeki ifadelerin ve kelimelerin doğru şekillerini verdikleri hem de diğer nüshalarda da bulundukları için metnimize dahil edilmiştir. Ancak sadece kelime anlamı vermek ve ek izahlar yapmak amacıyla sayfa kenarına kaydedilen ve doğrudan normal metnin bir parçası olmayan kelime anlamları, Arapça Farsça örnekler ve izahlar, diğer nüshalarda bulunmadıkları ve bizde de bu metnin parçası olmadıkları intibai uyandırdıkları için metne dahil edilmemişlerdir.
- Metnin sayfa numaraları verilirken söz konusu müellif nüshasının sayfa kenarında yer alan numaralandırmalara riayet edilmiştir. Bu nüshada numaralandırma işlemi 1a ile başlatılmış olup 1a sayfasından önce yer alan sayfa, numaralandırmaya dâhil edilmemiştir. Çalışmamızda da -okuyucuya metnin takibini kolaylaştırmak amacıyla- bu hususa riayet edilmiştir.
- Metinde yer alan özel isimler büyük harfle başlatılmıştır. Bu isimlere getirilen ekler ise kesme işaretiyle ayrılmıştır. Örnek: “Ve Ahfeş dimiş ki her kim ki muṭābaḳat bir lafzuñ iki ma’nāda iştirākidür didi Aşma’î’ye ve Ḥalil’e muḥālefet eyledi.” (10b). Aynı zamanda anlam karışıklıklarını gidermek amacıyla da gerek duyulan yerlerde noktalama işaretleri kullanılmıştır.

- Metinde yer alan manzum parçaların tamamı cümlelerin devamında değil, bir alt satırda mısralar şeklinde sayfaya ortalanarak koyu puntolar ile yazılmıştır.
- Çalışmamızda hem kaynak metinde yer alan hem de mütercim tarafından misal getirilen Arapça ve Farsça beyitlerin yanı sıra âyet ve hadisler ile Arapça ve Farsça ibareler Arap harfleriyle yazılmış, Türkçe anlamları dipnotlarda verilmiştir.
- Metinde geçen “‘aleyhi efḍalü’t-taḥiyyât, şallallâhu ‘aleyhi ve sellem, ‘aleyhi’s-selâm, raḍiyallâhu ‘anh” vb. Arapça ibareler çeviriyazıyla italik olarak yazılmıştır.
- Çalışmamızda kullandığımız müellif nüshasında İbn Hicce el-Hamevî’nin bedî’iyyesine ait olan beyitlerin yazımlarında bazı küçük yanlışlıklar tespit ettiğimiz için söz konusu beyitlerdeki yanlışlıklar, diğer nüshalara ve İbn Hicce el-Hamevî’nin bedî’iyyesinin çalışmamızda işaret ettiğimiz (İbn Hicce, Hizânetü’l-Edeb ve Gâyetü’l-Ereb, 2 Cilt, Mektebetü’l-Asriyye Yayınları, Beyrut, 2009) baskısına bakılarak düzeltilmiş ve doğru şekilleri yazılmıştır.
- Anlam gereği yapılması gerekli olan eklemeler ve metin tamirleri köşeli parantez [] içerisinde gösterilmiş, anlamlandırılmasında şüphe duyulan ibarelerin sonuna (?) işareti konulmuştur.
- Metinde anlatılan konuların kolayca takip edilebilmesi amacıyla eserde bölüm başlıkları müstakil bir satırda, ilk harfleri büyük olacak şekilde kalın ve ortalanmış olarak yazılmıştır.
- Metinde beyitlerden önce her defasında “beyt” denilerek gelecek ibarelerin şiir parçası olduğuna işaret edilmiştir. Ancak “Nitekim kavî-i şâ’irde, beyt: ضَحِكَ الْمَشِيبُ بِرَأْسِهِ فَبَكَ لَا تَعْجِبِي يَا سَلَمٌ مِنْ رَجُلٍ vâkı’ olduğu gibi” örneğinde de dikkat edileceği üzere metnin akışını bozduğu için yazmada bu şekilde yazılan “beyt” kelimeleri tarafımızca metne eklenmemiştir.

METİN

**TERCÜME-İ
HİZÂNETÜ'L-EDEB**

بسم الله الرحمن الرحيم

Taḥiyyât-ı bî-gâyât cenâb-ı bedî'ü's-semâvât ü refî'u'd-derecâta ki ḥazret-i fahr-i kâ'inât '*aleyhi eṣrefü's-şalavâtı* ḥüsn-i ibtidâ vü ihtitâm ile mufiz-i bedâyi'-i bidâyât u nihâyât ve münşî-i şanâyî'-i tertîb-i maşnû'ât kıldı. Ve şalavât-ı zâkiyât ol mir'ât-i ḥaḳîḳat-nümâ-yı zât ve mücellâ-yı cemâl-i bî-hemâl-i şıfâta ki taḥşîl-i derecât-ı 'âliyât ile tekml-i merâtib ü maḳâmât ve cedâvil-i buḥûr-ı füyûzâtı lebrîz-i ğudrân-i mümkinât eyledi. Ve teslîmât-ı ḥâlîşât âl-i aşâb-ı necât ü menâl-i erbâb-ı ḥâcâta ki her biri meṭâlî'-i âyât-ı beyyinâtı ḥüsn-i beyân-ı 'ibârât ve aḥsen-i nizâm-ı tensîḳu's-şıfât ile telmîḥ ü tevciḥ-i işârât eyledi.

Ba'dehu ezḥâr-ı şanâyî'-i bedî'a vü eṣmâr-ı bedâyi'-i şanî'ayı müşmire olan şecere-i *Maḳâmât-ı Ḥamîdî*-i ḥamîde beyne'l-'avâm nâ-dîde vü nâ-şinîde ve ile'l-ân 'aşâ-yı ḥâme-i şurrâḥ ictinâ-yı şimâr-ı inşirâḥ için bâlâ-yı naḥl-i merâmına nâ-resîde olup bâküre-i leṭâyifi nâ-çinîde ve lezzet-i mîve-i şîrîn-ġüftârı henüz nâ-çeşîde olmağın ḥüsn-i müdâfa'a ile reddi ḥadd-i vüs'umuzda olmayan ba'zı ihvân-ı şadâḳat-kîşân bu kem-bîdâ'a vü nâ-tüvânda nev'an ḥayşîyyet mülâḥâzasıyla şerḥini iltimâs u istiftân itmeleriyle her bâr ki ḳadem-i 'adem-iḳtidâr ile reh-rev-i râh-ı i'tizâr olduḳ anları semt-i ilḥâḳda ber-ḳarâr u pâyidâr bulduḳ. Âḥirü'l-emr vüs'umuzca mes'ûllerine müsâ'ade emrinde nâ-çar u şikeste vü beste şerḥine ictisâr olındı. Lâkin bedâyi'-i me'ânî [1a] vü şanâyî'-i beyânı müştemil bir eṣer-i mücmel ü müşkel olmaḳdan nâşî olduḳça tefhîmi bedî'ıyyâtdan bir muḳaddimeye mütevaḳḳıf olmağın Ebûbekir Taḳıyyüddîn'ün na't-i maḥbûb-ı Ḥudâ '*aleyhi efdalü't-taḥiyyâtı* mutaẓammın bedî'ıyyâtından ve âḥerden nübze-i yesîr ile 'alâ-vetîreti'l-iḥtişâr bir muḳaddime temhidiyle şerḥine ibtidâr olunup *Riyâzü'l-Ḳavâ'id Ḥiyâzü'l-Fevâ'id* diyü tesmiye olundı. Nâzır olan ihvândan mültemeşdür ki vâḳî' olan ḥaṭâ vü ḥaleli ḳalem-i faşîḥ-i şafûḥ ve raḳam-ı şaḥîḥ-i naşûḥ ile müzeyyel ve bir du'â-yı ḥayr ile mükemmel kılına.

هَسْتُ أُمِيدٍ دَلَّ بِبِجَارِهِ كَه تَوْفِيقِي رَفِيقٍ
كُنْتُ اللهُ كَه اللهُ وَلِيَّ التَّوْفِيقِ¹

el-Muḫaddime

Luġatde bedīʿ, emr-i ʿacib ve mişâlsüz yeñi nesne ihdâş idici ve bal tulumı maʿnâsına gelür.

يقال أبدع الشيء اخترعه لا على مثال والله تعالى ﴿بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾²
والبديع أيضًا الزق وفي الحديث أنَّ تهامة كبديع العسل حلو أوله حلو آخره³

Ve iştilâhda bedīʿ, faʿil bi-maʿnâ mefʿûldür. Ve bu kısma bedīʿ tesmiyesi ihtirâʿ-ı ʿacib ve izân-ı latîf olduğundan ötürüdür. Ol eelden nevâdir-i kelâma bedâyiʿ ü ğarâyib tesmiye olunur.

Veʿl-hâsıl ʿilm-i bedīʿ bir ʿilmdür ki muḫtezâ-yı hâl için muṭâbaḫat-ı kelâma riʿâyetden ve taʿkîd-i maʿnevîden delâlet-i vuzûḫa riʿâyetden sonra vücûh-ı taḥşîn-i kelâm anuñla bilinür. Zîrâ eger lafzuñ vazʿ olunduğı maʿnâdan bahş olunur ise aña ʿilm-i luġat dirler ve eger lafza ʿarîz olan ḥazf ü ḳalb ü bedel ve ğayrıları ḥasebiyle lafzuñ zâtından bahş olunur ise ana ʿilm-i şarf dirler. Ve eger ihtilâf-ı evâḫir-i kelime ḥasebiyle kelâm-ı mürekkebdan fehm olınan maʿnâdan bahş olunur ise ona ʿilm-i naḥv dirler. Ve eger vazʿ-ı luġavî ḥasebiyle muḫtezâ-yı hâl için muṭâbaḫat-ı kelâmdan bahş olunur ise ana ʿilm-i meʿânî dirler. Ve eger delâlet-i ʿaḳliyye ḥasebiyle kelâmuñ izâḫ ve ḥafâya delâleti ṭurukından bahş [1b] olunur ise ana ʿilm-i beyân dirler. Ve eger kelâmuñ muḫtezâ-yı hâle muṭâbaḫat u vuzûḫundan sonra

1 Biçâre gönlün başarıyı sağlayan Allâh'ın (bu işte) başarı vereceğine dair ümidi vardır.

2 أبدع fiili için “herhangi bir şeyi, bir örneği taklit etmeden yapılan şey” denilmektedir. Nitekim “Allâhu Teʾâlâ göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır.” Bakara 2/117.

3 بديع aynı zamanda yağ/şarap tulumu demektir. Nitekim hadiste şöyle buyrulmuştur: “Tihâme başı da sonu da tatlı olan bal tulumu gibidir.”

vücüh-ı taḥsîn-i kelâmdan bahş olunur ise ana 'ilm-i bedî' dirler. Pes şanâyî'-i bedî'den ibtidâ;

Ḥüsnü'l-İbtidâ

لَقَدْ بَدَأْتُ بِبِسْمِ اللَّهِ مُفْتَتِحًا
أَزْكَى الْمَحَامِدِ حَمْدُ اللَّهِ فَافْتَتَحْتُ⁴

Bu kelâm-ı mu'ciz-nizâm imâm-ı hümmâm Esedullâhi'l-gâlib 'Alî bin Ebî Tâlib *kerremallâhu vechehû ve radıyallâhu 'anhû* hâzretlerinin cennetü'l-esmâ'ı mutazammın kıasîdelerinin maṭla'idur ki bundan aḥsen ibtidâ vü iftitâḥ olmaz. Zîrâ bir beytde hem ibtidâ hem iftitâḥ hem besmele hem ḥamdeleyi cem' itmişdür. Ba'zıları ḥüsn-i ibtidâda ibtidâ ve berâ'at-ı istihlâl lafzlarını iltizâm eylemişler. Nitekim Taḳıyyüddîn'ün bu beytinde vâkı' olmuşdur:

لِي ابْتَدَأَ مَدْحَكُمْ يَا عُزْبَ ذِي سَلَمٍ
بِرَاعَةٍ تَسْتَهْلُ الدَّفْعَ فِي الْعَلَمِ⁵

Bera'a, luğatde فاق ma'nâsınadır nitekim برع الرجل dinilür فاق ma'nâsına. أصحابه في العلم و غيره. Ve استهّل. فهو بارع أى فائق. Ve استهّل أيضًا بمعنى تبين. يقال استهّل الصبي أى صاح عند الولادة. Ve یشلّٰهda berâ'at-ı istihlâl kelâmuñ ibtidâsı maḳşûda münâsib olmaḳdan 'ibâretdür. Nitekim dîbâcât-ı kütübde vukû'ı keşirdür. Fi'l-aşl استهّل'de sîn vicdân için olduğı taḳdîrce وجد الهلال ma'nâsına olur, إستجدتُهُ وَجَدْتُهُ جَيِّدًا ma'nâsına olduğı gibi. Ya'nî rü'yet-i hilâl için 'Arablar arz-ı mürtefi'aya çıkup rü'yetlerinde el-hilâl el-hilâl diyü şavt-ı

4 Eserime ilk olarak Allah'ın adıyla başladım. Hamdlerin en temizi Allah'a hamddır; ben de eserimi onunla açtım.

5 Ey Zî Selem'in Arapları! Benim için sizi methetmeye başlamamda 'Alem'de gözyaşı döktüren güzel bir başlangıç vardır. [Çevirenlerin Notu: Zî Selem ve 'Alem, Hicaz'da iki yerin adıdır. Yazar, bu eserinde Peygamber Efendimiz'i doğrudan metheden beyitlere geçmeden önce onun mensup olduğı Arapları överek güzel bir başlangıç (beraat-ı istihlal) yapmıştır. Bunun için de Zî Selem ve 'Alem adlı yerlerde yaşayan Araplara hitap etmiştir.]

şedîd ile çağırduklarında işidenler dahî استهل الرجل dimeleriyle sonra her şavt-ı şedîd ile olan şayhada istihlâl lafzı isti'mâl olunmağla استهل dirler; صاح عند الولادة ma'nāsına. Pes berā'at fevķ ma'nāsına ve hilâl māhuñ evveli olmak i'tibarıyla muḳaddime-i kelāmda berā'at-ı istihlâl maḳşūd olan ma'nānuñ [2a] nübzesi ufķ-ı 'ibāretden ibtidā-yı tūlū'ına isti'āre olundu. Ol ecden Taḳiyyüddîn bed'iyyātında demiş ki maṭla'da berā'at-ı istihlâl şol ma'nādan 'ibāretdür ki tūlū'-ı ehille-i me'ānī istihlâlde vāzih ve simā' 'indinde teşbīb-i murāḳkaş olup taraf-ı sühūlet-i me'āniye mütekellife ola.

Ve ba'zıları demiş ki ḥüsn-i ibtidāda ibtidā lafzı ve berā'at-ı istihlâl lafzı bulunmaḳ şart degüldür. Belki sā'ir şanāyi'den bir şan'atla yāḥūd 'uzūbet-i lafz ve sühūlet-i sebk ve keşret-i me'āniyi mutazammın olan ibāret-i laṭife ile ḥüsn-i ibtidā olur ki bu maḳūle maṭla'a ḥüsn-i maṭla', ḥüsn-i ibtidā ve berā'at-ı istihlâl tesmiye olunur.

Ve nāzımuñ سلم يا غُزْبُ ذِي ابْتِدا مدحکم beytinde berā'at-ı istihlâl maḳşūd olan maḥbūb-ı memdūḥ-ı Hudā 'aleyhi efḍalu't-taḥāyā ḥazretlerinūñ medḥi olmağla kelāmuñ ibtidāsı ol maḳşūda münāsib olsun için سلم يا غُزْبُ ذِي ابْتِدا مدحکم didi. Ve سلم taḥrîk ile 'uyūbdan biri ve selef ma'nāsına ve bir dikenlü ağacūñ ismidür. Ve ba'zıları demiş ki Mekke ile Medīne arasında bir mevzi'ün ismidür. Bu ma'nā ile سلم يا غُزْبُ'den murād, sükkān-ı civār-ı Medīne-i Münevvere olmağla civār-ı Medīne maḥbūb u memdūḥda olanları medḥ itmek maḥbūb-ı memdūḥı medḥe berā'at-ı istihlâl olmuş olur. Ve بَرَاعَةٌ تَسْتَهْلُ المِشْرَا'da dem'ün 'alemde istihlālī emrinā mülāyimdür diyü ba'zıları i'tirāz eylemişler. Lākin isti'ārede ednā mülābese kāfidür. استهل tebeyyün ma'nāsına olduğı i'tibarıyla gözyaşı 'aşķ u şevķ-i Resūlullāh şallāllāhu 'aleyhi ve sellem ḥazretlerini mütebeyyin olduğı zāhirdür. Ve 'alem cebel ma'nāsınadır. Ya'nī 'arż-ı mürtefi'aya çıkup semt-i kıbleye teveccūh-i maḥall-i irāde-i ḥāl tarīḳince tevcīh-i nigāh i'tibār-ı mūcib-i riḳkat-ı dilfigār olmağla sirişk-i ḥüzn ü taḥassür ü ḡam mütebeyyin 'aşķ u şevķ dem-be-dem olmuş olur. Ve dem' kalb-i ḥazîn ḥüzn ü taḥassürü mütebeyyin olduğı mülābesesiyle cebel üzere olan müstehilden isti'āre-i taḥyiliyye kılınmaḳ tekellūf olmaz.

Li-şârihihi İbtidâ medh-i nedîmân-ı habîb-i muhterem

Bir berâ'atdür ki istihlâl ider tıfl-ı kalem

Cinâs-ı Mutlak u Mürekkeb

بِاللّٰهِ سِرِّي فَبَسِّرِي طَلَّقُوا وَطَنِي
وَرَكَّبُوا فِي ضُلُوعِي مُطْلَقَ السَّيِّمِ⁶

İştikâk-ı cinâsda ba'zıları tef'îl bâbından “tecnîs” demiş, ba'zıları müfâ'ale bâbından “cinâs” demişler ve ba'zıları tefâ'ül bâbından “tecânüs” demişler. Zîrâ iki kelimenün biri âhlerine müşâbih olduğu vâkıde beynlerinde müfâ'ale-i cinsiyyet vâkı' olur. Ve kezâlik iki şey' bir cinse dâhil olduğu vâkıde “tecânese's-şey'an” dirler. Pes cinâs-ı mürekkebün haddi iki kelimenün biri müfred ve âheri iki kelimedenden mürekkeb olmakdur.

Beytde vâkı' evvelki سِرِّي ve سِر ve سِرِّي'den mürekkeb; فَبَسِّرِي müfred olduğu gibi ki فَبَسِّرِي'de سِرْب nefis ma'nâsına yâ-yı mütekellime muzâfdur. Ve mışra'-ı şânide رَكَّبُوا ve مُطْلَق lafzları cinâs-ı mutlak u mürekkebe tevriye vechiyle remzdür ve bu cinâs-ı mürekkeb iki nev' üzerinedür. Biri lafzen ve haţten müşâbih olmakdur beyt-i sâbıkda olduğu gibi. Ve ikinci nev'i faқаt lafzen müşâbih olmakdur, haţten degül.

وَإِنْ أَقَرَّ عَلَى رَقِّ أَنَامِلُهُ
أَقَرَّ بِالرَّقِّ كُتَابُ الْأَنَامِ⁷ لَهُ

beytinde [2b] وَأَقَرَّ لَهُ ve أَنَامِلُهُ kelimelerinde vâkı' olduğu gibi ki bu maқûlelere tecnîs-i mutlak u mürekkeb dirler.

6 Beni alıp vatanıma götür Allah için, kavmim vatanı terkedip gitti ve yüreğime türlü türlü hüzn ile hastalıklar indi.

7 Eliyle sayfalara yazmaya devam ederse eğer, bütün kâtipler onun gibi yazmaya devam eder.

Cinās-1 Müleffaḳ

وَرُمْتُ تَلْفِيقَ صَبْرٍ كَيْ أَرَى قَدَمِي
يَسْعَى مَعِيَ فَسَقَى لَكُنْ أَرَأَى دَمِي⁸

Telfiḳ, luğatte bir yire cem‘ etmek ve zamm etmek ma‘nâsınadır. Ve ıstılâḥ-ı bedî‘de müleffaḳ iki rüknüñ her biri ikişer kelimedden mürekkeb olmaḳdur. Beytde قَدَمِي ve أَرَأَى rüknleri olduğu gibi. Ve telfiḳ lafzı beytde cinās-1 müleffaḳ olduğuna ihâmdur ki bu maḳûlelere tecnîs-i müleffaḳ dirler.

Cinās-1 Müzeyyel ü Lâhık

وَذَيْلُ الْهَمِّ هَمْلُ الدَّمْعِ لِي فَجَزَى
كَالْحَقِّ الْغَيْثِ حَيْثُ الْأَرْضُ مِنْ ضَرَمٍ⁹

İstılâḥ-ı bedî‘de cinās-1 müzeyyel aña dirler ki rükneynüñ biri ol birinden bir ḥarf yâḥûd daḥi ziyâde artuḳ olup ol ḥarf aña zeyl gibi ola, mıstırâ‘-ı evvelde هم ve هَمْل‘de olduğu gibi. Ve bu tecnîs-i müzeyyele tecnîs-i müreffel ve tecnîs-i zâyid daḥi dirler. Ve cinās-1 lâhık ile cinās-1 muzâri‘ beyninde farkı daḳıḳdûr ki lâhık iki rüknüñ birinden maḥrecinüñ ğayrından olan bir ḥarfı tebdîl olana dirler غَيْث ve حَيْث‘da vâkı‘ olduğu gibi. Ve muzâri‘ iki rüknüñ birinden maḥrecinden yâḥûd maḥrecine ḳarîb bir maḥrecden bir ḥarf tebdîl olana dirler. Cinās-1 muzâri‘ u lâhık

هَذَا نَبِيٌّ نَبِيَهُ عَنْ شَرِيعَتِهِ
سَدَ الرَّدَى ثُمَّ سَنَ الشَّرْعَ لِلْأُمَمِ¹⁰

8 Önümü görmek ve yol almak için sabır ve sebat ettim. Sabır yoldaşım olup teselli etti; lakin kanımı akıttı.

9 Yangın yerine yağdıkça yağın yağmurlar gibi, hüznün, gözyaşlarımı yanaklarıma akıttı.

beytinde نَبِيٍّ ve نَبِيْه ve سَد ve سَن kelimelerinde olduğu gibidir. Ve beyt-i sabıkda ذَيْل ü لَاحِقِ ü lafzları beytde cinās-ı müzeyyel ü cinās-ı lâhık olduğına ihâmdur.

Cinās-ı Mükerrer ü Müreffel

فِي النَّادِي نَادٍ كَرِيمًا مَنْ يُلَوِّدُ بِهِ
حَوَى حَوَاصِلَ مَنْ خَيْرٍ وَ مَنْ نَعَمٌ¹¹

[3a] Pes cinās-ı mükerrer, rükneyn birbirini vely itdigidir. Ve müreffel birer rüknlere ziyāde olduğudur. نَادِي lafzında “yā” ي ve حَوَاصِل lafzında ص ziyāde olduğu gibi.

Tecnīs-i Mürādif ü Müzāvic ü Müşābih

بَحْرٌ صَفَا وَ صَفَا بَرٌّ بِأُمَّتِهِ
وَمَا عَفَا بَلْ عَفَا عَنْ صَاحِبِ الْجُرْمِ¹²

Pes cinās-ı mürādif dinildiği birbirinüñ ridfinde vāqı‘ olduğundan ötürüdür. Ve müzāvic dinildiği her mışrā‘da birer zevc vuḳū‘udur. Ve müşābih dinildiği birer harflerinde münāsebet ü müşābehet-i lafziyye olduğundan ötürüdür. Nitekim cinās-ı lafziyyede tafşil ola gerekdür.

10 O Peygamber, şeriatını iyi bilendir. Ölümüne meydan okuyup sonra da kavimlere şeriatıyla gitti.

11 Şayet bir mekâna uğrarsan, insanların kendisine gittiği, hayır ve iyiliklerin cümlesini kendisinde toplayan o soylu kişiye git.

12 O, duru ve derin bir deniz, ümmetine sadık biridir. Mücrimin cürmünü bilirdi lakin affetmeyi de bilirdi.

Cināsü't-Tām ve'l-Muṭarraf

يَا سَعْدُ مَا تَمَّ لِي سَعْدٌ يُطْرَفُنِي
بِقُرْبِهِمْ وَ قَلِيلُ الْحَظِّ لَمْ يَلَمْ¹³

Cinās-ı tām aña dirler ki iki rükn birbirine mütemāşil ve lafzda müttefik olup ma'nada muhtelif ola, mısrā'-ı evvelde vāķi' سَعْدُ lafzı gibi ki evveli ism-i maḥbūb ve şānisi sa'adet ma'nāsınadır. Pes terkibde ve ḥarekâtta berāber olup birbirinden bir vechle tefāvüti olmadığından cinās-ı tām dirler. Ve cinās-ı muṭarraf cinās-ı müzeyyelün muḳābilidür, mısrā'-ı şānide لَمْ ve يَلَمْ kelimelerinde olduğu gibi. Ya'nī āḥirlerinden 'ibāret olan ṭarafı cinās demek olur. Nitekim tecnīs-i muṭarraf u müzeyyel bu beytde vāķi' olmuştur.

كَافٍ مُكَافٍ جَمِيلٌ وَجْهُهُ قَمَرٌ
وَإِ عَلَى وَافِرٍ مِنْ شَكْلِهِ الْحَكَمُ¹⁴

Pes كَافٍ مُكَافٍ kelimeleri tecnīs-i muṭarraf ve وَإِ عَلَى وَافِرٍ kelimeleri tecnīs-i müzeyyeldür. [3b] Ve tecnīs-i muṭarraf rükneynün ṭaraf-ı evvellerinde daḥi olur. Nitekim bu beytde vāķi' olmuştur:

بَصْرَ بَا نَوْكَ هَزْ خَارَمٌ جَهْ خَارِي
أَسِيرٍ بَسْتَهْ دَارَمٌ جَهْ دَارِي¹⁵

Pes bunda tecnīs-i muṭarraf خَارَم ve خَارِي ve دارم ve دَارِي lafzlarında vāķi'dür.

13 Ey Sa'd, onlara yakın olmak beni sevindirmedir. Şansı olmayanın sevinmemesi kınanacak bir durum değil ki.

14 O'nun eli bol, ihsanı çok, yüzü ay gibi güzeldir. Bu güzellikler yanında hikmet ve fitnat sahibidir de.

15 Ne diken, sevgilinin kirpiğinin her bir kılına tutkunum (?). ne dar ağacı, ben sevgilinin saçlarının her bir kıvrımına esirim.

Tecnîs-i Mertûk u Mefrûk

كَمْ خَافِ أَوْزَارَهُ أَوْ زَارَهُ وَ سَعَى
فَلَاحٍ فِيهِ فَلَاحُ السَّعْيِ لِلْحَرَمِ¹⁶

Tecnîs-i mertûk dinildiği rükneynün beynlerinde fâşıla olmadığından ötürüdür أَوْزَارَهُ أَوْ زَارَهُ'de olduğu gibi. Ve tecnîs-i mefrûk dinildiği rükneynün beyni fâşıla ile fark olunduğundan ötürüdür فَلَاحٍ فِيهِ da olduğu gibi.

Cinâs-ı'l-Muşaḥḥaf ve'l-Muḥarref

هَلْ مَنْ يَفِي وَيَقِي إِنَّ صَحْفُوا عَذَلِي
وَحَرَّفُوا وَأَتُوا بِالْكَلِمِ فِي الْكَلِمِ¹⁷

Taşhîf, lûgatde tağyîr ma'nâsınadır ve ıstılâhda taşhîf noktasız kelimeyi noktalı ve noktalı kelimeyi noktasız itmek vechiyle tağyîr itmekdür. Pes mısrâ'-ı evvelde يَفِي ve يَقِي kelimelerinin noktalarına i'tibâr olmayup resm-i haṭtlarına i'tibâren cinâs-ı muṣaḥḥaf ve tecnîs-i haṭt daḥi dirler. Ve taḥrîf lûgatde tağyîr itmek ve döndürmek ma'nâsınadır ve ıstılâh-ı bedî'de mücânîs olan iki kelimenün harekeleri müttefik olmayup muhtelif olmaḡdur. Mısrâ'-ı şânide cerâḥat ma'nâsına lâm'ın sükûnıyla كَلِم ve kelimenün cem'i olan lâm'ın kesriyle كَلِم lafzlarında olduğu gibi bu maḡûleye cinâs-ı muḥarref ve tecnîs-i nâḡış daḥi dirler. Ve حَرَّفُوا ve صَحَّفُوا kelimeleri cinâs-ı muṣaḥḥaf u muḥarrefe remz içündür.

16 Suçunu ve hatalarını gizleyerek ona gidenler, sa'y edenin günahlarının bağışlandığı gibi onun da hoş göreceğini bilir.

17 Söz ve serzenişlerimi değiştirip yaralayıcı sözlere çevirenleri engelleyecek biri var mı?

[4a] Cinās-ı Lafzî vü Maḳlûb

قَدْ فَاضَ دَمْعِي وَفَاطَ الْقَلْبُ إِذْ سَمِعَا
لَفْظِي عَذْلٌ مَلَأَ الْأَسْمَاعَ بِالْأَلَمِ¹⁸

Cinās-ı lafzî mışrâ‘-ı evvelde فاض ve فاط kelimelerindedür ki فاض, feyz-i mā‘dandır ve فاط telef ma‘nāsınadır. Pes cinās-ı lafzî şol iki kelimeye dirler ki birer harflerinden mā-‘adāsı birbirine mücānis ola ve muḥālif olan harflerinde münāsebet-i lafziyye ola. Beytde vāḳi‘ zād ile zā‘nuñ beynlerinde münāsebet-i lafziyye olduğu gibi ki buña tecnīs-i lafzî ve tecnīs-i müteşābih dirler. Ve cinās-ı maḳlûb mışrâ‘-ı şānide ملا ve ألم kelimelerindedür ki her biri ḳalb ile birbirine mümāşil ü mücānis olur. Ol eelden buña cinās-ı maḳlûb dirler.

Cinās-ı Ma‘nevî

أَبُو مُعَاذٍ أَخُو الْخَنْسَاءِ كُنْتُ لَهُمْ
يَا مَعْنَوِي فَهَدُونِي بِهَجْرِهِمْ¹⁹

Cinās-ı ma‘nevî daḥi iki nev‘dür ki birine tecnīs-i ızmār ve birine tecnīs-i işāret dirler ve ba‘zıları tecnīs-i işārete tecnīs-i kināye tesmiye eylemişler ki her biri tesmiyeye muṭābıḳdur.

Pes imdi cinās-ı ma‘nevî-i mużmer oldur ki nāẓım tecnīs-i ızmār idüp zāhirde mużmerin mürādifi olan şey’i getürür mürādifi aña delālet eylediginden ötüri ve eger mürādifini getürmede ta‘azzür olursa bir lafz getürür ki anda bir kināye-i laṭife ola ki ma‘nā cihetiyle mużmere delālet eyleye. Nitekim bu beytde أبو معاذ ve أخو خنساء kelimelerinde vāḳi‘ olmuşdur. Zīrā Ebū Mu‘āz’ın ismi Cebel’dür ve Eḥū Ḥansa’nuñ ismi Şaḥr’dur ki ḥacer-i ‘aẓīm ma‘nāsınadır. Pes cebel ile şaḥr beyninde münāsebet-i cinsiyye-i ma‘neviyye olduğu cihetden

18 İnsanlar arasında yayılan bu sözleri duyduğumda, gözyaşlarım aktı, yüreğim yandı.

19 Ebu Muaz, onlar için Hansa’nın kardeşi gibiydin, onlar ise terkedip gitmekle beni de yıktılar.

kinâyât-ı elfâz-ı zâhireden cinâsân-ı muzmerân zâhir oldu ki maзмün-ı beyt [4b] şiddet ü metânetde hacet-i metin belki bir cebel-i şâhib-temkîn idüm ol maħbûbların hecrleri sebebiyle beni yıkup hâk-ile yeksân eylediler dimek olur.

Ve cinâs-ı ma'nevînin ikinci nev'i ki cinâs-ı işâret ü kinâyetdür ve nazmda bu nev'-i cinâsuñ vürüdına sebep oldur ki şâ'ir beytde cinâsdan rükneynüñ mücânesetini kaçd eyledikde ikisinüñ ibrâzına vezn muvâfık olmadığından rüknüñ birini izmâr idüp anuñ bir mürâdifini mu'adil kılar ki anda bir kinâye ola, hattâ rükn-i muzmere delâlet eyleye. Eger rükn-i muzmerin mürâdifi müttefik olmaz ise bir lafz getürür ki anda bir kinâye-i laṭife ola, hattâ rükn-i muzmerin mürâdifine ve mürâdifi muzmere delâlet eyleye. Nitekim 'İzzeddîn beytinde vâkı' olmuştur:

يا كافر نَعِمَ الإحْسَانُ فِي عَذَلٍ
كَظَلَمَةِ اللَّيْلِ عَنْ ذِي الْمَغْنَوِيِّ عَمِي²⁰

Pes leyl kâfir tesmiye olunur, eşyâyı setr eylediginden ötürü. Zîrâ küfr setr ma'nâsına gelür ki nâzımuñ izmâr eylediği rükn olur. Pes sâtir mürâdifi olan zulmet ile muzmerden kinâye eyledi ki andan cinâs-ı işâret zâhir oldu. Egerçi كافر الليل dise vezne hâlel gelmez idi lâkin taht-ı tâ'ate dâhil olurdu.

İstiṭrâd

وَاسْتَطَرُّدُوا خَيْلَ صَبْرِي عَنْهُمْ فَكَبَبْتُ
وَقَصُرْتُ كَلِيَالِيَنَا بِوَضْلِهِمْ²¹

İstiṭrâd, luğatde استطراد الفارس عن قرنه في الحرب kavllerinden maşdardur. [5a] Bu ise fâris cengde haşmınuñ önünden kaçamak yüzün gösterüp sonra haşmınuñ üzerine dönmekde isti'mâl olunur ki

20 Ey, gecenin insanı kör eden karanlığı gibi, itabıyla bir nankör gibi iyiliklerimi inkâr eden kişi.

21 Bir kez daha sabrımı sınadılar ve firakı uzun kılan geceler gibi sabrım tükendi.

mekîdetden bir nev'dür. Ve işlâh-ı bedî'de isti'râd aḡrâz-ı şî'rden bir ḡarâzdan isti'mâl olunur ki ol şî'rin tamâmını ihâm ide. Andan sonra andan ḡayrısına ḡurûc eyleye beynehümâda münâsebetden ötüri ki muḡallaş ile isti'râdın beyninde fark oldur. Zîrâ isti'râdda şart oldur ki müstaṭradun bih ile kaṭ'-ı kelâmdan sonra yine kelâm-ı evvele rücû' olına ve muḡallaşda bu iki emr olmaz. Zîrâ muḡallaşdan sonra kelâm-ı evvele rücû' olmaz ve kelâm anuñ ile münkaṭı' olmaz. Ya'nî muḡallaşdan sonra daḡı kelâm olur.

Ve ba'zıları demiş ki isti'râd bir ma'nâdan bir ma'nâ-yı âḡhere intikâlden 'ibâretdür ki ma'nâ-yı evvel ma'nâ-yı âḡhere muttaşıl ola ammâ evvelüñ zikri şāniye tevaşşul için olmaya. Ve ba'zıları demiş ki isti'râd bir ma'nâdan bir ma'nâya ḡurûcdan 'ibâretdür ki mütekellim olduḡı ma'nâdan ṭarîḡ-i teşbih yâḡûd şart yâḡûd ihbâr yâ bunların ḡayrıyla bir ma'nâ-yı âḡhere ḡurûc eyleye ki ol ma'nâ-yı âḡher medḡı yâḡûd hicvi yâḡûd vaşfı mutaḡammın ola.

Pes bu beytde isti'râd لَيَالِيَا da teşbih ṭarîḡiyle vâḡı' olmuş. Ya'nî ol maḡbûblar şabrımuñ atlarını isti'râd itdiler. A'nî cevlan itdürüp cihâd-ı aşḡda inhizâm gösterdikden sonra yine mücâhedeye rücû' itdürdiler. Pes şabrımuñ atları yüzleri üzerine yıkılıp mücâhedede takşîr itdiler anların vaşllarında gicelerümüz kaşîr olduḡı gibi.

[5b] el-İsti'âre

وَكَانَ غَرْشُ التَّمَنِّي يَانِعًا فَذَوَى
بِالْإِسْتِعَارَةِ مِنْ نِيرَانِ هَجْرِهِمْ²²

استعرت النار و تسعرت توقدت ve النار والحزب هيجها وألحها ma'nâsınadır. Ve isti'âre ehl-i bedî' 'indinde mecâzın efḡalidür ve mecâzdan eḡaşdur. Zîrâ isti'ârede mübâlaḡa kaşḡ olunur, mecâzda degül. Ve isti'ârenüñ mevḡı'î eblaḡdur ezvâḡ-ı selîmede ve envâ'-ı bedî'de isti'âreden a'ceb olmaz mevḡı'inde vâḡı' olduḡı ḡinde. Ve

22 Onlara kavuşmam sonsuz bir temenni idi; lakin firaklarından sonra, bu temenni yangından sonra kül olup gitti.

isti'ârede ihtilâf-ı keşîre vardır ammâ aşhâb-ı me'ânî vü beyân 'inân-ı aklâmların ıtlâk ve meydân-ı bahşde cevân eylediler. Ve bunda ğaraż nazmen ve neşren isti'ârede vâkı' olan mehâsine isti'trâddur. İsti'âre ezhâna takrîbinden şoñra şol hüdûd ile ki isti'âre sebebiyle iltibâs zâ'il ola.

Pes isti'ârenün hadd-i ta'rîfinde Rümânî dimiş ki isti'âre 'ibâreti 'alâ-sebîli'n-naql aşl-ı luġatden olan mâ-vuği'a lehün ğayrı üzerine ta'liķdür. Ve Hafâcî kelâm-ı Rümânî'yi zıkr idüp bu cümleden tefsîrinde dimiş ki Cenâb-ı Bârî'nün ²³ ﴿وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا﴾ kavl-i şerîfi isti'âredür. Zîrâ işti'âl nâr içündür aşl-ı luġatde, şeyb için mevzû' degüldür. Vaķtâ ki şeybe naql olunursa şu ma'nâ ile ki şeybden iktisâb olınan şey' için ola. Zîrâ şeyb vaķtâ ki re'sden şey'en fe-şey'en tedricle bir şey' aħz eyleye hattâ levn-i evvelinün ğayrına haml olına. Şeyb şol nâr menzilesinde olur ki haşebde sirâyeti sebebiyle hâl-i müteķaddimesinün [6a] ğayrına maħmûl olına. İşte 'ibâreti vaz'-ı haķiķisinden beyân için ma'nâ-yı mecâza naql itmek budur.

Ve elbette isti'ârede teşbîh 'arız eclinden ötüri isti'âre haķiķatden eblaĝ olmaķ lâ-büddür. Zîrâ isti'âre haķiķatden eblaĝ olmasa isti'âre maķâmına haķiķat kâ'im olması evlâ olurdı. Ve ehl-i zevķe hafî degüldür ki Cenâb-ı Bârî'nün ²⁴ ﴿وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا﴾ kavl-i şerîfi haķiķat olan keşret-i şeybü'r-re's 'ibâretinden eblaĝdur ve isti'âre için müste'âr ve müste'ârun minhu ve müste'ârun lehden dâbirdür. Pes nâr müste'ârun minhâ ve işti'âl müste'âr ve şeyb müste'ârun lehdür.

Ve ba'zıları dimiş ki isti'âre bir şey'den ma'nâ-yı haķiķati iddi'adur teşbîhde mübâlaĝadan ötüri. Ve ba'zıları dimiş ki isti'âre bir şey'-i ma'ķûl için bir şey'-i maħsûsuñ isti'âresidür. Ve ba'zıları dimiş ki isti'âre teşbîhde ve ħüsn-i beyânda taleb-i mübâlaĝa için ism-i râciħi mercûha naķldür. Zîrâ زيد الأسد didüĝün vaķtde ism-i esedi Zeyd'e naql itmiş olursın ki cür'etde esed râciħ ve Zeyd mercûħdur ki Zeyd'i esede teşbîhden ve ħüsn-i beyândan mübâlaĝa itmiş olursun.

23 "Saçlarım ağardı." Meryem, 19/4.

24 "Saçlarım ağardı." Meryem, 19/4.

Ve bu bâbda isti‘ârâtun aḥseni ve a‘zamı Cenâb-ı Bârî’nün ²⁵ ﴿وَاشْتَعَلَ﴾
 ﴿الرَّأْسَ شَيْبًا﴾ kavlı-i şerifinde olandır. Zîrâ maşrıkdan aşağıya şemsün
 envârının azar azar zuhûrı beyniyle ihrâc-ı nefes beyninde müşâbehet-
 i şedîde-i karîbe vardır. Ve nâzımın

وَكَانَ غَرْسُ التَّمَنِّي يَانِعًا فَذَوَى
 بِالْإِسْتِعَارَةِ مِنْ نِيرَانِ هَجْرِهِمْ ²⁶

beytinde isti‘âre-i müreşşaha vardır ki غَرْس bir isti‘âredür ki يَانِعًا ile
 terşih olunmuş ve ذَوَى’dan sonra [6b] بِالْإِسْتِعَارَةِ مِنْ نِيرَانِ هَجْرِهِمْ kavli bir
 nev‘-i isti‘ârenün ismi oldu ki isti‘âre vü tevriye vü terşihün beyinlerini
 cem‘ eyledi. Pes bu beytde şemer müste‘ârun minhdür. Zîrâ ينوع ve
 ذَوَى mîvede hâşıldur ve يَانِع müste‘ârdur ve ذَوَى müste‘ârun lehdür ki
 mazmûn-ı beyt şemere-i şecere-i temennî vişâl-i hadd-i kemâline irişdi
 ve te‘şîr-i harâret-i nâr-ı hicrânlarıyla pejmürde oldu demek olur.

el-İstihdâm

وَاسْتَحْدُمُوا الْعَيْنَ مَبِّى فَهِيَ جَارِيَةٌ
 وَكَمْ سَمَحَتْ بِهَا أَيَّامٌ عُسْرِهِمْ ²⁷

İstihdâm, luğatde hîdmetden istifâldür ammâ iştilâhda iki tarîk
 üzere ‘ibârât muhtelif oldu. Tarîk-i evvel oldur ki istihdâm iki ma’nâ
 beyninde müsterek olan bir lafzın ıtlâkından ‘ibâretdür ki ol lafz ile
 iki ma’nânın biri murâd olına andan sonra murâd olunan ma’nâ-yı
 âhîre zamîr i‘âde olına yâhûd ol lafz üzerine iki zamîr i‘âde olına ki
 her biriyle ma’nâsının biri murâd olına. Ve tarîk-i şânî oldur ki
 istihdâm iki ma’nâ beyninde müsterek olan bir lafzın ıtlâkından
 ‘ibâretdür ki andan sonra iki lafz getirile. Ol iki lafzın birinden ol iki

25 “Saçlarım ağardı.” Meryem, 19/4.

26 Onlara kavuşmam sonsuz bir temenni idi; lakin fıraklarından sonra bu temenni
 yangından sonra kül olup gitti.

27 Onlar için gözyaşları döken gözümü kullandılar, o göz ki zor günlerinde nice kez
 onlara ağladı.

ma'nânuñ biri fehî olına ve lafz-ı âherden ma'nâ-yı âher fehî olına ve ol iki lafz ba'zı kerre ol lafz-ı müşterekden müte'ahhîr ve ba'zı kerre müte'addim olur ve ba'zı kerre ikisinüñ beyninde mütevassıt olur. Ve'l-hâşıl bu iki tarîk dahî bir ma'şûda râci' olur ki iki ma'nâyı isti'mâlden 'ibâretdür. Pes isti'hdâm ile tevriyenüñ beyninde fark budur. Zîrâ tevriyede iki ma'nânuñ biri murâd olunur ve isti'hdâmda iki ma'nânuñ her biri murâd olunur.

Şalâhaddîn-i Şafedî demiş ki lafz-ı müşterekün iki mefhûmında ma'an [7a] isti'mâli lâzım olduğu vâktde isti'hdâmdur ve eger lafz-ı müşterekün iki mefhûmının biri zâhirde lâzım olursa ve biri bâtında mülâhaza olur ise aña tevriye dirler.

Ve ba'zıları demiş ki isti'hdâm oldur ki mütekellim iki ma'nâ beyninde müşterek bir lafz getüre ki ol iştirâk-ı aslî iki qarîne beyninde mütevassıt ola ki ol iki qarîneden her biri ol lafz-ı müşterekün birer ma'nâsına isti'hdâm olına. Ve tarîk-i şânî üzere bu isti'hdâma a'zam-ı şevâhid Cenâb-ı Bârî'nün ﴿لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ يَمْحُو اللَّهُ مَا﴾ 28 kavî-i şerîfidür. Zîrâ lafz-ı كِتَابٌ dan muhtemeldür ki ecel-i mahtûm ve kitâbet-i mektûb murâd olına. Hâlbuki أَجَلٌ ve يَمْحُو beyninde tavassut eyleyüp iki mefhûmında isti'hdâm olındı ki mefhûmının biri müddetdür zîkr-i أَجَلٌ qarînesiyle ve mefhûmının biri kitâb-ı mektûbdur zîkr-i يَمْحُو qarînesiyle. Ve'l-hâşıl nâzımuñ

وَاسْتَحْذَرُوا الْعَيْنَ مَنِّي فَهِيَ جَارِيَةٌ
وَكَمْ سَمَحْتُ بِهَا أَيَّامَ عُسْرِهِمْ 29

kavî-i şerîfinde iki mefhûmda müşterek olan عَيْنٌ lafzıdır. Göz ve pınar mefhûmlarında müşterekdür. استَحْذَرُوا الْعَيْنَ didükde göz ma'nâsını murâd idüp ve هِيَ zamîri pınar ma'nâsına i'ade ve isti'hdâm lafzından sonra câriye tevriyesi dahî bî-na'zîrdür.

28 "Her ecelin (vadenin) bir yazısı vardır. Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır." Ra'd, 13/38-39.

29 Onlar için gözyaşları döken gözümü kullandılar, o göz ki zor günlerinde nice kez onlara ağladı.

el-Hezl ellezî yurâdu bihi'l-ciddü

وَالْبَيْتُ هَازِلِي بِالْجِدِّ حِينَ رَأَى
دَمْعِي وَقَالَ تَبَرَّدَ أَنْتَ بِالْدِّيمِ³⁰

ed-Dîme şol maţara dirler ki anda ra'd olmaya ve eķalli üç gün üç gice ola. Cem'î diyem gelür. Andan şoñra anuñla ğayrısı teşbîh olındı. Nitekim hadîşde³¹ عَمَلُهُ دِيمَةً vârid olmuştur. Ve bedi'îyyâtdan şol hezl ki ciddi murâd olunur andan 'ibâretdür ki mütekellim [7b] bir şey'ün medhîni yâhûd zemmini kaçd eyledikde ol maķşaddan hezl-i mu'accib ile hürûc ider. Hülâşa-i ma'lûm-ı beyt cidd ile hezl idici firâķ-ı dilber mânend-i maţar olan eşk-i zamîme nazar eyledikde hezl yöninden baña didi ki âteş-i iftirâķdan hâsıl olan ħarâretüñi bârân-ı müte'âķibü's-seyelân ile tebrîd ü teskîn eyle. Hâlbuki hezl ile ciddi murâd eyledi.

el-Muķābele

قَابَلْتُهُمْ بِالرِّضَا وَالسَّلَامِ مُنْشَرِحًا
وَلَوْ غَضَابًا فَيَا حَزْبِي لَعِظْتُهُمْ

Nâzım dimiş ki muķābeleği ba'zıları muţābaķata idhâl eylemişler lâkin şaĥîh degüldür. Zîrâ muķābele muţābaķatdan e'amdur ki muķābele iki şey'ün yâhûd daĥi ziyâde eşyânuñ beyninde ve muĥâlîf ü muvâfık olan şey'ün beyninde tanzîrdür ve muvâfık olan şey'ün beyninde tanzîr muţābaķat degüldür.

Ve İbn Ebi'l-Işba' dimiş ki şîĥat-i müteķābilât; mütekellim, kelâm beyninde 'alâ mâ-yenbaġî kaçd itmekden 'ibâretdür. Ya'nî kelâmuñ şadrında getürdiği şey'lerin 'aczinde ezdâdını bir ħayşîyyet ile getürmekdür ki evveli evvele ve şânisi şâniye muķābil ola. Ve eger

30 Firkat, gözyaşlarını gördüğünde benimle alay edip (beni teselli edip) gözyaşlarını bulutlardan akan yağmurla yıka dedi.

31 Buhârî, Savm, 64.

tertîbde hâlel olursa muḳâbele fâsîd olur. Ve ba'zı kerre muḳâbele ezdâdın ğayrıyla daḥi olur. Ve muṭâbaḳat ile muḳâbele beyninde iki vechden fark olur. Vechüñ biri oldur ki muṭâbaḳat ancaḳ zıddeynüñ beynini cem'de olur ve muḳâbele ğâliben dört zıddın beynini cem'de olur ki zıddeynüñ ikisi şadr-ı kelâmda ve ikisi 'aczinde olur. Ve ba'zı kerre on ezdâda bâliĝ olur ki beşi şadr-ı kelâmda ve beşi 'aczinde olur. Ve ikinci vechi muṭâbaḳat ancaḳ ezdâdda olur muḳâbele ise ezdâdda ve ezdâdın ğayrında olur. Velâkin ezdâdda mevḳi'i rütbede a'lâ vü e'amdur. Ve bu bâbuñ mu'cizi [8a] Cenâb-ı Bârî'nüñ ﴿وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ﴾³² kavlı-i şerîfinde vâḳi' olduğudur ki şadr-ı kelâmda vâḳi' olan leyl ü neḥâr ezdâddandır ve 'acz-i kelâmda zıdlarıyla muḳâbele olındı ki tertîb üzere sükûn ve ḥareketdür ve ḥareketden ibtiĝâ-yı faẓl ile ta'bîr olunup kelâm-ı meḥâsinden bir nev' ile iltizâm olındı ki muḳâbeleden zâ'iddür. Zîrâ ḥareket maşlaḥatda ve mefsedetde ḥâşıldur. İbtiĝâ-yı faẓl ise ḥareket-i maşlaḥatdur ḥareket-i mefsedet degül. Ve nâzımuñ mışrâ'-ı evvelde vâḳi' olan her kelimesi 'ale't-tertîb mışrâ'-ı şânide muḳâbele olmuştur ki muḳâbili ve سلم, حرب, غضب, رضا, وَلَوْ , قَابَلْتُهُمْ ve inşirâḥ ğayṣ muḳâbilidür ki bu iltizâma muḳâbele tesmiye olunur.

İltifât

وَمَا أَرُونِي الْبِفَاتَا عِنْدَ نَفَرْتِهِمْ
وَأَنْتَ يَا ظَنِّي أَدْرَى بِالْبِفَاتِهِمْ³³

Ba'zı cemâ'at iltifâtı öyle tefsîr eylemişler ki mütekellim iltifâtı bir ma'nâda aḥz ider ki ol ma'nâda bir şekk yâḥûd sebebinden su'âl irâdı ol ma'nâya i'tirâz ide ol daḥi andan iltifât ider ki şekk münḥall ola yâḥûd kelâmı te'kid ide yâḥûd sebebini zıkr ide. Ve ba'zıları dimiş ki iltifât mütekellimüñ iḥbârdan muḥâṭaba inşirâfidur Kelâm-ı Bârî'de

32 “Allah dinlenmeniz için geceyi ve lütfedip verdiği rızkı aramanız için gündüzü meydana getirmiştir. Bunlar, O'nun rahmetinden ötürüdür.” Kasas, 28/73.

33 Uzaklaşıp gittiklerinde bir kez dahi dönüp bakmadılar ve sen ey ceylan, onların bu umursamazlığını benden iyi bilirsin.

³⁴ ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾³⁵ ile ihbârdan sonra ³⁶ ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ ile ihbârdan tekellüme inşirâfidur ke-ḳavlihi te‘ālā ³⁷ ﴿إِنَّ يَسْأُ بُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ﴾³⁸ ile ihbârdan tekellüme inşirâfidur ke-ḳavlihi te‘ālā ³⁹ ﴿إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ﴾ Kırâ’et-i şāzze üzere kelimât-ı selāse nûn ile kırâ’et olduğuna göre. Ve nâzımın

وَمَا أُرُونِي التِّفَاتَا عِنْدَ نَفَرَتِهِمْ
وَأَنْتَ يَا ظَنِّي أَدْرَى بِالتِّفَاتِهِمْ³⁸

beytinde أُرُونِي ile ihbârdan sonra يَا ظَنِّي ile muhâtaba iltifât ve أَدْرَى ile tekellüme inşirâfindan gayrı muḳâbele ve tevşih ve reddü’l-‘acüz ‘ale ş-şadr şan’atları zâhirdür.

el-İftinân

تَغْرُلِي وَافْتِنَانِي فِي شَمَائِلِهِمْ
أَضْحَى رِثَاءً لِأَضْطَبَارِي بَعْدَ بُعْدِهِمْ³⁹

İştılâhda iftinân aña dirler ki bir beytde yâhūd daḥi ziyâdede fûnûn-ı şî’rden iki fenn-i mütezâddeyn getirile nesib ve ḥamâset ve tehniye ve ta’ziye ve ta’ziye ve nesib gibi. Nitekim Cenâb-ı Bârî’nün

³⁴ “Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, ... Allah’a mahsustur.” Fâtîha, 1/5.

³⁵ “(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.” Fâtîha, 1/5.

³⁶ “Allah, rüzgârları gönderendir. Onlar da bulutları hareket ettirir. Biz de bulutları ölü bir toprağa süreriz” Fâtır, 35/9.

³⁷ “Dilerse sizi giderir ve yeni bir halk getirir. Bu, Allah’a hiç de güç gelmez.” İbrâhîm, 14/19-20.

³⁸ Uzaklaşıp gittiklerinde bir kez dahi dönüp bakmadılar ve sen ey ceylan, onların bu umursamazlığını benden iyi bilirsin.

³⁹ Onlara gazel dökmem ve iştiyakla sıfatlarını sayıp dökmem onlar uzaklaşıp gittikten sonra sabrıma bir ağıta dönüştü.

⁴⁰ ﴿ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثَا﴾ kavlı-i şerîfinde müttakîlere tehniye ve zâlimlere ta'ziye vâkı' olmuştur. Ve kavlı-i şâ'irde

اضْبِرْ بِذَيْلٍ فَقَدْ فَارَقْتَ ذَايِقَةً
وَاشْكُرْ حَبَاءَ الَّذِي بِالْمُلْكِ أَصْفَاكَ⁴¹

Yezîd'in pederinün ta'ziyesi ve kendinün tehniyesi zımnında vâkı' olmuş. Ve nesîb ve hamâset beytinün cem'i kavlı-i şâ'irde

عَدَوِيَّةٌ بَدَوِيَّةٌ مِنْ دُونِهَا
سَلْبُ الثُّمُوسِ وَنَارُ حَرْبٍ تُوقَدُ⁴²

vâkı' olduğu gibidir. Ve nesîb ve ta'ziye nâzımuñ

تَغْزُلِي وَافْتِنَانِي فِي شَمَائِلِهِمْ
أَضْحَى رِثَاءً لِأَضْطَبَارِي بَعْدَ بُعْدِهِمْ⁴³

beytinde vâkı' olduğu gibidir ki mısrâ'-ı evvel nesîb ve mısrâ'-ı şânî ta'ziye-i bî-müş'irdür. Ya'nî maḥbûbların şemâ'ilinde tağazzül ü iftinânum anların bu'dından sonra benüm şabrum [9a] için bir mertebe oldu demek olur. Ve İbn Ebî İşba' kitabında bir nev'-i iftinân zıkr eylemiş ki temzic tesmiye olunur. Lâkin aşḥâb-ı bedî' ol şan'atı keşide-i silk-i nazm itmemişler. Egerçi iftinâna qarîbdür lâkin beynlerinde fark-ı daḳıḳ var dimişler. Zîrâ iftinân, aḡrâz-ı mütekellimden iki fennün beynini cem'den 'ibâretdür temzic ise fûnûn ve me'ânî beynini cem' ider.

40 “Sonra Allah’a karşı gelmekten sakınanları kurtarırsınız da zalimleri orada diz üstü çökmüş hâlde bırakırsınız.” Meryem, 19/72.

41 Az şeylerle yetin, bütün varını yoğunu kaybettikten sonra ve şükret sana bu mülkü ihsan edene.

42 (Sevgili) Adî Kabilesi’nden bir bedavidir, onun yokluğunda ruhlar daralır ve savaşın ateşi tutuşur yüreklerde.

43 Onlara gazel dökmem ve iştiyakla sıfatlarını sayıp dökmem onlar uzaklaşıp gittikten sonra sabrıma bir ağıta dönüştü.

el-İstidrāk

قَالُوا نَرَى لَكَ لَحْمًا بَعْدَ فُرْقَتِنَا
فَقُلْتُ مُسْتَدْرِكًا لَكِنْ عَلَى وَضْمٍ⁴⁴

İştilâhda istidrāk iki kısım üzerinedür. Bir kısmı istidrâkı taḳaddüm ider ki anda mütekellimün ihbâr eylediği şey' için taḳrîr ü te'kîd hâşıldur. Ve bir kısmı taḳaddüm eylemez. Ve istidrāk mâfât u tedârüke bi-ma'nâ muhtâr. Pes kısım-ı evveli ki istidrâkı taḳaddüm eylediği ihbârı taḳrîr ü te'kîd ider. Nâzımuñ

قَالُوا نَرَى لَكَ لَحْمًا بَعْدَ فُرْقَتِنَا
فَقُلْتُ مُسْتَدْرِكًا لَكِنْ عَلَى وَضْمٍ⁴⁵

ḳavlinde vâḳi' olduğu gibidür. Ya'nî fırḳatümüzden soñra senün huzâlün iḳtiżâ iderken senün laḥmuñ görürüz didiler. Ben daḥi anların ihbârlarını taḳrîr ü te'kîd için ḳavliyle istidrāk eyledüm. Ya'nî gerçi bende laḥm görürsünüz lâkin çengâl-ı ḳaşşâb üzerinde şerḥa şerḥa olan laḥm gibidür demek olur. Ve ikinci kısmı ki istidrâkin taḳaddüm eylediği ihbârı taḳrîr ü te'kîd olmaya Züheyr'in beyt:

أَخُو ثِقَةٍ لَا يُهْلِكُ الْخَمْرُ مَالَهُ
وَلَكِنَّهُ قَدْ يُهْلِكُ الْمَالُ نَائِلُهُ⁴⁶

ḳavlinde vâḳi' olduğu gibidür. Zîrâ istidrâkde ma'nâ-yı istidrâkden ziyâde nükte olmaz ise bedi'îyyâtdan 'add olunmaz. Bu beytde eger

44 Ayrılıktan sonra bedeninin nasıl olur da ayakta kalabilmekte, dediler. Ben de acılarla yoğrulmuş et ve kemikten ibarettir bu beden, dedim. (Ayaktayım lakin acıyla yaşar bedenim, dedim.)

45 Ayrılıktan sonra bedeninin nasıl olur da ayakta kalabilmekte, dediler. Ben de acılarla yoğrulmuş et ve kemikten ibarettir bu beden, dedim. (Ayaktayım lakin acıyla yaşar bedenim, dedim.)

46 Kendine güvenen biri olarak içki benim malımı alıp götüremez; lakin ben malımı vermekle ve cömertlikle tüketirim.

şadr-ı beyt ile iktifâ eylese delâlet [9b] iderdi ki mâlî mevfûr ola. Bu ise zemm olurdu. Pes *وَلَكِنَّهُ قَدْ يَهْلِكُ الْمَالُ نَائِلُهُ* kavliyle istidrâk eyledi ki ol ihtimâli zâ'il idüp maḥẓ-ı medḥ ola.

Leff ü Neşr

وَالطَّيِّ وَالنَّشْرُ وَالتَّغْيِيرُ مَعَ قِصْرِ
47 لِلظَّهْرِ وَالْعَظْمِ وَالْأَحْوَالِ وَالْهَمَمِ

Leff ü neşr, luğatde dürmek ve yaymak ma'nâsınadır. Ve ıstılâhda leff ü neşr iki şey'i yâḥûd ziyâdeyi yâ tafşilen zıkr itmekdür ki her birinün üzerine manşûş ola yâḥûd icmâlen zıkr itmekdür ki müte'addid üzerine müştamil olan lafz-ı vâḥid ola ve her birini lâyıḳ olan şey'e reddi 'aḳla tefvîz olına.

Pes tafşil üzere zıkr olınan daḥi iki kısım üzerinedür. Bir kısmı oldur ki andan şoñra mezkûr olan tertib üzere ezdâdsuz aña râci' olur ki muḳâbele ḥâric kıla ve bu taḳdırce tertib üzere evvel içün evvel ve şânî içün şânî olur ki leff ü neşrde ekşer ü eşher olan budur. Ve tafşil üzere zıkr olınan ikinci kısmı bunun 'aksi üzeredür ki tertib şart degüldür belki sâmi' takdîm ü te'hîr ile her şey'i mevzi'ine redd ider ki evveline leff ü neşr-i müretteb ve ikincisine leff ü neşr-i müşevveş dirler. Ammâ icmâl üzere zıkr olınan kısım-ı şânî bir kısmıdır ki anda tertib ü 'aksi mütebeyyin olmaz *لي ثلاثة غلام و فرس و طيبي* gibi. Pes bundan ma'lûm oldu ki leff ü neşr üç kısım ola. Pes imdi tafşil üzere zıkr olınan leff ü neşr daḥi yâ iki şey'de olur Cenâb-ı Bârî'nün ﴿وَمِنْ 48 لَكُمْ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ﴾ kavli-i şerîfinde vâkı' olduḡı gibi ki sükûn-ı leyle ve ibtigâ-yı nehâra râci'dür. Ve kavli-i şâ'irde

47 Sırtım büküldü, kemiklerim zayıfladı, ahvalim değışti ve artık himmetim azaldı.

48 "Allah dinlenmeniz için geceyi ve lütfedip verdiği rızık aramanız için gündüzü meydana getirmiştir. Bunlar, O'nun rahmetinden ötürüdür." Kasas, 28/73.

[10a] أَلَسْتَ أَنْتَ الَّذِي مِنْ وَرْدٍ نِعْمَتِهِ

وَوَرْدٍ رَاحَتِهِ أَجْنِي وَأَعْتَرَفُ⁴⁹

vâkı‘ olduğu أَجْنِي, وَرْدِ’e ve أَعْتَرَفُ, وَرْدِ’e rāci‘dür ki bu beytde leff ü neşr-i müretteb ve cinās-ı tahrîfî ve isti‘âre şan‘atları cem‘ olmuştur. Yâhûd leff ü neşr-i müretteb iki şey’den ziyâde de olur. Kavl-i nâzımda vâkı‘ olduğu gibi ki ظَهَرَ طِي’e ve عَظَمَ نَشْرِ’e ve أَحْوَالَ تَغْيِيرِ’e ve هَمَمَ قَصْرِ’a rāci‘ olur. Pes bunda leff ü neşr dört şey’de vâkı‘ olmuş. Sâ’iri daîhi bunlara kıyās olunur.

el-Muṭābāḳat

بَوْحَ شَيْءٍ بَدَّلُوا أَنْسِي وَقَدْ خَفَضُوا

قَدْرِي وَزَادُوا غُلُوءًا فِي طِبَاقِهِمْ⁵⁰

Muṭābāḳata taṭbîḳ ve ṭibāk ve tekāfu’ ve tezād daîhi dinür. Ve muṭābāḳat luğatde deve, ayağını eli mevzi‘ine vaz‘ itmege dirler. Ve ba‘zıları dimiş ki ṭābāḳat⁵¹ بين الشيئين إذا جمعت بينهما على حد واحد ma’nāsınadır. Ve tesmiye-i luğat ile tesmiye-i ıstılâḥ beyninde münāsebet yokdur. Zîrâ ıstılâḥda muṭābāḳat bir kelāmda yâhûd bir beyt-i şîrde zıddeynüñ beynini cem‘ etmekden ‘ibāretdür irād ü ısdār ve leyl ü nehār ve sevād ü beyāz gibi.

Ve ekşeri dimiş ki muṭābāḳat bir şey’i zıddıyla cem‘ olmakdır. Ve *Muṭavvel* de dimiş ki bunda cem‘-i mütezāddeynden murād şol iki emr vücûdı degüldür ki beynehümâda gâyet hilâf üzere bir maḥalde vâridîn ola sevdâ vü beyāz gibi. Belki bunda e‘amdur. Ya’nî beynehümâda fi’l-cümle ba‘zı ahvâlde teḳābül ü tenāfi ola; gerek teḳābül-i ḥaḳîḳî olsun gerek i’tibārî olsun ve gerek teḳābül-i tezād gerek teḳābül-i icāb ü selb gerek teḳābül-i ‘adem ü meleke yâhûd

49 Sen değil misin nimetlerinden faydalandığım cömert kişi ve elim her ulaştığında nimetlerine nail olduğum?

50 Ünsiyetimi yabanilikle değiştirerek kadrımı düşürdüler ve böylece onların yanında değerimi yücelttiler.

51 İki şey bir hizaya getirildiğinde birbirine mutābîk olur.

teḳābül-i teẓâyüf yâhüd bunlara beñzer şey' olsun. Ve bu cem'-i envā kelimeden iki lafzla olur gerek iki ismle olsun ke-ḳavlihi te'ālā ⁵² ﴿وَتَحْسِبُهُمْ أَيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ﴾ ve gerek iki fi'l ile olsun ke-ḳavlihi te'ālā ⁵³ ﴿لَهَا مَا يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾ gerek iki ḥarfle olsun [10b] ke-ḳavlihi te'ālā ⁵⁴ ﴿كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾

Ve ba'zıları demiş ki muṭābaḳat bir lafzuñ iki ma'nada iştirākidür. Ve Ahfeş demiş ki her kim ki muṭābaḳat bir lafzuñ iki ma'nada iştirākidür didi, Aşma'î'ye ve Ḥalil'e muḥālefet eyledi. Ve ba'zıları muḳābeleyi muṭābaḳata idḥāl eylemiş. Bu ise melih degüldür. Zirā beynlerini farḳa maḥal ḳalmaz. Zirā Sekkāki didi ki muḳābele oldur ki iki şey'ün yâhüd ziyādenün beynini cem' idesin ve eẓdād ile muḳābele idesin andan şoñra eger anda bir şey' şart itdünse bunda daḥi şart idersün. Muṭābaḳat ise iki lafz getürmekdür ki biri aḥerin zıddı ola ki mütekellim zıdd ile muṭābık ḳılar. Ve Zekiyyüddin demiş ki muṭābaḳat iki nev' üzeredür. Bir nev'i elfāz-ı ḥaḳīḳatı ityāndur ve bir nev'i elfāz-ı mecāzı ityāndur. Pes lafz-ı ḥaḳīḳat ile olana tıbāk ve muṭābaḳat tesmiye olunur ve lafz-ı mecāz ile olana tekāfu' tesmiye olunur. Mişāli ḳavl-i şā'irde

وَقَدْ أَطْفَؤُوا شَمْسَ النَّهَارِ وَأَوْقَدُوا
نُجُومَ الْعَوَالِي فِي سَمَاءٍ عَجَاجٍ ⁵⁵

vāḳi' olduğu gibi ki itfā-yı şems ve ikād-ı nücüm isti'āre ḳabilinde mecāzdur. Ve lafz-ı ḥaḳīḳat ile olan muṭābaḳatuñ mişāli Cenāb-ı Bārî'nün ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظُّلُّ وَلَا الْحُورُ﴾ ⁵⁶ ḳavl-i şerifinde vāḳi' olduğu gibidür. Ve icābdan şoñra selb ile muṭābaḳat ke-ḳavlihi te'ālā ⁵⁷ ﴿هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ﴾

52 "Uykuda oldukları hâlde, sen onları uyanık sanırsın." Kehf, 18/18.

53 "O, yaşatan ve öldürendir." Mü'min, 40/68.

54 "Onun iyiliği kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır." Bakara, 2/ 286.

55 Gündüzün güneşini söndürdüler ve tozlu gökyüzünün yüksek yıldızlarını yaktılar.

56 "Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz. Gölge ile sıcaklık bir olmaz. Diriler ile ölümler de bir olmaz." Fâtır, 35/19-22.

57 "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Zümer, 39/9.

﴿يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ Pes muṭābaḳat-ı icāb ‘ilm ve nefyi beyinde hāşıldur. Zīrā ‘ilm ile cehl zıdlardur. Ve ḳavl-i şā’irde

خَلِقُوا وَمَا خُلِقُوا لِمَكْرُمَةٍ
فَكَأَنَّهُمْ خَلِقُوا وَمَا خُلِقُوا
رُزِقُوا وَمَا رُزِقُوا سَمَاحَ يَدٍ
فَكَأَنَّهُمْ رُزِقُوا وَمَا رُزِقُوا⁵⁸

vāḳi‘ olduğu gibi. Ve aşḫāb-ı bedī‘ için bir muṭābaḳat daḫi vardır ki aña ihāmu’ṭ-ṭıbāḳ tesmiye olunur ihām-ı tevriye olduğu gibi. Nitekim ḳavl-i şā’irde

لَا تَعْجَبِي يَا سَلَمُ مِنْ رَجُلٍ
ضَحَكَ الْمَشِيبُ بِرَأْسِهِ فَبَكَ [11a]⁵⁹

vāḳi‘ olduğu gibi. Zīrā bunda ضَحَكَ ma‘nā cihetinden bükānuñ zıddı degüldür ki keşret-i şeybden kināyedür. Lākin lafz cihetinden muṭābaḳatı müvehhemedür. Ve aşḫāb-ı bedī‘ için ṭıbāḳa mülḫaḳ daḫi vardır ki zıddına rāci’dür ke-ḳavlihi te’ālā ⁶⁰ ﴿أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ﴾ Pes أَشِدَّاءُ ya muṭābıḳdur. Zīrā rahmetde ma‘nā-yı leyyin vardır ki şiddet-i leyyinüñ zıddıdır. Pes imdi nāẓımuñ

بِوَحْشَةٍ بَدَّلُوا أَنْسِي وَقَدْ خَفَضُوا
قَدْرِي وَزَادُوا غُلُوًّا فِي طَبَاقِهِمْ⁶¹

ḳavlinde muṭābaḳat zāhirdür ki وحشة, وُحْشَةُ ve خفض, خَفَضُ zıdlarıdır.

58 Yaratıldılar ancak bir onur için değil. Onlar, yaratıldıkları hâlde sanki yaratılmış değiller. Onlar rızıklandırıldılar ancak cömertlik yapmak için değil. Onlar, rızık verildikleri hâlde rızık verilmiş gibi değillerdir.

59 Ey Selmâ! İhtiyarlığın başıyla alay ettiği ve bu yüzden ağlayan bir adamın hâline hayret etme; bu ihtiyar, saçları siyahken gülmüştü, şimdi ise ağlamakta!

60 “İnkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler.” Fetih, 48/29.

61 Ünsiyetimi yabanilikle değiştirerek kadrime düşürdüler ve böylece onların yanında değerimi yücelttiler.

en-Nezâhet

نَزَّهْتُ لَفْظِي عَنْ فُحْشٍ وَقُلْتُ هُمْ
عُزْبٌ وَفِي حَيِّهِمْ يَا عُزْبَةَ الدِّمَمِ⁶²

İştilâhda nezâhet ‘ilm-i bedî’den bir nev’-i ğarîbdür ki ma‘nâ-yı hicvi mutazammın olan kelâmuñ lafzını fuḥşdan nezîh itmege dirler. Nitekim Kur’ân-ı ‘Azîm’de ﴿وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ مِنْهُمْ﴾⁶³ vârid olmuş ki kelâm-ı âyetde muḥberun ‘anhâ olan elfâz-ı zemm ibtân-ı küfr ü reybden münezzehdür. Ve Ma‘bed’in kavli şol kimseye ki ḥalkı götürüp câriyesinüñ sâzını diñledürmiş. ‘Âkıbet fi’l-i kabîḥ zuhûr itmiş. Bu nev’ün ğarâyibindendür:

أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّ الْقَوْمَ بُعِثُهُمْ
فِي رَبَّةِ الْغُودِ لَا فِي رَبَّةِ الْغُودِ

لَا تَأْسَفَنَّ عَلَى الشَّاةِ الَّتِي عُقِرَتْ
فَأَنْتَ غَادَرْتَهَا فِي مَسْرَحِ السَّيِّدِ⁶⁴

Ya’nî saña dimedüm mi ki ol kavmün ḥâcetleri terîbe-i ‘uddur, şavt-ı ‘ud degül. Çünkü sözümi diñlemedün şātuñ cerḥ olduğına te’essüf itme. Zîrâ sen kendün ol şanı kırdılar mer‘âsına şalıvirüp terk

62 Lafzımı çirkinlikten arındırdım ve şöyle dedim: Ey kötülüklerden uzak duran kişi! Onlar Araptır, mahallelerinde (böyle olmak lazım).

63 “Aralarında hüküm vermesi için Allah’a (Kur’an’a) ve peygambere çağırıldıkları zaman, bir de bakarsın ki içlerinden bir grup yüz çevirmektedir. Ama gerçek (verilen hüküm) kendi lehlerinde ise, boyun eğerek ona gelirler. Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe ve tereddüde mi düştüler? Yoksa Allah ve Resûlünün kendilerine karşı zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, işte onlar asıl zalimlerdir.” Nûr, 24/48-50.

64 Sana, o kavmin isteklerinin, ud sesinde değil, udu çalanda olduğunu söylemedim mi? Boğazlanan koyuna sakın üzülme; çünkü onu kurtlar merasına sen kendin salıverdin.

eyledüñ. Pes ma'ñā yöninden [11b] her kelāmı cāna geçer sihāmdur. Lākin elfāzında fuḥşdan nezāheti tāmdu. Ve nāzımuñ

نَزَّهْتُ لَفْظِي عَنْ فُحْشٍ وَقُلْتُ هُمْ
عُرَبٌ وَفِي حَيْهَمُ يَا غُرَبَةَ الذِّمَمِ⁶⁵

delâlet ider. Âyâtıdan ‘âlemde olan şey’ün ma‘rifeti şâni‘ün ma‘rifetini müstelzim olmağla evvelâ şâni‘i taşdıķıdan lâ-büddür ki maşnû‘da âyâtıdan olan şey’ şâni‘ün şıfât-ı mezkûre ile mevşûf olduğına delâleti şahih ola. Taşdıķ ise imândur. Ol eelden âyet-i ülâda fâşıla لِلْمُؤْمِنِينَ tahyir olındı. Ve kezâlik âyet-i şânîyede fâşıla لِقَوْمٍ يُوقُونَ vâķi‘ oldı. Zîrâ hâķ-ı insân ve hâķ-ı hayvân taķdîr ve tefekkürü evvel içün olan mu‘teķadında yakîni ziyâde ider. Ve kezâlik âyet-i şâlişede fâşıla لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ vâķi‘ oldı. Zîrâ cüz’iyyât-ı ‘âlemde ihtilâf-ı leyl ü nehâr ve semâdan inzâl-i rızķ ve mevtinden sonra [12a] ihyâ-yı arz ve taşrîf-i riyâh ‘aķluñ recâhatını iķtizâ ider ki ‘âlem-i küllinün şâni‘i olduğına bürhân kıyâmından sonra ‘âķil bile ki bu cüz’iyyâtıñ şâni‘i ‘âlem-i küllinün şâni‘idür. Ve kezâlik nazm-ı şâirde bâb-ı tahyirde vâķi‘ olmışdur:

قُولِي لِطَيْفِكَ يَنْشِي عَنْ مَضْجِعِي عِنْدَ الْمَنَامِ
عِنْدَ الرُّقَادِ عِنْدَ الْهُجُوعِ عِنْدَ الْوَسَنِ

فَعَسَى أَنَا مَفْتَنُطْفِي نَارَ تَوَهُّجٍ فِي عِظَامِي
فِي فُرَادِي فِي ضُلُوعِي فِي الْبَدَنِ

جَسَدٌ تُقَلِّبُهُ الْأَكْفُ عَلَى فَرَاشٍ مِنْ مَقَامِ
مِنْ قَتَادٍ مِنْ دُمُوعِي مِنْ حَزَنِ

أَمَّا أَنَا فَكَمَا عَلِمْتَ فَهَلْ لَوْضَلِكِ مِنْ دَوَامِ
مِنْ مِعَادٍ مِنْ رُجُوعِي مِنْ ثَمَنِ⁶⁸

68 Hayaletine, uyku esnasında yatağımın, dinlenme ve uyuklama esnasında benden uzak durmasını söyle. Belki böylece kemiklerimde tutuşan ateş sönerir gönlümde, kaburgalarımın ve bedenimdeki ateş uyar.

Bir ceset, hüzünden gelen gözyaşları ile onu dikenli bir yatakta durumdan duruma çevirir. Bana gelince, bildiğin gibi, sana ulaşmak mümkün mü? Dönüşüm esnasında, değerli bir randevu vaktinde.

Pes her beytüñ muḳābilinde olan ḳāfiyelerin egerçi her biri ḳāfiye olmaklığa lāyık idi lākin evveli, evlā murād hecr olduğundan taḥyir eylemiş. Ve nāzımuñ

تَحَيَّرُوا لِي سَمَاعِ الْعَذْلِ وَانْتَرَعُوا
قَلْبِي وَزَادُوا نُحُولِي مِثُّ مِنْ سَقَمِي⁶⁹

beytinde ḳāfiye olmaklığa سَمَاعِ عَذْلٍ'e münāsebetle seḳām ve intizāḳ kalbe nisbetle elem ve ziyāde نُحُولٍ'e nisbetle سَقَمٍ lāyık idi. Ziyāde-i نُحُولٍ ḳāfiyeye ḳarīb olduğundan سَقَمٍ lafzını ḳāfiye içün ihtiyār eyledi.

el-İbhām

زَادَ إِبْهَامٌ عَذْلِي غَاذِلِي وَدَجِي
لَيْلِي فَهَلْ مِنْ بِهِمِ يَسْتَفِي أَلْمِي⁷⁰

Bā-yı muvaḥḥade ile ibhām oldur ki mütekellim bir kelām diye ki ma'niyeyn-i müteżāddeyne muḥtemel olup aḥadühümā āḥerden mütemeyyiz olmaya, belki emr-i ibhām ikisinde bāḳī ḳalup 'uyūba muḥtaşş ola, medḥ ve hicv gibi ve ḡayrılar gibi. Lākin elfāzından medḥ ve zemm fehmi olunmayup lafz iki emre şālīḥ ola. Nitekim Ḥasan bin Sehl duḡteri Būrān'ı Me'mūn Halīfe'ye virdikde şā'ir tehniye resminde bu beyti dimişdür:

[12b] بَارَكَ اللَّهُ لِلْحَسَنِ وَلِبُورَانَ فِي الْحَتَنِ
يَا إِمَامَ الْهُدَى ظَفِرْتَ وَلَكِنْ يَبْتَ مَنْ؟⁷¹

69 Benim için kınamayı dinleme işini seçtiler ve kalbimi söktüler, sıskalığımı arttırdılar, böylece hastalığımla öldüm.

70 Beni kınayanı kınamamın belirsizliği ve gecemin karanlığı arttı. Beni bu elemenden kurtaracak bir belirsizlik var mıdır acaba?

71 Allah Hasan ve Būrān'ın evliliklerini hayırlı kılsın. Ey hidāyet rehberi (böyle yapmakla) zafer kazandın, fakat kimin kızıyla?

Pes beyt مَنْ ya'nî kimü'n kıızı dimeden murâdı şeref ve nefâsetde kimü'n kıızı demek midür yoḥsa şuḡr ve ḥasâsetde kimü'n kıızı demek midür ma'lûm olmadı. Zîrâ iki veche tevcîhi muḥtemeldür. Ol eelden bu şan'at-ı ibhâma tevcîh ve muḥtemelü'z-zıddeyn daḥi dirler. Ve bir şâ'ir Zeyd nâmında yek-çeşm bir ḥayyâta bir ḳaftân kesdürmiş. Ḥayyât daḥi laṭife tarîḳinden dimiş ki saña bir libâs dikeyüm ki ḳaftân mıdur ferâce midür bilmeyesin. Şâ'ir daḥi dimiş ki ben daḥi saña bir beyt nazm ideyüm ki du'â mıdur bed-du'â mıdur bilmeyesin. Pes ḥayyât didiği gibi libâsı getürdükde ol daḥi

جَاءَ مَنْ زَيْدِ قَبَاءُ
لَيْتَ عَيْنِيهِ سَوَاءُ⁷²

beytini dimiş. İki gözi berâber olsun dimeden murâdı çeşm-i nâ-bînâsı bînâ olmak vechiyle berâber olsun demek midür yoḥsa çeşm-i bînâsı nâ-bînâ olmak vechiyle berâber olsun demek midür murâdı ma'lûm olmadığından bu beyt du'â mıdur bed-du'â mıdur bilinmez. Ve nâzımu'n

زَادَ إِبْهَامُ عَذْلِي عَازِلِي وَدَجِي
لَيْلِي فَهَلْ مِنْ بَهِيمٍ يَشْتَفِي أَلْبِي⁷³

beytinde ibhâm بِهِيمِ lafzındadır ki بِهِيمِ la'l ile 'azilûn beyninde müşterekdür. Zîrâ ḳarañuluk ikisinde daḥi vardır. Pes بِهِيمِ lafzıyla ḳaḡısı murâd olunduğı ma'lûm olmaz ki ibhâm ile tevriye beyninde fark budur. Zîrâ tevriyede murâd ma'nâ-yı ḳarîbi ile müverrâ olan ma'nâ-yı ba'îdidür.

72 Zeyd'den bir kaftan geldi. Keşke iki gözü eşit olsa!

73 Beni kınayanı kınamamın belirsizliği ve gecemin karanlığı arttı. Beni bu elemenden kurtaracak bir belirsizlik var mıdır acaba?]

Ve irsâl-i meşelûn eş'âr-ı 'Arabiyyede emsâli bir miqdâr zıkr ile iktifâ olına.

لو كَانَ فِي شَرَفِ المَأْوَى بِلَوْغِ مُنَى
لم تَبْرَحِ الشَّمْسُ يَوْمًا دَارَةَ الحَمَلِ⁸⁷

وَعَادَةُ النَّضْلِ أَنْ يُزْهَى بِجَوْهَرِهِ
وَلَيْسَ يَعْمَلُ إِلَّا فِي يَدَيِّ بَطْلٍ⁸⁸

مُلْكُ القَنَاعَةِ لَا يُخْشَى عَلَيْهِ وَلَا
يُحْتَاجُ فِيهِ إِلَى الْأَنْصَارِ وَالْحَوْلِ⁸⁹

تَرْجُو البَقَاءَ بِدَارٍ لَا ثَبَاتَ لَهَا
فَهَلْ سَمِعْتَ بِظِلِّ غَيْرِ مُنْتَقِلٍ⁹⁰

قَدْ دُقْتُ شِدَّةَ آبَامِي وَلَذَّتْهَا
فَمَا حَصَلْتُ عَلَى صَابٍ وَلَا عَسَلٍ⁹¹

خُذْ مَا تَرَاهُ وَدَعْ شَيْئًا سَمِعْتَ بِهِ
فِي طَلْعَةِ البَدْرِ مَا يُغْنِيكَ عَنْ رُحْلِ⁹²

لَعَلَّ عَتَبَكَ مَحْمُودٌ عَوَاقِبُهُ
فَرُبَّمَا صَحَّتِ الْأَجْسَامُ بِالْعِلَلِ⁹³

87 Şayet sığınılacak yerin şerefinde arzu edilenlere ulaşma olsaydı, Güneş bir gün bile hamel burcu etrafında dönmezdi.

88 Temrenin âdeti cevheri ile serpilmesidir. O, ancak bir kahramanın ellerinde iş görür.

89 Kanaat ülkesi hakkında korkulmaz ve onun hakkında yardımcılara ve hizmetkârlara ihtiyaç duyulmaz.

90 Ebedi olmayan bir yurttaki bekâyı arzuluyorsun, sen hiç geçip gitmeyen bir gölge duydu mu?

91 Günlerim (in getirdiği sıkıntıların) şiddetini ve onların lezzetlerini tattım, ne bir acı ağaç ve ne de bal elde ettim.

92 Gördüğünü al ve dolunayın doğduğu vakitte seni zuhalden (yıldızından) müstağni kılan şey hakkında işittiğini bırak.

93 Belki de senin azarlamaların sonuçları faydalıdır, zira bedenler bazı hastalıklarla sıhhat bulabilir.

لَأَنَّ حِلْمَكَ حِلْمٌ لَا تَكْلِفُهُ
لَيْسَ التَّكْحُلُ فِي الْعَيْنَيْنِ كَالْكَحْلِ⁹⁴

مَا كُلُّ مَنْ طَلَبَ الْمَعَالِي نَافِذًا
فِيهَا وَلَا كُلُّ الرِّجَالِ فُحُولًا⁹⁵

[13b] عَرَفْتُ نَوَائِبَ الْحَدَثَانِ حَتَّى
لَوْ انْتَسَبْتُ لَكُنْتُ لَهَا نَقِيبًا⁹⁶

وَالْهَمْ يَحْتَرِمُ الْجَسِيمَ مَخَافَةً
وَيُشِيبُ نَاصِيَةَ الصَّبِيِّ وَيَهْرُمُ⁹⁷

ذُو الْعَقْلِ يَشْقَى فِي النَّعِيمِ بِعَقْلِهِ
وَأَخُو الْجَهَالَةِ فِي الشَّقَاوَةِ يَنْعَمُ⁹⁸

وَالظُّلْمُ مِنْ شَيْمِ النَّفْسِ فَإِنْ تَجَدَّ
ذَا عَفَا فَلِعَلَّةٍ لَا يَظْلِمُ⁹⁹

وَمِنْ الْعَدَاوَةِ مَا يَنَالُ بِنَفْعِهِ
وَمِنْ الصَّدَاقَةِ مَا يَضُرُّ وَيُؤْلِمُ¹⁰⁰

94 Çünkü senin yumuşak huyluluğun onu mükellef kılmayan bir göz yummadır, zira gözlere sürme çekmek gözlere uyku girmemesi gibi değildir.

95 Yücelikleri talep eden herkes bunlara erişecek değildir ve bütün erkekler de mükemmel değildir.

96 Olayların nâiblerini öyle tanıdım ki şayet onlara katılsaydım onların elçisi olurum.

97 Keder güçlüye korkusundan saygı gösterir, sabının perçemini ise ağartarak onu ihtiyar eder.

98 Akıl sahibi akıyla cennet içinde sıkıntı çeker, cehalet ehli ise şekâvet içerisinde nimetlenir.

99 Zulüm nefislerin özelliklerindendir, şayet bir iffetli görürsen bir sebepten dolayı zulmetmiyordur.

100 Düşmanlık sebebiyle faydasına ulaşamıyor, sadakat sebebiyle de ne zarar görür ne de elem duyar.

وَإِذَا كَانَتِ النَّفُوسُ كِبَارًا
تَعَبَتْ فِي مُرَادِهَا الْأَجْسَامُ¹⁰¹

مَنْ كَانَ فَوْقَ مَحَلِّ الشَّمْسِ مَوْضِعُهُ
فَلَيْسَ يَرْفَعُهُ شَيْءٌ وَلَا يَضَعُ¹⁰²

إِنَّ السَّلَاحَ جَمِيعُ النَّاسِ تَحْمِلُهُ
وَلَيْسَ كُلُّ ذَوَاتِ الْمَحْلَبِ السَّبْعُ¹⁰³

بِذَا قَضَتِ الْأَيَّامُ مَا بَيْنَ أَهْلِهَا
مَصَائِبُ قَوْمٍ عِنْدَ قَوْمٍ فَوَائِدُ¹⁰⁴

إِذَا تَرَحَّلْتَ عَنْ قَوْمٍ وَقَدْ قَدَرُوا
أَنْ لَا تُفَارِقَهُمْ فَالزَّاحِلُونَ هُمْ¹⁰⁵

شَرُّ الْبِلَادِ مَكَانٌ لَا صَدِيقَ بِهِ
وَشَرُّ مَا يَكْسِبُ الْإِنْسَانُ مَا يَصْنُمُ¹⁰⁶

وَعَذَلْتُ أَهْلَ الْعِشْقِ حَتَّى دُقْتُهُ
فَعَجِبْتُ كَيْفَ يَمُوتُ مَنْ لَا يَعِشُ¹⁰⁷

101 Nefisler müstekbir olduğu vakit bedenler onun muradına ulaşma konusunda yorulur.

102 Kimin konumu güneşin konumundan daha yukarıda olursa, hiçbir şey onu(n konumunu) ne yükseltebilir ve ne indirebilir.

103 İnsanların hepsi silah taşıyor; her pençe sahibi yırtıcı hayvan değildir.

104 Günlerin (getirdiği olaylar) ehli arasında böyle hükmetti: Bir topluluğun musibetleri başkalarına göre faydadır.

105 Seni kendilerinden ayırmamaya güçleri yettiği hâlde bir topluluktan ayrılmışsan ayrılanlar onların kendisidir.

106 Beldelerin en kötüsü dostun olmadığı yerdir. İnsanın kazandıklarının en kötüsü ise şerefine leke sürendir.

107 Aşk ehlini azarladım onu tadana kadar ve aşık olmayanın nasıl olur da ölmediğine şaşırdım.

لَيْسَ التَّعَلُّلُ بِالْأَمَالِ مِنْ أَرْبَى
108 وَلَا الْقَنَاعَةُ بِالْإِقْلَالِ مِنْ شَيْمِي

مُنْهَيْتُكَ وَكَاتَمَ الْحُبُّ يَوْمَ الْبَيْنِ مُنْهَيْتُكَ
109 وَصَاحِبُ الدَّمْعِ لَا تَخْفَى سِرَائِرُهُ

تُخْفِي الْعَدَاوَةَ وَهِيَ غَيْرُ خَفِيَّةٍ
110 نَظَرُ الْعَدُوِّ بِمَا أَسَرَ يَبُوحُ

مَتَى لَحِظْتَ بَيَاضَ الشَّيْبِ عَيْنِي
111 فَقَدْ وَجَدْتُهُ مِنْهَا فِي السَّوَادِ

وَإِنْ كَانَ ذَنْبِي كُلُّ ذَنْبٍ فَإِنَّهُ
112 مَحَا الذَّنْبَ كُلَّ الْمَحْوِ مَنْ جَاءَ تَائِبًا

وَإِطْرَاقُ طَرْفِ الْعَيْنِ لَيْسَ بِنَافِعٍ
113 إِذَا كَانَ طَرْفُ الْقَلْبِ لَيْسَ بِمُطَرِّقٍ

[14a] وَكُنْ عَلَى حَدَرٍ لِلنَّاسِ تَكْتُمُهُ
114 وَلَا يَغُرُّكَ مِنْهُمْ نَعْرُ مُبْتَسِمٍ

108 İhtiyacımdan kaynaklanan emeller bahane değildir ve huydan kaynaklı azaltma da kanaat değildir.

109 Sırrının ortaya çıkmasını umursamayan ve sevgiyi saklayan her şeyin ortaya çıkacağı gün de böyledir. Göz yaşı döken ise sırları sebebiyle korkuya kapılmaz.

110 Düşmanlığı gizliyorsun; hâlbuki o gizlenebilecek bir şey değildir. Düşmanın bakışları, gizlediği şeyi ortaya çıkarır.

111 Ne zaman ki gözüm ihtiyarlık beyazlığını farkettti, o zaman onun beyazlığını oldukça siyah gördü.

112 Günahım bütün günahlar hükmünde olsa da şüphesiz o (Allah) tevbe ederek gelenin bütün günahlarını silip yok eder.

113 Kalbin bakışı yere eğilmiş değilse, göz ucunu yere eğmenin bir faydası yok.

114 Sakladığın şey konusunda insanlara karşı dikkatli ol. Onların tebessüm eden ön dişleri seni aldatmasın!

وَمَنْ جَهِلَتْ نَفْسُهُ قَدْرَهُ
رَأَى غَيْرُهُ مِنْهُ مَا لَا يَرَى¹¹⁵

وَعَايَةَ الْمُفْرِطِ فِي سَلَمِهِ
كَعَايَةِ الْمُفْرِطِ فِي حَرْبِهِ¹¹⁶

وَكُلُّ إِنْسَانٍ فَلَا بُدَّ لَهُ
مِنْ صَاحِبٍ يَحْمِلُ مَا أَثْقَلَهُ¹¹⁷

فَالْتَّاجِرُ الْكَيْسُ فِي التِّجَارَةِ
مَنْ خَافَ فِي مَتَجَرِّهِ الْخُسَارَةَ¹¹⁸

يَجْهَدُ فِي تَحْصِيلِ رَأْسِ مَالِهِ
ثُمَّ يَرُومُ الرِّبْحَ بِاِحْتِيَالِهِ¹¹⁹

وَأَنْتَهَزِ الْفُرْصَةَ إِنَّ الْفُرْصَةَ
تَصِيرُ إِنْ لَمْ تَنْتَهِزْهَا غُصَّةً¹²⁰

وَالْحَزْمُ وَالتَّدْبِيرُ رُوحُ الْعَزْمِ
لَا خَيْرَ فِي عَزْمٍ بِغَيْرِ حَزْمٍ¹²¹

فَرُبَّمَا جَاءَكَ بَعْدَ الْيَأْسِ
رُوحٌ بِلَا كَدَرٍ وَلَا تِمَاسٍ¹²²

115 Kimin nefsi kendi kıymetini bilmez ise, başkası o kişide kendisinin görmediği şeyi görür.

116 Kişinin barıştaki aşırılığı, savaştaki aşırılığı gibidir.

117 Her insana kendisine ağır gelen şeyi taşıyacak bir arkadaş gerekir.

118 Ticarette zeki tüccâr, ticarethânesinde hüsrana uğramaktan korkan kişidir.

119 Sermayesini elde etmek için gayret eder, sonra da kârını aç gözlülükle ister.

120 Fırsatı fırsat bil; zira fırsat bilinmezse cefaya dönüşür.

121 İş ciddiye almak ve tedbir azmin ruhudur; ciddiyeti olmayan azimde hayır yoktur.

122 Mümkündür ki yeisten sonra sana hiç bir keder ve iltimasın olmadığı bir ruh gelir.

Ve nâzımuñ

وَكَمْ تَمَثَّلْتُ إِذْ أَرَزَخُوا شُعُورَهُمْ
وَقُلْتُ بِاللَّهِ خَلَّ الرَّقُصُ فِي الظُّلَمِ¹²³

beytinde irsâlü'l-meşel الظُّلَمُ kavlindeyir. Zîrâ zulmde rakş itmek emşâl-i sâ'iredendür dinilmiş. Ve'l-ḥaşıl ebyât-ı mezkûrede olan mazâmîne irsâlü'l-meşel dirler.

et-Tehekküm

ذَلَّ الْعَدُولُ بِهِمْ وَجَدًا فَقُلْتُ لَهُ
تَهَكُّمًا أَنْتَ دُو عِرِّ وَدُو شِمَمِ¹²⁴

Tehekküm, luğatde şiddet-i gâzab u inhidâm ma'nalarına gelir. Nitekim اشتد dinilür tehkim عليه ma'nasına ve اشتد dinilür التهكم المتكبر ma'nasına ve ıştırâḥda [14b] tehekküm, mevki'-i inzârda lafz-ı beşâret ityânından ve mekân-ı vâ'idde vâ'd ityânından ve ma'raz-ı istihzâda medḥ ityânından ibâretdür. Mevzi'-i inzârda beşâret ityânı Cenâb-ı Bârî'nün kavlı-i şerîfinde ﴿بَشِيرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ¹²⁵﴾ vâkı' olduğu gibidür. Ve ma'raz-ı istihzâda medḥ ityânı Cenâb-ı Bârî'nün ﴿ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ¹²⁶﴾ kavlı-i şerîfinde vâkı' olduğu gibidür. Ve kezâlik 127 ﴿بَسْمًا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيْمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ kavlı-i şerîfinde إِيْمَانُكُمْ lafzı tehekkümdür. Ve nâzımuñ

123 Onların duygularını gevşetmek için nice kılığa girdim ve dedim ki: Allah'a yemin olsun ki zulümdeki raks zulmü geçer.

124 Eleştiren kişi onlar hakkında hata etti, aşka gelerek, ben de ona alay ederek "Sen izzet ve gurur sahibisin" dedim.

125 "Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele." Nisâ, 4/138.

126 "(Deyin ki:) Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!" Duhân, 44/ 49.

127 "(Tevrat'a beslediğinizi iddia ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür, eğer inanan kimselerseniz!" Bakara, 2/ 93.

ذَلَّ الْعُذُولُ بِهِمْ وَجَدًا فَقُلْتُ لَهُ
تَهَكُّمًا أَنْتَ ذُو عِزٍّ وَذُو شَمَمٍ¹²⁸

ķavlinde ‘āzil zülde iken شمم وذو عِزٍّ ذُو عِزٍّ hıķābı istihzā yöninden tehekkümdür. Ba‘zı nüsaķda شمم vāķi‘ olmuş.

el-Mürāca‘at

قَالَ اضْطَبِرْ قُلْتُ صَبِرِي مَا يُرَاجِعُنِي
قَالَ احْتَمِلْ قُلْتُ مَنْ يَقْوَى بِصَدِّهِمْ¹²⁹

Bu nev‘-i mürāca‘ata ba‘zıları su‘āl ve cevāb tesmiye eylediler ki mütekellim kendi beyniyle ğayrısınıuñ beyninde vāķi‘ olan ķavle mürāca‘atı ve ĥadīşde muķāvereti evcez-i ‘ibārāt ve erşak-ı sebk ve elķaf-ı ma‘nā ve eshel-i lafz ile ĥikāyet itmekden ‘ibāretdür. Nitekim nāzımıuñ bu beytinde ve Şafıyyüddīn’üñ

قَالُوا اضْطَبِرْ قُلْتُ صَبِرِي غَيْرُ مُتَّبِعٍ
قَالُوا أَسْلَهُمْ قُلْتُ وَدَى غَيْرُ مُنْصَرِمٍ¹³⁰

ve ‘İzzeddīn’üñ

رَاجَعْتُ فِي الْقَوْلِ إِذْ طَلَّقْتُ سَلَوْتَهُمْ
قُلْتُ أَسْلَهُمْ قُلْتُ سَمِعِي عَنْكَ فِي صَمَمٍ¹³¹

beytlerinde vāķi‘ olmuşdur.

128 Eleştiren ķişı onlar hakkında hata etti, aşķa gelerek, ben de ona alay ederek “Sen izzet ve gurur sahibisin” dedim.

129 Sabırlı ol, dedi. Ben de sabrım bana sormuyor ki, dedim. Tahammül et, dedi. Ben de, kim onların uzaklaştırmalarına dayanabilir ki dedim.

130 Sabırlı ol, dediler. Sabrım takip edilmiyor, dedim. Onları unut, dediler. Sevgim bitmedi, dedim.

131 Söz konusunda müracaat ettim (danıştım) zira onların tesellilerini boşadım. Sen onları unut dedin, ben de kulağım senin söylediğine karşı sağırdır dedim.

[15a] Tevşih

تَوْشِيحُهُمْ بِمَلَا تِلْكَ الشُّعُورُ إِذَا
لَفَّوْهُ طَيًّا تَعَارَفْنَا بِنَشْرِهِمْ¹³²

Bu nev'e tevşih tesmiyesi kelâmuñ evveli âhîrine dâl olduğundan ötürüdür. Gūyā vişāh menzilesine tenezzül idüp kelâmuñ evveli 'atîk ya'nî omuz ve âhîri keşh ya'nî böğür menzilesinde olur. Ve ba'zıları dimiş ki tevşih beytün evvelinde bir ma'nâ ola ki ol ma'nâ fehm olunduğı vaktde kâfiye-i beyt fehm olına şu şartla ki muḳaddem olan lafz cins-i ma'nâ-yı kâfiyeden bir lafz ile ola. Ve Zekiyyüddin dimiş ki bu nev'ün üzerine a'zam-ı şevâhîdden olan Cenâb-ı Bârî'nün ﴿إِنَّ اللَّهَ¹³³ اضْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ Zîrâ ma'nâ-yı ıstîfâ-yı mez-kûrdan fâsıla bilinür ki ıstîfâ-yı mez-kûr 'âlemîn cinsindendir. Bu nev' tevşihde nâzım 'ilm-i edeb ve hüsni-taṣrîfde meleke ve baṣ ile sebk-i me'ânide i'mâl-i fikre muhtâcdur. Huşûşâ vişâhdan binâ olınan tevşih tesmiyesi cins-i gâzelden silk-i tevriyede muntazam ola.

Pes nâzımuñ beytinde مَلَا lafzı ki câr ma'nâsınadır 'atîk ve keşhün üzerine hâyil olan tevşihün cânibini terşihdür. Zîrâ 'ulemâ-yı bedî' dimişler ki isti'âre bir şey'i gayrısının isminde zıkr idüp ve ol şey'ün gayrısında olan şey'i ol şey' için işbât itmekdür teşbihde mübâlağa eclinden ötürü. Pes bu taḳdîr üzere hâlet-i tevşih aḥbâbda مَلَا lafzı şu'ur için isti'âre olunmak şol isti'âre münticidir ki maḥâsin-i edebîyye andan isti'âre olunur. Ve leff ü ṭayy lafzlarından fehm olunur ki kâfiyede teşriḥ ola. Huşûşâ ki leff ü ṭayden soñra تَعَارَفْنَا dimiş ki ma'rifetle 'arf beyninde müşterekdür. Pes imdi kâfiye-i *Ḳaṣîde-i Mîmîyye* olduğu muḳarrer olduğu taḳdîrce zevkde نَشْرِهِمْ lafzınuñ gayrı kâfiye olmak taṣavvur olunmaz ki bu beyt envâ'-ı bedî'den tevriye ve

132 Onların ovada söyledikleri tevşihleri bu duygulardır, onu bükerek sardıklarında onların yaymasını tanımış olduk.

133 "Şüphesiz Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) âlemlere üstün kıldı." Âl-i İmrân, 3/33.

hüsn-i isti'âre ve terşih ve muṭābaḳat ve baṣṭ ve insicâm ve temkîn ve sühûlet ve 'umde olan tevşihî câmi'dür.

[15b] Teşâbühü'l-Eṭrâf

شَابَهُتُ أَطْرَافَ أَقْوَالِي فَإِنْ أَهَمَّ
¹³⁴ أَهَمَّ إِلَى كُلِّ وَادٍ فِي صِفَاتِهِمْ

Teşâbühü'l-eṭrâf tesmiye olunan tekaddüm iden mürâca'at mişlidür. Lâkin teşâbüh-i eṭrâf lafz-ı kâfiyeyi evvel-i beytde getürmek gerek. Ve bu nev'ün ismi sîn-i mühmele ve ğayn-ı mu'ceme ile tesbiğ imiş. İbn Ebi'l-Işba' teşâbühü'l-eṭrâf tesmiye eylemiş mışrâ'ınun tarafları müteşâbih olduğundan ötüri. Beyt-i nâzımda mışrâ'-ı evvelün âhîrinde أَهَمَّ ve mışrâ'-ı şâninün evvelinde أَهَمَّ ve kâfiyede هَمَّ vâkı' olduğu gibi. Ve Şeyh 'İzzeddîn'ün

أَطْرَافُكَ اشْتَبَهْتُ قَوْلًا مَتَى تَلِمَ
¹³⁵ تَلِمَ فَتَى زَائِدًا لِبُلُوى فَلَمَّ تَلِمَ

beytinde mışrâ'-ı evvel âhîrinde ve mışrâ'-ı şânî evvelinde ve kâfiyesi تَلِمَ vâkı' olduğu gibi.

134 Sözlerimin her yönünü beğendim. Ve en önemlisi onların sıfatları konusunda her vâdiye doğru başını yönelt.

135 Senin bakışların söz gibidir; kınadığında, kınanmayacak bir şeyden dolayı bir genci kınamış olursun.

et-Teğâyür

أَغَايِرُ النَّاسِ فِي حُبِّ الرَّقِيبِ فَمَذُّ
 136 أَرَاهُ أَبْطُتُ آمَالِي بِقُرْبِهِمْ

İştilâh-ı bedî‘de teğâyür şol telaṭṭufa tesmiye olunmuş ki şâ‘ir kendi zemm itdiği şey’i yâhūd ğayrısı zemm itdiği şey’i medḥe tevaşşul ile telaṭṭuf eyleye. Nitekim ḳavl-i nâzımda vâkı‘ olmuş ki nâs raḳībün zemmi üzerine icmā‘ itmiş ki nâzım anlara muğâyeret ü muḥâlefet idüp dir ki raḳībün ḥubbında nâsa muğâyeret iderüm. Zîrâ raḳîbi gördükde ol maḥbûbların ḳurbına başt-ı âmâl iderüm. İşte kişi zemm itdiği şey’i yâhūd ğayrısı zemm itdiği şey’i medḥ ile telaṭṭuf itmege teğâyür dirler muğâyeret ü muḥâlefetinden ötüri.

et-Tezyîl

وَاللَّهُ مَا طَالَ تَذْيِيلُ اللَّقَا بِهِمْ
 137 يَا عَاذِلِي وَكَفَى بِاللَّهِ فِي الْقَسَمِ

İştilâh-ı bedî‘de tezyîl aña dirler ki nâzım yâhūd nâsir kelâmını tamâmdan soñra ve uzun ḥüsn-i sükûtdan soñra bir cümle ile tezyîl ide ki mâ-ḳablini taḥaḳḳuk-ı te’kîd için ziyâde-i taḥḳîḳ mecrâ-yı meşelde cârî ola. [16a] Ve tezyîl ile tekmiülün beyninde fark oldur ki tekmi kemâle muḥtâc olan ma’nâ üzerine vârid olur. Tezyîl ise kelâm-ı evvelün te’kîd ü taḥḳîḳinden ğayrı bir şey’ ifâde eylemez. Tezyîl üzere a‘zam-ı şevâḥidden olana Cenâb-ı Bârî’nün ﴿وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾¹³⁸ i -i kerîmede cümle-îfidür. Âyeti şer-ḳavl¹³⁸

136 İnsanlar rakibi kötölemekte ağız birliği yapmış. Fakat ben rakibi sevmek konusunda onlardan farklıyım. Zira rakibi gördükçe o güzellere yaklaşmak konusunda şevklenip ümitleniyorum.

137 Allah’a yemin olsun ki; onlarla buluşma(nın süresine) ilave yapılması uzun gelmedi. Ey beni kınayan! Yeminde Allah’ı zikretmek) kâfidir.

138 “De ki: Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkûmdur.” İsrâ, 17/ 81.

aḥîrede olan *كَانَ زُهْوَاً* cümlesi *إِنَّ الْبَاطِلَ* cümlesini taḥkîk ü te'kid için bir tezyıldür ki mişl-i sâ'ir maḥrecine ḥâricdür. Ve ḳavl-i nâzımda *وَكَفَى بِاللّٰهِ الْقَسَمَ* cümlesi bir cümledür ki tamâm-ı kelâmdan sonra ve üzerine ḥüsn-i sükûtdan sonra vâkı' olmuştur ki kelâm-ı sabıķı taḥkîk ü te'kid idüp mecrâ-yı mişlde cârîdür. Ve *طَالَ* lafzı tevriye-i tezyîli terşîḥ içündür. Zîrâ tûl-i levâzım ezyâldendür. Ve tavîl-i zeyl-i likâ elṭaf-ı isti'ârâtdandur ve *يَا عَاذِلِي* ḥaşvde tekmîl-i kelâm için getirülmüştür. Nitekim zikri sebḳat eyledi.

et-Tefvîf

خَشِنَ أَلِنِ احْزَنِ افْرَحِ امْنَعْ اَعْطِ اَبْل
فَوْفَ اَجِدْ وَشَ رَفِقْ شَدَّ حُبَّ لُم¹³⁹

Tevfif, luğatde şevb-i müfevvefden müştakdur. şevb-i müfevvef oldur ki anda beyâz ḥaṭlar ola ve raḳîḳ ola ki murâd telvîn ve naḳşıdur. Ve fenn-i bedî'de tevffif oldur ki şâ'ir aḡzâb-ı meşakḳatinden nâşî me'âniden bir ma'nâ ihtirâ'ına ve aḥsen-i elfâza dest-res bulamayup maḡlûb olduğda nâzımı ṭarîḳ-i 'aḳâdeye irşâd ide. Ya'nî şâ'ir medḥde yâḥûd ḡazelde yâḥûd ḡayrı fûnûndan kelimât-ı me'ânî-i şettâ getirür ki birbirinden munfaşıl ve veznde mütesâvî ola ve ḡâliben mütezâddeyn ola. Nitekim nâzımuñ beytinde vâkı' olmuştur ki ḥuşûnet lînetüñ ve ḥüzn feraḥuñ ve men' 'aṭânuñ ve rıfḳ şiddetüñ zıdlarıdır. Ya'nî 'âzile ḥiṭâb idüp dir ki meşakḳat-ı maḥabbetde maḡlûbum. Sen gerek ḥuşûnet eyle gerekse lînet eyle gerek ḥüzn ve gerek feraḥ gerek men' gerek 'aṭâ eyle ve gerek tevffif ve cevdet gerek vişâyet gerek rıfḳ gerek şiddet eyle. Bunların küllîsi şıdk-ı maḥabbete nisbetle esheldür. [16b] Lâkin bu kadar vardur ki sende bir maḥbûba benüm gibi maḥabbet eyle, andan sonra baña levm eyle. Nitekim İbn Fâriḡ *ḳuddise sırruhû* ḥâzretleri 'âzile ḥiṭâb idüp bu mażmûnı beyân buyurur:

139 Kaba ya da yumuşak ol; hüznlen ya da sevin; engelle ya da iyilik yap; vefalı ol ya da kötü davran; sev ya da kına. Ben sevgide mağlubum!

دَعُ عَنْكَ تَغْنِيفِي وَذُقْ طُعْمَ الْهَوَى
فَإِذَا عَشِثْتَ فَبَعْدَ ذَلِكَ عَنِّي¹⁴⁰

el-Müvârebet

يَا عَاذِلِي أَنْتَ مَحْبُوبٌ لَدَيَّ فَلَا
تُؤَارِبِ الْعَقْلَ مِنِّي وَاسْتَفِدْ حِكْمِي¹⁴¹

Müvârebe, rā-yı mühmele ve bā-yı muvaḥḥede ile ḥacet ma'nāsına olan ereb'den müştakdur dinilmiş. Ve İbn Ebī Işba' demiş ki fesād ma'nāsına verebe'den müştakdur. Nitekim الزاد ورب dirler إذا فسد ma'nāsına verebe'den müştakdur. فهو ورب بكسر الراء. Pes müvârebe mütekellim te'vîl-i bâtından izhâr eylediği şey' ile zâhir-i kelâmuñ mefhumını ifsâd itmege dirler. Ve Taḳiyyüddîn demiş ki ḥaḳîḳat-i müvârebe oldur ki mütekellim bir kelâma diye ki ol kelâm inkâr olınan şey'i mutazammın ola ve anuñ sebebiyle mütekellimüñ üzerine mu'âheze müteveccih ola. Pes anuñ üzerine inkâr ile mu'âheze olunduḳda vücûhdan bir vech-i ḥazf ile istiḥzâr olına ki ol ḥazf sebebiyle mu'âhezeden ḥalâş ola. Ol ḥazf daḥi yâ taḥrîf-i kelime yâḥûd taḣḣîf ile yâ ziyâde yâḥûd naḳşla yâḥûd ḡayrıla ḥâşıl ola. Nitekim Ebü Nüvās, Reşîd'in câriyesi Hâlişa hicvinde

لَقَدْ ضَاعَ شِعْرِي عَلَى بَابِكُمْ
كَمَا ضَاعَ حُلِّيٌّ عَلَى خَالِصِهِ¹⁴²

dimiş. Bu beyti Reşîd'e irişdikde anı tehdid idicek benüm didigüm

140 Kabalıḡımı kendinden defet ve arzusun tadına var, âşık olduktan sonra kaba davran.

141 Ey beni azarlayan! Sen benim nezdimde sevimlisin. Akıl oyunları yaparak benden (uzaklaşma)! Hikmetlerimden istifade et!

142 Şiirim sizin nezdinizde zayi oldu. Sahte altının halis altın yanında zayi olduḡu gibi.

لَقَدْ ضَاءَ شِعْرِي عَلَى بَابِكُمْ
كَمَا ضَاءَ حُلِّي عَلَى خَالِصِهِ¹⁴³

idi. Tedârükiyle müvârebesini Reşîd istihsân eylemiş. Ve ‘İzzeddîn’ün bu beytinde vâkı’dür:

لَأَنْتَ أَفْتَحُ ذَهْنًا فِي مُوَارِبَةٍ
وَبِالتَّعْقُلِ مَسْنُوبٌ إِلَى النِّعَمِ¹⁴⁴

Pes أَفْتَحُ ile أَقْبِحُ ve تَعْقُلُ ile تَغْفُلُ ve نَعَم ile نَعَم murād eylemiş. Ve nâzımuñ

يَا عَاذِلِي أَنْتَ مَحْبُوبٌ لَدَيَّ فَلَا
تُؤَارِبِ الْعُقْلَ مِنِّي وَاسْتَفِدْ حِكْمِي¹⁴⁵

beytinde müvârebe مَحْبُوبٌ [17a] lafzında olur ki فَلَا ile merdûd yâhûd taşhîf ile mecbûb olur. Ve الْعُقْلُ da lâam-ı ta‘rîf ‘ivaz için olıcağ ‘aqlını benden ötürü ifsâd itme demek olur. Ve اسْتَفِدْ kelimesi istifâl bâbından isti‘âre ma’nâsını ifâde ider ve ifti‘âl bâbından sefed ve süfûddan binâ olınmağ üzere temür şîş ma’nâsını ifâde ider. Ve حِكْمِي lafzı taḥrîf ile ve tevriye ile hicv olur. Ve’l-ḥâşıl bu maḳûle taşhîf ve taḥrîf mişillü şey’ tedârükiyle medḥ iken zemme yâhûd zemm iken medḥe ihtimâli olana müvârebe dirler.

143 Şiirim de sizin nezdinizde ılık saçtı, saf altının diğer altın nezdinde parladığı gibi.

144 Aldatarak alt etmede sen, zekası en keskin olansın şüpheşiz ve akletmede nimetlere nisbet edilesin.

145 Ey beni azarlayan! Sen benim nezdimde sevimlisin, akıl oyunları yaparak benden (uzaklaşma)! Hikmetlerimden istifade et!

el-Kelāmu'l-Cāmi'

جَمْعُ الْكَلَامِ إِذَا لَمْ تُغْنِ حِكْمَتُهُ
 146 وَجُودُهُ عِنْدَ أَهْلِ الذُّوقِ كَالْعَدَمِ

Kelām-ı cāmi' andan 'ibāretdür ki şā'ir bir beytde hikmeti yāhūd va'zı yāhūd haķāyıkdan bunların ğayrını getüre ki mecrā-yı emşâlde cārī ola. Ve nāzım anuñ hikmetiyle yāhūd va'zıyla müştamil ola. Nitekim kıavl-i Ebī Nüvās'da vāķi' olmışdur:

إِذَا كَانَ غَيْرُ اللَّهِ فِي عِدَّةِ الْفَتَى
 147 أَتَتْهُ الرُّزَايَا مِنْ وَجْهِ الْفَوَائِدِ

Ve Şafiyüddin'ün

مَنْ كَانَ يَعْلَمُ أَنَّ الشَّهَدَ مَطْلَبُهُ
 148 فَلَا يَخَافُ لِلدَّغِ النَّحْلِ مِنْ أَلَمِ

beytinde vāķi' olduğı gibi. Ve nāzımuñ beytde hikmet-i cem'-i kelām sāmi'i hikmetle ignā itmedigi vaķtde ol cem'-i kelāmuñ vücudı ehl-i zevķ 'inde 'adem gibidür didigi mecrā-yı mişlde cārīdür. Ya'nī kelimāt-ı hikmet-āmizi işidüp mütenassılı olmayan işitmemiş gibidür dimekdür.

146 Hikmet içermeyen çok söz etmek, zevk ehli nazarında yokluk gibidir.

147 Gençte Allah'tan ğayrısı olduğı zaman, zararlar ona bir takım faydalar şeklinde gelir.

148 Amacı bal elde etmek olan kimse, arı sokmasının eleminden korkmaz.

el-Münâkaza

إِنِّي أَنَا قِضُهُمْ إِنِ ارْمَعُوا وَنَأَوُا
وَجَزَّ نَمْلٌ ثَبِيرًا إِثْرَ عَيْسِهِمْ¹⁴⁹

İştilâhda münâkaza şartı mümkün ve müstaḥîl olan naḳîzeyn üzerine ta'likdür ki murâd-ı mütekellim [17b] müstaḥîl olan naḳîz ola mümkün olan olmaya. Hattâ ta'lik 'adem-i vuḳû'-ı şarta mü'essir ola. Bu taḳdîrce mütekellim zâhirde nefsinı münâkız olur. Zîrâ vuḳû'-ı emrin şartı vuḳû'-ı naḳîzeyn iledür. Nitekim Nâbiga'nun kavlinde

وَإِنَّكَ سَوْفَ تَحْكُمُ أَوْ تُبَاهِي
إِذَا مَا شَبَّتْ أَوْ شَابَ الْغُرَابُ¹⁵⁰

vâkı' olmuşdur. Zîrâ muḥâtabuñ şeybi üzerine vuḳû'-ı hükmün ta'likî mümkündür ve gurâbuñ şeybi üzerine vuḳû'-ı hükmün ta'likî muḥâldür. Zîrâ gurâb için aklık mutaşavver degüldür. Pes nâzımuñ murâdı naḳîz-i şânîdür, evveli degül. Zîrâ murâdı اَبَدًا لا تحکم اَبَدًا idi. Ve münâkaza sebebiyle nefyü's-şey' bi- icâbihi beyninde fark oldur ki münâkazada nefy ve icâb olmaz ve nefyü's-şey' bi-icâbihide şart olmaz. Ve kezâlik 'İzzeddîn'ün

إِنِّي أَنَا قِضُ عَهْدِ النَّازِحِينَ إِذَا
مَا شَابَ عَزْمِي وَشَبَّتْ شَهْوَةُ الْهَرَمِ¹⁵¹

beytinde vâkı' olmuşdur. Ya'nî münâkaza 'ahdin şartını mümkün ve müstaḥîl olan naḳîzeyn üzerine ta'lik eyledi ki isti'âre vechiyle şeybi- 'azm mümkündür lâkin şebâb-ı şehvet-i herim muḥâldür. Bu taḳdîrce

149 Onlar iddia edip benden uzak dururlarsa ve bir karınca bir dağı peşi sıra sürüklerse ben de onlara verdiğim sözümde durmayacağım.

150 Şüphesiz sen hüküm verecek ve havalara gireceksin, sen gençleştğinde veya karga ağardığında.

151 Ben uzakta olanların ahdine karşı çıkacağım şüphesiz, azmim ihtiyarlayıp, yaşlılığın istekleri genç kaldığı sürece.

¹⁵² أَنَاقُضُ عَهْدَ النَّازِحِينَ أَبَدًا¹⁵² demek olur. Zîrâ naķîzeynden müstaķili murâd ider. Ve nâzımuñ

إِنِّي أَنَاقُضُهُمْ إِنِ أَزْمَعُوا وَنَأَوَا
وَجَزَّ نَمْلٌ ثَبِيرًا¹⁵³ إِنْزِرْ عَيْسَهُمْ

ķavlinde maķbûbların münākāza-i ‘ahdlerinin şartını mümkün ve müstaķil olan naķîzeyn üzere ta’lik eylemiş ki أَزْمَعُوا وَنَأَوَا mümkündür. Ya’nî cefâ üzere ‘azmları şâbit olup benden ba’id olurlar ise ‘ahdlerini münākız olurum demek olur ki bu mümkündür ve وَجَزَّ نَمْلٌ ثَبِيرًا naķîzi muķâldür. Zîrâ ķarınca cebeli ķekmek mümkün degüldür. Bu taķdırce أَنَاقُضُ عَهْدَهُمْ أَبَدًا¹⁵⁴ demek olur ki naķîzinden müstaķili murâd ider.

Reddü’l-‘Acüz ‘Ale’ş-Şadr

أَلَمْ أَصْرِحْ بِتَضْدِيرِ الْمَدِيحِ لَهُمْ
أَلَمْ أَهْدِدْ أَلَمْ أَصْبِرْ أَلَمْ أَلَمْ¹⁵⁴

[18a] Ve bu nev’e reddü’l-‘acüz ‘ale’ş-şadr diyü müte’ahķirîn tesmiyesidür ki maķāma lâyıķdur. Bu daķı üç kısmdur ki kısm-ı evveli beytün şadrında ya’nî evvelinde olan kelime ‘aczinde ya’nî âķirinde olan kelimeye muvâfık yâķûd mücânîs ola. Ve ikinci kısmı oldur ki beytün âķir kelimesi evvel kelimesine muvâfık ola. Ve üçüncü kısmı oldur ki beytün âķir kelimesi beytün ba’zı kelimesine muvâfık ola ķanķı mevzi’de olursa olsun. Tafşîl-i envâ’ı Hâşîye’den ma’lûm olur. Ve nâzımuñ beytinde reddü’l-‘acüz ‘ale’ş-şadr أَلَمْ kelimesidür ki beytün şadrında ve ‘acüzinde ve vasaķında cinâs ve tevriye tarîķince zıķr olınmışdur. Ve Şafıyyüddîn’ün

¹⁵² Ben uzakta olanların ahdine ebediyen karşı çıkmayacağım.

¹⁵³ Onlar iddia edip benden uzak dururlarsa ve bir ķarınca bir daķı peşi sıra sürüklerse ben de onlara verdiğim sözümde durmayacağım.

¹⁵⁴ Onlara övgü düzeni ilk elden açığa vurmadım mı? Tehdit etmedim mi? Sabretmedim mi? Yapmadım mı? Yapmadım mı?

فَمَيِّ تَحَدَّثَ عَنْ سِرِّي فَمَا ظَهَرْتُ
سَرَائِرُ الْقَلْبِ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ فَمَيِّ¹⁵⁵

beytinde iki فَمَيِّ bir ma'nâya vâkı'dür. Ve 'Amyân'un bu beytinde bir güne reddü'l-'acüz 'ale'ş-şadr vâkı' olmuşdur:

وَحَقُّهُمْ مَا نَسِينَا عَهْدَ حُبِّهِمْ
وَمَا طَلَبْنَا سِوَاهُمْ لَا وَحَقُّهُمْ¹⁵⁶

el-Ğavl bi'l-Müceb

قَوْلِي لَهُ مُوجِبٌ إِذْ قَالَ اشْفَقُهُمْ
تَسَلَّ قُلْتُ بِنَارِي يَوْمَ فَقَدِهِمْ¹⁵⁷

İştılâhda ğavl bi'l-mücebe üslübü'l-ğakim daği dirler ki ta'rifinde 'ibârât-ı muhtelif vâkı' olmuş. Ba'zıları demiş ki ğavl bi'l-müceb oldur ki bir şıfat tahşış olına ol şıfatuñ zâhirinde 'umûmından soñra yâhûd hükmi müceb olan bir şıfatı dirsün lâkin mütekellim ol şıfatı işbât itdiği şey'ün ğayrına işbât idersün.

Ve Zekiyyüddin İbn Ebî'l-İşba' demiş ki ğavl bi'l-müceb oldur ki mütekellim muhâtaba bir kelâm ile hitâb eyleye ki muhâtab kelâm-ı mütekellimden bir kelimeyi kaçd idüp ol kelime üzerine lafzından mütekellimün ma'nâsınuñ 'aksini mücib olan şey'e binâ eyleye. Ve dinilmiş ki [18b] bu ta'rif ğavl bi'l-mücebün ğayırdur. Zîrâ bu ta'rifün haqîkâti haşmı fehvâ-yı lafzından bir kelâmla redd itmedür. Ve Muṭavvel'de demiş ki ğavl bi'l-müceb iki nev'dür. Bir nev'i oldur ki ğayrın kelâmından bir şıfat bir şey'den kinâye vâkı' ola ki ol şey' için bir hükmi işbât ide ve sen ol şıfatı ol şey'ün ğayrı için işbât

155 Ağzım sırrımı ortaya çıkardı; kalbin sırlarını ancak ağız söyleyebilir.

156 Onların hakkı! Biz onların sevgilerinin ahdini unutmadık. Biz onların ve onların hakkı dışındakini talep etmedik.

157 O sevgililerin en şefkatlisi bana "Teselli bul" dedi. Ben de kavl bi'l-müceb yoluyla "Sevgililerin ayrılığının günündeki ateşimle teselli bulurum" dedim.

idersün ol hükümün şübütına ve andan intifâ'ına ta'arruz itmeksizin. Ke-ğavlihi te'âlâ **﴿يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِلَّهِ الْأَذَلُّ﴾** 158 Zîrâ münâfıklar e'azz lafzıyla kendi feriklerinden kinâye eylediler ve ezell lafzıyla mü'mininden kinâye eylediler ve iħrâcî e'azza işbât eylediler. Pes Allâhu te'âlâ ħazretleri münâfıkları redd vechiyle 'izzeti kendi zât-ı pākine ve resûline ve mü'minlere işbât eyledi hüküm iħrâcınıñ şıfat-ı 'izzet ile mü'minlere şübütına ve anlardan nefyine ta'arruz olunmaksızın. Ĥaccâc, Ĥaba'serâ'ya va'id zımnında 159 **لَا حِمْلَكَ عَلَى الْأَدْهَمِ** dirken ki edhemden murâdı kayd idi. Ĥaba'serâ gördi ki lafz-ı edhem kayda ve hem fereze ıtlâķı şahîh'dür Ĥaccâc'ın kelâmını feres ma'nâsına ħaml idüp 160 **مِثْلُ الْأَمِيرِ يَحْمِلُ عَلَى الْأَدْهَمِ وَالْأَشْهَبِ** diyüp va'idi va'de şarf eyledi. Bu ħavl bi'l-müceb ħabîl[in]dendir.

Ve *Muṭavvel*'de zıkr olınan ħavl bi'l-mücebün ikinci nev'i oldur ki ħayrın kelâmında vâķi' olan bir lafzı ol ħayrın murâdınıñ ħilâfı üzere ħaml itmekdür şol me'âniden ötüri ki müte'allıķınıñ zıķriyle ħayrın ħilâf-ı murâdına muḥtemel ola ki ekseriyyâ beyne'n-nâs mütedâvil olan bu kısmıdır. Nitekim İbn Ĥaccâc'ın ħavlinde vâķi' olmuşdur:

[19a] قُلْتُ ثَقَلْتُ إِذْ أَتَيْتُ مَرَارًا
قَالَ ثَقَلْتُ كَأَهْلِي بِالْأَيْدِي 161

قُلْتُ طَوَلْتُ قَالَ أَوَلَيْتُ طَوْلًا
قُلْتُ أَبْرَمْتُ قَالَ حَبْلٌ وَدَادِي 162

158 “Onlar, ‘Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır’ diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve mü’minlerindir.” Münâfıkûn, 63/8.

159 Seni zincire vuracağım.

160 Senin gibi bir emîr yağız (edhem) ata da bindirir kır ata da.

161 Artık ağır gelmeye başladı, zira defalarca geldim, dedim. O da “Nimet yükü sebebiyle sırtım ağırlaştı” dedi.

162 Ben “İkameti uzattım” dedim: O da “Güç ve ihsanı uzattın” dedi. Ben “Bıktırdım” dedim, o “Muhabbet ipimi ördün” dedi.

Ya'nî muhâtaba didüm ki merreten ba'de uh'râ gelmekle teşkîl oldum. Muhâtab didi ki bâr-ı ni'am ile düşümü teşkîl eyledün. Ben didüm ki ta'tvîl-i ikâmet eyledüm. Ol didi ki tûl-i i'tâ eyledün. Ben didüm ki ibrâm eyledüm. Ol didi ki hâbl-i vidâdı ibrâm eyledün. Ya'nî muhkem eyledün. Zîrâ ibrâm uşandurmak ve muhkem itmek ma'nâsınadır vedâd qarînesiyle muhkem ma'nâsını murâd ider. Ve nâzımuñ

قَوْلِي لَهُ مُوجِبٌ إِذْ قَالَ اشْفَقْتُهُمْ
تَسَلَّى قُلْتُ بِنَارِي يَوْمَ فَقَدِهِمْ¹⁶³

ķavlinde mütekellimün kelâmınuñ ma'nâsı 'aksinde mu'temed 'aleyhâ olan kelime تسَلَّى'dür. Zîrâ mütekellim تسَلَّى lafzıyla tesliyet ma'nâsın murâd ider. Ve nâzım iştirâk ma'nâsıyla 'aksün murâd ider müte'allıkı olan بناري qarînesiyle. Ya'nî ol maħbûbların eşfaķı baña mütesellî ol didikde ben aña ķavl bi'l-mûceb ile didüm ki maħbûbların faķd u firâķı güninde âteşüm ile mütesellî olurum.

el-Hicv fî Ma'rızî'l-Medħ

وَكَمْ بِمَعْرِضٍ مَدَحٍ قَدْ هَجَوْتُهُمْ
قُلْتُ سُدْتُمْ بِحَمْلِ الضَّيْمِ وَالتُّهْمِ¹⁶⁴

Ma'rız-ı medħde hicv bedi'ıyyâtdan bir nev'dür ki mütekellim bir kişinün hicvini ķaşd idüp elfâz-ı müveccehe irâd eyler ki zâhiri medħ ve bâtını ķadħ ola. Ve ihâm ider ki anı medħ ide hâlbuki anı hicv eyler. Nitekim ķavl-i Ĥamâsî'de vâķi'dür:

163 O sevgililerin en şefkatlisi bana ““Teselli bul” dedi. Ben de ķavl bi'l-mûceb yoluyla dedim ki “Sevgililerin ayrılığının gönlümdeki ateşle teselli bulurum” dedim.

164 Nice övgü görünümlü sözlerle onları hicvettim: Zulmü ve töhmeti taşımada öne geçtiniz, dedim.

يُجْزَوْنَ مِنْ ظُلْمِ أَهْلِ الظُّلْمِ مَغْفِرَةً
وَمِنْ إِسَاءَةِ أَهْلِ السُّوءِ إِحْسَانًا¹⁶⁵

وَكَأَنَّ رَبَّكَ لَمْ يَخْلُقْ لِخَشْيَتِهِ
سِوَاهُمْ مِنْ جَمِيعِ النَّاسِ إِنْسَانًا¹⁶⁶

Pes kelāmuñ zāhiri hilm ü fıkh ve haşyet ü taqvā ile medhdür. Ve bātında maqşūd zemdir ki gāyet zıll ve ‘adem-i men‘e müvehhemdir. Ve nāzımuñ وَالتُّهْمِ وَالضُّمِّ şdñm kavlinde kezālik siyādetden binā olınmağ üzere medh siyākındadır. Ve ضَّيْمِ ya‘nī zulmı mütehammil olmağla [19b] zāhiri hilm ve haşyet ma‘nāsına medh siyākındadır. Ve bātınyı zemdir ki şdñm sevād-ı levnden binā olınmağ üzere hicvdür. Ve zulmı haml itmek muktezā-yı zıll ve ‘adem-i men‘ olup ve تَهْمِ üñ zāhiri ve bātınyı gāyetde zemm olmağın tamām-ı ma‘rız-ı medhde hicv olmuş olur.

el-İstişnā

عَفْتُ الْقُدُودَ فَلَمْ اسْتَنْ بَعْدَهُمْ
إِلَّا مَعَاظِفَ أَعْصَانٍ بِذِي سَلَمٍ¹⁶⁷

İstişnā ikidir. Biri istişnā-yı luğavîdür ki keşirden qalîli iḥrācdan ‘ibāretdür. Tafşîli kütüb-i naḥviyyede müstevfâdur. Ve ikincisi istişnā-yı şınā’îdür. İstişnā-yı şınā’î oldur ki keşirden qalîli iḥrācdan sonra ma‘nâ-yı istişnâ üzere bir ma‘nâ ifāde idüp ma‘nâ-yı istişnâ üzerine behcet ve ḥalāvet iksâ itdürmekle ebvâb-ı bedî‘de işbâtı müsteḥaḳ olan

165 Zulüm ehli zulmünden dolayı mağfiret, kötülük ehli de kötülüğünden dolayı da iyilikle ödüllendirilirler.

166 Rabbin, haşyetinden dolayı bütün insanlar arasında onların dışında bir insan yaratmadı.

167 Güzellerin gönül çelen boylarına meyletmede tereddüt ettim. O güzellerin lütuf ve güzellik timsali olan boyunu gördükten sonra başka boylara meyletmedim.

şey'i temyiz ider. Ke-ğavlihi te'ālā ¹⁶⁸ ﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا﴾ şey'i temyiz ider. Ke-ğavlihi te'ālā ¹⁶⁸ ﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا﴾ zîrâ bu kelâm-ı Bârî'de isti'nâ miğdârı üzerine zâ'id bir ma'nâ vardır ki İblis'ün irtikâb eylediği emr-i kebîresinün 'uzmına delâlet ider Hâzret-i Âdem'e secde itmede dâhil olan cem'i-i emlak gürûhından hürücü sebebiyle. Bunun mişâli ¹⁶⁹ ﴿أَمَرَ الْمَلِكُ بِكَذَا وَكَذَا فَاطَاعَ أَمْرَهُ﴾ ғavlüñ gibidür ki bu şîfatla bu 'âşinün ma'şiyetinden ihbâr-ı emr-i ma'şiyetün 'uzmını müş'irdür ¹⁷⁰ ﴿أَمَرَ الْمَلِكُ بِكَذَا فَاطَاعَ أَمْرَهُ﴾ ғavlüñ gibidür ki bu şîfatla bu 'âşinün ma'şiyetinden ihbâr-ı emr-i ma'şiyetün 'uzmını müş'irdür ¹⁷⁰ ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ وَأَمَّا الَّذِينَ سَعَدُوا فِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرٌ مِّجْدُودٍ﴾ ¹⁷¹

Zîrâ lafz-ı şekâ' mü'min-i şakî ve kâfir üzerine ıtlâkı 'âm olmağla mü'min-i şakîyi nârda hülûddan isti'nâ-yı muṭlağ lafzıyla isti'nâ ¹⁷² ﴿رَبُّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ﴾ 1. âyķi şe-i ehl'nYa 1. id buyurd'ki fiyle tei şer-ğavl ¹⁷² ﴿رَبُّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ﴾ nârdan ihrâcda [20a] anuñ üzerine i'tirâz olmaz ve ehl-i sa'âdet içün cennetden hürüc olmadığınan ötüri hülûddan isti'nâyı nefy ider. İsti'nâ ile isti'nâ eylediği isti'nâyı nefy iden ¹⁷³ ﴿عَطَاءٌ غَيْرٌ مِّجْدُودٍ﴾ ¹⁷³ أي عطاء غير مجذود ғavli-i şerîfidür. Ve bu zıkr olınan me'ânî isti'nâ-yı luğavî üzerine zâ'ididür.

Ve Zekiyyüddin isti'nâdan bir nev' daħi isti'nâ-yı haşr tesmiye eylemiş ki keşirden ғalîli ihrâc ider isti'nânun ғayrıdur. Nitekim bu beytde beyân eylemiş:

168 “Derken bütün melekler topluca saygı ile eğildiler. Ancak İblis eğilmedi.” Sâd, 38/ 73-74.

169 Emîr, böyle emretti ve böyle emretmesine birisi dışında tüm insanlar itaat etti.

170 Emîr, böyle emretti ve filan kişi isyan etti.

171 “Mutsuz olanlara gelince; cehennemdedirler. Onların orada şiddetli bir soluyuşları vardır. Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır. Mutlu olanlara gelince, gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Bu, onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir.” Hûd, 11/106-108.

172 “Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.” Hûd, 11/107.

173 “... Bu onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir.” Hûd, 11/108.

إِلَيْكَ وَإِلَّا مَا تَحُثُّ الرَّاكِبُ
وَعَنْكَ وَإِلَّا فَالْمُحَدِّثُ كَاذِبٌ¹⁷⁴

Zîrâ hülâşa-i beyt: ¹⁷⁵ لَا تَحُثُّ الرَّاكِبُ إِلَّا إِلَيْكَ وَلَا يَصْدُقُ الْمُحَدِّثُ إِلَّا عَنْكَ¹⁷⁵
takdîrindedür ki bu haşr istiṣnâ-yı evvelde olmaz. Ve nâzımuñ

عَفْتُ الْقُدُودَ فَلَمْ اسْتَشِنْ بَعْدَهُمْ
إِلَّا مَعَاطِفَ أَعْصَانٍ بِذِي سَلَمٍ¹⁷⁶

beytinde ma'nâ-yı istiṣnâ üzerine ziyâde olan ma'nâ istiṣnânuñ tevriyesinden ötüridür. Müsteṣnâ minhu olan قُدُودُ'dan müsteṣnâ olan مَعَاطِفَ iki ma'nâ beyninde müştarekdür. Ağşân-ı kudûdı meyl itdirici nesîm ma'nâsına ve iki cânibine mâ'il naḥl-i nihâl-i kâmet-i maḥbûb ma'nâsına gelir. Ya'nî maḥbûbânun kadd-i dîlçularına meyl itmede tereddüd eyledüm. Ol maḥbûblardan sonra kâdlerden istiṣnâ itmedüm meger silm şâhibi maḥbûbuñ mânend-i ağşân-ı silm-i nesîm rahmet ü şefkatle taraf-ı müştâkına mâ'il ve müşmir-i işmâr-ı mekârim ü fezâyil olan naḥl-kâmet-i 'inâyet şemâili ola. Ancaḳ bilâ-tereddüd meylüm aḥadur demek olur.

et-Teşrî'

طَابَ اللَّيْقَا لَدَّ تَشْرِيعِ الشُّعُورِ لَنَا
عَلَى النُّقَا فَتَعَمَّنَا فِي ظِلَالِهِمْ¹⁷⁷

Bu teşrî' şan'atına İbn Ebi'l-Işba' tev'em tesmiye eylemiş ki tesmiyenün müsemmayâ muṭâbakatını murâd eylemiş. [20b] Zîrâ bir

¹⁷⁴ Dişi binek hayvanının aceleyle gittiği ancak sensin. Senin hakkında konuşan kişi ancak bir yalancıdır.

¹⁷⁵ Develer bile sana yönelir; insanlar da sadece senden bahsederler.

¹⁷⁶ Güzellerin gönül çelen boylarına meyletmede tereddüt ettim. O güzellerin lütuf ve güzellik timsali olan boynunu gördükten sonra başka boylara meyletmedim.

¹⁷⁷ Buluşmak hoş, bizim için şuuru doğrultmak lezzetli oldu. Saflık üzerine onların gölgelerinde nimetlendik.

nev'ün şartı oldur ki şâ'ir şî'rini evzân-ı 'arûzdan iki vezn üzerine ve iki kâfiye üzerine binâ eyleye ki beytün âhîrinden bir cüz'i yahûd iki cüz'i ıskât olınsa vezn-i evvelden gayrı bir vezn-i âhîrden ola. Nitekim Hârîrî'nün bu şî'rinde vâkı' olmuşdur:

يَا خَاطِبَ الدُّنْيَا الدُّنْيَةُ إِنَّهَا
شَرُّكَ الرَّدَى وَقَرَارَةُ الْأَكْذَارِ¹⁷⁸

دَارٌ مَتَى مَا أَضْحَكْتُ فِي يَوْمِهَا
أَبْكْتُ غَدًا أَفْ لَهَا مِنْ دَارِ¹⁷⁹

Pes nev'âdâr ve وَقَرَارَةُ الْأَكْذَارِ cüz'leri ıskât olınsa bâkî beyte hâlel gelmez. Ve bu teşrî' şan'atı tekellûf ve te'assüf-i nazmda olur neşirde hasen degüldür. Haseni nazmdadır ki bir veznden bir vezne intikâl ile hoş-âyende olur. Ve bu nev'de evsa'-ı buhûr-i recezdür ki tâm ve meczûv ve meşşûr ve menhûk isti'mâl olunur ki bir beytde dört kâfiye icrâsı mümkündür. Nitekim Ebû 'Abdullâh Muḥammed bin Câbir bedî'yyesinde

يَزُنُو بِطَرْفِ فَاتِرٍ مَهْمَا رَنَا
فَهُوَ الْمُنَى لَا يَنْتَهِي عَنْ حُبِّهِ¹⁸⁰

يُهْفُوا لِعُصْنِ نَاصِرٍ حُلُوِ الْجَنَّا
يَشْفِي الضَّنَّا لَا صَبْرٌ لِي عَنْ قُرْبِهِ¹⁸¹

لَوْ كَانَ يَوْمًا زَائِرِي زَالَ الْعَنَا
يَحْلُو لَنَا فِي الْحُبِّ أَنْ نَسْمِيَ بِهِ¹⁸²

178 Ey alçak dünyayı talep eden kişi! O dünya aşağılığa iten ve hüznünlere karargâh olan bir yerdir.

179 Bir gün güldüren, sonra ağlatan dünya! Yazıklar olsun ona!

180 Her baktığında, sakın bir bakışla bakar. O arzuların kendisidir, sevgisi sona ermez.

181 Tatlı ve taze ürünlü eşkininden dolayı arzulanır. Zayıf düşene şifa olur. Ona yakın olmaya sabrım yoktur.

182 Şayet bir gün ziyaretçimin cefası geçse, onunla yücelmekle bizim için sevgi tatlı olur.

أَنْزَلْتُهُ فِي نَاطِرِي لَمَّا دَنَا
 183 قَدْ سَرَوْنَا إِذْ لَمْ يَحُلْ عَنْ صَبِيهِ

Pes bu ebyât recez-i tâmdur. Eger beyt-i evvelden لَا يَنْتَهِي عَنْ حُبِّهِ ve şāniden لَا صَبْرٌ لِي عَنْ قُرْبِهِ ve sāliden أَنْ نَسْمِيَ بِهِ ve rābi'den إِذْ لَمْ يَحُلْ عَنْ صَبِيهِ cüz'leri ıskāt olınsa recez meczû olur. Ve فَهُوَ الْمُئْتَى den tahtında olanlar ıskāt olınsa recez meştûr olur. Ve مَهْمَا رَنَا ve tahtında olanlar ıskāt olınsa recez menhûk olur. Ve nāzımuñ

طَابَ اللَّيْلُ لَدَّ تَشْرِيعِ الشُّعُورِ لَنَا
 184 عَلَى الثُّقَا فَنَعْمَنَا فِي ظِلَالِهِمْ

beytinden طَابَ اللَّيْلُ ve عَلَى الثُّقَا cüz'leri ıskāt olınsa vezni-î âhirde لَدَّ تَشْرِيعِ şan'ata teşri' dirler. عَلَى الثُّقَا فَنَعْمَنَا فِي ظِلَالِهِمْ şan'ata teşri' dirler.

[21a] et-Tetmīm

بِكُلِّ بَدْرِ بَلِيلِ الشَّعْرِ يَحْسُدُهُ
 185 بَدْرُ السَّمَاءِ عَلَى التَّئِيمِ فِي الظُّلَمِ

Bedī'de tetmīm, nazm ve neşre bir kelime ityânından 'ibâretdür ki eger ol kelime tarh olınsa ma'nâ-yı kelâmuñ hüsnî nâķış ola. Bu daķı iki nev'dür. Bir nev'î me'ânide ve bir nev'î elfâzda olur. Pes me'ânide olan nev'î ma'nâda tetmîmdür ve elfâzda olan nev'î veznde tetmîmdür. Ve bunda murâd tetmīm-i ma'nâdur ki mübâlağa ve ihtiyât için gelür. Ke-kavlihi te'âlâ ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَى وَهُوَ

183 Bana bakanın gözünde onu daha aşağılara indirdim. Bizi mutlu etmiştir, çünkü onun dökmesinden dolayı düşmemiştir.

184 Buluşmak hoş, bizim için şuurı doğrultmak lezzetli oldu. Sağlık üzerine onların gölgelerinde nimetlendik.

185 Şiir gecesinde, her dolunayla ona haset etmiştir. Göğün dolunayı, karanlıkta tamamlamak üzere.

¹⁸⁶ وَهُوَ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى. Pes فَلْنَحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً. 186 Ma'nâ-yı kelâm tamâm olup mecrâ-yı şıhhatde cârî olur. Eger ol iki cümle hâzîf olınsa ma'nâ-yı laîfî nâkış ve hüsni beyânı muhtell olurdu. Ve ke-ğavlihi 'aleyhi's-selâm مَا مِنْ عِنْدِ مُسْلِمٍ يُصَلِّي اللَّهُ كُلَّ يَوْمٍ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ إِلَّا بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ 187 es bu P 187 hadîş-i şerîfde dört yirde tetmîm vâkı' olmuş ki biri مُسْلِمٌ lafzı ve biri اللَّهُ ve biri كُلَّ يَوْمٍ ve biri الْفَرِيضَةِ مِنْ lafzlarıdır. Ve ğavl-i şâ'irde

أَنَاسٌ إِذَا لَمْ يَقْبَلِ الْحَقَّ مِنْهُمْ
وَيُعْطُوهُ غَارُوا بِالسُّيُوفِ الْقَوَاضِبِ 188

beytinde يعطوه tetmîmdür ki ğayet hüsnde ihtiyâta şahiddür. Ve tetmîm mübâlağada ğayetü'l-ğâyât Cenâb-ı Bârî'nün ¹⁸⁹ ﴿وَيُعْطَمُونَ الطَّعَامَ﴾ 189 bir mübâlağa içündür ki ğudret-i maḥlûḳîn andan 'âcizdür. Ve ammâ elfâzda gelen tetmîm şol getirilen tetmîmdür ki ikâmet-i vezni için getirilir.

Eger ol tetmîm olan kelime tarḥ olınsa ma'nâ-yı beyt ansuz müsteḳal ola. Bu daḥi iki nev'dür. Biri bir kelimedür ki ikâmet-i veznden ğayrı [21b] bir ma'nâyı müfid olmaz. Ve ikinci nev'i ikâmet-i vezni ile maḥâsinden bir nev' ifâde ider ki nev'-i evveli 'uyûbdan ve şânîsi nu'utdandır. Bunda murâd şânîsidür, evveli degül. Nitekim Mütenebbî'nün

186 "Kadın, erkek, inanmış olarak kim iyi iş işlerse, ona hoş bir hayat yaşatacağız." Nahl, 16/97.

187 İmam Müslim'in yalnız rivayet ettiği hadislerden; Hangi kul ki farz namazları dışında Allah rızası için günde on iki rekat namaz kılsa, Allah Teâlâ ona cennette bir ev ihsan eder. (Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 15).

188 Ona verdikleri hâlde, insanlar onlardan hakkı kabul etmediğinde, çok keskin kılıçlarla onu derinlemesine deldiler.

189 "Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler." İnsân, 76/8.

وَحُفُوقَ قَلْبٍ لَوْ رَأَيْتَ لَهُيْه
يَا جَنَّتِي لَرَأَيْتَ فِيهِ جَهَنَّمَا¹⁹⁰

ķavlinde vāķi' olmuşdur. Zīrā يَا جَنَّتِي ķavlini iķāmet-i vezn iķün getürmişdür ki muķābaķat tetmimini ifāde eyledi ki maķāsinen bir nev'dür. Ve ba'zıları tekmil ile tetmimi ĥalt eylemişler. Lākin beynlerinde fark vāzııdır. Zīrā tetmim nāķıř üzerine vārid olup nāķıřı tamām ider ve tekmil ma'nā-yı tām üzerine vārid olup anı tekmil ider. Zīrā kemāl tamām üzerine bir emr-i zā'iddür ve kezālik tetmim nefs-i me'āniyi mütemmimdir aķrāz-ı şi'nden ötüri ve tekmil nefs-i me'āniyi ve aķrāz u maķāřıd-ı şi'ri bile mükemmildir. Ve nāzımuñ

بِكُلِّ بَدْرِ بَلِيلِ الشَّعْرِ يَحْسُدُهُ
بَدْرُ السَّمَاءِ عَلَى التَّثْمِيمِ فِي الظُّلَمِ¹⁹¹

beytinde tetmim بَلِيلِ الشَّعْرِ ķavlidür ki isti'āresinden maķāsin isti'āre olunmış. Zīrā eger السَّمَاءِ بَدْرُ الشَّعْرِ يَحْسُدُهُ dise ma'nā řaķıř olurdı. Lākin بَلِيلِ الشَّعْرِ lafzını بَدْر münāsebetiyle isti'āre ve ĥüsn-i tetmim iķün ziyāde eylemiş ki bu maķūlelere tetmim tesmiye olunur.

Tecāhülü'l-'Ārif

وَأَفْتَرَّ عُجْبًا تَجَاهَلْنَا بِمَعْرِفَةٍ
قُلْنَا أَبْرَقَ بَدَا أَمْ نَعْرَ مُبْتَسِمِ¹⁹²

Taķıyyüddin dimiř ki bu nev'e tecāhülü'l-'ārif İbnü'l-Mu'tez tesmiyesidür ve Sekkāķi bu nev'e bir nükteden ötüri ma'lūmı ğayr-ı ma'lūm mesāķında sevk diyü tesmiye eylemiř. Bu ise mütekellime

190 Kalbin atışları... Ey cennetim! şayet alevini görseydin, onda cehennemi görürdün.

191 şiir gecesinde, her dolunayla ona haset etmiştir. Göğün dolunayı, karanlıkta tamamlamak üzere.

192 Kendini beğenerek sırtıttı, bildiĝimiz hāde bilmezlikten geldik, dedik ki: şimsek mi acep gözüken yoksa tebessüm eden ön diş mi?

bildigi şey'i bilmez su'ali gibi su'al itmekden 'ibâretdür ki mütenâsibeynün beynlerinde vâkı' olan şol şiddet-i şibhi ibhâm içündür ki ol şiddet-i şibh müşebbehün müşebbehün bihe [22a] iltibâsını anuñ 'indinde ihdâş eyleye.

Ve bunuñ fâ'idesi ma'nâda mübâlağadır. Meşelâ maḥbûba أوجهك هذا أم بدر¹⁹³ bu kadar vardur ki vechi ḥüsnele vaşfda mübâlağa murâd idüp أوجهك هذا أم بدر¹⁹⁴ le bedrin ki bu istifhâmdan vech i ndiyü istifhâm eyledü¹⁹⁵ beyninde olan şiddet-i şibh fehmi olındı. Ve eger mütekellim bir şey'den su'al ider ise ki şibhden ḥâlî olduğunu bile ol su'al bu tecâhülü'l-ârif bâbından olmaz belki bâb-ı âḥerden olur. Ke-ḳavlihi te'âlâ¹⁹⁶ ﴿وَمَا تِلْكَ بَيِّنَاتُ يَا مُوسَى﴾ Zîrâ bunda su'al tecâhülü'l-ârifde müşâriün ileyh olan şiddet-i teşbihde mübâlağa için vâkı' degüldür. Belki bunda su'al fâ'ide-i uḥrâ içündür “yâ” Ḥazret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâma üns içündür. Zîrâ maḳâm maḳâm-ı heybet ü ihtirâm idi yâḥûd 'aşânun ḥâşşasını bilmede Mûsâ'nun 'acziñi izhâr içündür. Ve Cenâb-ı Bârî'nün Ḥazret-i 'İsâ 'aleyhi's-selâma ﴿أَأَنْتَ قُلْتُ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ﴾¹⁹⁶ ḳavl-i şerîfi daḥi ol ḳabıldendür. Zîrâ bunda su'al kezâlik teşbih için degüldür belki anı iddi'â idenleri tevbiḥ içündür. Ve nâsuñ ba'zıları tecâhülü'l-ârifî muṭlaḳ ḳılmışlar gerek ṭarîḳ-i teşbih üzerine olsun gerek teşbihün ḡayrı üzerine olsun berâberdür. Pes vaḳtâ ki bu muḳarrer oldıysa ma'lûm ola ki tecâhülü'l-ârif ancak bir nûkte için gelür ki ol nûkte medḥde yâḥûd zemde yâ ta'zîmde yâḥûd taḥḳîrde yâ taḳrîrde yâḥûd dehşet-i maḥabbetde mübâlağa için olur ki Şafiyüddîn'ün

193 Bu senin yüzün mü yoksa dolunay mı?

194 Bu senin yüzün mü yoksa dolunay mı?

195 “Şu sağ elindeki nedir ey Mûsâ?” Tâhâ, 20/: 17.

196 “Sen mi insanlara, Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?” Mâide, 5/ 116.

يَا لَيْتَ شِعْرِي أَسِحْرًا كَانَ حُبُّكُمْ
أَزَالَ عَقْلِي أَمْ ضَرَبَ مِنَ اللَّمَمِ¹⁹⁷

beyti bu bâbdandır. [22b] Ve nâzımuñ

وَافْتَرَّ عَجَبًا تَجَاهَلْنَا بِمَعْرِفَةٍ
قُلْنَا أَمْ بَرَقَ بَدَا أَمْ نُغَرُّ مُبْتَسِمِ¹⁹⁸

beytinde tecâhülü'l-‘arîf zâhirdür ki mefhûmı ol maḥbûbuñ tebessüm ‘indeinde dişleri zâhir olduḡda bilerek ‘aceb yöninden tecâhül idüp didüm ki eyâ ol maḥbûbuñ feminden zâhir olan berḡ midür yohsa tebessûminden zâhir olan diş midür? Ve'l-ḥâsıl bir şey'i bilür iken bilmezlenüp su'âl itmege tecâhülü'l-‘arîf dirler.

el-İktifâ

لَمَّا اكْتَفَى حَدُّهُ الْقَانِي بِحُمْرَتِهِ
قَالَ الْعَوَازِلُ بُغْضًا إِنَّهُ لَدَمِي¹⁹⁹

İştılâḡda iktifâ oldur ki şâ'ir bir beytinde bir kâfiye getüre ki maḥzûfa müte'allıḡ ola ve lafzında bâkî olan maḥzûfa delâlet eylediginden ötüri maḥzûfı zikre muḥtâc olmayup tamâm-ı ma'nâyı muḡtezi olan şey'i zihnde ma'lûm olmaḡdan nâşî anuñla iktifâ eyleye. Ve bu nev'-i iktifâ bir nev'-i zarîfdür ki iki kısma münḡasım olur. Bir kısmı kelimenüñ cemî'ile olur ve ikinci kısmı kelimenüñ ba'zıyla olur. Pes kelimenüñ ba'zıyla iktifâ meslek yönünden aş'abdur lâkin mevḡı' yönünden aḡlâdur. Pes kelimenüñ cemî'ile iktifâ İbn Maḡrûḡ ḡavlinde

197 Keşke bilseydim, sizin sevginiz mi bir sihir olarak aklımı aldı yoksa bu saç lülesinin bir darbesi midir?

198 Kendini beğenerek sırtıttı, bildiğimiz hâlde bilmezlikten geldik, dedik ki: Şimsek mi acep gözüken yoksa tebessüm eden ön diş mi?

199 Sevgilinin yanağı kızıl renkli olduḡunda kıskanç kimse kıskançlığından ötüri o kızılık benim kanımdır, dedi.

لَا أَنتَهِي لَا أَتَنَجَّى لَا أَرْعَوِي
مَا دُمْتُ فِي قَيْدِ الْحَيَاةِ وَلَا إِذَا²⁰⁰

vâkı‘ olduğu gibidür ki beytün bâkî kelâmı delâlet ider ki maḥzûfî مت ola ki taḳdîri إِذَا مت olur. Zîrâ kayd-ı hayât maḥzûfî مت olduğına dâldür ve bu maḥzûf beyt-i şânide zıkr olunur ise ya’nî maḥzûfa dâl olanı beyt-i evvelde ve maḥzûfî şânide olur ise ‘uyûb-ı şî‘den olduğundan gayrı ḥalâvet iktifâ ve luṭfî ve ezhânda ḥüsn-i mevķî‘i fevt olur. Ve kezâlik kavlı-i Züheyr’de vâkı‘ olmuş:

يَا حُسْنَ بَعْضِ النَّاسِ مَهْلًا
[23a] صَيَّرَتْ كُلَّ النَّاسِ قَتْلَى

لَمْ يَبْقَ غَيْرَ حُشَاشَةٍ
فِي مُهْجَتِي وَأَخَافُ أَنْ لَا²⁰¹

أَيُّ أَخَافُ أَنْ لَا يَبْقِيَ ذَلِكَ الْحُشَاشَةُ. و كذا:
هَزُّوا الْقُدُودَ فَأَخْجَلُوا سُمْرَ الْقَنَا
وَتَقَلَّدُوا عَرَضَ السُّيُوفِ الْأَعْيَنَا

وَتَقَدَّمُوا لِلْعَاشِقِينَ فَكُلُّهُمْ
طَلَبَ الْأَمَانَ لِنَفْسِهِ إِلَّا أَنَا²⁰²

أَيُّ إِلَّا أَنَا لَمْ أَطْلُبْ. و كذلك:

مَاذَا تَقُولُونَ فِي مُجِبِّ
عَنْ غَيْرِ أَبْوَابِكُمْ تَخَلًّا

200 Bırakmayacağım, bükülmeyeceğim, yüz çevirmeyeceğim; hayatta olduğum sürece ve hiçbir zaman.

201 Ey güzellik, bazı insanlara mühlet ver, bütün insanları öldürdün, hayat suyumda ruhumdan hiçbir parça kalmadı, (yok) olmaktan korkuyorum.

202 Şekilleri sarstılar. Böylece kargıların karalığını utandırdılar, gözleri kılıçların ortasına takı yaptılar. Ve âşıklarla yarışma yaptılar, hepsi de kendi canı için eman istedi, ben hariç.

وَجَاءَكُمْ زَائِرًا غَفِيًّا
عَنْ مَالِكُمْ هَلْ يَجُوزُ أَمْ لَا²⁰³

اى لَا يَجُوزُ. Ve kelimenün ba‘zı hâzıfıyle olan iktifâ nâzımuñ

لَمَّا اكْتَفَى خَدُّهُ الْقَانِي بِحُمْرَتِهِ
قَالَ الْعَوَازِلُ بُغْضًا إِنَّهُ لَدَمِي²⁰⁴

beytinde vâkı‘ olduğu gibidür ki iktifâ لدمي kelimesindedür. Ve taqđiri demīm kışa boylu ve çirkin ma’nāsınadır. Ve eger kâfiyeden yâ daħi hâzıf olup دم kalsa iktifâda iki vechle hâlâvet kesb iderdi ki bir vechle taqđiri كدمي olurdu. Bu taqđirce mazmün-ı beyt vaqtâ ki humret ile ol maħbûbuñ ruhsârı aħmer xanı oldıysa ‘avâzil buğzından ötürü didi ki ol humret benüm demümdür demek olurdu. Ve vech-i âher üzere taqđiri لدميم olıcağ mazmün-ı beyt vaqtâ ki ol dildârın sürh ruhsârı aħmer xanı oldıysa ‘avâzil buğz u hâsedinden ötürü didi ki egerçi âteş-i ruhsârı mânend-i hündür lâkin xâşirü’l-kâme dürüş olmağla hüsni diğer-gündür demek olur ki bu iktifâ terħim qabilinden olur.

Mürâ‘atü’n-Nazîr

ذَكَرْتُ نَظْمَ اللَّالِي وَالْحَبَابِ لَهُ
رَاعَى النَّظِيرَ بِغُرِّ مِنْهُ مُنْتَظِمٌ²⁰⁵

Bu mürâ‘at-ı nazîre tenäsüb ve itilâf ve tevfiğ ve telfiğ ve mu’âhât daħi tesmiye olur. İşılâhda mürâ‘at-ı nazîr oldur ki nâzım yâhüd nâşir bir emreyn beynini münâsibiyle cem‘ itmekdür tezâd ile degül ki tezâd muṭâbaqatda olur. Ve münâsebet gerek lafzuñ ma’nâya münâsebeti

203 Kapılarınız dışından, seven hakkında ne diyorsunuz? İffetli bir ziyaretçi olarak size geldi. Sizin malınızdan bir şey (ona vermek için) câiz midir, değil midir?

204 Sevgilinin yanağı kızıl renkli olduğunda kıskanç kimse kıskançlığından ötürü o kızılık benim kanımdır, dedi.

205 İnci dizilerini ve ağza/dişlere benzeyen tanelerini zikrettim.

olsun [23b] gerek lafzuñ lafza münâsebeti olsun gerekse ma'nânuñ ma'nâya münâsebeti olsun berâberdür. Zîrâ maşşûd bir şey'i nev'an bir münâsib olan şey' ile cem' itmekdür yâhûd vücûhdan bir vechle ol şey'e mülâyim olan şey' ile cem' itmekdür. Nitekim Buhturî yâhûd Hârîrî vaşf-ı ibilde dimiş:

كَالْقِسِيِّ الْمُعْطَفَاتِ بِلِ الْأَسِّ
هُم مَبْرِيَّةٌ بِلِ الْأَوْتَارِ²⁰⁶

Ya'nî şekl-i inhinâda develeri kavslara teşbih idüp ve teşbihi tekrâr murâd eyledikde 'arâcîne yâhûd harf-i nûna teşbih itmek mümkün idi ki inhinâ ve rîkâtde bir ma'nâya gelür. Lâkin vaqtâ ki kavslara teşbih itdiyse kavsa münâsebet kaçdıyla tekrâr teşbihde yonulmuş oklara ve evtâr-ı kavslara teşbih eyledi. Ve şâ'irüñ

فِي خَلِّهِ فَخٌّ لِعَطْفَةِ صُدْغِهِ
وَالْحَالُ حَبْنُهُ وَقَلْبِي الطَّائِرُ²⁰⁷

ķavli bu mürâ'ât-ı nazîrden bî-nazîrdür ki maḥbûbuñ ruḥsârı üzerinde olan zülfinüñ fehḥa teşbih itmekle fehḥa münâsebet kaçdıyla ḥâlini dâne ve kendi ķalbini şayd olan murġa teşbih eyledi.

Ve *Muṭavvel* de dimiş ki mürâ'ât-ı nazîrden ba'zıdur ba'zılarınıñ teşâbüḥü'l-eṭrâf tesmiyeleri ki teşâbüḥü'l-eṭrâf kelâmı ma'nâda ibtidâya münâsib olan şey' ile ḥatm itmekdür. Ve bu tenâsüb gâḥice zâhir olur Cenâb-ı Bârî'nüñ ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ﴾²⁰⁸ ḳavl-i şerîfinde vâķi' olduġı gibi ki Laṭîf başırların idrâķ itmemesine münâsibdür ve Ḥabîr ol başırları idrâķ itmesine münâsibdür. Zîrâ bir şey'i idrâķ iden ḥabîr olur. Ve bu tenâsüb gâḥice ḥafî olur Cenâb-ı Bârî'nüñ ﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ﴾

206 Muattafât yayları gibi, hatta oklar yontucu, kırışleri bile.

207 Yanaġında zülflerinin bükümlerine ait bir tuzak var; yüzündeki ben onun dânesi kalbim ise bir kuş.

208 "Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır." En'am, 6/103.

²⁰⁹ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ *ḳavl-i şerîfinde vâki‘ olduğu gibi. Zîrâ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* *ḳavl-i [24a] şerîfi ihâm ider ki fâşıla أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ* ola. Lâkin ba‘de’t-te‘emmül ma‘lûm olur ki vâcib olan fâşıla أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ olmakdır. Zîrâ müsteḥakḳ-ı ‘azâb olanı mağfîret eylemez illâ şol zât mağfîret ider ki fevḳinde aḥad olmaya ki ḥükmi anuñ üzerine redd olına ki ‘azîz oldur. Ya’nî ğâlib-i muṭlak oldur. Andan sonra الْحَكِيم şıfatıyla vaşf etmek ‘alâ-sebîl-i-iḥtirâs vâcib oldı. Ḥattâ mağfîreti ḥikmetden ḥâric olmak vehmi olmaya. Zîrâ ḥakîm oldur ki bir şey’i maḥalline vaz‘ eyleye. Ya’nî eger ḳullarına müsteḥak-ı ‘azâb iken mağfîret ider iseñ ol mağfîretde saña bir kimesne i‘tirâz eylemez. Ḥâlbuki ḥikmet işledigün şey’dedür.

Ve mürâ‘ât-ı nazîre şol iki lafzla iki ma‘nâ-yı ğayr-ı mütenâsibeynün beyninün cem‘i ilḥâḳ olındı ki ol iki lafzuñ iki ma‘nâ-yı mütenâsibeyni ola. Lâkin ol maḥalde maḳşûd olmaya. Ke-ḳavlihi te‘âlâ ²¹⁰ ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾ Zîrâ necm sâḳı olmayan nebât ma‘nâsıyla kevkeb ma‘nâsı beyninde müştarekdür. Ve şecer sâḳı olan nebât ma‘nâsınadır. Pes necm kevkeb ma‘nâsı i‘tibârıyla şems ve ḳamere münâsib ve nebât ma‘nâsı i‘tibârıyla şecere münâsib olmağın mürâ‘ât-ı nazîre ilḥâḳ olındı. Ol eelden bu maḳûlelere ihâm-ı tenâsüb tesmiye olındı. Ve nazımıñ

ذَكَرْتُ نَظْمَ اللَّالِي وَالْحَبَابَ لَهُ
رَاعَى النَّظِيرَ بِغَيْرِ مِنْهُ مُنْتَظِمٍ ²¹¹

beytinde mürâ‘ât-ı nazîr nazm-ı le‘âlî ve nazm-ı ḥabâb ve nazm-ı şağr beynlerinde münâsebetleridür.

209 “Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.” Mâide, 5/ 118.

210 “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir. Otlar ve ağaçlar (Allah’a) boyun eğgerler.” Rahmân, 55/5-6.

211 İnci dizilerini ve ağıza/dişlere benzeyen tanelerini zikrettim.

et-Temsîl

وَقُلْتُ رَدُّكَ مَوْجٌ كَيْ أُمِّئِلَهُ
بِالْمَوْجِ قَالَ قَدْ اسْتَسَمَنْتَ ذَا وَرَمٍ²¹²

Temsîl, dinilmiş ki lafzuñ ma'nâ ile itilâfından 'ibâretdür. Ve ba'zılar dimiş temsîl oldur ki [24b] bir lafz ile bir ma'nâyı murâd itmekdür ki ol lafz ve ol lafzuñ qaribi bi-ḥasebi'l-vaz' ol ma'nâya delâlet eyleye belki lafz-ı irdâfdan bir lafz getüre ki ma'nâ-yı murâd mişâl ola. Ke-ḳavlihi te'âlâ²¹³ ﴿وَقُضِيَ الْأَمْرُ﴾ ve bu الْقُضِيَ 'ibâreti ğâyet-i icâzda bir temsîl-i 'azîmdür ki ḥaḳîḳati هَلَاكُهُ وَنَجَا هَلَكٍ مِنْ قَضِي هَلَاكِهِ²¹⁴ 'ibâretidir. Ve lafz-ı ḥaşdan lafz-ı temsîle 'udûli iki emr içündür. Biri belâğatden ötüri ihtisâr için ve ikincisi necât ve helâk emr-i muṭâ' ile olduğunu beyân içündür ki bu iki emr bir lafz-ı ḥaş ile ḥâşıl olmaz belki bir lafz-ı temsîl ile ḥâşıl olur. Ve nâzımuñ

وَقُلْتُ رَدُّكَ مَوْجٌ كَيْ أُمِّئِلَهُ
بِالْمَوْجِ قَالَ قَدْ اسْتَسَمَنْتَ ذَا وَرَمٍ²¹⁵

beytinde temsîl muḥâtabuñ ridfini mevce teşbih ve temsîldür ki semânetinden kinâyedür. Pes mevc bi-ḥasebi'l-vaz' semânet ma'nâsına ve qaribine delâlet eylemez belki mevcde olan ıztırâb ve semînüñ hareketinde olan ıztırâb münâsebetiyle ma'nâ-yı murâda temsîl eylemiş ki هَلَاكُهُ وَنَجَا هَلَكٍ مِنْ قَضِي هَلَاكِهِ emsâl-i sāniḥadandur.

212 Arkandan gelen salınmayı dalgaya temsil edeyim dedim. Bir dalgayla (mı) beni altadacaksın dedi.

213 "Her işe karar verildi." Bakara, 2/ 210.

214 Helâk olmasına karar verilen helâk oldu; kurtulması takdir edilen kurtuldu.

215 Arkandan gelen salınmayı dalgaya temsil edeyim dedim. Bir dalgayla (mı) beni altadacaksın dedi.

et-Tevcîh

وَأَسْوَدَ الْحَالِ فِي نُعْمَانٍ وَجَنَّتْهُ
لِي مُنْذِرٌ مِنْهُ بِالتَّوَجُّهِ لِلْعَدَمِ²¹⁶

Tevcîh lafzı وجه إلى ناحية کذا، إذا استقبلها وسعى نحوها kavlınden maşdardur. Ve ıstılâhda tevcîh bir kelâm ihtimâl-i muṭlaḳ ile ma'nâdan iki vech muḫtemel olmaḳdur ki medḥ ile yâḥûd zemm ile muḳayyed olmaya belki ikisine ihtimâlî ola. Ve tevcîh 'ayn-ı ibhâm-ı müteḳaddimîndür. Zîrâ ıstılâhda ta'rîfleri birdür. Lâkin bu ḳadar vardur ki tevcîh üzerine istişhâd eyledikleri ibhâma aḥaḳdur. Zîrâ tevcîh üzerine şâ'irin şol şî'ini istişhâd eylemişler ki Ḥasan, ḳızı Bûrân'ı ḥalîfeye tevcîh itdikde dimiş idi:

[25a] بَارَكَ اللَّهُ لِلْحَسَنِ
وَلِبُورَانَ فِي الْحَسَنِ²¹⁷

يَا إِمَامَ الْهُدَى ظَفِرُ
تَ وَلَكِنْ بِيْنَتٍ مِنْ²¹⁸

ve ḥayyât-ı a'vere olan şâ'irin

جَاءَ مِنْ زَيْدٍ قُبَاءٌ
لَيْتَ عَيْنِيهِ سَوَاءٌ²¹⁹

beytini istişhâd eylemişler. Bu maḳûle mefhûmlara tevcîh tesmiyesinden ibhâm tesmiyesi elyaḳdur. Dinilmiş ki bunda muṭâbaḳat tesmiyesi ehl-i zevḳe ḥafî degüldür ki Zekiyyüddîn İbn Ebi'l-Işba'ın mezhebi budur. Ve ammâ müte'âḥḥîrîn 'inde tevcîh oldur ki mütekellim kelâmının ba'zını yâḥûd cümlesini ıstılâḥen

216 Ve yanağının lalesindeki benin siyahı, ondan bana yokluğa yönlendirilmeye dâir bir uyarıcı.

217 Allah Ḥasan'ı da Bûrân'ı da hısımlıkta mübarek kılsın.

218 Ey hidayetin önderi, kazandın ama kimin kızıyla?

219 Zeyd'den bir elbise geldi, keşke onun gözleri eşit olsaydı.

esmâ-yı mütelâ'imeye tevcih itmekdür. Ol esmâ-yı muştalaḥa-i mütelâ'ime esmâ-yı a'lâmdan yâḥûd kavâ'id-i 'ulûmdan yâḥûd bunların ğayrından ola ki tevcihi lafzıñ ma'nâsına ma'nâ-yı şânî min ğayr-ı iştirâk-ı ḥaḳîkî muṭâbık ola tevriyenüñ ḥilâfınca. Bu ise Şeyḫ Şafıyyüddîn'ün mezhebidür.

Ve ba'zıları nev'-i tevcihi tevriyede idḥâl eylemişler. Ḥâlbuki tevcih tevriyeden degüldür. Zîrâ beynlerinde iki vechle fark vardır ki biri tevriye lafz-ı müşterek ile olur tevcih ise lafz-ı muştalaḥ ile olur. Ve ikinci fark tevriye lafz-ı vâḥid ile olur tevcih ise bir lafz ile olmaz belki elfâz-ı mütelâ'ime ile şaḥîḥ olur. Nitekim 'allâme 'Alî bin el-Muẓaffer el-Kindî el-Vedâ'î'nün

مَنْ أَمَّ بِابْنِكَ لَمْ تَبْرَحْ جَوَارِحُهُ
تَرْوِي أَحَادِيثَ مَا أُؤَلِّتُ مِنْ مَنْ

فَالْعَيْنُ عَنْ قُرَّةٍ وَالْكَفُّ عَنْ صَلَٰةٍ
وَالْقَلْبُ عَنْ جَابِرٍ وَالْأُذُنُ عَنْ حَسَنِ

ḳavlinde vâḳi' olmuştur. Pes Şeyḫ Vedâ'î tevcihde vücûh-ı ḥasene izḥâr eylemiş ki andan sonra bu nev'-de anuñ ḳavlini temessük eylediler. Maḥşûl-i beyt şol kimse ki senüñ bâbuña ikrâm içün ḳaşd eyleye, anuñ cevâriḫi senüñ i'tâ eyledigüñ in'âmuñ ḥadîşlerini [25b] rivâyet itmeden zâ'il olmaz. Pes 'ayn Ḳurra'dan ve keff Şıla'dan ve ḳalb Câbir'den ve üzn Ḥasan'dan rivâyet ider. Ya'nî çeşmi cemâlünle ḳarîrü'l-'ayn olduğı ḥadîşi ve desti şıla-i 'aṭânuñ ḥadîşini ve ḳalb-i kesîri cebîre bend-i 'inâyet ile Câbir olduğı ḥadîşini ve güşî kelâm-ı Ḥasan'ın ḥadîşini rivâyet ider dimekdür ki şan'at-ı tevcihde devât-ı eḥâdîşi murâd ider ki Ḳurra'dan murâd Ḳurra bin Ḥâlid es-Südüsi'dür ki Ḥasan'dan rivâyet ider ve Şıla'dan murâd Şilat bin Eşyem el-'Adevî'dür ki 'ubbâd-ı tâbî'inden Mu'âza-i 'Adeviyye'nün

220 Kim senin kapına ikram için yönelirse onun organları, cömertliğe dâir yapmış olduğun şeyler hakkındaki sözleri rivayet eder.

221 Göz parlaklıktan, avuç kavuşmadan, kalp Câbir (tedavi etme, yardımcı olma)'den kulak Hasan (güzellik)'dan.

zevcidür ki Mu'āza Ḥazret-i 'Ā'īşe *radıyallāhu 'anhā*dan rivāyet ider ve Cābir'den murād Cābir bin 'Abdullāh *radıyallāhu 'anh*dur ki aşḥāb-ı Resūlullāh *ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem*dendür ve Ḥasan'dan murād Ḥasan-ı Baṣrī *radıyallāhu 'anh*dur ki kibār-ı tābī'indendür. Ve ammā nāzımuñ esmā-yı envā'-ı bedī'de tevcihi mufaṣṣalan bu 'ibāretleri bī-nazīr olmağla teberrüken taṣṭir olındı.

وبعد فمنهل إنعامنا الشريف قد حلينا لأهل الأدب موردته لتصير عقود إنشائنا بجواهر منشوره منظمه و منضده وتطلع كل براعة باستهلالتها في أشرف الطالع وتسكن الزهانة طباق البديع للمقابلة و يتنزه الناظم والسماع ويقوم الاستخدام بما يجب عليه من واجب الخدمة ويزيل الاقتباس بنوره عن أهل التلميح كل ظلمة وتجول خيل الاستطراد فرد العجز على صدره ويحصل لأهل الأدب في زماننا تمكين فيظهر الاقتتان في نظمه ونثره ويصير لفقه المذهب الكلامي في أيامنا الشريفة ترشيح ومماثلة ومناسبة ويبرز في توشيح التسليم من غير اعتراض مناقضة ومواربة ويجنح العصيان إلى الدخول تحت الطاعة ويسمع القول بموجبه من غير مراجعة في كل براعة ويزول التجاهل بالعارف ويصير التسجيع موازته عند إيجازه [26a] بالمواقف وكان المجلس العالي القضائي الزيتي عبد الرحمن بن الخراط الشافعي ادام الله نعمته ممن فحسن بيانه إيضاح وللسر إيداع وللأدب إليه التفات لأنه بجواهر ترصيعه تشنف الأسماع وهو الفاضل الذي إذا نظم أزال بسهولة نظمه الإبهام والتوهيم وإذا نشر عقود الإنشاء فلا فرق بين عبد الرحمن وعبد الرحيم يحسن في المطالعة والأمثلة الشريفة طيه ونشره وهو من الشعراء فيما يبعد من القصص إذا علا في تفسيرها أمره فلذلك رسم بالأمر الشريف لا زالت براعة المطلب منظومة في بديع زمانه بإنعامه ولا برحت أبوابه الشريفة في تصريح وتشريع لوفود أهل الأدب في أيامه أن يستقر لأنه ممن يحسن في التحير ويحصل به الاكتفاء والتتميم ويجمع من نظمه ونثره بين التحمس والترسل فيحصل الجمع بهذا التقسيم فليباشر ذلك ويجعل الاستعانة بالله ليأمن من التنكيت والتعليل ويصير لشقة الإنشاء بعد النقص تسهيم وتكميل ويظهر برد الكلام بحسن تفصيله تفويف وتوشيح ولأصول التهذيب والتأديب مبالغة وتفرع والوصايا كثيرة لا تخفى على الأديب الفاضل الاحتراس والفرق بين المستوي والمقلوب وبه يحسن النسق في جميع الفرائد وتظهر براعة التخلص في عنوان كل مطلوب لأنه الفاضل الذي إن سكن ثغراً لم يفته شنب التورية لحسن نظامه أو جاور بحرًا فهو أديب والبحور تحت تصريح أو أمره في نقضه وإبرامه والله تعالى يجعل نظم هذا الثغر بحسن

أدبه في بلاغة وانسجام وكما أحسن له الابتداء يعضده بديع السموات [26b] والأرض
بحسن الختام انتهى²²².

222 İmdi.

İhsanımızın değerli kaynağının yolunu edîpler için donattık: Saçılmış cevherlerle yazı sanatımızın gerdanlığı düzgün ve dizili olsun diye... Ve her bir kabiliyet belirdiği ilk anda en yüce ufuktan doğsun diye... Ve duruluk, yaratıcı zekânın karşılık görmeye yaraşırlığını mesken edinsin diye... Böylelikle bakanlar da duyanlar da saygınlık kazansın diye... Ve yapılması gereken vazife yerine gelmiş olsun diye... Ve onun nuruyla yakılan ateş, îmâda bulunanlardan her türlü karanlığı uzaklaştırsın diye... Ve kaçır gibi yapıp geri dönen küheylanlar koştursun ve sonla baş böylece bir olsun diye... Ve devrimizdeki edîpler bir mevki kazansın diye... Ve böylece nazımda da nesirde de çeşitli ustalıklar ortaya çıksın diye... Şu şanlı günlerimizde kelim yoluna vukûfiyet, bir incelik, denklik ve uygunluk elde etsin diye... Ve herhangi bir itiraz, muhalefet ve müphemlik olmaksızın teslimiyete bürünerek ortaya çıksın diye... Ve isyan, itaat altına girmeye meyletsin diye... Her bir hünerde geri adım atmadan söz gereğince duyurulsun diye... Bileni, bilmezden gelmek nihayet bulsun diye... Tavırlar özlü bir şekilde ifade edildiğinde ahenkli konuşmak dengeli olsun diye...

Yüce makam sahibi, kadî, Abdurrahman b. Harrât ez-Zeynî eş-Şafîî -Allah ona verdiği nimeti daim kılsın- ifadesinin güzelliğinde berraklık olan, taşıdığı sırrı yerine koymaya ehil, dikkat çekecek edipliğe sahip kimselerdendir. Bezeyip süslediği kıymetli taşlarla kulaklara küpe takmıştır. O, öyle faziletli biridir ki dizdiği nazımın akıcılığıyla belirsizlikleri ve şüpheleri izale eder. Söz taşlarını serptiğinde Abdurrahman ile Abdürrahim arasında fark olmaz. Kıymetli mütalaa ve misallerde, dürmesi de yayması da hoştur. O, şairler taifesindendir. Anlayıp çözmede yüksek bir dirayet sahibi olduğu için meselelerden uzak durmaz. Bu yüzdendir ki ferman-ı şerifle görevlendirildi. Mahirane talepte bulunma, devrinin çığır açanları için onun lütuflarıyla sürmektedir hâlâ... Ve ulu kapıları, onun günlerinde edîplerin kapışma ve teşebbüsüne daima açıktır ki böylece en güzel tercihi yapabilme imkânı elde edilsin, yeterlilik ve tamlık meydana gelsin. Onun nazmında da nesrinde de coşkunluk ve dinginlik bir araya gelir ve taksim ettiklerini güzelce birleştirir. Öyle ise buna girişsin, alaydan ve ayıplanmalardan salim kalabilmek için Allah'tan yardım dilesin. Eksiklikten dolayı yarım kalan yazım sanatı onunla tamama ve kemâle erer. Onun güzelce kesip biçmesiyle kelim abasında incelikler ve işlemeler gösterir kendini. Tezyinat ve olgunlaştırma esaslarında bir mübalağa ve detay söz konusudur. Erdemli bir edîp için düz ile ters çevrilmiş arasındaki farklar ve hassas noktalar gizli kalmaz. Her biri ayrı kıymetteki taşların bir araya gelmesiyle muhteşem bir üslup meydana gelir. Her bir arzunun nişanesinde güzel bir akıbet belirir. O öyle

Ve nāzımuñ

وَأَسْوَدُ الْخَالِ فِي نُعْمَانَ وَجَنَّتُهُ
لِي مُنْذِرٌ مِنْهُ بِالتَّوْجِيهِ لِلْعَدَمِ²²³

beytinde iştirāk nu‘mān ile münzırde zāhirdür. Lâkin nükte-i laṭife esved lafzındadır ki vehle-i ūlāda hālūñ esvedi tahyıl olunur. Hālbuki maḫşūd ma‘nā-yı āherdedür. Zırā melik-i esved murād olunur ki Nu‘mān bin Münzır’ın ıkarındaşıdır mülūk-i ‘Arabdan biridür. Pes nāzım bu beytde kelāmını esmā-yı a‘lāmdan olan esmā-yı muştalaḥa-i mütelā’ime ki Esved ve Nu‘mān ve Münzır kelimeleridür anlara tevcih eyledi ki esved lafzı iştirāk-ı ğayr-ı ḥaḳīkī ile siyāhlık ve ism-i recül olmada müşterekdür ve nu‘mān lafzı kezālik çiçek ismi ve recül ismi olmada müşterekdür ve münzır lafzı ism-i fā’ıl ve ism-i recül olmada müşterekdür. Beytūñ bu iki vecche tevcih ile me‘ānī-i laṭifesi müte’emmile zāhirdür.

faziletli biridir ki eğer bir ağza konuk olsa dizili parlak dişler gibi gizlenmesi mümkün olmaz. Eğer bir denize komşu olsa öyle bir ediptir ki denizler onun feshetme ve onaylama emirlerinin hâkimiyeti altına girer. Allah Teâlâ, bu körfezin nizamını, onun güzel edebîyle, kemal ve ahenk içinde sağlasın. Göklerin ve yerin eşsiz sanatkarı ona nasıl ki bidayette lütufta bulunduyrsa nihayette de güzel bir destek versin.

Bu metinde aşağıda adları yazılan 86 bedi’î sanat ve edebî ıstılah kullanılmıştır. akd, bahr, bedi’, belâğat, berâ’atü’l-ıstihlâl, berâ’atü’t-taleb, berâ’atü’t-tahallus, beyân, hüsnü beyân, cem’, cem’me’a’t-taksım, ferâyid, hüsnü matla’, hüsnü nesâk, hüsnü’l-hitâm, ibhâm, icâz, idâ’, iftinân, ihtirâs, iktibâs, iktifâ’, iltifât, insicâm, inşâ’, isti’âne, istidrâd, istihdâm, i’tirâz, idâh, kavlu bi’l-mu’ceb, maktûb, matla’, mevkûf, mezheb-i kelâmî, misâl, mukâbele, muvârabe, muvâzenet, mübâlağa, mümâselet, münâkada, münâsebet, mürâca’ât, müstevâ, nazm, nesr, nezâhet, reddü’l-‘acüz ‘ale’s-sadr, selb ve’l-icâb, suhûlet, tâ’a ve’l-‘ısyân, tafsıl, tahyıl, tahyir, taksım, ta’lil, tasarruf, tasrî’, tayy ve’n-neşr, te’dib, tecâhulü’l-‘arif, tefrî’, tefrîk, tefsîr, tefvîf, tehzib, tekmil, telmih, temkin, tenkit, terdid, tersî’, terşih, tescî’, teshim, teşrî’, tetmim, tevârüd, muvârede, tevhim, tevriye, tevşî’, tevşih, tıbâk, ‘unvân.

Bu metni tercüme eden İlyas Aslan’a teşekkür ederiz.

223 Ve yanağının lalesindeki benin siyahı, ondan bana yokluğa yönlendirilmeye dâir bir uyarıcı.

‘İtābu’l-Mer’i Nefsehü

يَا نَفْسُ ذُقِي عِتَابِي قَدْ دَنَا أَجَلِي
مَيِّ وَلَمْ تَقْطَعِي آمَالَ وَصْلِهِمْ²²⁴

‘İtāb, muhāṭaba-i ezlāl ve müzākere-i mücede ma‘nāsına ve ba‘zıları demiş ki ‘itāb bi-ṭarīķi’l-ğazab ḥiṭāb itmek ma‘nāsınadır. Ve ıṣṭilāḥda ‘itābuñ ġāyet-i emri vāķi’ olan ḥālün şıfatıdır. Nitekim ḳavli-i şā‘irde vāķi’ olmuşdur:

عَصَائِي قَوْمِي وَالرَّشَادَ الَّذِي بِهِ
أَمَرْتُ وَمَنْ يَعْصِ الْمُجْرَبَ يُنْذَمُ²²⁵

فَصَبْرًا بَنِي بَكْرٍ عَلَى الْمَوْتِ إِنِّي
أَرَى عَارِضًا يَنْهَلُ بِالْمَوْتِ وَالْدَمَ²²⁶

Zekiyyüddin demiş ki bu iki beytde kişi nefesine ‘itāb üzere delālet ider şey’ yokdur. Meger şā‘ir taḳdīr eyleye ki vaḳtā ki rüşdle emr idüp bezl-i nuşḥ itdiyse [27a] itā‘at olunmadığından ehlinün ġayrına bezl-i nuşḥ üzerine nādım ola da nefesine ‘itāb itmiş ola. Bu taḳdīrce beyteynün kişi nefesine ‘itāb üzerine delāleti delālet-i iltizāmī olur, delālet-i muṭābīķī vü tazammunī olmaz ki bu nev‘ üzerine şāhid olmaklığa şālīḥ degüldür. Meger Ḥamāse’nün ḳavli mişli ola ki istişhāda şālīḥ ola:

224 Ey nefsim! Benim sitemimi tat! Ecelim yaklaştı. Ancak onlara ulaşmaya dâir emellerimi kesme!

225 Emredildiğim olgunluk olduğu halde kavmim bana isyan etti. Kim tecrübeli kişiye isyan ederse pişman olur.

226 Ölüme sabredin ey Benî Bekir! Şüphesiz ben, ölüm ve kan yağdıracak bir bulut görüyorum.

أَقُولُ لِنَفْسِي فِي الْخَلَاءِ أَلَوْمَهَا
لَكَ الْوَيْلُ مَا هُنَا التَّجَلُّدُ وَالصَّبْرُ²²⁷

Zîrâ nefsini zıkr ve aña levîm idüp ve kâf-ı muhâṭab ile hîṭâb eyledi ki ‘itâb ve ta’rîfi mümkün ola. Ve nâzımuñ

يَا نَفْسُ دُوقِي عِتَابِي قَدْ دَنَا أَجَلِي
مَنِّي وَلَمْ تَقْطَعِي آمَالَ وَضَلِيهِمْ²²⁸

beytinde nefsine ‘itâbı vâzıhdur ki maḥşûl-i beyt ey nefis benüm ‘itâbumı mezâk-ı cânûña datdur ki benüm ecelüm qarıb oldu. Hâlbuki sen ol maḥbûbların vaşllarından kaç-ı ümîd eylemedüñ demek olur.

el-Kasem

بَرِئْتُ مِنْ أَدْبِي وَالْعِزُّ مِنْ شَيْمِي
إِنْ لَمْ أَبْرِ بِنَائِي عَنْهُمْ قَسَمِي²²⁹

Bedî’de bu nev’-i kâsem vâkı’ olan ḥâli hikâyetdür ki mütekellim vâkı’ ḥâli hikâyet zımnında kavlini te’kîd için bir şey’ üzerine yemîn itmekden ‘ibâretdür. Yemîni daḥi yâ kendüye medḥ ve faḥr olan şey’ ile olur yâḥûd ğayrıya hicv olan şey’ ile olur. Pes şol kâsem ki anuñla temeddüh ve faḥr murâd olunur Cenâb-ı Bârî’nün²³⁰ ﴿فَوَرَبِّ السَّمَاءِ﴾ kavlı-i şerîfinde vâkı’ olduğu gibidür. Zîrâ رَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ile kâsem itmek bir kâsemdür ki faḥrı mûcibdür ki rubûbiyyet semâ ve arzdan ḥâşıl olan ekmel-i ‘âzamet ve a’zam-ı

227 Boş olduğumda nefsime onu kınayarak diyorum ki “Yazıklar olsun sana! Hani tahammül ve sabır?”

228 Ey nefsim! Benim sitemimi tat! Ecelim yaklaştı. Ancak onlara ulaşmaya dâir emellerimi kesme!

229 Edebimden dolayı sabrettim izzet ise mizacımdandır. Yeminim olsun ki onlardan öcümü alacağım.

230 “Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o (size va’dolunanlar), sizin konuşmanız gibi gerçektir.” Zâriyât, 51/23.

ķudret sebebiyle temeddühi [27b] mutazammındur. ﴿وَفِي السَّمَاءِ﴾²³¹ رَزُقُكُمْ ihbâr-ı 'inâyet-âşârınca taḥķîķ-i va'd-ı rızķı mütekeffildür. Ve ba'zı kerre mütekellim maḥbûbının murâd u muḥtârı olan şey' ile ķasem ider. Nitekim ķavl-i şâ'irde

إِنْ كَانَ لِي أَمَلٌ سِوَاكَ أُعِدُّهُ
فَكَفَرْتُ نِعْمَتَكَ الَّتِي لَا تُكْفَرُ²³²

vâķi' olduķı gibi. Ve medḥ üzerine ķasemde istimâ' olınanun aḥseni ķavl-i şâ'irde

حَلَفْتُ بِمَنْ سِوَى السَّمَاءِ وَسَادَهَا
وَمَنْ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ²³³

ikṭibâs vechiyle vâķi' olduķı gibidür. Ve ammâ nesîbde vâķi' olan ķasem ķavl-i şâ'irde

جَنَى وَتَجَنَّى وَالْفُؤَادُ يُطِيعُهُ
فَلَا ذَاقَ مَنْ يُجَنَّى عَلَيْهِ كَمَا يُجَنَّى²³⁴

فَإِنْ لَمْ تَكُنْ عِنْدِي كَعَيْنِي وَمَسْمَعِي
فَلَا نَظَرْتُ عَيْنِي وَلَا سَمِعْتُ أُذُنِي²³⁵

vâķi' olduķı gibidür. Ve teğazzülde vâķi' olan ķasem ķavl-i şâ'irde:

231 "Gökte rızķınız vardır." Zâriyât, 51/22.

232 Senin dışında bir emelim olursa şayet, onu hazırlarım; ben senin inkâr edilemez nimetini inkâr ettim.

233 Göğü tesviye edip onu yayana ve birbirine kavuşan iki denizi ayırana yemin ettim.

234 Gönül ona itaat ediyor olarak topladı ve topluyor; kendi aleyhine toplayanın topladıķı şeyin hiçbir zevki yoktur.

235 Şayet benim nezdimde kendi gözüm ve kulağım gibi olmazsa, gözüm görmez ve kulağım işitmez.

لَا وَالَّذِي سَلَّ مِنْ جَفْنَيْهِ سَيْفٌ رَدَى
قَدَّتْ لَهُ مِنْ عِذَارِيهِ حَمَائِلُهُ²³⁶

مَا صَارَمْتُ مُقْلَتِي دَمْعًا وَلَا وَصَلْتُ
عَمَضًا وَلَا سَالَمْتُ قَلْبِي بَلَابِلُهُ²³⁷

vâkı‘ olduğu gibidir. Ve Şeyh ‘İzzeddîn’ün bedi‘asında

بُرْتُتٌ مِنْ سَلَفِي وَالشَّمُّ مِنْ هَمَمِي
إِنْ لَمْ أَذُنْ بِتَقَى مَبْرُورَةِ الْقَسَمِ²³⁸

beytinde kısem fahr ve ta‘âzum²³⁹ ve ‘ulüvv-i himmet üzerine mebnîdür. Ve ba‘zı nüsahta شَمِي yirine vâkı‘ olmuşdur.

Ḥüsnü’t-Taḥalluṣ

وَمَنْ غَدَا قَسَمَهُ التَّشْيِيبِ فِي غَزَلٍ
حُسْنُ التَّحْلُصِ بِالْمُخْتَارِ مِنْ قَسَمِي²⁴⁰

[28a] Taḳıyyüddîn demiş ki ḥüsn-i taḥalluṣ şâ‘ir-i mütemekkin bir ma’nâdan bir ma’nâ-yı âhere istiṭrâd vechiyle memdûhına bir taḥalluṣ ile ta‘alluḳ idüp iḥtilâs-ı reşîḳ ile raḳîḳ ma’nânun iḥtilâsı bir ḥayşîyyet ile âsân ola ki ma’nâ-yı evvelden ma’nâ-yı şânîye intikâline sâmi‘ün şu‘urı olmaya belki ma’nâ-yı şânîde kendüyi bula. Bu ise iki

236 Göz kapaklarından yok etme kılıcını sıyrana yemin olsun ki yanaklarından ona uzunlamasına kılıç askıları kesti.

237 Gözümü gözyaşı olarak kesti ve gözüm uykuya ulaşmadı ve kalbimin arası huzursuzluklarıyla uyumadı.

238 Öncekilerimden ve himmetlerimi koklamaktan kurtuldum. Şayet yemini kabul edilmiş bir takvaya yaklaşmazsam.

239 ta‘âzum: ta‘âzum [metin].

240 Kim sabah erkenden gazelle iltifatta bulunmayı taksime koyulursa, benim payımdan seçmek en güzel kurtuluştur.

ma'nânuñ beyninde şiddet-i mümazece vü ilti'âmdan nâşî olmak iktizâ ider ki güyâ iki ma'nâ bir kâlibda ifrâğ olına.

Ve mütehallış hüsn-i taḥalluşda ma'nâdan bir şey' ta'yîn itmek şart degüldür belki bu hüsn-i taḥalluş kaṅı ma'nâda olursa cārî olur. Zîrâ şâ'ir gâhice nesîbden ve gâhice gazelden yâḥûd fahrdan yâḥûd vaşf-ı ravzdan yâḥûd vaşf-ı talelden yâḥûd me'âniden bir ma'nâdan taḥalluş ider ki medḥe yâḥûd hicve yâḥûd vaşf-ı harbe yâḥûd bunların gayrına mü'eddî olur. Lâkin taḥalluşda aḥsen olan şâ'irün gazelden medḥe taḥalluşıdır.

Ve taḥalluş ile istiṭrâd beyninde fark oldur ki istiṭrâdda kaṭ'-ı kelâmdan soñra kelâm-ı evvele rücû' şartdır ki âḥir-i kelâmı müstaṭradun bih ile âḥer ola. Bu iki emr ise taḥalluşda ma'dümlardur. Zîrâ taḥalluşda kelâm-ı evvele rücû' eylemez ve kelâmı kaṭ' eylemez belki taḥalluş eylediği şey' üzere istimrâr ider. Ve bu nev' ya'nî hüsn-i taḥalluşa müte'ahḥirîn i'tinâ eylemişler 'Arab ve mecrâsında olan muḥaḍramîn olanlar degül. Ma'a-hâzâ min-gayr-ı i'tinâ kelâmlarında hüsn-i taḥalluş vâḳi' olmuştur. Nitekim ḳavl-i Züheyr'de

إِنَّ الْبَخِيلَ مَلُومٌ حَيْثُ كَانَ
وَلَكِنَّ الْكَرِيمَ عَلَى عِلَاقَتِهِ هَرَمٌ²⁴¹

vâḳi' olmuş ki i'tinâsuz bir beytde hüsn-i taḥalluş vâḳi' olmuştur. Ya'nî baḥilün ḳanda olursa melûm olduğunu beyândan soñra istidrâk ma'nâsını müş'ir لَكِنَّ ile ḥâl-i baḥilî beyândan taḥalluş ya'nî ḥurûc idüp kerîmün vaşfına [28b] şürû' ile 'alâtında herem olduğunu beyân eyledi ki hüsn-i taḥalluşı i'tinâ iden müte'ahḥirîn 'indinde gâyet-i ḳuşvâ hüsn-i taḥalluşı bir beytde vâḳi' olmaḳdır. Ve eger iki ma'nâ beyninde şiddet-i temâzüc ve hüsn-i ilti'âm ile hüsn-i taḥalluş bulunmaz ise ol taḥalluşa iktizâb tesmiye olunur ki iktizâb şâ'irin bir ma'nâdan bir ma'nâya intikâlinden 'ibâretdür ki beynehümâ ta'alluḳı olmayup güyâ kelâm-ı âḥer ile istiṭrâd eyleye ki 'Arabuñ ve

241 Cimri nerede olursa olsun kınanmıştır, fakat cömert ise olduğu gibi ihtiyarlamıştır.

muḥaḍramīnün ekşerinün ṭarīķi budur. Nitekim ḳavl-i şā‘irde bu iḳtizāb vāķi‘ olmuşdur:

عَلَّ الْأَمِيرَ يَرَى ذُلِّي فَيَشْفَعُ لِي
إِلَى اللَّهِ تَرَكَّنِي فِي الْهَوَىٰ مَثَلًا²⁴²

Bunda ḳubḫ-ı taḥalluş oldur ki memdūḫını kendi beyniyle maḥbūbesinün beyninde sâ‘î ḳılmışdur. Ve nāzımuñ

وَمَنْ غَدَا قَسَمَهُ التَّشْيِيبِ فِي غَزَلٍ
حُسْنُ التَّحْلُصِ بِالْمُخْتَارِ مِنْ قَسَمِي²⁴³

beytinde şaṭr-ı evvel ile şaṭr-ı şānī beyninde olan münāsebet قسمة ile غزل‘den medḫe taḥalluşı ya‘nī ḫurūcī ḫüsn-i taḥalluşdan ‘add olunur. Zīrā beynehümāda tenāsüb ve temāzüc olmaz ise ḫüsn-i taḥalluşdan ‘add olunmayup iḳtizābdan ‘add olunur.

el-İṭṭirād

مُحَمَّدُ بْنُ الذَّبِيحَيْنِ الْأَمِينِ أَبُو
الْبَثُولِ خَيْرٌ نَبِيٍّ فِي أَطْرَادِهِمْ²⁴⁴

İṭṭirād, luġatde اطرد الماء وغيره إذا جرى من غير توقف‘dan maşḍardur. Ve ıṣṭilāḫda ıṭṭirād oldur ki şā‘ir maḥbūbınıñ ismini zıkr ide ve andan soñra mümkün olduķça pederlerinin ismini bir beytde tertīb-i velādet üzere bir ṭarīķ ile zıkr eyleye ki ṭuruk-ı suhūletden ḫurūc eylemeye. Ve eger binā-yı beytde ta‘assüf ve tekellüf ider ise ıṭṭirāddan ‘add

242 Emîr, zilletimi görerek hasta oldu. Bir heva uğruna beni terkedene ulaşayım diye, bir mesel olarak bana şifa diliyor.

243 Kim sabah erkenden gazelle iltifatta bulunmayı taksime koyulursa, benim payımdan seçmek en güzel kurtuluştur.

244 İki kurbanlığın oğlu ve Betül (Hz.Fatıma)’ün babası olan güvenilir Muhammed (sav.), onların içerisinde oğulların en hayırlısıdır.

olunmaz. Zîrâ bu nev'den maşşûd nâzımuñ kelâmı suhûlet-i cereyânda ve itîrâdda mânuñ cereyânı gibi [29a] ve itîrâdı gibi ola.

Ve Şafıyyüddîn Bedî'ıyye'sinde dimiş ki itîrâd memdûhuñ ismini ve laķabını ve künyesini ve şıfat-ı lâıyķasını ve mümkün olan pederinüñ ve ceddinüñ ve ķabilesinüñ ismlerini zıkr itmekden 'ibâretdür ki memdûhuñ ta'rîfi müzdâd ola. Ve şart oldur ki ol mezkûr olan esmâ min-ğayr-ı ta'assüf ve lâ-tekellüf bir beytde ola ki elfâz-ı ecnebiyye ile mâ-beynleri münķatı' olmaya. Nitekim ķavl-i şâ'ırde

مُؤَيَّدُ الدِّينِ أَبُو جَعْفَرٍ
مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَقَمِيِّ الْوَزِيرِ²⁴⁵

vâķi' olmışdır ki laķabını ve künyesini ve ismini ve şıfat-ı lâıyķasını zıkr eylemişdür. Ve nâzımuñ

مُحَمَّدُ بْنُ الذَّبِيحَيْنِ الْأَمِينُ أَبُو
الْبَتُولِ خَيْرُ نَبِيٍّ فِي أَطْرَادِهِمْ²⁴⁶

beytinde kezâlikdür ki ism-i memdûh Muķammed şallallâhu 'aleyhi ve sellemdür ve pederleri ki zebîheynden murâd Hâzret-i 'Abdullâh ve Hâzret-i İsmâ'ıl 'aleyhi's-selâmdur ve emîn ki şıfat-ı lâıyķalarıdır ve künye-i şerîfeleri ki Ebu'l-Betül'dür. Betül'den murâd Hâzret-i Fâķıma radıyallâhu 'anhâdur. Ve ģayr-ı nebî ķurbında olan künyeden bedel olmak münâsibdür.

245 Müeyyiduddîn Ebû Ca'fer, Vezîr Muhammed b. el-'Alkamî

246 İki kurbanlığın oğlu ve Betül (Hz.Fatıma)'ün babası olan güvenilir Muhammed (sav), onların içerisinde oğulların en hayırlısıdır.

el-‘Aks

عَيْنُ الْكَمَالِ كَمَالُ الْعَيْنِ رُؤْيُهُ
يَا عَكْسَ طَرْفٍ مِنَ الْكُفَّارِ عَنْهُ عَجَبِي²⁴⁷

Taḳıyyüddin demiş ki luğatde ‘aks bir şey’ün evvelini âhîrine redd etmekden ‘ibâretdür ki aña tebdîl daḥî dirler. Ve ıstılâhda ‘aks kelâmdan bir lafzı taḳdîm ve ba‘dehu te’ḥîr etmekden ‘ibâretdür ki vüçûh-ı keşîre ile vâkı‘ olur. Lâkin bunda ‘aksden murâd ol vüçûh-ı keşîreden isti‘mâli keşîr olandur. Bu bâbda taḳdîm olunan Cenâb-ı Bârî’nün ﴿تَوَلَّجَ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتَوَلَّجَ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتَخْرُجُ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتَخْرُجُ الْمَيِّتُ مِنَ الْحَيِّ وَتَزُوقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾²⁴⁸ kavlı-i şerîfinde vâkı‘ olan ‘akstdür. Pes bunda ‘aks ‘ulüvv-i ıtbâkını ve ol şeref-i ḳudret-i ilâhiyyeyi mümeyyizdür ki ol ḳudret ancak ‘azamet-i Hâlîk’den şâdır olur. Ve daḥî Ḥazret-i Ḳur’ân’uñ belâgat ve icâz ve feşâhatini mümeyyizdür. Ve her taḳdîr üzere her [29b] ‘aks envâ‘-ı bedî‘de mâ-fevḳine nisbetle bir nev‘-i rahîşdür. Ve bu ‘aks bir nükte-i bedî‘iyye için silk-i envâ‘-ı bedî‘de nazm olunur. Yohsa ‘aksi üzere müstemirdür. Ke-ḳavli’l-ḳâ’il

زَعُمُوا أَنِّي خُتُونٌ فِي الْهَوَى
فِي الْهَوَى أَنِّي خُتُونٌ زَعُمُوا²⁴⁹

Pes bu beytde bir nükte yokdur ki ‘aks anı izâle eyleye. Pes bu ‘aks ile Ebû Nemmâm’uñ ba‘zı ḥussâdı didiklerinde²⁵⁰ لم لا تقول ما يفهم ‘ale’l-fevr anlara²⁵¹ لم لا تفهم ما يقال ile ‘aksi beyinde fark çokdur ki bunda nükte-i ‘azîme zâhirdür. Ve ḥakîme²⁵² لم تمنع من يسألك

247 Göz değmesi gözün görmedeki kemâlidir; ey bakışın kâfırdan aksi olan körlük!

248 “Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriye çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsın.” Âl-i İmrân, 3/27.

249 Onlar benim aşk konusunda çok hâin olduğumu iddia ettiler; evet iddia ettiler çok hâin olduğumu aşk konusunda.

250 Niçin anlaşılmayan şeyi söylersin?

251 Niçin söyleneni anlamazsın?

252 İsteyene niçin vermezsin?

dinildikde ²⁵³ وقيل ile 'aksde nükte-i 'azîme bâhirdür. لا خير ²⁵⁵ Ve Ḥasan bin Sehl'ün ²⁵⁴ إنه ورد في الحديث جار الدار أحق بدار الجار ²⁵⁶ لا سرف في الخير ²⁵⁷ didiklerinde ²⁵⁸ في السرف ²⁵⁹ aksî bî-naẓîrdür. Ve şâ'irin

قَدْ يَجْمَعُ الْمَالَ غَيْرُ آكِلِهِ
وَيَأْكُلُ الْمَالَ غَيْرُ مَنْ جَمَعَهُ ²⁵⁷

وَيَقْطَعُ الثَّوبَ غَيْرُ لَابِسِهِ
وَيَلْبَسُ الثَّوبَ غَيْرُ مَنْ قَطَعَهُ ²⁵⁸

vâkı' olan 'aksi 'acâyibdür. Ve kezâlik kavlı-i şâ'irde

إِنَّ اللَّيَالِيَّ لِلْأَنَامِ مَنَاهِلُ
تُطَوَّى وَتُنْشَرُ دُونَهَا الْأَعْمَارُ

فَقَصَارُهُنَّ مَعَ الْهُمُومِ طَوِيلَةٌ
وَطَوَالُهُنَّ مَعَ السُّرُورِ قَصَارُ ²⁵⁹

'aksinde nükte-i laṭîfe zâhirdür. Ve Şeyh Zekiyyüddîn bir nev' 'aks daḥî ziyâde eylemiş idüp elfâzuñ ma'nalarını 'aks eylemiş. Bu ise şâ'ir nefsiçün yâhûd gayrı içün bir ma'nâ getürüp ol ma'nâyı 'aks ider. Pes şâ'ir me'âniden gayrı içün 'aks eyledigün mişâli

253 Bana vermeyecek olandan istememek için.

254 Hadiste şöyle denilmiştir: Komşu, komşusunun evini satın almaya en layık olan kimsedir (Ebû Dâvûd, İcâre, 73).

255 İsrafta hayır yoktur.

256 Hayırda israf yoktur.

257 Malı onu yiyemeyecek olan topluyor ve malı onu toplayan dışındaki birisi yiyor.

258 Elbiseyi onu giyen dışında birisi yırtıyor, elbiseyi onu eskiten dışında birisi giyiyor.

259 Geceler insanlar için pınar başları, toplanıyor ve yayılıyor onların haricinde ömürler. Bütün kederlerine rağmen onların en kısası, uzun. Mutluluklarla dolu olmasına rağmen onların en uzununu, kısa.

قَدْ يُدْرِكُ الْمُتَأَنِّي بَعْضَ حَاجَتِهِ
وَقَدْ يَكُونُ مَعَ الْمُسْتَعْجِلِ الزُّلُّ

وَرُبَّمَا فَاتَ بَعْضَ النَّاسِ أَمْرُهُمْ
مَعَ التَّأَنِّي وَكَانَ الْحَزْمُ لَوْ عَجَلُوا²⁶⁰

ķavlinde vāķi‘ olduğı gibidür. Ve kısım-ı şānisi ki şā‘ir ba‘zınuñ ķavliyle kendi nefsinuñ ma’nāsını ‘aks ider. Anuñ dağı mişāli ķavl-i şā‘irde

وَإِذَا الدُّرُّ زَانَ حُسْنَ وَجْهِهِ
كَانَ لِلدُّرِّ حُسْنٍ وَجْهَهُ زَيْنًا²⁶¹

vāķi‘ olduğı gibidür. [30a] Ve Şeyh ‘İzzeddīn’uñ

حَيْرُ الْمَقَالِ مَقَالُ الْخَيْرِ فَاصْغِ وَدَعْ
عَكْسَ الصَّوَابِ مَعَ التَّبْدِيلِ تَسْتَقِمُ²⁶²

bu beytinde ‘aks egerçi bī-naẓīrdür. Lākin dimişler ki bu beytten muķaddem ve mu’ahħar olan beyt-i medīħine müte‘allık degüldür ki beyt-i müteķaddimi

تَمَّتْ مَحَاسِنُهُ وَاللَّهُ كَمَلَهُ
فَقَدَرَهُ فِي الْوَرَى فِي غَايَةِ الْعَظَمِ²⁶³

ve beyt-i müte’ahħiri

260 Teennî ile hareket eden bazı ihtiyaçlarını elde edebilir, ayak kaymaları ise acele edenle beraber olabilir. Muhtemeldir ki bazı insanlar işlerini elden kaçırmıştır, Teennî ile (bile olsa), acele etse de kararlılık olmalı.

261 İnci yüzlerin güzelliğini ölçtüğü zaman, senin yüzünün güzelliği inciye süs olur.

262 Sözün en hayırlısı, hayır söylemektir, doğru olmayanı her ne kadar farklı görünerek sağlam dursa da bununla boyan ve bırak.

263 Onun güzelliği tas tamam oldu, Allah onu kemale erdirdi, Verâda onun değeri oldukça yücelerdedir.

لَهُ الْجَمِيلُ مِنَ الرَّبِّ الْجَمِيلِ عَلَى
الْوَجْهِ الْجَمِيلِ بِتَرْدِيدٍ مِنَ النَّعَمِ²⁶⁴

kavlidir. Ve nâzımuñ

عَيْنُ الْكَمَالِ كَمَالُ الْعَيْنِ رُؤْيُهُ
يَا عَكْسَ طَرْفٍ مِنَ الْكُفَّارِ عَنْهُ عَمِي²⁶⁵

beytinde nükte-i hasene-i ‘aks zâhirdür.

et-Terdîd

أَبْدَى الْبَدِيعِ لَهُ الْوَصْفُ الْبَدِيعِ وَفِي
نَظْمِ الْبَدِيعِ حَلًّا تَرْدِيدُهُ بِفَمِي²⁶⁶

Terdîd oldur ki nâzım bir beytde bir lafzı bir ma’nâya ta’lîk ider andan sonra ol beytde ol lafzı bi-‘aynihi terdîd idüp ma’nâ-yı âhere ta’lîk ider. Ke-kavlihi te’âlâ أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْفَائِزُونَ²⁶⁷ Ve Taqıyyüddîn dimiş ki terdîd ve tekrârın tahtlarında emr-i kebîr yokdur. Ve bunların beynleriyle sâ’ir envâ’-ı bedî‘ beynlerinde kırb ve nisbet yokdur kıadrlerinin inhişâtından ötürî. Eger mu’âraza olmasa bedî’iyyemde ta’arruz itmez idüm.

Ve Zekiyyüddîn dimiş ki terdîd ile tekrârın beynlerinde fark vardır. Eger beytde tekerrür eyleyen lafz ma’nâ-yı zâ’id ifâde eylemeyüp ma’nâ-yı evvelün ‘aynı olursa tekrâr olur. Ve eger beytde terdîd olan lafz ma’nâ-yı evvelün gayrı bir ma’nâ ifâde ider ise terdîd olur ki bu taqdîr üzere terdîd içün tekrâr üzere ba’zı meziyyet mütemeyyiz olur. Ve Şafıyyüddîn’ün

264 Onun güzelliği en güzel şekilde, nimetleri peşi sıra veren Cemil Allah’tandır.

265 Göz değmesi gözün görmedeki kemâlidir; ey bakışın kâfirden aksi olan körlük!

266 el-Bedî’ (Allah) onda en mükemmel vasfı ortaya çıkardı. el-Bedî’in nizamını ağzımda tekrar etmek ne tatlı!

267 “Cehennemliklerle cennetlikler bir olmaz. Cennetlikler kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” Haşr, 58/20.

لَهُ السَّلَامُ مِنَ اللَّهِ السَّلَامُ وَفِي
 268 دَارِ السَّلَامِ تَرَاهُ شَافِعَ الْأُمَمِ

beytinde *السَّلَام* lafzının her maḥalde bir ma'nā-yı âher ile terdidi bî-nazîr olduğu zâhirdür. Ve nâzımuñ

أُبْدَى الْبَدِيعَ لَهُ الْوُضْفُ الْبَدِيعَ وَفِي
 269 نَظْمِ الْبَدِيعِ حَلًّا تَزِيدُهُ بِمِجِي

beytinde [30b] *الْبَدِيع* lafzının her maḥalde bir ma'nā-yı âhere ta'lik ile terdîdinün ḥalâveti ezherdür.

et-Tekrâr

كَرَّرْتُ مَذْحِي حَلًّا فِي الزَّائِدِ الْكَرِّمِ
 270 ابْنِ الزَّائِدِ الْكَرِّمِ ابْنِ الزَّائِدِ الْكَرِّمِ

Tekrâr zikri terdîd bahşinde sebkat eylediği üzere tekerrür eyleyen lafz, lafz-ı evvelden zâ'id ma'nâ ifâde eylemeyüp lafz ve ma'nâda bir olan lafzı mütekellim tekrâr itmekden 'ibâretdür. Ve bu tekrârdan murâd yâ vaşfi yâḥūd medḥi yâ zemmi te'kid içündür yâḥūd tehvîl ve vâ'id yâḥūd inkâr ve tevbiḥ ve istib'âd içün yâḥūd aḡrâzdan bir ḡaraż içün olur. Medḥ içün olan nâzımuñ kavli gibi ve Şafıyyüddîn'ün

الطَّاهِرُ الشَّيْمِ ابْنِ الطَّاهِرِ الشَّيْمِ
 271 ابْنِ الطَّاهِرِ الشَّيْمِ ابْنِ الطَّاهِرِ الشَّيْمِ

268 es-Selâm olan Allah'tan ona selâm olsun ki O'nu Daru's-Selâm (cennet)'da ümmetlerin şefaathisi olarak görürsün.

269 el-Bedi' (Allah) onda en mükemmel vasfı ortaya çıkardı. el-Bedi'in nizamını aḡzımda tekrar etmek ne tatlı!

270 Övgümü tekrarladım, asaleti artıranda tatlı oldu. Asaleti artıran oḡlunda, asaleti artıran oḡlunda.

ķavli gibi ve ‘İzzeddîn’ün

تَكَرَّرُ مَذْجِي هُدًى فِي الشَّامِلِ النَّعْمِ
اَيْنَ الشَّامِلِ النَّعْمِ اِبْنِ الشَّامِلِ النَّعْمِ²⁷²

ķavli gibi. Ve zemm için gelen şâ’irin

يَا لَبَكْرٍ اَنْشُرُوا لِي كُتَيْبَا
يَا لَبَكْرٍ اَيْنَ اَيْنَ الْفِرَارِ²⁷³

ķavli gibi. Ve tehvîl için gelen Cenâb-ı Bārî’nün²⁷⁴ ﴿الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ﴾²⁷⁴ ve ﴿الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ﴾²⁷⁵ ni’met sebebiyle tevbîh için gelen Cenâb-ı Bārî’nün ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا﴾²⁷⁶ ķavli-i şerîfleri gibi. Zîrâ Hâzret-i Raḥmân celle celâluhu ve ‘amme nevâluhu anda na’mâ vü âlâsını ta’dâdı ni’metlerini inkâr idenleri ‘alâ-sebîlî’t-taķrî‘ ve t-tevbîh nekbet içündür. Ve istib’ad için gelen Cenâb-ı Bārî’nün ﴿هِيَ هَاتَ هِيَ هَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ﴾²⁷⁷ ķavl-i şerîfleri gibi. Ve nesîbde gelen şâ’irin

يَقُلْنَ وَقَدْ قِيلَ إِنِّي هَجَعْتُ
عَسَى أَنْ يَلَمَّ بِرُوحِي الْخَيَالُ

271 Mizacı temiz olanın oğlu mizacı temiz olanın oğlu mizacı temiz olanın oğlu mizacı temiz olanın oğlu!

272 Methimi tekrar etmek, nimetleri kuşatana hidayetdir, nimetleri kuşatanın oğluna, nimetleri kuşatanın oğluna!

273 Ey Bekir Oğulları! Bana Küleyb kabilesini diriltin (bakalım)! Ey Bekir Oğulları! Bu kaçış nereye kadar?

274 “Yüreklere hoplatan büyük felaket! Nedir o yürekleri hoplatan büyük felaket? Yüreklere hoplatan büyük felaketin ne olduğunu sen ne bileceksin?” Kâria, 101/1-3.

275 “Gerçekleşecek olan kıyamet! Nedir o gerçekleşecek olan kıyamet?” Hâkka, 69/1-2.

276 “O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” Raḥmân, 55/36.

277 “Hâlbuki bu size vaad olunan şey, ne kadar da uzak!” Mü’minûn, 23/36.

حَقِيقٌ حَقِيقٌ وَجَدْتَ الشُّلُوْ
فَقُلْتَ لَهُنَّ مُحَالٌ مُحَالٌ²⁷⁸

ķavli gibidür.

el-Mezhebü'l-Kelāmī

وَمَذْهَبِي فِي كَلَامِي أَنَّ بَعْثَهُ
لَوْ لَمْ تَكُنْ مَا تَمَيَّزْنَا عَلَى الْأُمَمِ²⁷⁹

Mezheb-i kelāmī, bedī‘de oldur ki belīg da‘vāsının şıḥḥatı üzerine ve ḥaşmının da‘vāsının buṭlânı [31a] üzerine bir ḥüccet-i ķāṭı‘a-i ‘aķliyye getüre ki ol ḥüccetün ‘ilm-i kelāma nisbeti şaḥīḥ ola. Zīrā ‘ilm-i kelām berāhīn-i ķāṭı‘a-i ‘aķliyye ile uşūl-i dīni işbātdan ‘ibāretdür.

Ve İbnü'l-Mu‘tez dimiş ki Ẹur‘ān‘da mezheb-i kelāmī nev‘ini bilmem ve anuñ bilmemesi ğayrısının bilmesini mānī‘ olmaz. Ḥālbuki mezheb-i kelāmī üzere a‘zam-ı şevāhid Ḥazret-i Ẹur‘ān‘da²⁸⁰ ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾ ķavl-i şerīfidür ki bu āyet-i kerīme Cenāb-ı Bārī’nün vaḥdāniyyetine delil-i ķāṭı‘adur. Ve delilün tamāmı²⁸¹ dinilmek olur. Ve mezheb-i kelāmī üzere a‘zam-ı şevāhidden olan Ḥazret-i Faḥr-i Kā’ināt ‘aleyhi efḍalü’s-şalavāt efendimizün ķavl-i şerīflerinde²⁸² لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَغْلَمَ لَصَحَّحْتُمْ قَلِيلًا

278 Diyorlar ve denilmiştir ki ben güzel bir uyku çektim, belki ruhuma hayal gelir.

Doğrudur bir teselli buldun, doğrudur. (dediler) Ben de onlara muhaldir (bu) muhal dedim.

279 Benim delilim O’nun gönderilmiş olmasıdır. Şayet sen olmasaydın, milletlerden farkımız olmazdı.

280 “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilāhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu.” Enbiyâ, 21/22.

281 O ikisinin düzeni bozulmamıştır, onlarda Allāh’tan başka ilah yoktur.

282 Benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız (Buhārī, Rikāk, 27).

لكنكم ضحكتم كثيراً وبكيتم²⁸³ vâkı‘ olduğudur ki delilün tamâmı²⁸³ dinilmek olur. Ve kezâlik kavı-i şâ‘irde

لَوْ يَكُونُ الْحُبُّ وَضَلًا كُلُّهُ
لَمْ تَكُنْ غَايَتُهُ إِلَّا الْمَلَلُ

أَوْ يَكُونُ الْحُبُّ هِجْرًا كُلُّهُ
لَمْ تَكُنْ غَايَتُهُ إِلَّا الْأَجَلُ

إِنَّمَا الْوَضَلُ كَمَثَلِ الْمَاءِ لَا
²⁸⁴ يُسْتَطَابُ الْمَاءُ إِلَّا بِالْعَلَلِ

vâkı‘ olduğu gibi ki evvelde olan iki beyt kıyâs-ı şartîdür ve üçüncü beyt kıyâs-ı fıkhi’dür. Zîrâ vaşlı mâ üzere kıyâs eyledi. Pes mâ ‘aışdan sonra müsteṭâb olduğu gibi vaşl daḥi anuñ gibi ḥarâret-i hecrden sonra müsteṭâb olur. Ve kıyâs-ı şartî bu bâbda delâletde gayrından evzâḥdur ve zevkde a‘zeb ve terkibde esheldür. Zîrâ לו’den sonra vâkı‘a olan cümle-i şartiyye ve cevâbıdır ki bir cümle anların ıstılâḥları üzere bir muḥaddime-i şartiyye muttasıludur ki anuñ ile hükmden taḥaddüm iden şey’ üzerine istidlâl olunur. Ve nâzımuñ

وَمَذْهَبِي فِي كَلَامِي أَنَّ بَعْثَتُهُ
²⁸⁵ لَوْ لَمْ تَكُنْ مَا تَمَيَّزْنَا عَلَى الْأُمَمِ

ḳavli ümem-i sâ‘ire üzerine ḥayr ile mümtâz olmakda delil-i ḳatı‘adur ki delilün tamâmı لَكِنَّا تَمَيَّزْنَا عَلَى الْأُمَمِ [31b] dimek olur. Ya’nî Ḥazret-i Fahr-i Kâ’inât ‘aleyhi efdâlu’s-ṣalavât efendimizün eger bi’setleri vâkı‘ olmasa biz ümem-i şâ‘ire üzerine ḥayr ile mümtâz

283 Fakat siz çok gülüyor az ağlıyorsunuz; benim bildiklerimi bilmiyorsunuz.

284 Şayet sevgi bütünüyle buluşma olsaydı, onun varacağı son nokta ancak usanma olurdu. Ya da onun varacağı yer ecel olmasaydı, sevgi bütünüyle ayrılık olurdu. Birleştirme (buluşma) ancak su gibidir: Sudan ancak susuzluk vesilesiyle tad alınır.

285 Benim delilim O’nun gönderilmiş olmasıdır. Şayet sen olmasaydın, milletlerden farkımız olmazdı.

olmazduk. Lâkin biz sâ'ir ümem üzerine hayr ile mümtâz olduk. Pes anların bi'setleri dahi sâbitdür demek olur. ﴿كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ﴾ كما قال الله تعالى
²⁸⁶ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ

el-Münāsebet

فَعِلْمُهُ وَافِرٌ وَالزُّهْدُ نَاسِبُهُ
²⁸⁷ وَحِلْمُهُ ظَاهِرٌ عَنْ كُلِّ مُجْتَرِمٍ

Luğatde münāsebet müşākele ma'nāsınadır. Ve müşākele muvāfaqat ma'nāsınadır. Ve bedī'de münāsebet iki nev' üzeredir. Biri me'anīde münāsebetdür ve biri elfāzda münāsebetdür. Pes münāsebet-i ma'neviyye oldur ki mütekellim kelāmını bir ma'nā ile bed' ider ki ol ma'nāya münāsib olan şey' ile kelāmını tamām ider lafz münāsebetiyle degül. Ve bu münāsebet-i ma'neviyye Qur'an-ı 'Azīmü's-Şān'da keşīrdür. Ke-ḳavlihi te'ālā ﴿أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ﴾²⁸⁸ Pes āyet-i ūlāda ḳurūn-ı sālifenūn ihlāki mev'ize-i sem'iyye ḳabilinden olmağla münāsebet-i ma'neviyye içün şadr-ı āyetde يَهْدِ لَهُمْ diyüp ve mev'izeden şoñra fāşılada أَفَلَا يَسْمَعُونَ diyü buyurdu. Ve āyet-i şānīde mānuñ arza sevḳi ve zer' iḥrācı ve in'ām ve nefslerinūn andan ekli mev'ize-i mer'iyye ḳabilinden olmağla münāsebet-i ma'neviyye içün şadr-ı āyetde يَرَوْا أَفَلَا يُبْصِرُونَ diyüp ve mev'izeden şoñra أَفَلَا يُبْصِرُونَ diyü buyurdu. Ve eş'arda İbn Reşīḳ-i Keyrevānī ḳavlinde bu münāsebet-i ma'neviyye vāḳi' olmışdur:

286 "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz." Âl-i İmrân, 3/110.

287 Onun ilmi boldur, zühd de ona münasiptir; her günahkâr hakkındaki yumuşaklığı ise aşıkârdır.

288 "Yurtlarında gezip dolaştıkları nice nesilleri helâk etmiş olmamız, onlar için yol gösterici olmadı mı? Şüphesiz bunda ibretler vardır. Hâlâ duymayacaklar mı? Görmediler mi ki, biz yağmuru kupkuru yere gönderip onlarla hayvanlarının ve kendilerinin yiyeceği ekinler çıkarırız. Hâlâ görmeyecekler mi?" Secde, 32/26-27.

أَصْحٌ وَأَفْوَى مَا رَوَيْنَاهُ فِي النَّدَى
[32a]²⁸⁹ مِنْ الْخَبَرِ الْمَأْثُورِ مُسْنَدٌ قَدِيمٌ

أَحَادِيثُ تَرْوِيهَا الشُّيُورُ عَنِ الْحَيَا
عَنْ الْبَحْرِ عَنْ جُودِ الْأَمِيرِ تَمِيمٍ²⁹⁰

Bu iki beytde münâsebet-i ma'neviyyeye gâyet ri'âyet olunmuş ki beyt-i evvelde ıstılâh-ı hadîşden şihhat ve kuvvet ve rivâyet ve haber-i me'sûr beynini cem' itmiş ki münâsebet-i ma'neviyyeleri zâhirdür. Ve beyt-i sâniide ehadîs ve rivâyet ve şihhat-i tertib ile 'an'anet beynlerini münâsebet-i ma'neviyye ile cem' eylemiş ve tertib-i 'an'anet oldur ki şâgîr kâbirden ve âhîr evvelden rivâyet ide sened-i ehadîşde vâkı' olduğu gibi. Zîrâ süyül hayânuñ ya'nî ma'arun fer'idür ki hayâ aşıldur. Ve kezâlik hayâ dahî ba'harun fer'idür ki ba'har ma'arun aşıldur. Andan soñra ba'hir memdûhuñ cûdına teşbîh fer' menzilesine ve memdûhuñ cûdını aşl menzilesine tenzîl eylemiş medhde mübâlağa içün. Ammâ münâsebet-i sâniye ki münâsebet-i lafziyyedür münâsebet-i ma'neviyyeden aşâgadur.

Pes münâsebet-i lafziyye kelimât-ı mevzûna ityânından 'ibâretdür. Bu dahî iki nev' üzeredür. Biri münâsebet-i lafziyye-i tammedür ve biri ğayr-ı tammedür. Tâmmе olan oldur ki kelimât-ı mevzûn muḳaffâ ola. Ve nâḳıṣa olan oldur ki kelimât mevzûn ola, muḳaffâ olmaya. Münâsebet-i tâmmenüñ şevâhidinden ba'zıdır Cenâb-ı Bârî'nün ifi i şer-ḳavl²⁹¹ ﴿مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ﴾ ve hadîş-i şerîfde hüsneyn-i aḥseneyn *radıyallâhu 'anhümâ* hâzerâtınuñ ruḳyelerinde vâkı' olan *كل شیطان وهامة ومن كل*²⁹² *عین لامة*²⁹² 'ibâretinde münâsebet-i lafziyyeye mürâ'at olunmuş ki kıyâs

289 Cömertlik hakkında eski isnadı olan etkileyici haberden rivayet ettiğimiz en doğru ve en güçlü haber.

290 Akıntıların yağmur hakkında rivayet ettikleri sözler, Temîm emîrinin deniz gibi cömertliği hakkındadır.

291 Sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin. Şüphesiz sana tükenmez bir mükâfat vardır." Kalem, 68/2-3.

292 Sizi, her şeytan ve haşereden, her kötü gözden, Allah'ın noksansız kelimelerine sığındırırım Buhârî, Ehâdisü'l-Enbiyâ, 8).

tāmāt idi sā'ir kelimāt-ı mevzūna ve muḳaffāya münāsebet için tāmme irād olunmuş. Ve münāsebet-i lafziyye-i nāḳışa şā'irūn ḳavlinde

مَهَا الْوَحْشُ إِلَّا أَنَّ هَاتَا أَوَانِسُ
فَنَا الْخَطِّ إِلَّا أَنَّ تِلْكَ دَوَابِلُ²⁹³

vāḳi' [32b] olduğu gibidür ki مَهَا ile فَنَا beyninde münāsebet-i lafziyye-i tāmme vardır ve وَحْشُ ile خَطِّ ve أَوَانِسُ ile دَوَابِلُ beyninde münāsebet-i lafziyye-i nāḳışa vardır. Zīrā وحش خط, veznindedür ve أَوَانِسُ, دَوَابِلُ veznindedür lākin ḳāfiyelerinde degül. Ve nāẓımuñ

فَعِلْمُهُ وَافِرٌ وَالزُّهْدُ نَاسِبُهُ
وَحِلْمُهُ ظَاهِرٌ عَنْ كُلِّ مُجْتَرِمٍ²⁹⁴

beytinde münāsebet-i ma'neviyye ve münāsebet-i lafziyye-i tāmme cem' olmuş ki 'ilm ve ḥilm birbirlerine münāsibdür vezn ve ḳāfiyede ve vāfir ve zāhir kezālikdür ve münāsebet-i ma'neviyye ḥilm ve zıkr-i ictirām beynindedür.

et-Tevşī'

وَوَشَّعَ الْعَدْلُ مِنْهُ الْأَرْضَ فَاتَّشَحَّتْ
بِحُلَّةِ الْأَمْجَدِينَ الْعَهْدِ وَالذِّمَمِ²⁹⁵

Luġatde tevşī' tezyīn ma'nāsına daḥi gelür. Lākin Taḳıyyüddīn dimiş ki tevşī' veşī'adan me'hūzdur ki muṭlaḳ bürdde bir ṭarīḳat ma'nāsınadır. Gūyā şā'ir beytinūñ āḥirinden mā'adāsını imhāl ve āḥirinde bir ṭarīḳat getüre ki maḥāsinden 'add olına.

293 Vahşiler harekete geçti bu iki kurt hariç. Bu olmuş olanlar dışındaki hatları hep aldık.

294 Onun ilmi boldur, zühed de ona münasiptir; her günahkâr hakkındaki yumuşaklığı ise aşıkârdır.

295 Onun adaleti yeryüzünü yüceltti de yeryüzü birbirine girdi. En yüce iki şeyle süslenerek: Ahde vefa ve himaye.

Ehl-i bedî' 'inde bu tevşî' andan 'ibâretdür ki şâ'ir yâhûd mütekellim 'aczin şadrında bir ism-i müşennâ getürüp andan sonra iki müfred olan iki ism getüre ki ol müşennânun 'aynı ola. Ve ikinci müfred beytün yâhûd kelâmuñ kâfiyesi olup gûyâ ol iki ism-i müfred ol ism-i müşennânun tefsiri ola. Leff ü neşreden farkı oldur ki tevşî'ün leffi ancak müşennâ ola ve neşri iki ism olup kelâmuñ 'aczinde biri kâfiye ola. Leff ü neşrede ise iki olmak şart degül ve kelâmuñ âhîrinde birisi kâfiye olmak şart degüldür. Nitekim tevşî' kavlı-i Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellemde vâkı'* olmışdur: يشيب المرء ويشيب معه خصلتان 296 Pes hadîs-i şerîfde müşennâ vâkı' olan haşletân ve müfred olan iki ism hırş ve tûl-i emeldür. [33a] Ve kezâlik kavlı-i şâ'irde

أُمْسِي وَأُصْبِحُ مِنْ تَذَكَّرِكُمْ وَصَبَا
يَرْثِي إِلَيَّ الْمُشْفِقَانِ الْأَهْلَ وَالْوَلَدَ

قَدْ خَدَدَ الدَّمْعُ خَدَّيْ مِنْ تَذَكَّرِكُمْ
وَأَعْتَادَنِي الْمُضْئِيَانِ الْوَجْدَ وَالْكَمْدَ

وَعَابَ عَن مَّقْلَتِي نَوْمِي لَغَيْبَتِكُمْ
وَحَانَنِي الْمُسْعِدَانِ الصَّبْرُ وَالْكَمْدُ

لَا غَرَوَ لِلدَّمْعِ أَنْ يَجْرِيَ غَوَارِبَهُ
وَمَحْنُهُ الْمُظْلِمَانِ الْقَلْبُ وَالْكَبِدُ

كَأَنَّمَا مُهَجَّتِي شَلَوْ بِمَسْجَعَةٍ
يَنْتَابُهَا الضَّارِيَانِ الذِّئْبُ وَالْأَسَدُ

لَمْ يَبْقَ غَيْرَ خَفِيِّ الرُّوحِ فِي جَسَدِي
فَدَا لَكَ الْبَاقِيَانِ الرُّوحُ وَالْجَسَدُ 297

296 Kişi yaşlandıkça onda iki haslet gençleşir: Hırs ve tûl-i emel (Buhârî, Rikâk, 5).

297 Sizi ve sabâ rüzgârını hatırlayarak geceliyor ve gündüzlüyorum. İki şefkatli kimse benim için mersiye söylüyor: Eşim ve çocuğum. Sizi anmaktan dolayı gözyaşım

vāķi‘ olmuştur. Ve nāzımuñ

وَوَشَّعَ الْعَدْلُ مِنْهُ الْأَرْضَ فَاتَّسَحَتْ
بِحِلَّةِ الْأَمْجَدَيْنِ الْعَهْدِ وَالذِّمِّ²⁹⁸

beytinde vāķi‘ olan ism-i müşennā أمجدین ve müfred vāķi‘ olan ism عهد ve ذمم gibi ki kāfiye olmuştur. Bu maķûlelere bedi‘de nev‘-i tevşî‘ dirler.

et-Tekmil

أَدَائُهُ تُمَمَّتْ لَا نَقْصَ يَدْخُلُهَا
وَالْوَجْهَ تَكْمِيلُهُ فِي غَايَةِ الْعِظَمِ²⁹⁹

Bedi‘de tekmlî oldur ki mütekellim yāhūd şā‘ir medh için yāhūd zemmi için yāhūd vaşf için yāhūd aġrāzdan bir ġaraż için bir ma‘nā-yı tām getüre andan sonra faķaţ ol ma‘nā ile vaşf üzerine iķtişarı ġayr-ı kāmîl görmegile tekmlî için bir ma‘nā-yı āher daġi ziyāde ide. Meşelā bir kimesne bir insānı şecā‘at ile medh murād idüp kerem ile medhî olmadıġından yalnız şecā‘at üzerine ķaşrını ġayr-ı kāmîl görmekle kerem ile daġi medh ider. Nitekim mişālî Cenāb-ı Bārî’nün³⁰⁰ ﴿فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ ķavl-i şerîfinde

yanaġımı zayıflattı, iki zayıf şey de beni arkadaş edindi: aşk ve keder. Gözümden kayboldu uykum siz yoksunuz diye. Mutlu eden iki şey bana ihanet etti: Sabır ve keder. Ne var ki gözyaşı iki kürek kemikleri arasında aksın. Ondan daha şedidi iki karanlık merkezi: Kalb ve karaciġer. Hayat kaynaġım olan kan sanki yırtıcı bir hayvanın bıraktıġı leş. İki avcının peşime taktıġı: Kurt ve Aslan. Cesedimde ruhun gizliliġinden başka bir şey kalmadı. Sana feda olsun geriye kalan iki şey: Ruh ve beden.

298 Onun adaleti yeryüzünü yüceltti de yeryüzü birbirine girdi. En yüce iki şeyle süslenerek: Ahde vefa ve himaye.

299 Edebi tastamam oldu ona noksan girmez; yüzün kemali yüceliġin zirvesinde.

300 “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar.” Mâide, 5/ 54.

vâkı' olmuşdur. Zîrâ ol kavmi mü'minler için zillet üzerine iktisâr eylese ihvânları mü'minlere inkıyâd üzerine müstemil medh-i tām olurdu. Lâkin ihvânları mü'minler için [33b] zilletten sonra vaşflarını tekmil için أَعَزَّةً عَلَى الْكَافِرِينَ vaşfını ziyâde eyledi. Ve kezâlik mişâli kavlı-i şâ'irde

حَلِيمٌ إِذَا مَا الْحِلْمُ زَيْنَ أَهْلِهِ
مَعَ الْحِلْمِ فِي عَيْنِ الْعَدُوِّ مَهِيْبٌ³⁰¹

vâkı' olmuşdur. Pes إِذَا مَا الْحِلْمُ زَيْنَ أَهْلِهِ ihtirâsdur eger bu kavlı olmasa yalnız hilm ile medhi medhül olurdu. Zîrâ ba'zı kerre kişinün 'acizinden hilm vehm olunur. Zîrâ muṭlaḳ tecāvüz ya'nî 'afv-ı hilm muḥaḳḳaḳ olmaz meger intikâma ḳudretten sonra tecāvüz ola. Pes şâ'ir ol ma'nâ ḳaşdıyla أَهْلُهُ إِذَا مَا الْحِلْمُ زَيْنَ أَهْلِهِ kavliyle vaşf ve medhini tamâm itdikden sonra مَعَ الْحِلْمِ فِي عَيْنِ الْعَدُوِّ مَهِيْبٌ vaşfıyla medhini tekmil eyledi. Ve nâzımuñ

آدَابُهُ تُمَمَّتْ لَا نَقْصَ يَدْخُلُهَا
وَالْوَجْهُ تَكْمِيلُهُ فِي غَايَةِ الْعِظَمِ³⁰²

beytinde آدَابُهُ تُمَمَّتْ ile medh tamâm idi lâkin anuñ üzerine iktisâr itmeyüp لَا نَقْصَ يَدْخُلُهَا ile tekmil ve tekмили تَكْمِيلُهُ فِي غَايَةِ الْعِظَمِ ile tezyil eyledi. Bu maḳûle ma'nâ tamâmından sonra bir ma'nâ ziyâde olan kelâma tekmil dirler.

301 Öyle bir halîm ki ehlini de hilimle süsledi. Öyle bir hilimle ki düşmanın gözüne heybet salar.

302 Edebi tastamam oldu, ona noksan girmez; yüzün kemali yüceliğın zirvesinde.

et-Tefrîk

قَالُوا هُوَ الْبَدْرُ وَالتَّقْرِيقُ يَظْهَرُ لِي
 فِي ذَاكَ نَقْصٌ وَهَذَا كَامِلُ الشَّيْءِ³⁰³

Luğatde tefrîk ayırmak ve dağıtmak ma'nāsınadır ki ictimā'ın zıddıdır. Ve ıstılâh-ı bedî'de tefrîk oldur ki mütekellim yâhûd şâ'ir bir nev'den iki şey' getirüp ve 'akıbinde beynlerinde şol tebâyün ve tefrîki ikâ' ider ki medhden yâhûd zemden yâhûd ağrâz-ı edebiyyeden şadrında olan şey'de ziyâde ve terşih ifâde eyleye. Nitekim kıavl-i şâ'irde

مَنْ قَاسَ جُدُوكَ بِالْغَمَامِ فَمَا
 أَنْصَفَ فِي الْحُكْمِ بَيْنَ شَيْئَيْنِ

أَنْتَ إِذَا جُدْتَ ضاحِكٌ أَبَدًا
 وَهُوَ إِذَا جَادَ دَامِعُ الْعَيْنِ³⁰⁴

vâkı' olmuştur ki kelâmında cûd nev'inden olan cedvâyı ya'nî menfa'ati iki vechle getirüp bir vechle ğamâma ve bir vechle memdûha nisbet eyledikten sonra memdûhuñ medhinde mübâlağa için ikisinin beynlerinde tebâyün ve tefrîk ikâ' idüp [34a] dir ki şol kimse ger senün nef'ini ğamâm ya'nî şehâb nef'ine kıyâs eyledi iki şey' beyninde olan hükimde inşâf itmedi. Zîrâ sen cûd u keremün vaqtinde dâ'imâ ħandânsın ya'nî gülerik bezl-i kerem idersün. Ve şehâb cûd u keremi vaqtinde giryândur ya'nî gözyaşını dökerek bezl-i kerem ider demek olur. Ve nâzımuñ

303 Onlar o dolunaydır dediler, fakat aralarındaki fark bana göre açıktır: Bunda bir noksan var, bunun ise mizacı tamdır.

304 Kim senin armağanını bulutla kıyas ettiyse, iki şey arasında verilen hükümde adil davranmamıştır. Sen, ebedi olarak tebessüm ederek cömertlikte bulunduğun hâlde o cömertlik yaptığında gözü yaşlıdır.

قَالُوا هُوَ الْبَدْرُ وَالتَّفْرِيقُ يَظْهَرُ لِي
فِي ذَاكَ نَقْصٌ وَهَذَا كَامِلُ الشَّيْءِ³⁰⁵

beytinde ‘âlemi münîr olmada bir nev’den olan bedri memdûhı Hâzret-i Maḥbûb-ı Hudâ ‘*aleyhi efdalu’t-taḥâyâyâ*’ya teşbîh vechiyle ıtlâk eyledikten sonra memdûhuñ medḥinde ziyâde idüp ikisinüñ beynlerinde ikâ‘-ı tebâyün ü tefrîk vechiyle dir ki bedrde nakş vardır. Ya’nî gâh kâmil gâh nâkış olur. Ve bu benüm memdûhum dâ’imâ kâmilü’ş-şiyemdür ki bir vechle aña noķşân ‘arız olmaz.

et-Taşṭîr

وَأَنْشَقَّ مِنْ أَدَبٍ لَهُ بَلَا كَذِبٍ
شَطْرَيْنِ فِي قَسَمٍ تَشْطِيرٍ مُلْتَرَمٍ³⁰⁶

İşṭilâḥda taşṭîr oldur ki şâ‘îr beytini her mıṣrâ‘ınuñ nışfindan ikişer bölük böldükden sonra mıṣrâ‘eynüñ her bir şatırını taşrî‘ ider. Lâkin beytinden her şatırın kâfiyesini âherin kâfiyesine muḥâlif ider ki her şatır qarındaşıdan mütemeyyiz olsun. Nitekim nâzımuñ beytinde her mıṣrâ‘ı nışfiyyet ve taşrî‘ üzere ikişer bölünüp ve mıṣrâ‘-ı evvelüñ şatırınıñ kâfiyesi ki bâ’dur, mıṣrâ‘-ı şânînüñ şatırınıñ kâfiyesine muḥâlifdür ki mîm’dür. Ve şâ‘îrüñ

مُوفِي عَلَى مُهَجٍ فِي يَوْمٍ ذِي وَهَجٍ
كَأَنَّهُ أَجَلٌ يَسْعَى إِلَى أَمَلٍ³⁰⁷

beytinde taşṭîr şaḥîḥdür. Lâkin şatır-ı şânînüñ kâfiye-i ülâsında taşrî‘ merfû’dur ve şâniyesinde mecrûrdur. Ya’nî أَجَلْ kelimesinde lâm merfû‘ ve أَمَلْ kelimesinde lâm mecrûr olmağla taşṭîrin taşrî‘inde ‘uyûbdan ‘add olunmuş. Ve’l-hâşıl her biri veznde ve kâfiyede ve

305 Onlar o dolunaydır dediler, fakat aralarındaki fark bana göre açıktır: Bunda bir noksan var, bunun ise mizacı tamdır.

306 Ona karşı edepten ikiye bölündü, yalan yok. Yalan yok, ayrılmaz iki parçaya!

307 Tozlu bir günde sanki emeline koşan bir ecel gibi kanlara vefa gösteren.

hareke-i i'rābda [34b] muvāfık olmak iktizā ider. Nitekim Şafiyüddin'ün daği bed'iyyesinde

بِكُلِّ مُنْصَرٍ لِلْفَتْحِ مُنْتَظِرٍ
وَكُلِّ مُعْتَرِمٍ بِالْحَقِّ مُلْتَزِمٍ³⁰⁸

cādde-i vāziha üzere vāki' olmuştur ki taştirin 'uyüb[un]dan 'ārīdür.

et-Teşbîh

وَالْبَدْرُ فِي التَّمِّ كَالْعُرْجُونِ صَارَ لَهُ
فَقُلْ لَهُمْ يَتْرُكُوا تَشْبِيهَ بَدْرِهِمْ³⁰⁹

Taḳiyyüddin demiş ki teşbîh ve isti'āre ağmaızı evzaḥa ihrāc ve ba'idi qarib iderler. Cürċānī demiş ki teşbîh ve temsîlün her biri şüret ile ve şıfat ile olur ve gāhice ḥāl ile olur. Ve bu teşbîh ve temsîlün şıfatı erkān-ı belāgatden bir rükndür. Ve teşbihün erkānı dörtdür. Meşelâ evveli müşebbehdür ki i -ktde rükna nâdidigü³¹⁰ زید فی الحسن کالقمر Zeyd'dür ve rükni-şânisi müşebbehün-bihdür ki kamedür ve rükni-şālisi müşebbihdür ki mütekellimdür ve rükni-râbi'i teşbihdür ki mezkûrî şibhe ilhâqdan 'ibâretdür. Ve edevât-ı teşbîh beşdür ki کاف ve کأن ve شبه ve مثل ve edât taḳdîriyle maşdardur. Ke-ḳavlihi te'ālâ ﴿وَهِيَ تَمْرٌ مَرَّ السَّحَابِ﴾³¹¹

Ve teşbîhde şürûṭ-ı lâzımedendür ki belîğ edveni a'lāya teşbîh eyleye murâdı medḥ oldığı vaḳtde, meger hicv murād eyledigi vaḳtde a'lâyı edvene teşbîh eyleye. Ve aşḥâb-ı me'ânî vü beyân 'inân-ı kelâmların meyâdin-i ḥudûd-ı teşbîhde ıtlâḳ ve taḳrîrlerinde ittifaḳ eylediler ki teşbîh ma'nâda bir emri bir emre müşâreket üzerine delâletden 'ibâretdür.

308 Her bir zafer sahibi ile fethi bekleyen; her bir azim sahibi ile hakkı üstlenen.

309 Tamlikta eğri üzüm dalı gibi olan bir dolunay. Onlara kendi dolunaylarına benzetmeyi bırakmalarını söyle.

310 Zeyd, güzellikte ay gibidir.

311 "Hâlbuki o, bulutların geçişi gibi hareket eder." Neml, 27/88.

Ve Rümmanî demiş ki iki şey'ün biri âherinün bir hâlde meseddini sedd eylemek üzere 'akdden 'ibâretdür. Bu ise şol [35a] teşbih-i 'âmdür ki teşbih-i belîğ ve gayrı [anın] tahtında dâhıldür. Teşbih-i belîğ ise hüsn-i te'lîf ile ağmazi evzağa ihrâcdan 'ibâretdür.

Ve ba'zılar demiş ki teşbih bir şey'ün evşâfından bir vaşfda olan iki şey'ün iştirâki üzerine delâletden 'ibâretdür. Ve İbn Reşîk demiş ki teşbih bir şey'i cihet-i vâhideden müşâkil ve muķârib oldığı şey' ile şıfatlamaķdur. Zîrâ eger münâsebet-i külliye ile bir şey' bir şey'e münâsib olsa ol şey' ol bir şey' olmuş olur. Görmez misün ³¹²وجهه كالورد kavillerinde murâdları verdin iķmirâr-ı evrâķı ve şarâvetidür vasaatınun şufreti ve kemâ'iminün huzreti degül.

Ve ba'zılar demiş ki teşbih aşlda iştirâk ve keyfiyyetde kuvvet ve za'f yöninden ihtilâf üzere bir şıfatda olan iki şey'ün ednâsını a'lâsına ilhâķ itmekden 'ibâretdür. Ve bu zikr eyledigimiz teşbihün hadd-i mukayyedidür. Ve İbn Ebî'l-İşba' Rümmanî'den teşbihün bir haddini irâd eylemiş ki hüsn-i bu hadd üzerine zâ'iddür. Ya'nî demiş ki teşbih ikidür. Biri nefslerinde müteffik olan iki şey'ün teşbihidür cevheri cevher ile teşbih gibi. Meşelâ ³¹³ماء النيل كماء الفرات gibi. Ve 'arazı 'araz ile teşbih gibi. Meşelâ ³¹⁴حمرة الخد كحمرة الورد gibi. Ve cismi cism ile teşbih gibi. Meşelâ ³¹⁵الزبرجد مثل الزمرد gibi. Ve teşbihün ikincisi zât ile muhtelif olup bir ma'nâda müşterek olan iki şey'ün teşbihidür. Meşelâ ³¹⁶عنترة كالضرغام ve ĩ ve ķiķ haķi ittifâ-ihgibi. Ve teşb ³¹⁷عنترة كالضرغام teşbih-i ihtilâf mecâzîdür ki andan murâd mübâlağadır. İntehâ.

Ve teşbihde mübâlağa ve hüsn-i beyân vuķû'ı birkaç vech üzeredür. Pes vücüh-ı teşbihden ba'z olan, üzerine hâssa vâķi' olmayan şey'i üzerine hâssa vâķi' olan şey'e ihrâcdur. [35b] Ve nazm-ı bedî'de vâķi' olan teşbih dört kısmdur ki kısm-ı evveli maķsûsı maķsûsa teşbihdür ve kısm-ı şânîsı ma'ķûlî ma'ķûla teşbihdür ve kısm-ı şâlîsı

312 Yüzü, gül gibidir.

313 Nil suyu, Fırat suyu gibidir.

314 Yanağın kırmızılığı, gülün kırmızılığı gibidir.

315 Zebrecet, zümrüt gibidir.

316 Hatem, bulut gibidir.

317 Antere, aslan gibidir.

ma'kûlî maḥsûsa teşbihdür ve kısım-ı râbî'î maḥsûsı ma'kûla teşbihdür. Bu kısım-ı râbî' aşḥâb-ı me'ânî vü beyân 'inde ne kadar câ'iz degül ise dahî. Pes maḥsûsı maḥsûsa teşbih kavlı-i şâ'irde

وَنَاعُورُهُ قَدْ أَلْبَسَتْ لِحَابَهَا
مِنَ الشَّمْسِ ثَوْبًا فَوْقَ أَثَوَابِهَا الْخَضِرِ

كَطَاوُوسٍ بُسْتَانٍ تَدُورُ وَتَنْجَلِي
وَيَنْفُضُ عَنْ أَرْيَاسِهَا بَلَلُ الْقَطْرِ³¹⁸

olduğı gibi. Ve kezâlik kavlı-i şâ'irde

تَحَالُهُ مِنْ تَحْتِ عُنُقٍ قَدْ سَجَا
طُرُهُ صُبْحَ تَحْتِ أَذْيَالِ الدُّجَا³¹⁹

vâkı' olduğı gibi. Ve kezâlik kavlı-i şâ'irde

مَا يُمَسِّكُ الْهُدْبُ وَمَعِيَ حِينَ أَذْكُرْكُمْ
إِلَّا كَمَا يُمَسِّكُ الْمَاءُ الْغَرَائِلُ³²⁰

vâkı' olduğı gibi. Ve teşbihü'n kısım-ı şânîsi ki ma'kûlî ma'kûla teşbihdür kavlı-i şâ'irde

لَفْظٌ طَوِيلٌ تَحْتِ مَعْنَى قَاصِرٍ
كَالْعُقْلِ فِي عِبْدِ اللَّطِيفِ النَّاطِرِ³²¹

318 Amacına uygun giydirilmiş bir su çarkı, yeşil elbiseleri üzerine güneşten bir elbisedir. Bahçe tavusu gibi dönüp ortaya çıkarak su damlalarının ıslaklıklarını tüylerinden döküyor.

319 Onu sakinleşmiş bir boğazın altından hayal et; karanlığın peşi sıra gelen sabahın perçeminde.

320 Sizi hatırladığımda kirpik gözyaşımı tutmaz; ancak eleklerin suyu tutması gibi (tutar).

321 Eksik bir anlam için serdedilmiş uzun söz, Abdullatif hakkında düşünen bir akıl gibidir.

vâkı‘ olduğu gibi. Ve teşbihüñ kısm-ı şālîşi ki ma‘kûlı maḥsûsa teşbihdür ki üzerine ḥassa vâkı‘ olmayan şey’i üzerine ḥassa vâkı‘ olan şey’e iḥrâcdan ‘ibâretdür Cenâb-ı Bârî’nün ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ ۖ﴾³²² kavlı-i şerîfinde vâkı‘ olduğu gibidir. Zîrâ a‘mâl-i küffârı serâba teşbih teşâbühüñ eblağ u ebda‘ıdır. Ve ﴿مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ ۖ﴾³²³ kavlı-i şerîfi daḥi bu kabildendür. Ve kavlı-i şâ‘irde

إِنَّمَا النَّفْسُ كَالزُّجَاجَةِ وَالْعِلْمُ
سِرَاجٌ وَحِكْمَةُ اللَّهِ زَيْتٌ³²⁴

vâkı‘ olduğu gibi. [36a] Ve teşbihüñ kısm-ı râbî‘i ki maḥsûsı ma‘kûla teşbihdür bundan muḥaddemce zıkr olındı ki teşbihüñ bu kısmı ehl-i me‘ânî vü beyân ‘indinde câ‘iz degüldür ‘ulûm-ı ‘akliyye ḥavâsdan müstefâde ve ḥavâsa müteheyyi’e olduğundan ötürü. Ol ecluden من فقد حسًا فقد علماً³²⁵ ab şavi -ihde vechşbûla te‘kî maûşşdinildi. Lâkin ma oldur ki belîğ ma‘kûlı maḥsûs taqdîr ider ve aşl-ı maḥsûsı tarîk-i mübâlağa üzere anuñ fer‘i kıldıkdan şoñra teşbih şaḥîḥ olur. Nitekim kavlı-i şâ‘irde vâkı‘ olmuştur.

وَكَاَنَّ النُّجُومَ بَيْنَ دُجَاهَا
سُنَنٌ لَّاحَ بَيْنَهُنَّ ابْتِدَاعٌ³²⁶

Pes şâ‘ir vaqtâ ki ma‘kûl olan sünnetleri beyâz ve işrâk ile ve bid‘atleri sevâd ve zulmet ile vaşf u taqdîr eylediyse maḥsûs olan

322 “İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kâfir de hesap günü amellerinden bir şey bulamaz).” Nûr, 24/39.

323 “Rablerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların işleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer.” İbrâhîm, 14/18.

324 Nefis bir cam gibidir; ilim ise kandil, Allah hakkındaki hikmet de (kandilin) yağıdır.

325 Hissi olmayan, ilmi de olmaz.

326 Onun karanlığı arasındaki yıldızlar, sanki bid‘atler arasında belirgin bir şekilde parıldayan sünnetler gibidir.

nücümü ma'kûl olan sünnetlerin işrâkına teşbîhi gūyâ maḥsûsı maḥsûsa teşbîh eyledi. Ve kezâlik kavlı-i şâ'irde

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالظَّلَامُ كَأَنَّهُ
يَوْمَ النَّوَى وَفُؤَادُ مَنْ لَمْ يَعِشْ³²⁷

vâki' olduğu gibi. Zîrâ mekârih ḥadîs olduğu vaktler sevâd ile vaşf olunageldiginden şâ'ir yevm-i nevâyı sevâd ile zālâmdan eşher kılpup maḥsûs olan zālâmı ma'kûl olan zulmet-i yevm-i nevâya teşbîh eyledi. Ve 'âşık olmayanuñ qalbini daḥi aña 'atf eyledi. Zîrâ 'âşık olmayanuñ qalbi kıasvet üzeredür. Kıasvet-i qalb ise şiddet-i sevâd ile vaşf olunur. Ve kezâlik kavlı-i şâ'irde

إِسْفَرَّ ضَوْءُ الصُّبْحِ مِنْ وَجْهِهِ
فَقَامَ خَالُ الْحَدِّ فِيهِ بِأَلْ
كَأَنَّمَا الْخَالُ عَلَى خَدِّهِ
سَاعَةً هَجَرَ فِي لَيَالِي الْوَصَالِ³²⁸

vâki' olduğu gibi ki maḥsûs olan ḥâli ma'kûl olan sevâd-ı sâ'at-ı hecre teşbîh eyledi. Ve nâzımuñ

وَالْبَدْرُ فِي التَّمِّ كَالْعُرْجُونِ صَارَ لَهُ
فَقُلْ لَهُمْ يَتْرَكُوا تَشْبِيهَ بَدْرِهِمْ³²⁹ [36b]

beytinde maḥsûs maḥsûsa teşbîh kabîlindendür. Nâzım dir ki vâşıflara diyünüz ki bedr-i vech-i maḥbûb-ı Hudâ 'aleyhi efdâlu't-taḥâyâyı bedr-i kıamere teşbîhi terk eylesünler. Zîrâ bedr-i kıamer anuñ bedr-i vechine nisbetle 'urcün gibidür demek olur.

327 Seni andım ve gece sanki karanlık gündeymiş gibi ve âşık olmamış birisinin kalbi (gibi) idi.

328 Sabahın ışığı onun yüzünde parıldayıp durdu, yanağındaki ben o sabah ıslatıverdi. Yanağındaki ben sanki, kavuşma gecesindeki ayrılık saati gibiydi.

329 Tam olduğunda dolunay onun karşısında eğik hurma dalı gibidir. Onlara kendi dolunaylarına benzetmeyi bırakmalarını söyle.

et-Telmîh

وَرَدَّ شَمْسُ الصُّحَىٰ لِلْقَوْمِ خَاضِعَةً
 وَمَا لِيُوشَعَ تَلْمِيحٌ بَرَكِبِهِمْ³³⁰

İştilâh-ı bedî'de telmîh şâ'ir bir beytde yâhûd qarîne-i sec'de bir kışşa-i ma'lûme yâhûd nükte-i meşhûre yâhûd bir beyt-i şî're işâret eylemekden 'ibâretdür yâhûd kelâmında temsîl vechi üzere bir meşale işâret itmekden 'ibâretdür. Ve bu telmîhün ahsen ü eblağı oldur ki ma'nâ-yı maşşûdda anuñla ziyâde hâşıl ola. Ve ba'zılar bu telmîhe mîm'ün taqdimîyle temlîh daği tesmiye eylemişler güyâ nâzım beytinde bir nükte ityânından 'ibâretdür ki melâhatı ziyâde ola. Nitekim Ebu'l-Firâs kıavlinde

فَلَا خَيْرَ فِي رَدِّ الْأَذَى بِمَذَلَّةٍ
 كَمَا رَدَّهَا يَوْمًا بِسَوَاتِيهِ عَمُرُو³³¹

vâkı' olmışdur. Bunda telmîh 'Amr bin el-Âş ile Hâzret-i İmâm-ı 'Alî *kerremallâhu vechehu ve radıyallâhu 'anh* beynlerinde yevm-i Şıffîn'de vâkı' olan kışşayı işâret ider. Ya'nî 'Amr bin el-Âş meydân-ı muķâteleye çıķduķda Hâzret-i İmâm-ı 'Alî radıyallâhu 'anh daği niķâb ile aña muķâbil olup yaklaşıduķda 'Amr anı bildiği sâ'at arķası üzerine düşüp keşf-i 'avret itmekle Hâzret-i İmâm daği andan i'râz ile hâlâş bulmuş. [37a] Ya'nî şâ'ir dir ki mezellet ile olan redd-i ezâda hayr yoķdur. 'Amr keşf-i 'avreti sebebiyle ezâyı redd eylediği gibi. Ve kezâlik kıavl-i şâ'irde

يَا بَدْرُ أَهْلُكَ جَارُوا
 وَعَلَّمُوكَ التَّجَرِّي

330 Kavmin kuşluk vakti güneşine boyun bükerek karşılık verildi, hiçbir telmih alaya alınmaz onların kafilesinde.

331 Bir gün 'Amr'ın ayıp yeri açık olarak geri çevrilmesi gibi boyun eğerek ezayı geri çevirmede bir hayır yok.

وَقَبَّحُوا لَكَ وَضِلِّي
وَحَسَّنُوا لَكَ هَجْرِي

فَلْيَفْعَلُوا مَا أَرَادُوا
فَإِنَّهُمْ أَهْلُ بَدْرِ³³²

vāki‘ olmuştur ki bunda telmîh bedr hakkında اعملوا ما شئتم فقد غفرت
³³³ kıssasına işaretdür ki maḥbûbının ismi Bedr olmağla tevriye
kâbilinden olur. Ve kezâlik kavî-i şâ‘irde

يَقُولُونَ كَأَفَاتُ الشِّتَاءِ كَثِيرَةٌ
وَمَا هِيَ إِلَّا وَاحِدٌ غَيْرُ مُفْتَرَى

إِذَا كَانَ كَأُفِ الْكَيْسِ فَالْكُلُّ حَاصِلٌ
لَدَيْكَ وَكُلُّ الصَّيْدِ يُوجَدُ فِي الْفَرَى³³⁴

vāki‘ olmuştur ki bunda telmîh şâ‘irün

جَاءَ الشِّتَاءُ وَعِنْدِي مِنْ حَوَائِجِهِ
سَبْعٌ إِذَا الْقَطْرُ عَنْ حَاجَاتِنَا حَبَسَا

كَيْسٌ وَكَئٌّ وَكَائُونٌ وَكَأْسٌ طَلَا
مَعَ الْكَبَابِ وَكَسْءٌ نَاعِمٌ وَكَسَا³³⁵

332 Ey Bedr! Senin ehlin zulmetti, sana da öğrettiler sürüklenmeyi. Benim vuslatımı sana kötilediler, benim hicretimi sana süslediler. Varsın istedikleri yapsınlar! Zira onlar (o) dolunayın halkıdır.

333 İstedığınızı yapın, sizi affettim.

334 Kışın ödülleri çoktur dediler, hâlbuki o bir müfteriden başka bir şey değildir. Kesenin ödülü olsaydı senin yanında her şey hasıl olurdu ve yabani eşekte her av bulunurdu.

335 Benim kendisiyle alakalı henüz bir damlası bile tam olmadan yedi ihtiyacım varken kış geldi: Kese, barınak, kanun ve kebabla kapattığı bardak, eş ve yün elbise.

beytlerine işâretdür. Nitekim bir kimse kisâ ile şarılmış ‘avratına demiş ki ³³⁶أَنْتِ؟ Ol daği telmîh vechiyle ³³⁷أَنَا السَّادِسُ فِي السَّابِعِ demiş. Ya’nî şâ’irüñ mezkûr kâflarını murâd idüp سادس ile كس ve سابع ile كسا’ya işâret itmiş. Ya’nî kisâ içinde senüñ tâbî‘ olan ehlinüm demek olur. Bu mazmûnı ba’zıları nazm eylemiş:

رَأَيْتُهَا مَلْفُوفَةً فِي كَسَا
خَوْفًا مِنَ الْكَاشِحِ وَالطَّامِعِ

قُلْتُ لَهَا مَنْ أَنْتِ يَا هَذِهِ
³³⁸قَالَتْ أَنَا السَّادِسُ فِي السَّابِعِ

Ve nâzımuñ beytinde,

[37b] وَرَدَّ شَمْسُ الضُّحَى لِلْقَوْمِ خَاضِعَةً
³³⁹وَمَا لِيُوشَعَ تَلْمِيحٌ بِرُكْبِهِمْ

Bunda Hâzret-i Mûsâ ve Yûşa‘ ‘aleyhimâ’s-selâm kıışşasına işâret vardur ki Hâzret-i Mûsâ, Yûşa‘dan gıdâ taleb eyledikde gıdâları olan balıguñ dirilüp şuya gitdigini haber virdikde yoldan girü döndükleri gibi mu‘cizât-ı bâhire-i Resûlullâh *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem* ile şems daği yolından girü döndüğünü Yûşa‘uñ dönmesine teşbîh ve telmîh vechiyle beyândur. Ve’l-hâşıl bu maķûle ma’lûm ve meşhûr olan kıışşalara işârete telmîh dirler.

336 Kimsin sen?

337 Yedide bulunan altıyım.

338 Onun gizli düşman ve tamahkârdan korkarak elbise içinde iki büklüm olduğunu gördüm. Ey sen, kimsin dedim ona. Dedi ki, ben yedincideki altıncıyım.

339 Kavmin kuşluk vakti güneşine boyun bükerek karşılık verildi, hiçbir telmih alaya alınmaz onların kafilisinde.

Teşbih-i Şey'eyn bi-Şey'eyn

شَيْآنٍ قَدْ أَشْبَهَا شَيْئَيْنِ فِيهِ لَنَا
 تَبَسُّمٌ وَعَطَا كَالْبُرْقِ وَالِدِيمِ³⁴⁰

İki şey'i iki şey'e teşbih leff ü neşrden bir nev'dür teşbih ile. Nitekim Şafıyyüddîn'ün beytinde

تَلَاعَبُوا تَحْتَ ظِلِّ السَّهْمِ مِنْ مَرَحٍ
 كَمَا تَلَاعَبَتِ الْأَشْبَالُ فِي الْأَجَمِ³⁴¹

vâki' olmuştur. Ve 'İzzeddîn'ün beytinde

شَيْئَانِ تَشْبِيهُ شَيْئَيْنِ انْتَبَهَ لَهُمَا
 حِلْمٌ وَجَهْلٌ هُمَا كَالْبُرْءِ وَالسَّقَمِ³⁴²

vâki' olmuştur. Ve nâzımuñ قَدْ أَشْبَهَا beytinde iki şey'i iki şey'e teşbih zâhirdür ki tebessümü berke ve 'aṭâyı deyme mürā'ât-ı nazır ile teşbih-i bî-nazır eylemiş.

el-İnsicām

لَهُ انْسِجَامٌ دُمُوعِي فِي مَدَائِحِهِ
 بِاللَّهِ شَيْئٌ بِهَا يَا طَيِّبَ النَّعَمِ³⁴³

İştılâh-ı bedî'de insicâmdan murād ma'âkideden hâlî şol kelâmdur ki inhiḍârda [38a] insicâm-ı mâ gibi ola. Ya'nî kayd-ı tekellüf-i

340 İki şeyde bize benzer göründü iki şey: Tebessüm ve ihsan, hafif yağmurdaki şimşek gibi.

341 Böbürlenerek okun gölgesinde oynastılar, aslan yavrularının ormanda oynastıkları gibi.

342 İki şey iki şeyin teşbihidir, dikkat et onlara: hilm ve cehâlet; bu ikisi şifa ve hastalık gibidir.

343 Ona yapılan methiyelerde gözyaşlarımın insicâmı onadır; Allah adına, ey güzel sadalı ona kulak ver.

şanâyî'den 'ârî selâsetde mânend-i mâ-yı cârî ola ki sühûlet-i terkîb ve 'uzûbet-i elfâzdan rıkkat-i seyelân eyleye meger zımn-ı sühûletde şanâyî-i bedî'a min gayrı kaşdin vâkı' ola. Ve a'zam-ı şevâhidden bi-gayrı kaşdin Hâzret-i Kur'an'da vâkı' olan baħr-i tavîlden ³⁴⁴ ﴿فَمَنْ شَاءَ﴾ kavl-i şerîfî gibi ki vezn-i kıyâsîsî fe'ûlün mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün'dür. Ve baħr-i medîdden ³⁴⁵ ﴿وَأَضْبَعُ الْفُلُكَ﴾ kavl-i şerîfî gibi ve baħr-i basîtten ³⁴⁶ ﴿فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ﴾ kavl-i şerîfî gibi ve baħr-i kâminden ³⁴⁷ ﴿وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ﴾ kavl-i şerîfî gibi ve baħr-i hezceden ³⁴⁸ ﴿فَأَلْقَوْهُ عَلَىٰ وَجْهِ أَبِي يَأْتِ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ﴾ kavl-i şerîfî gibi ve baħr-i remelden ³⁴⁹ ﴿قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَنَّا﴾ ve ³⁵⁰ ﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾ ve ³⁵¹ ﴿رَاسِيَاتٍ﴾ kavl-i şerîfleri gibi ve baħr-i serî'den ³⁵² ﴿إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ ve ³⁵³ ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ﴾ kavl-i şerîfî gibi ve baħr-i hafîfden ³⁵⁴ ﴿لَا يَكَادُونَ﴾ kavl-i şerîfî gibi ve baħr-i müteķâribden ³⁵⁵ ﴿وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ﴾ kavl-i şerîfî gibi ve baħr-i recezden ³⁵⁶ ﴿الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ﴾ kavl-i şerîfî gibi ve baħr-i ³⁵⁷ ﴿إِنْ يَنْتَهُوا يُعَفَّرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ﴾ kavl-i şerîfî gibi ve baħr-i ³⁵⁸ ﴿وَالرَّاجِعُونَ السَّاجِدُونَ﴾ kavl-i şerîfî gibi ve baħr-i

344 "Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." Kehf, 18/29.

345 "Gözetimimiz altında gemiyi yap." Hûd, 11/37.

346 "... kendilerinden önce nice ümmetlerin geçmiş olduğu bir ümmete ..." Ra'd, 13/30.

347 "Allah, dilediğini doğru yola iletir." Bakara, 2/ 213).

348 "Bu gömleğimi görürün de babamın yüzüne koyun ki, gözleri açılınsın." Yûsuf, 12/93.

349 "Cinler, Süleyman için dilediği biçimde kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabir kazanlar yapıyorlardı." Sebe, 34/13.

350 "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz." Âl-i İmrân, 3/92.

351 "De ki: O, Rahmân'dır. O'na iman ettik." Mülk, 67/29.

352 "O, ancak tek ilâhtır." Nahl, 16/51.

353 "Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi?" Bakara, 2/ 259.

354 "Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar!" Nisâ, 4/78.

355 "Ben onlara mühlet veririm. Şüphesiz benim tuzağım çetindir." A'râf, 7/183; Kalem, 68/45.

356 "Bunlar; ibâdet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû' ve secde edenlerdir." Tevbe, 9/112.

şerifleri gibi. Ve şî'r-i 'Arabdan vâkî' olan insicâmdan ba'zıdır
İmru'u'l-Kays'ın Mu'allaka'sında vâkî' olan

أَعْرَكَ مِنِّي أَنَّ حُبَّكَ قَاتِلِي
وَأَنَّكَ مَهْمَا تَأْمُرِي الْقَلْبَ يَفْعَلُ³⁵⁸

ķavli gibi. Ve Tarafa bin el-'Abd'in Mu'allaka'sında vâkî'

وظَلُمَ ذَوِي الْقُرْبَى أَشَدَّ مَضَاضَةً
عَلَى الْمَرْءِ مِنْ وَقَعِ الْحُسَامِ الْمُهَنْدِ
سَيُبْدِي لَكَ الْأَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا
وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودَ³⁵⁹

[38b] ķavli gibi. Ve Züheyr bin Ebî Sulmā Mu'allaka'sında vâkî'

وَمَنْ هَابَ أَسْبَابَ الْمَنَآيَا يَنْلُهُ
وَلَوْ رَامَ أَسْبَابَ السَّمَاءِ يَسْلُمُ³⁶⁰

ķavli gibi. Ve Lebîd bin Rebî'a'nın Mu'allaka'sında

فَافْتَحْ بِمَا قَسَمَ الْمَلِكُ فَإِنَّمَا
قَسَمَ الْخَلَائِقُ يَبْنِنَا عَلَامُهَا
وَإِذَا الْأَمَانَةُ قُسِمَتْ فِي مَعْشَرٍ
أَوْفَى بِأَعْظَمِ حَظِّنَا قَسَامُهَا³⁶¹

357 "Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır." Enfâl, 8/38.

358 Sevgin katilimdir diye, seni benim hakkımda aldattı. Sen kalbe ne emir verirsen onu yapar.

359 Yakınların zulmü, eziyet olarak kişiye mühenned kılıcının darbesinden daha kötüdür. Günler sana bilmediğin şeyleri gösterecek ve yol azığı vermediğin kimse sana bilmediğin haberleri getirecektir.

360 Kendisine ulaşan ölüm sebeplerinden korkan kimse, bir merdivenle bile olsa göklerin sebeplerine ulaşmayı ister.

ķavli gibi. Ve ‘Antere’nün Mu‘allaķa’sında vāķi‘

فَإِذَا شَرِبْتُ فَإِنِّي مُسْتَهْلِكٌ
مَالِي وَعِزِّي وَافِرٌ لَمْ يَكَلِمِ
وَإِذَا صَحَوْتُ فَمَا أَقْصِرُ عَنْ نَدَى
وَكَمَا عَلِمْتَ شَمَائِلِي وَتَكْرُمِي³⁶²

ķavli gibi. Ve ‘Amr bin Mektüm’ün Mu‘allaķa’sında vāķi‘

لَنَا الدُّنْيَا وَمَنْ أَضْحَى عَلَيْهَا
وَيَنْطُسُ حِينَ يَنْطُسُ قَادِرِينَا
إِذَا مَا الْمَلِكُ سَامَ النَّاسِ خَسْفًا
أَبَيْنَا أَنْ يَقَرَّ الْحَسْفُ فِينَا
إِذَا بَلَغَ الْفِطَامَ الْطِفْلُ مِنَّا
تَخِرُ لَهُ الْجَبَابِرُ سَاجِدِينَا
مَلَأْنَا الْبِرَّ حَتَّى ضَاقَ عَنَّا
وَوَظَهَرَ الْبَحْرُ نَمْلُؤُهُ سَفِينَا³⁶³

ķavli gibi. Ve Hāriş³⁶⁴ bin Hıllize’nün Mu‘allaķa’sında vāķi‘

361 Hükümdarın (el-Melik) taksim ettiğine razı ol! Zira onları en iyi bilen, mahlûkâtı aramızda taksim etti. Nasipleri en iyi taksim eden, emanet kalabalıklara taksim edildiği zaman, en yüce nasibimizi yerine getirdi.

362 İçtiğim zaman, malımı tüketmiş olurum. Namusum ve kişiliğim yeterlidir, zarar görmez. Ayıldığımda ise cömertlikten sakınmam. Özelliklerimi ve asaletimi bilirsın sen!

363 Dünya bizim içindir, kim onda kuşluğa erişti? Ve gücü yetecek şekilde incelediğinde inceledi. Hükümdar insanları rezil ettiği zaman, rezilliğin bizim aramızda karar kılmasını reddettik. Bizim çocuğumuz süttten kesildiği zaman, zorbalar onun önünde secdeye kapanır. Yeryüzünü bize dar gelene kadar doldurduk da denizi gemilerle doldurur olduk.

364 Hāriş: Hārb [metin].

لَا يُقِيمُ الْعَزِيزُ فِي الْبَلَدِ السَّهْلِ
وَلَا يَنْفَعُ الذَّلِيلَ النَّجَاءُ³⁶⁵

ķavli gibi. Ve kezālik ķavl-i şā'irde

حَيَّتْكَ غَادِيَةُ الْهَوَى مِنْ مَرْبَعٍ
رَجَعْتُ عُهُودِي فِيكَ أَمْ لَمْ تَرْجِعْ
مَا أَسْأَرُوا فِي كَأْسِ دَمْعِي فَضْلَةً
عَنْهُمْ فَاجْعَلْهَا نَصِيبَ الْمَرْبَعِ
لَمْ يُبَكِّنِي إِلَّا حَدِيثُ فِرَاقِهِمْ
لَمَّا أَسَرَّ بِهِ إِلَيَّ مُودَّعِي
هُوَ ذَلِكَ الدُّرُّ الَّذِي أَلْقَيْتُمْ
فِي مَسْمَعِي أَلْقَيْتُهُ مِنْ أَدْمُعِي³⁶⁶

vāķi' olduğı gibi. Ve ķavl-i şā'irde

أَنْعَمَ بِوَضْلِكَ لِي فَهَذَا وَقْتُهِ
يَكْفِينِي مِنَ الْهَجْرَانِ مَا قَدْ دُفْتُهِ
أَنْفَقْتُ عُمْرِي فِي هَوَاكَ وَلَيْتَنِي
أُعْطِيَ وَضُولاً بِالَّذِي أَنْفَقْتُهِ
يَا مَنْ شَغَلْتُ بِحُبِّهِ عَنْ غَيْرِهِ
وَسَلَوْتُ كُلَّ النَّاسِ حِينَ عَشَقْتُهِ

365 Yüce kimse basit yurтта ikamet etmez; zelil kimseye kurtuluş fayda vermez.

366 Arzunun çayırdan yaptığı şey sana hayat verdi; senin hakkındaki sözlerim dönse mi, dönmese mi? Gözyaşımın bardağında geriye onlardan bir şey bırakmadılar. Onu baharda konaklayacağın yerin azığı yap. Benden ayrılıp gidecek olan onu bana sır olarak verdiğinde, beni ancak onların ayrılıkları sözü ağlatıyor. O sizin şu kulağıma attığınız inci, işte benim de gözyaşlarımla attığımdır.

[39a] أَنْتَ الَّذِي جَمَعَ الْمَحَاسِنَ وَجْهَهُ

لَكِنَّ عَلَيْهِ تَصَبُّرِي فَرَفَّتْهُ

قَالَ الْوُشَاةُ قَدْ أَدْعَى بِكَ نِسْبَةً

فَسَرَرْتُ لَمَّا قُلْتَ قَدْ صَدَّقْتُهُ

بِاللَّهِ إِنْ سَأَلُوكَ عَنِّي قُلْ لَهُمْ

عَبْدِي وَمِلْكُ يَدَيِّ وَمَا أَعْتَقْتُهُ

أَوْ قِيلَ مُشْتَقٌّ إِلَيْكَ فَقُلْ لَهُمْ

أَذْرِي بَدَأَ وَأَنَا الَّذِي سَوَّيْتُهُ³⁶⁷

vâki‘ olduğu gibi. Ve Şafiyüddîn’ün

فَذِكْرُهُ قَدْ أَتَى فِي هَلْ أَتَى وَسَبَا

وَفَضْلُهُ ظَاهِرٌ فِي نِ وَالْقَلَمِ³⁶⁸

beytinde ve nâzımın

لَهُ انْسِجَامٌ دُمُوعِي فِي مَدَائِحِهِ

بِاللَّهِ شَيْفٌ بِهَا يَا طَيِّبَ النَّعَمِ³⁶⁹

³⁶⁷ Bana ulaşarak bana ikram et! Tam vaktidir. Tattığım hicran yeter artık. Ömrümü sana olan aşkım uğruna harcadım. Keşke, kendisine (ömrümü) harcadığım bana verilse! Ey başkasını bırakarak sevgisi ile meşgul olduğum ve kendisine âşık olduğumda bütün insanları unuttuğum! Sen bütün güzellikleri yüzünde toplayansın, fakat onun üzerinde kendisine ayırdığım tahammül var. Dedikoducular seninle bir alaka iddiasındayım dediler, “Doğru ben de tasdik ederim” demediğin için mutlu oldum. Allah adına! Şayet beni sana sorarlarsa de onlara: Kölemdir, malımdır, henüz azad etmediğim. Ya da seni özliyor denilirse de onlara: Bunu biliyorum, çünkü onu özleme salan benim.

³⁶⁸ “Hel etâ”da onun zikri geldi ve esir aldı, O’nun lütfü zâhirdir “Nûn ve’l-kalem”de.

³⁶⁹ Ona yapılan methiyelerde gözyaşlarımın insicâmı onadır; Allah adına, ey güzel sadâlı ona kulak ver.

beytinde sühûlet-i terkîb ve ‘uzûbet-i elfâzından seyelân eyleyen rîkḳat ve zârî mânend-i âb-ı cârî idüğü zâhirdür.

et-Tafşîl

وإنْ ذَكَرْتُ زَمَانًا ضَاعَ مِنْ عُمْرِي
370 فِي غَيْرِ تَفْصِيلٍ مَدَحٍ صَحْتُ يَا نَدَمِي

Taḳıyyüddîn dimiş ki şād-ı mühmele ile tafşîl fenn-i bedî‘e nisbetle bir nev‘-i rahîşdür ve fenn-i bedî‘de tafşîl oldur ki şâ‘ir müteḳaddim olan bir beytün şaṭrını ya‘nî nısfını gerek şadr-ı beyt olsun gerekse ‘acz olsun ol şaṭr-ı beyti tevṭi‘ede ḥüsn-i taṣrîfden sonra kelâmını tafşîl getüre. Nitekim Şaḳıyyüddîn bedî‘iyyesinde

صَلَّى عَلَيْهِ إِلَهُ الْعَرْشِ مَا طَلَعَتْ
371 شَمْسٌ وَمَا لَأَخَ نَجْمٌ فِي دُجَى الظُّلَمِ

beytinde fâ ḳaşıde-i ḳâfiyyesinde olan

صَلَّى عَلَيْهِ إِلَهُ الْعَرْشِ مَا طَلَعَتْ
372 شَمْسٌ النَّهَارِ وَلَاخَتْ أَنْجُمُ الْعَسَقِ

beytinün şadrında vâḳi‘ olan şaṭrını getürmüşdür. Ve ‘İzzeddîn’ün bedî‘iyyesinde

تَفْصِيلٌ مَدَحَكَ تَجْمِيلٌ لِذِي أَدَبٍ
373 أَوْصَالُهُ كَفَّتِ الْبُلُوى مِنَ الرَّقْمِ

370 Bir zaman anarsam ömrümden gider, övgünün ayrıntısına girmeden, pişmanlığımı haykırdım.

371 Arşın ilâhı, güneş henüz doğmamışken ve yıldız zifiri karanlıkta parlamamışken O’na salat eyledi.

372 Arşın ilâhı henüz gündüzün güneşi doğmamışken ve gecenin yıldızları parlamamışken O’na salat eyledi.

beytinde kıaside-i bâ'îyyesinde olan

[39b] كَسَوْتَنِي حُلُلًا بَيْنَ الْأَنَامِ بِهَا
تَفْصِيلٌ مَدْحُكَ تَجْمِيلٌ لِّذِي أَدَبٍ³⁷⁴

beytinün 'aczinde vâkı' olan şaîrını getürmüşdür. Ve nâzım Taîyyüddin

وَإِنْ ذَكَرْتُ زَمَانًا ضَاعَ مِنْ عُمْرِي
فِي غَيْرِ تَفْصِيلٍ مَدْحٍ صَحْتُ يَا نَدَمِي³⁷⁵

beytinde kıaside-i fâ'îyyesinde olan

وَإِنْ ذَكَرْتُ زَمَانًا ضَاعَ مِنْ عُمْرِي
وَلَمْ أَهَاجِرْ إِلَيْهِ قَلْتُ وَآسَفًا³⁷⁶

beytinün şadrında vâkı' olan şaîrını getürmüşdür.

en-Nevâdir

نَوَادِرُ الْمَدْحِ فِي أَوْصَافِهِ نَشَقَّتْ
مِنْهَا الصَّبَا فَاتَّئْنَا وَهِيَ فِي شَمَمٍ³⁷⁷

Bu nev'-i nevâdire ba'zıları iğrâb ve tırfe tesmiye eylemişler. Pes bedî'de nevâdir oldur ki şâ'ir bir ma'nâ getüre ki kıillet-i isti'mâlınden ötüri istiğrâb olına mişli istimâ' olunmadığından ötüri degül. Bu ise

373 Sana yapılan övgülerin ayrıntısı, edepli kişiyi güzel gösterir. Bunu yapmak sayısız beladan korur.

374 Bana insanlar arasında elbiseler giydirdin. Onlarda senin edepli kişiyi güzel gösteren övgünün ayrıntısı var.

375 Bir zaman anarsam ömrümden gider, övgünün ayrıntısına girmeden, pişmanlığımı haykırdım.

376 Bir zaman anarsam ömrümden gider, ben ona göçmedim. "Ne kötü!" dedim.

377 O'na vasıfları hakkındaki ender övgüleri ulaştıran Saba rüzgârı, ondan güzel kokular aldığı için büyüklendi.

Ḳudāme'nün ihtiyāridur. Lâkin 'ulemā-yı bedi'ün ekşeri ta'rîfde bununı ğayrını ihtiyār eylemişler. Zîrā ma'nā ğarîb olmaz meger misli istimā' olunmaya.

Ve Zekiyyüddîn nevâdir ta'rîfinde Ḳudāme'nün ihtiyārından akreb ve andan eblağ ve nüfûsda evfâ ta'rîf eylemiş ve dimiş ki şâ'ir bâbında ğarîb olmayan bir ma'nâ-yı meşhûrî kaçd idüp ve andan ğayrıya vâkı' olmayan bir ziyâde ile ol ma'nâda igrâb ider ki ol ziyâde sebebiyle ol ma'nâ-yı meşhûr ğarîb ola ve ancak şâ'ir ol ma'nâ ile [40a] münferid ola her nuṭṭ iden degül. Pes nâzımuñ

نَوَادِرُ الْمَدْحِ فِي أَوْصَافِهِ نَشَقْتُ
مِنْهَا الصَّبَا فَاتَّئْنَا وَهِيَ فِي شَمِّمِ³⁷⁸

beytinde nevâdir Zekiyyüddîn'ün ta'rîfi üzeredür. Zîrā mazmûn-ı beyt evşâf-ı Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellem*de nevâdir-i medhden bād-ı şabâ râyiḥa-i ṭayyibe şemm itdikden şoñra baña şememde olduğı hâlde ya'nî irtifâ'-ı enfle baña geldi demek olur ki riḥ-ı şabâ işâl-i resâ'il mübâlağasında isti'mâli keşirdür ve maḥbûb cânibinden esdikçe râyiḥa-i ṭayyibesin şemm itmek ğarîb degüldür. Lâkin nâzımuñ tağrîb eylediği nâdire-i zâ'ide oldur ki nesîm-i şabâ nevâdir-i medhîni Cenâb-ı Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve selleme* işâl ve râyiḥa-i ṭayyibesin işmâm ile burnı büyüdüğü hâlde baña geldi didigidür. Zîrā nesîm-i şabâya şemem ta'bîri nâdirdür ki Zekiyyüddîn'ün şâ'ir bâbında ğarîb olmayup ma'rûf ve mebzûl olan bir ma'nâyı kaçd itdikden şoñra andan ğayrıya vâkı' olmayan bir ziyâde ile ol ma'nâ-yı ma'rûf ğarîb ola didiği budur.

378 O'na vasıfları hakkındaki ender övgüleri ulaştıran sabâ rüzgârı, ondan güzel kokular aldığı için büyüklendi.

el-Mübâlağa

بَالِغٌ وَقُلْ كَمْ جَلًّا بِالنُّورِ لَيْلٌ وَغَى
 379 وَالشُّهُبُ قَدْ رَمَدَتْ مِنْ عَثِيرِ الدَّهْمِ

Bedî'de mübâlağa bir nev'dür ki cumhûr 'inde maḥāsinden ma'düddur. [40b] Ol eelden ³⁸⁰ أحسن الشعر أكذبه ve Nābiğa ³⁸¹ أشعر الناس من استجيد كذبه وضحك من رديئه dimiş. Ve Ḥassān bin Şābit *radıyallāhu 'anhunuñ*

لَنَا الْجَفَنَاتُ الْعُرُ يَلْمَعْنَ فِي الضُّحَى
 382 وَأَسْيَافُنَا يَقْطُرُونَ مِنْ نَجْدَةٍ دَمًا

ķavlinde Nābiğa üç mevzi'de redd eylemiş. Biri لَنَا الْجَفَنَاتُ ķavlidür ki ķalile delâlet ider. Ya'nî sāḥasında üç dört cefne olduğı vaķtde mübâlağa ve faḥr olmaz. Ve ikinci mevzi'i يَلْمَعْنَ ķavlidür ki lem'a beyâz-ı ķalil ma'nāsınadur. Ve üçünci mevzi'i يَقْطُرُونَ ķavlidür ki ķatre ķalilde isti'mâl olunur pes farṭ-ı necdet ve mübâlağa üzerine delâlet eylemez dimiş. Ve mübâlağa cānibini terşih 'Umde'de İbn Reşik'ün mezhebidür. Ve ba'zıları mübâlağayı muḥassināt-ı kelâmdan 'add itmeyüp Ḥassān bin Şābit *radıyallāhu 'anh* mezhebi üzere yürümüş. Ke-ķavlihi *radıyallāhu 'anh*

وَأِنَّمَا الشَّعْرُ عَقْلُ الْمَرْءِ يَغْرِضُهُ
 عَلَى الْمَحَاسِنِ إِنْ كَيْسًا وَإِنْ حُمْقًا

وَأَنْ أَشَعَرَ بَيْتٍ أَنْتَ قَائِلُهُ
 383 بَيِّتٌ يُقَالُ إِذَا أَثْثَدَتْهُ صَدَقًا

379 Mübâlağa et ve de ki: Gece, savaşıñ ışığıyla ne kadar da parlak. Yıldızların gözleri, atların ayaklarının tozuyla iltihaplandı.

380 Şiirin en güzeli, en yalan olanıdır.

381 En iyi şâir, yalanı yüceltilen ve kötüsüne de gülünendir.

382 Kılıçlarımız Necde'den kan damlatırken, kuşluk vakti parıldayan kâseler bizim içindir.

Ve bu mezhebün ehli 'indinde mübālağa sâmi'e tehvilden gayrı iş'ar eylemez. Ve nâzımuñ mübālağaya kaçması ihtirâ'-ı me'ânî-i mübtekireden 'acz ve kaçır-ı himmetinden ötürüdür. Zîrâ mübālağa şınâ'at-ı şî'rde şâ'ir irâd-ı me'ânî-i 'Arabiyyeden yorulduğu vaktde güyâ istirâhati gibidür ki esmâ'ı muhâl ve tehvîl ile işgâl eyler.

Ve gâhîce mübālağa me'ânîyi hadd-i imkândan hadd-i imtinâ'a irişdürür. Pes hadd-i imkândan hadd-i istiḥâleye ihrâc eyleyen mübālağa 'uyûbdandır.

Ve Taḳıyyüddîn dir ki mübālağa envâ'-ı [41a] bedî'ün maḥâsinindendir. Eger olmasa Ḳur'ân-ı 'Aẓîm'de ve Sünnet-i Nebiyye'de vârid olmaz idi. Ve eger muḥassinât-ı kelâmdan 'add itmeyenleri teslim eyleseñ isti'âre belâğati bâtıl olurdu ve rütbe-i teşbih sâķıṭ olurdu. Ve bu nev'e mübālağa tesmiyesi Ḳudâme'nüñdür. Ve ba'zıları bu nev'e tebliğ dimişler.

Ve İbnü'l-Mu'tezz şıfatda ifrâṭ diyü tesmiye eylemiş ki bu tesmiye müsemməya muṭâbıķdır. Lâkin nâsuñ ekşeri Ḳudâme'nüñ tesmiyesi ḥafif olduğundan aña rağbet itmişlerdür.

Ve bu mübālağayı ba'zıları iğrâķ ve gulüvve ḳarışdurmuşlardır beynlerini 'adem-i farklarından ötüri. Pes işṭılâḥda mübālağa mümkün-i ḳarîb ile bir şey'ün vaşfında ifrâṭdan 'ibâretdür ki vuķû'ı 'âdet ola. Ve iğrâķ mümkün-i ba'id ile bir şey'ün vaşfında ifrâṭdan 'ibâretdür ki vuķû'ı 'âdet ola. Ve gulüvv bir şey'i vuķû'ı muhâl olan şey' ile vaşfda ifrâṭdan 'ibâretdür. Pes imdi mübālağa oldur ki mütekellim aḥvâlden bir ḥâl zıkr ider ki eger ol ḥâl üzere vaşf eylese kifâyet ideydi. Pes anda tevaḳḳuf itmeyüp zıkr eylediği ma'nâ üzerine bir şey' daḥi ziyâde ider ki ḳaşd eylediği ma'nâdan eblağ ola. Nitekim 'Amîr bin Kerîm et-Tağlebî ḳavlinde vâķi' olmuşdur:

383 Şiir ancak ḳişinin güzelliğe dâir sunmuş olduğü aklıdır; ha zekice ha ahmakçal
En ince anlamlı beyti söyleyen sensin. Beyit ki, sen inşâd ettiğinde doğrudur denilir.

وَنُكْرِمُ جَارَنَا مَا دَامَ فِينَا
وَنُتْبِعُهُ الْكَرَامَةَ حَيْثُ مَا لَا³⁸⁴

Ve dinilmiş ki bu beyt ahsen-i mübâlağadandır. Zîrâ şâ'ir bir şey'ün vaşfinda mümkün olanuñ akşāsına irişmiş. Ve İbn Reşîk 'Umde'de dimiş ki mübâlağa bir şey'ün vaşfinda mümkün olan şey'ün akşāsına şâ'irin bülüğundan 'ibâretdür. Ve dinilmiş ki Kûr'ân-'Azîm'de³⁸⁵ ﴿سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسْرَ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ﴾³⁸⁵ kavlı-i şerifinde mübâlağa-i mu'ceze vardır ki [41b] her biri kavllerini isrâr u ichâr ve ihfâ vü izhârda ne kadar mübâlağa iderler ise dahî nâzır 'ale'z-zamâ'ir ve 'âlim bi's-serâ'ir olan 'Allâmu'l-Guyûb ve Settâru'l-'Uyûb'uñ 'ilm-i ezelisine nisbet ile şeb-i sırda istitâr ve rûz-ı 'alende âşikâr olmaları mütesâvidür. Ya'nî anların ihfâ vü isrârlarında olan mübâlağalarından eblağdur demek olur. Ve Sünnet-i Nebeviyye'de vâkı' olan mübâlağa hadîs-i kudsîde³⁸⁶ كُلُّ عَمَلٍ ابْنِ آدَمَ لَهُ el-hadîs. Pes Cenâb-ı Hâk şavmı nefsin e izâfe idüp sâ'ir a'mâlî itmemesi şavmuñ ta'zîm ve şerefinde mübâlağa kaçdından ötüridür. Zîrâ ma'lûmdur ki a'mâlûñ küllîsi iki i'tibâr ile Hâk içün ve 'abd içün olur. 'Abd içün olması anuñ üzerine muşâb olduğıçündür ve Hâk içün olması hâlişen li-vechillâhî'l-kerîm 'amel olınduğıçündür. Ve şıyâmuñ istişnâsı ve izâfet-i Hâk ve mücâzât-ı Feyyâz-ı Muṭlak ile taḥşîşî şavmuñ ve mücâzâtınuñ ta'zîm ve şerefinde mübâlağa kaçdından ötüridür. Ve nâzımuñ

بَالِغٌ وَقُلْ كَمْ جَلًا بِالنُّورِ لَيْلٌ وَغَيٌّ
وَالشُّهُبُ قَدْ رَمَدَتْ مِنْ عَثِيرِ الدُّهْمِ³⁸⁷

384 İkrâm ederiz komşumuza aramızda olduğı sürece; mâl olduğı sürece buna asâleti de eklerim.

385 "(O'na göre) içinizden sözü gizleyen ile açığa vuran, geceleyn gizlenenle gündüz ortaya çıkan eşittir." Ra'd, 13/10.

386 İnsanoğlunun her ameli kendisi içindir, ancak oruç benim içindir. Onun karşılığını da ben vereceğim (Buhârî, Savm, 2).

387 Mübâlağa et ve de ki: Gece, savaşın ışığıyla ne kadar da parlak. Yıldızların gözleri, atların ayaklarının tozuyla iltihaplandı.

beytinde mübâlağa iki yirde vâkı‘ olmuş ki biri بِالْثَّوْرِ لَيْلٍ وَغَى ve biri الدُّهْمِ وَالشُّهْبُ فَذَرِمَتْ مِنْ عَثِيرِ الدُّهْمِ kavlindeydir. Ya’nî nice ğazve-i Resûlullâh *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem*de şeb-i ħarbün şa‘şa‘-i süyûf-ı ğuzât-ı muvaḥḥidîn ve nûr-ı vech-i maḥbûb-ı Rabbi’l-‘Âlemîn ile mücellâ ve mekşûf olması ve şühbün ğubâr-ı dühm ile remed-i ‘aynı mübâlağa kaşdından ötürüdür.

el-İğrāk

[42a] لو شاء إغراق مَنْ نَاوَاهُ مَدَّ لَهُ

في الْبَرِّ بَحْرًا بِمَوْجٍ فِيهِ مُلْتَطِمٌ³⁸⁸

Mübâlağa ve iğrāk ve ğulüvv farkları mübâlağa ta’rîfinde tafşîl olunmuşdı. Ya’nî iğrāk bir şey’ün vaşında vuķû‘ı ‘âdet olan mümkün-i ba’id ile ifrâtdan ‘ibâretdür. Ve bu iğrāk ve ğulüvv maḥāsinden ‘add olunmaz meger kabûle qarîb olan şey’e muķterin ola. Ve Kitâbullâh’da ve kelâm-ı fuşahâda iğrāk ve ğulüvden bir şey’ vâkı‘ olmaz meger istiḥâle bâbından iḥrâc ider bir şey’e maķrûn olmağa bâb-ı imkân idḥâl eyleye كَادَ ve لَوْ ve mecrâlarında cârî olan şey’ gibi. Ke-ķavlihi te‘âlâ³⁸⁹ ﴿يَكَادُ سَنَا بَرْقُهُ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ﴾ Pes berķûn ḥaţf-ı ebşârî ‘aķlda muḥâl degüldür lâkin vuķû‘ı ‘âdet olmayup derece-i imtinâ’da olmağın cümle يَكَادُ’ya takrîbinden nâşî ḥaķîķat semtine şarf itmekle cümle derece-i imtinâ’dan ḥadd-i imkāna munķalib oldu. Ve لَوْ kelimesine maķrûn olan iğrāk ķavl-i şâ’irde

لَوْ كَانَ يَقْعُدُ فَوْقَ الشَّمْسِ مِنْ كَرَمٍ
قَوْمٌ بِأَوْلِيهِمْ أَوْ مَجْدُهُمْ فَعَدُوا³⁹⁰

388 Şayet kendisine düşmanlık eden kimseyi boğmak isterse karadayken birbiririne çarpan dalgalara sahip olan deniz gibi ona (elini) uzatır.

389 “Bu bulutların şimşeginin parıltısı neredeyse gözleri alacak.” Nûr, 24/43.

390 Kereminden güneş üzerinde otursa, onların ilki ve övüncü olarak kavim de oturur.

vâki‘ olduğu gibidür. Ve edât-ı takrîbsüz vâki‘ olan igrâk Şeyh Şerefuddîn İbnü'l-Fâriz *kuddise sırruhû* kavlinde

كَأَنِّي هَلَالُ الشَّكِّ لَوْلَا تَأْوِيهِ
خَفِيفٌ فَلَمْ تَهْدِ الْعُيُونُ بِرُؤْيِيهِ³⁹¹

vâki‘ olduğu gibidür ki muḳârebeden ba‘îd degüldür. Ve ‘aḳlen لو ile mümkün ve ‘âdeten mümteni‘ olan igrâk nev‘ine şâ‘irin

وَلَوْ أَنَّ مَا بِي مِنْ جَوَى وَصَبَابَةٍ
عَلَى جَمَلٍ لَمْ يَبْقَ فِي النَّارِ كَافِرٌ³⁹²

ḳavlini istiṣhâd eylemişler. Ya‘nî eger şiddet-i vecd-i ‘aşḳ ve ḫarâret-i şevḳden bende ḫâşıl olan neḫâfet cemelde vâki‘ olaydı semm-i ḫıyâtdan [42b] vulûc iderdi ve nârda bir kâfir bâḳî ḳalmaz idi. Kemâ ḳâle te‘âlâ³⁹³ ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾ ve bu ‘aḳlen müstaḫîl degüldür. Zîrâ ḳudret aña ḳabildür lâkin ‘âdeten mümteni‘dür ki bu igrâḳuñ gayetidir. Ve nâzımuñ

لَوْ شَاءَ إِغْرَاقَ مَنْ نَاوَاهُ مَدَّ لَهُ
فِي الْبَرِّ بَحْرًا بِمَوْجٍ فِيهِ مُلْتَطِمٌ³⁹⁴

beytinde igrâḳ bahrin berde medd-i mevc itmesinde olsa gerek. Ya‘nî Resûlullâh *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem* ḫâzretleri aña mu‘âdât ideni igrâḳ itmek ya‘nî şuya ḡarḳ itdürmek murâd eylese bahır ol mu‘âdât ideni ḡarḳ için yiryüzinde mevc-i mültaṭım medd iderdi. Lâkin bu beytde ḫaḳîr igrâḳ bulamadım. Zîrâ vuḳû‘ı ‘âdet olan mümkün-i ba‘îd ile vaşfda ifrâṭ anlanmaz ki mu‘cizât-ı bâhirelerine nisbetle bu vaşf anlara

391 Hafif iniltim de olmasa, sanki şüpheli bir hilâlim; zira gözler beni görmeyi hediye etmemiştir.

392 Heyecanım ve aşkım deveye yüklenseydi ateşte kâfir kalmazdı.

393 “Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!” A‘râf, 7/40.

394 Şayet kendisine düşmanlık eden kimseyi boğmak isterse karadayken birbirlerine çarpan dalgalara sahip olan deniz gibi ona (elini) uzatır.

ıgrāk olmadığından ğayrı mübālaĝa dağı degüldür. Zırā semā-yı evvelde inşıkāk-ı kamer ve semā-yı rābı'de redd-i şems baħrin berde medd-i mevcinden hezār bār a'lā vü a'zamdur. Huşûşā tûfân-ı Nûh'a nisbetle baħrin berde medd-i mevci külden cüz' gibidür. Anların mu'cizâtlarına nisbetle nice ıgrāk taşavvur olunur lâkin havârık-ı 'âdâtđan olduğı cihet ile ıgrāk kabîlinden olsa olur.

el-Ġulüvv

بَلَا غُلُوبٍ إِلَى سَبْعِ الطَّبَاقِ سَرَى
وَعَادَ وَاللَّيْلُ لَمْ يَجْنُلْ بِضُبْحِهِمْ³⁹⁵

[43a] Mübālaĝa ve ıgrāk ve ğulüvvün ta'rîfleri mübālaĝa bahşinde geçmişdür ki ıgrāk mübālaĝanın fevķinde ve ğulüvv ıgrākun fevķindedür. Ve'l-hāşıl iştilāh-ı bedî'de ğulüvv 'aqlen ve 'âdeten vukû'ı muhāl olan bir şey'ün vaşfında ifrâđđan ibâretdür. Bu ğulüvv dağı iki kısmdur. Bir kısmı maķbûl ve bir kısmı ğayr-ı maķbûldür. Pes maķbûl olanı oldur ki nâzım edât-ı takrîbi aña qarîb eyleye meger ğulüvv medh-i Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellem*de ola. Zırā anda ğulüvv olmaz. Pes ğulüvvi nazm iden nâzıma vâcib oldur ki şol kavâlib-i taħayyülât-ı ĥasenede sebk eyleye ki vehle-i üläda 'aql kabûlini dileyse. Ke-kavlihi te'âlâ³⁹⁶ ﴿يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ﴾ Zırā mess-i nâr itmeden zeytün izâ'esi 'aqlen muhâldür lâkin يَكَادُ qarînesiyle maķbûl oldu. Ve Ebu'l-'Ulâ'nun

تَكَادُ سَيُوفُهُ مِنْ غَيْرِ رَامٍ
تُمْكِنُ فِي قُلُوبِهِمُ التَّبَالَا

395 Mübalaĝa olmaksızın, yedi tabakayı aştı ve gece sabahlarından korkmadan döndü.

396 "Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır." Nûr, 24/35).

تَكَادُ سَيُوفُهُ مِ مِنْ غَيْرِ سَلٍّ
تَجِدُ إِلَى رِقَابِهِمْ اِنْسِلَالًا³⁹⁷

ķavli bu ğulüvv ķabilindendür. Ve vaşf-ı sür'at-i feresde şâ'irin

وَيَكَادُ يَخْرُجُ سُرْعَةً مِنْ ظِلِّهِ
لَوْ كَانَ يَرْغَبُ فِي فِرَاقِ رَفِيقٍ³⁹⁸

ķavli daħi bu ğulüvv ķabilindendür. Ve Kâdî Errecânî'nün

يُحَيِّلُ لِي أَنْ سَمَرَ الشُّهْبِ فِي الدُّجَى
وَسَدَّتْ بِأَهْدَابِي إِلَيْهِنْ أَجْفَانِي³⁹⁹

ķavlinde كَادَ يُحَيِّلُ لِي mecrâsında cārîdür. Zîrâ emri vehm ve ĥayâl ķabilinden ķıldı ĥaķîķaten degül. Ve اهدابله شد أجفان ve تسمير الشهب ve اهدابي ĥayâl menzilesinde ķıldığı bir taĥayyül-i ĥasendür ki ol muĥâlî maĥall-i imkāna taķrîb ider. Ve ğayr-ı maķbûl olan ğulüvv dinilmiş ki Ebû Nüvâs'un

[43b] فَلَمَّا شَرَبْنَاهَا وَدَبَّ دَيْبُهَا
إِلَى مَوْضِعِ الْأَشْرَارِ قُلْتُ لَهَا قِفِي

مَخَافَةُ أَنْ يَشْطُو عَلَيَّ شُعَاعُهَا
فَيَطْلُعَ نَدْمَانِي عَلَى سِرِّي الْخَفِيِّ⁴⁰⁰

397 Neredeyse herhangi bir atıcı olmaksızın onun kılıçları, onların asil kalplerinde yer edinecekti. Neredeyse çıkarmaksızın onun kılıçları, onların boyunlarına girebilecekti.

398 Şayet dosttan ayrılmayı arzu etseydi neredeyse gölgesinden hızla çıkacaktı.

399 Bana öyle geliyor ki karanlığa aklıĝı çivileyen ve kirpiklerimi onlar için engelleyen göz kapaklarımdır.

400 Onu içtiĝimizde ve etkisi sırların makamına doğru harekete geçince, parıltılarının üzerime atılması korkusuyla ona "Dur!" dedim. Zira, gizli sırrım üzerine pişmanlıĝım doğar.

ķavlinde vāķi' olduğı gibidir. Zīrā ĥamrın řu'ā'ı řāribūn üzerine çıķmaęla cismine talķif ve řeffāf eylemek ĥayşiyetiyle bāţında olan sırrı nedīmlerine zāhir olmağla sırr-ı ĥafıyyesine muţţali' olmaları mümkün degül 'aķlen ve 'ādeten muĥāldür. Lākin řu'ā-ı ĥamr keyfiyyet-i ĥamrdan müste'ār olup řaĥş-ı muşā'şā' taşavvurıyla üzerine ĥamle taĥayyüli ile isti'āre-i mekniyye vü taĥyiliyye ķabīlinden olur. Zīrā keyfiyyet-i ĥamr başına şıçraduķda derūnında olan sırr-ı ĥafisini nedīmlerine ifşā ideceği maĥall-i imtirā degüldür. Ve 'Adudu'd-devle'nün

لَيْسَ شُرْبُ الْكَأْسِ إِلَّا فِي الْمَطَرِ
وَعَنَاءٌ مِنْ جَوَارٍ فِي السَّحَرِ

غَايِنَاتٌ سَالِبَاتٌ لِلنُّهْيِ
نَاغِمَاتٌ مِنْ تَضَاعِيفِ الْوَتْرِ

مُبِيرَاتُ الْكَأْسِ مِنْ مَطْلَعِهَا
سَاقِيَاتُ الرِّاحِ مَنْ فَاقَ الْبَشَرَ

عَضْدُ الدَّوْلَةِ وَابْنُ رُكْنِهَا
401 مَلِكُ الْأُمَلَاكِ غَلَّابُ الْقَدْرِ

ķavlinde aķbeĥ-i ĥulüvv zāhirdür. Zīrā kendüye fāyıķu'l-beşer ve ĥallābu'l-ķader ıtlāķı aķbeĥ-i ķabāyiĥdendür. Rivāyet olınmış ki bu ķavli didükden şoñra iflāĥ olmayup dā'imā Cenāb-ı Bārī'nün⁴⁰² «مَا أَعْنَى عَنِّي مَالِيَهُ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَتُهُ» ķavl-i şerifiyle nuţķ idermiş. Ve nāzımuñ

401 Kāseden içmek sadece yağmurda ve şarkı söylemek seher vakti civarında. Akıl için ağıt yakan güzel kadınlar, telin katlanmasından doğan nağmeler. Kāsenin ortaya çıkardıkları onun doğmasındandır; Şarap sunanlar, insanlara üstün gelenlerdir. Adududdevle ve onun oğlu, bütün mülklerin sahibi ve kadere galip gelendir.

402 "Malım bana hiçbir yarar sağlamadı. Saltanatım da yok olup gitti." Hâķka, 69/28-29.

بَلَا غُلُوٍّ إِلَى سَبْعِ الطَّبَاقِ سَرَى
 وَعَادَ وَاللَّيْلُ لَمْ يَجْفُلْ بِضُبْحِهِمْ⁴⁰³

beytinde seb'-i tıbâka 'urücü egerçi Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellem* hazretlerine nisbetle gülüvv degül vâkı'-i hâldür. Lâkin anlardan gayrıya nisbetle muhâldür. Ol ecluden غلو بلا didi yoğsa bu beytde anların hakkında gülüvv ve iğrâk olmadığından gayrı mübâlağa dahi yokdur.

[44a] İtilâfu'l-Ma'nâ bi'l-Ma'nâ

سَهْلٌ شَدِيدٌ لَهُ بِالْمَغْنَيْنِ عَدَا
 تَأَلَّفَ فِي الْعَطَا وَالِدَيْنِ لِلْعِظَمِ⁴⁰⁴

İştılâh-ı bedî'de itilâfu'l-ma'nâ ma'a'l-ma'nâ ya'nî bir ma'nânun bir ma'nâ ile itilâfı iki nev'dür. Nev'-i evvel oldur ki kelâm bir ma'nâyı müstemil ola ki ol ma'nâ ile iki emr ola. Ve emrinün biri mülâyim ve biri gayr-ı mülâyim olup mülâyim olan emri ma'nâya maḫrûn ola. Nitekim bu nev'ün üzerine Ebu't-Ṭayyib'ün

فَالْعُزْبُ مِنْهُ مَعَ الْكُدْرِي طَائِرَةٌ
 وَالرَّوْمُ طَائِرَةٌ مِنْهُ مَعَ الْحَجَلِ⁴⁰⁵

ḳavliyle istişhâd eylediler ve didiler ki ma'nâ-yı evvelde münâsibi ḳudrî Arab ile olmaḳdur. Zîrâ arzdan sehilde nüzûliyle ve 'amâretden tefrîkle ve mefâvizde ünsiyle 'Araba mülâyimdür. Zîrâ kudriyy 'amârete ḳarîb olmaz meger şahrâda şu bulunmayup ḫarâreti ziyâde olduğu vaḳtde 'amârete ḳarîb ola. Ve ḫacelün ya'nî kekligin münâsebeti Rûm iledür. Zîrâ cibâlde sâkin olur. Ve ikinci nev'i oldur ki kelâm bir ma'nâyı müstemil ola ve aña münâsib iki emr-i mülâyimi

403 Mübalağa olmaksızın, yedi tabakayı aştı ve gece sabahlarından korkmadan döndü.

404 Kolaylık ve şiddet onda aynı anda vardır: İhsânı ve yücelik için dini.

405 Arap onun sebebiyle ince bulutla uçar, Rûm ise onun sebebiyle keklikle uçar.

müştemil ola ve şol mülâyime maḳrûn ola ki anuñ iḳtirânıyla meziyyet ḥaşıl ola. Ve bu nev'ün üzerine daḥi Ebu't-Ṭayyib'ün

وَقَفْتُ وَمَا فِي الْمَوْتِ شَكٌّ لِّوَأَقِفِ
كَأَنَّكَ فِي جَفْنِ الرَّدَا وَهُوَ نَائِمٌ

تَمُرُّ بِكَ الْأَبْطَالُ كُلَّمَا هَزِيمَةً
وَوَجْهُكَ وَضَاحٌ وَتَعْرُكَ بِاسْمِ 406

ḳavliyle istişhâd eylemişler ve dimişler ki mıṣrâ'-ı şânîlerin her biri mıṣrâ'-ı evvellerin her birine mülâyimdür. Ya'nî beyt-i şânînün mıṣrâ'-ı şânîsi beyt-i evvelün mıṣrâ'-ı evveline ve beyt-i evvelün [44b] mıṣrâ'-ı şânîsi beyt-i şânînün mıṣrâ'-ı evveline mülâyim ü münāsibdür. Lâkin bu tertîbi ihtiyârî iki emrden ötüridür. Emrinün biri oldur ki كَأَنَّكَ فِي جَفْنِ الرَّدَا وَهُوَ نَائِمٌ ḳavli ya'nî helâkûn gözinde şol uyur gibisün didigi memdûḥuñ 'adem-i ḥavfına ve maḳâm-ı helâkde selâmetine temsildür. Ol ecden aña vukûf ve beḳâyı bir mevzi'de taḳrîr eyledi ki şâhibine ol mevzi'de helâk irişür. Pes hezîmet ḥâlinde mecrûḥ olan ebṭâlün mürûr eyledikleri ḥâlde sebâtından ensebdür. Ya'nî كَأَنَّكَ mıṣrâ'-ı mıṣrâ'ına تمر بك mıṣrâ'ından ensebdür. وَضَاحٌ mıṣrâ'ı egerçi وَقَفْتُ mıṣrâ'ına daḥi mülâyimdür lâkin تمر بك mıṣrâ'ına andan ensebdür. İşte bu meziyyetden ötüri tertîb-i mezkûrî ihtiyâr eylemiş ve dimiş ki bu ikinci nev' nev'-i evvelden ebda' ve ḳulûbda evḳa' ve mevâḳi'-i zevḳe aḳrebdür. Ve nâzımuñ

سَهْلٌ شَدِيدٌ لَهُ بِالْمَغْنَيْنِ عَدَا
تَأَلَّفَ فِي الْعَطَا وَالِدِينَ لِلْعِظَمِ 407

nev'-i şânî silkinde manzûm olmuş ki kelâm bir ma'nâyı müştemil ola ve aña münāsib iki emr-i mülâyimi müştemil ola.

406 Duranın ölüm konusunda bir şüphesi olmadığı hâlde, durdum. Sanki sen, uyuklarken yok edenin göz kapağındasın. Kahramanlar hezimetten yaralı bir şekilde sana uğrar; yüzün apaçık ve ağzın mütebessim olarak.

407 Kolaylık ve şiddet onda aynı anda vardır: İhsânı ve yücelik için dini.

Ve ol iki mülâyimden şol münāsib olan mülâyime maḳrûn ola ki aña iḳtirânı sebebiyle fazîlet zâhir ola. Pes Resûlullâh *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem* ḥazretlerinin sühûleti ‘aṭâya maḳrûn ve şiddeti ‘azamet içün dîne maḳrûn olması münāsib ü mülâ’im olmağın leff ü neşr-i müretteb üzere sehl-i ‘aṭâ ile ve şiddet-i dîn ile îtilâf eylemiş ki ‘aṭâda sühûlet ve dinde kemâl-i şiddet medḥdür.

[45a] Nefyü’ş-Şey’ bi-İcâbihi

لَا يُتَّقِي الْخَيْرُ مِنْ إِجَابِهِ أَبَدًا
وَلَا يَبْشُرُ الْعَطَا بِالْمَنْ وَالسَّامِ⁴⁰⁸

İştîlâh-ı bedî‘de nefyü’ş-şey’ bi-icâbihi oldur ki mütekellim zâhir-i kelâmında bir şey’ işbât eyleye ve ol şey’ün sebebinden olan şey’i mecâzen nefy eyleye ki bâtın-ı kelâmında menfî olan şey’ ḥaḳîkatde işbât eylediği şey’ ola. Ke-ḳavlihi te‘âlâ⁴⁰⁹ ﴿مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ﴾ Zîrâ kelâmuñ zâhiri şeffî‘den ve ḥamîmden ṭâ‘ati nefydür ve kelâmın bâtını ḳaṭ‘an şeffî‘i ve ḥamîmi nefydür. Ve ke-ḳavlihi te‘âlâ⁴¹⁰ ﴿لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾ Zîrâ kelâmuñ zâhiri mes‘elede ilḥâfı nefydür ve kelâmuñ bâtını ḳaṭ‘an mes‘eleyi nefydür ki icmâ‘-ı müfessirîn anuñ üzerinedür. Bu ta‘rîf İbn Reşîḳ’ün ta‘rîfidür. Zîrâ bir şey’i icâbıyla nefy ma’nâsına te‘emmül eyleseñ bâtınını nefy ve zâhirini icâb bulursun. Ve Züheyr’in

بَارِضٌ خَلَاءٍ لَا يُسَدُّ وَصِيدُهَا
عَلَيَّ وَمَعْرُوفِي بِهَا غَيْرُ مُنْكَرٍ⁴¹¹

408 İyilik, karşılık verilmekten asla men edilmez. İhsâna, başa kakma ve bıkma ile hâle getirilmez.

409 “Zalimlerin ne dostu ne de sözü dinlenecek şefaâtçisi olur.” Mü’min, 40/18.

410 “İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler.” Bakara, 2/273.

411 Boş bir arazide bana eşik kapatılmaz. Bu nezdimde bilinen bir şey, inkâr olunmaz.

ķavliyle istiřhād eylemişler. Zîrâ arz-ı ĥalâya kelâmuñ zâhirinde veşid işbât eylemiş ve bâtınında murâdı oldur ki anuñ veşidi yokđdur ki sedd olına dimekdür. Ve istişhâda Mütenebbî'nüñ

أفدي ظبَاءَ فَلَاةٍ مَا عَرَفْنَ بِهَا
مَضْعُ الْكَلَامِ وَلَا صِنْعَ الْحَوَاجِبِ

وَلَا بَرَزْنَ مِنَ الْحَمَامِ مَائِلَةً
أَوْ رَاكِبُهُنَّ صَقِيلَاتُ الْعَرَاقِبِ⁴¹²

ķavli atıyeb görülmüş ve elťaf görülmüş ki zâhir-i kelâmı řaĥrâ-nişîn olan 'Arab ĥâtûnlarınıñ ĥammâmdan 'adem-i bürüzlarıdır ve bâtın-ı kelâmda murâdı muťlakâ ĥammâmuñ 'ademidür. Zîrâ anlar 'Arabiyyâtdur [45b] řaĥrâ ahûları gibi. Ol eclden Zü'r-Rümme anların ĥaĥķında

بِاللهِ يَا ظَبِيَّاتُ قُلْنَ لَنَا
لَيْلَايَ مِنْكُنَّ أَمْ لَيْلَى مِنَ الْبَشَرِ⁴¹³

dimişdür. Ve'l-ĥâşıl Mütenebbî anların ĥüsninüñ ķaşđ itmiş ki anların ĥüsnî taşannu'a ĥammâma duĥûl sebebiyle taťriyyeye muĥtâc degüldür dimek murâd ider. Ve nâzımuñ

لَا يَنْتَفِي الْخَيْرُ مِنْ إِجَابِهِ أَبَدًا
وَلَا يَشِينُ الْعَطَا بِالْمَنْ وَالسَّامِ⁴¹⁴

412 Onların bilmedikleri boş bir arazinin ceylanlarını överim: Onlar sözü eğip bükmez, ķaşları boyamazlar. Banyodan kalķalarını sallayarak veya inci kemiğini parlatmış olarak çıkmazlar.

413 Allah adına ey dişi geyikler, siz bize Leylâ'mın sizden olduğunu söylediniz, yoksa Leylâ beşer mi?

414 İyilik, karşılık verilmekten asla men edilmez. İhsâna, başa kakma ve bıkma ile hâlel getirilmez.

beytinde zâhir-i kelâmda 'adem-i intifâ mecâzen hayrin sebebinden olan icâbdandır ve bâḫır-ı kelâmda 'adem-i intifâ haḳîḳaten hayrdandır kaç'an.

el-İğâl

لِلْجُودِ فِي السَّيْرِ إِغَالٌ إِلَيْهِ وَكَمْ
حَبَا الْأَنَامُ بِوَدِّ غَيْرِ مُنْصَرِمٍ⁴¹⁵

İştîlâh-ı bedî'de iğâl seyrden me'hûzdur sür'atle kaçdının gâyetine iriştigi vaktde. Ol eelden nâzım beytinde إِلَيْهِ السَّيْرِ إِغَالٌ didi. Ve iğâlün ma'nâsı oldur ki mütekellim yâhûd şâ'ir kaçan âḫir-i ḳarîneye yâhûd âḫir-i beyte irişse ma'nâ-yı zâ'idî müfid bir sec'a yâhûd bir ḳâfiye istihrâc ide ki mütekellim yâhûd şâ'ir şürû' eylediği ma'nâda murâdına irişmekle ma'nânun haddini hudûddan ziyâde ile tecâvüz ide. Bu ise Ḳudâme'nün taḳrîridür. Zîrâ dimiş ki iğâl oldur ki şâ'ir ma'nâ-yı beytini ḳâfiye getürmezden evvel istikmâl ide andan sonra iğâlün ityânını murâd ide ki kelâmı şî'r olup ma'nâ-yı beyt üzerine iğâl sebebiyle bir ma'nâ-yı zâ'id ifâde eyleye. Ve Taḳiyyüddîn dimiş ki iğâl ile tetmîmün beyninde fark oldur ki tetmîm muhtâca gelür ki anı itmâm ider. Ke-ḳavli's-şâ'ir

أُنَاسٌ إِذَا لَمْ يَقْبَلِ الْحَقُّ مِنْهُمْ
وَيَعْصُوهُ غَازُوا بِالسُّيُوفِ الْقَوَاضِیَ⁴¹⁶

Zîrâ [46a] يَعْصُوهُ ḳavli olmasa nâķış olurdı. İğâl ise ancak ma'nâ-yı tām üzerine vârid olup anda bir ma'nâ-yı zâ'id ifâdesiyle kemâlini ziyâde ider.

Ve iğâl ile tekml beyninde bir rûtbe tecâzüb vardır ki birbirinün silkinde muntazam olmak ḳarîbdür. Ve iğâl üzerine Cenâb-ı Bârî'nün

⁴¹⁵ Cömertliğin hızla ona doğru gidişi vardır ve nice insanlar kara sevda sebebiyle süründü.

⁴¹⁶ İnsanlar onlardan hakkı kabul etmediklerinde ve ona isyan ettiklerinde ona budayıcı kılıçlarla yöneldiler.

İfini i şer-ı kavı ⁴¹⁷ ﴿أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾ istişhād eylemişler. Zîrâ kelâmı ⁴¹⁸ اللَّهُ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا kavı-i şerîfi ile tamâm olmuş idi. Andan sonra karîne-i ulâyı münâsib kelâmuñ bir fâşılâya ihtiyâcı olduğundan لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ gelmekle ma'nâ-yı zâ'id ifâde eyledi ki bu âyet-i kerîme tekmîle şâhid getürülse hiç bir mâni' olmaz idi. Ve İbnü'l-Mu'tez'in iğâlinde

فَأْتَمَّ بَنُو بَنِيهِ دُونَنَا
وَنَحْنُ بَنُو عَمِّهِ الْمُسْلِمِ ⁴¹⁸

vâkı' olduğu gibi. Pes kelâm-ı kâfiye olan مُسْلِم lafzından müteḳaddim tamâm idi. Lâkin beynlerinde müsâvâtdan tafḍîliyyete bir ṭarîḳ yoğıdı. Vaktâ ki kâfiye olan مُسْلِم'i iğâl vechiyle getürdi ise tafḍîliyyetde bir ma'nâ ziyâde eyledi ki ḥüsnde bî-ḥudûd ü bî-ḳıyasdur. Ve nâzımuñ

لِلْجُودِ فِي السَّيْرِ إِغَالٌ إِلَيْهِ وَكَمْ
حَبَا الْأَنَامُ بَوْدٍ غَيْرِ مُنْصَرِمٍ ⁴¹⁹

beytinde غَيْرِ بَوْدٍ kavlinde ma'nâ-yı beyt tamâm idi. Lâkin غَيْرِ مُنْصَرِم bir ma'nâ-yı zâ'id ifâde eyledi ki ol vüdd ya'nî maḥabbet derece-i zevâle irişmeyüp gayr-ı munḳaṭı' olmak ma'nâsın ifâde eyledi.

417 “Onlar hâlâ cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah’ınkinden daha güzeldir?” Mâide, 5/ 50.

418 Siz, bizim dışımızdakiler, onun kızının çocukları ve biz, onun Müslüman amcasının çocukları.

419 Cömertliğin hızla ona doğru gidişi vardır ve nice insanlar kara seveda sebebiyle süründü.

et-Tehzîb ve't-Te'dîb

تَهْذِيبٌ تَأْدِيبِيهِ قَدْ زَادَهُ عِظْمًا
 فِي مَهْدِهِ وَهُوَ طِفْلٌ غَيْرُ مُنْقَطِعٍ⁴²⁰

Takiyyüddîn dir ki tehzîb ve te'dîb nev'i için mahşûş şâhid takrîr itmemişler. [46b] Zîrâ tehzîb ve te'dîb bir vaşfdur ki her kelâm-ı munakkaḥ-ı muḥarrere 'âmdur. Zîrâ tehzîb ve te'dîb oldur ki bir kelâm gerek manzûm gerek mensûr olsun tertibinden sonra tehzîb ve tenkîhi için kelâmda idâre-i nazar tedkîk idüp tağyîri vâcib olan şey'i tağyîr ve ḥazfî lâıyık olan şey'i ḥazf ve ıslâḥ mümkün olan şey'i ıslâḥ me'ânisinde rakîk olan şey'i tahrîrden ve i'râbdan ve ğarîbden müşkil olan şey'i keşf ve elfâz-ı ğalîze sebebiyle maḍâci'-i rikḫatden mütecâfi olan şey'i tarḥ itmekdür ki şümûs-ı tehzîb semâ-yı belâġatde işrâk ve ziyâ-yı ıtarab ile zulmet-i ğumûmı izhâk eyleye. Zîrâ kelâm mühezzeb ile mevşûf ve munakkaḥ ile men'ût olsa ol kelâmıñ rütbesi 'âlıdür gerekse me'ânisi ğayr-ı mübtekire olsun. Ve her kaṅı kelâma dinilse ki bu kelimenüñ mevzi'î ğayrısı olsa yâḥûd bu lafz taḫdîm ve bu lafz te'hîr olsa yâḥûd bu naḫş bunuñla tamâm olsa yâḥûd bu vaşf bunuñla tekmiñ olsa yâḥûd bu lafz ḥazf olınsa yâḥûd bu maḫşad izâḥ ve bu maṭlab teshîl olsa kelâm aḥsen olurdu ol kelâm tehzîb ve te'dîb silkinde muntaẓam olmamış olur.

Rivâyet olınmış ki Züheyr İbn Ebî Sulmâ tehzîb ve tenkîh ile ma'rûf imiş ve dinilmiş ki bir ḫaşıdeyi dört ayda nazm idermiş ve dört ayda daḫi tehzîb ve tenkîh idermiş ve ḫabîlesinüñ 'ulemâsına dört ayda nazmını irâ'et idermiş andan sonra ifşâ idermiş. Ve bir rivâyetde bir ayda bir ḫaşıde nazm idüp andan sonra on bir ayda tehzîb ve tenkîh itdükden sonra izhâr idermiş. Ol eelden anuñ ḫaşâyidinden sâkıṭ olacak şey' ḫalîldür. [47a] Ve'l-ḫaşıḫ kelâmda tehzîb ve te'dîb tafşîl olınuġı üzere ola. Ferezdaḫ'ıñ

420 Onun kundakta sütün kesilmemiş bir çocukken edebini güzelleştirmesi yüceliġini arttırmıştır.

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمَلَّكَ
أَبُو أُمِّهِ حَتَّى أَبَوُهُ يُقَارِبُهُ⁴²¹

Mâ Lâ-Yestaḥîl bi'l-În'ikâs

بَحْرٌ وَذُو أَدَبٍ بَدَا وَذُو رَحَبٍ
لَمْ يَسْتَحِلَّ بِإِنْعَاسٍ ثَابِتِ الْقَدَمِ⁴²⁴

Bu nev'e ba'zıları maḳlûb ve müstevâ tesmiye itmişler ve Sekkâkî maḳlûb-ı kü'l tesmiye eylemiş ve Ḥarîrî mâ lâ-yestaḥîl bi'l-in'ikâs diyü ta'rif eylemiş ve in'ikâs ile müstaḥîl olmayan oldur ki eger bir beyti yâḥûd şaṭr-ı beyti 'aks eyleseñ ṭardı gibi ola. Nitekim nâzımuñ bu beytinüñ şaṭr-ı evvelini 'aks eyleseñ ṭardı gibi بَحْرٌ وَذُو أَدَبٍ بَدَا وَذُو رَحَبٍ olup in'ikâsıyla terkîb müstaḥîl olmaz. Ve bu nev'ün gâyeti nazm ve neşrde raḳîḳ-i elfâz ve sehl-i terkîb ile münsecim olmaḳdır. Bu nev'den Ḥazret-i Qur'an'da⁴²⁵ ﴿كُلٌّ فِي فَلَكٍ﴾ ve⁴²⁶ ﴿رَبِّكَ فَكَبِّرْ﴾ gelmişdir. Ve kelâm-ı lafz-ı raḳîḳde أرض خضراء vâḳi' olduğu gibi. Ve Ḥarîrî *Makâmât*'ında کاس ساکب irâd eylemiş ve ziyâde idüp کبر رجاء أجر⁴²⁷ رَبِّكَ⁴²⁸ ade idüp hi ziyş ve daîrâd eylemi⁴²⁹ رَبِّكَ⁴³⁰ irâd eylemiş. Ve dinilmiş ki bu nev'de maḳbûl olan [48a] raḳîḳ-i elfâz ve sehl-i terkîb ile kelâm münsecim olmaḳdır. Pes Ḥarîrî'nün کبر رجاء أجر رَبِّكَ ve کبر رجاء رَبِّكَ⁴²⁹ didükde 'Îmâd'ın қаşdı bu nev'i icrâ idigi Kâḍî'nün ma'lûmı olmaḡla 'ale'l-fevr⁴³⁰ العمامد⁴³⁰ دام қавли ile icâbet itmiş. Ve şevâhid-i maḳbûleden қавл-i şâ'irde

424 Edep sahibi ve cömert bir deniz ortaya çıktı; aksine dönüşmedi, sabit kademdir.

425 "Her biri bir yörüngede yüzmektedirler." Enbiyâ, 21/33.

426 "Rabbini yücelt." Müddesir, 74/3.

427 Rabbinin ecrini istemeyi yücelt/çoğalt.

428 Melikin verdiği veya vermediği bütün ümitlerinden zevk al!

429 Yürü ki at seni üzerinden atmasın.

430 'Îmâd'ın üstte kalması süreklidir.

عُجَّ تَنْمَ قُرْبُكَ دَعْدَ آمِنًا
 431 إِنَّمَا دَعْدُ كَبْرُوقٍ مُتَجَعِّعٍ

vâkı‘ olduğu gibi. Ve kezâlik kıavl-i şâ‘irde

أَرَاهَنَ نَادَمْنَهُ لَيْلَ لَهْوٍ
 432 وَهَلْ لَيْلُهُنَّ مَدَانٍ نَهَارًا

Ve kezâlik Fetḥullâh-i Beylûnî bed‘iyyesinde

مُرْفَه صَيْفٌ بَحْرٌ وَهُوَ فِي أَدَبٍ
 433 بَدَا يَفْوُهُ وَرَحْبُ فَيْضِهِ فَرَمَ

vâkı‘ olduğu gibi.

Ve *Muṭavvel*’de zıkr olındığı üzere kıalb oldur ki kelâm bir ḥaḳıḳat ile terkîb ve tertîb olına ki ol kelâmı kıalb idüp ya’nî ḥarf-i âḫirinden bed’ idüp ḥarf-i evvelinde ḥatm eyleseñ ḥâşıl-ı terkîb bi-‘aynihi yine ol kelâm ola. Ve bu kıalb gâhice nazmda ve gâhice neşrde olur. Ve ba‘zı kerre mışrâ‘eynüñ her birinüñ kıalbi âḫirinüñ ‘aynı olur. Kıavl-i şâ‘irde أَنَارَا لَآ أَنَارَا vâkı‘ olduğu gibi. Ve ba‘zı kerre mışrâ‘ınuñ her birinüñ kıalbi âḫirinüñ ‘aynı olup belki mecmû‘-ı beyt yine mecmû‘ için kıalb olur. Nitekim Kâdî Errecânî kıavlinde

مَوْدُّهُ تَدْوُمُ لِكُلِّ هَوٍ
 434 وَهَلْ كُلُّ مَوْدُّهُ تَدْوُمُ

vâkı‘ olduğu gibi.

431 Kıvrıl ve uyu, (sana) sığınan bir şimşek gibi olan keler senin yakınında güvende.

432 Eğlence gecesi onların onu pişman ettiklerini düşünüyorum. Acaba onların gecesi gündüze yaklaşıyor mu?

433 Misafirin bolluğu denizdir, o edepliirken. Recebin feyzi ortaya çıkarken onu telaffuz eder göründü (?).

434 Onun sevgisi her korku için devam ediyor, her bir kişinin sevgisi devam eder mi?

[48b] et-Tevriye

أوصافُهُ الْعِزُّ قَدْ حَلَّتْ بِتَوْرِيَةٍ
 435 جَيِّدِي وَعَقْدَ لِسَانِي بَعْدَ ذَا وَقَمِي

Bu nev'e tevriye ve ihâm ve tevcîh ve taḥyîl daḥi dirler. Lâkin müsemməya ḳurb-ı muṭābaḳatından ötüri tevriye tesmiyesi evlâdur. Zîrâ tevriye وريت الخبر سترته ma'nâsı 'den maşdardur ki وريت الخبر توریه dimektür. Gûyâ mütekellim ḥaberi izḥâr itmemek ḥayşiyyetiyle verâsında ḳılmaḳdur.

Ve ıstılâḥda tevriye oldur ki mütekellim bir lafz-ı müfred zıkr ide ki anuñ iki ma'nâ-yı ḥaḳîḳîsi ola yâḥûd bir ma'nâ-yı ḥaḳîḳîsi ve bir ma'nâ-yı mecâzîsi ola ki ol iki ma'nânuñ biri ḳarîb olup lafzuñ delâleti anuñ üzerine zâhire ola ve ma'nânuñ biri ba'îd olup lafzuñ delâleti anuñ üzerine ḥafıyye ola ve mütekellim ma'nâ-yı ba'îdini murâd idüp ma'nâ-yı ḳarîbi ile andan tevriye eyler ki sâmi' vehle-i ûlâda ma'nâ-yı ḳarîbini murâd itmiş tevehhüm ider. Hâlbuki murâd-ı mütekellim ma'nâ-yı ba'iddür. Ol eelden bu teviriyeye ihâm tesmiye olunur. Nitekim Ebu'l-'Ulâ'nuñ ḳavlinde vâḳi' olmuşdur, beyt:

وَحَرْفٌ كُنُونٍ تَحْتَ رَاءٍ وَلَمْ يَكُنْ
 436 بِدَالٍ يَوْزُ الرِّسْمِ غَيْرَهُ النَّقْطُ

Pes bu beyti işiden kimesne vehle-i ûlâda tevehhüm ider ki nûn ve rā ve dāl ile nâzım ḥurûf-ı hecâyı murâd itmiş ola. Zîrâ şadr-ı beytde و حرف ve âhirinde رسم ve نقط zıkr eylemişdür ki evvelâ zihn-i sâmi'e mütebâdir olan ma'nâ-yı ḳarîb budur. Hâlbuki murâd-ı nâzım bu degül belki murâdı [49a] ma'nâ-yı ba'iddür ki ma'nâ-yı ḳarîbi ile andan tevriye eylemişdür. Zîrâ nâzımuñ ḥarfden murâdı nâḳadur ve nûn'dan murâdı nâḳayı za'f ve taḳvîsde nûn'a teşbîhdür ve rā'dan

435 Onun vasıfları izzettir ve tevriye ile boynumu, dilimin bağıny ve ağzımı tatlandırdı.

436 Râ'nın altındaki nûn gibi bir harf, fakat resimde başı çeken noktaların değıştirdiğı bir dāl degil.

murādı الرئة إذا ضرب رأى'den ism-i fā'ildür ve dāl'dan murādı إذا يدلو' den ism-i fā'ildür ve resmden murādı dārdur ve naḳtadan murādı maṭardur ki ma'nā-yı beyt ol nāḳa za'fından ve inḫināsından nūn mişillidür şol recülün tahtında ki ri'esine ḍarb idüp seyrde aña rıfḳ eylemez ve anuñla bir dāra ḳaşd ider ki maṭar anuñ resmini tağyir eyledi ki bu evşaf nāḳanuñ za'fı üzerine delildür. Zîrâ eger nāḳa-i ḳaviyye olsa ri'esine ḍarba muhtâc olmaz idi ve diyâr-ı aḥbâba şiddet-i şevḳi bâ'is-i şiddet-i seyr iken nāḳar nāḳanuñ rıfḳına muhtâc olmaz idi.

Ve Şeyḫ Şalâhaddîn-i Şafedî demiş ki 'ilm-i bedî'den nâdirü'l-vuḳû' ve resîde-i müstaḥîl-i memnû' olan nev'-i tevriye ve istiḥdâmdur. Ve Zemaḫşerî demiş ki 'ilm-i beyânda bu bâb-ı tevriyeden edaḳḳ u elṭaf bir bâb bilmeyüz. Vallâhi Zü'l-Celâl'ün kelâm-ı ḳadîminden ve ḫabîbi Muḫammed *şallallâhu 'aleyhi ve sellem* ḫazretinün kelâm-ı şerîfinden ve aşḫâb-ı güzîn *rıḍvânullâhi 'aleyhim ecma'in* kelâm-ı şerîflerinden olan müteşâbihât te'vîlinün ta'âtîsine bu tevriyeden enfa' ve a'ven bir bâb bilmeyüz. Pes Allâhu Zü'l-Celâl'ün ⁴³⁷﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ ḳavl-i şerîfi bu tevriye bâbındandır. Zîrâ *اشتَوَى* [49b] iki ma'nâ üzerinedür. Biri mekânda istiḳrâr ma'nâsınadır ki ma'nā-yı ba'îdinden anuñla tevriye olınan ma'nā-yı ḳarîb ḡayr-ı maḳşûdı olur. Zîrâ Ḥaḳ *sübḫānehu ve te'âlâ ve taḳaddese* ḫazretleri mekânda istiḳrârdan münezzehdür. Ve *اشتَوَى*'nuñ ikinci ma'nası istilâ ve mülk ma'nâsınadır ki maḳşûd olan ma'nā-yı ba'îd oldur ki ma'nā-yı ḳarîbi ile tevriye olınmışdır. Ve Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellem* ḫazretlerinün Bedr'de mecî'etlerinde *ممن أنتم* ya'nî siz kimdensiñüz diyü su'âl olınduḳda sâ'ile kendilerini bildürmek murâd-ı şerîfleri olmadıḡından *من ماء* diyü buyurdılar ki murâd-ı şerîfleri biz mâ'dan maḥlûḳuz dimekdür. Ve mâ' tesmiye olınan ḳabile ile andan tevriye buyurmuşlar. Ve hicretde refiḳ ü şadîḳleri Ḥazret-i Şiddîḳ-i 'Atîḳ'den Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellem* ḫazretleri ⁴³⁸من هذا diyü su'âl olınduḳda Ḥazret-i Şiddîḳ *radıyallâhu 'anh* ⁴³⁹هذا الذي يهديني diyü

437 "Rahmân, Arş'a kurulmuştur." Tâhâ, 20/5.

438 Bu kimdir?

439 Bu, beni hidayete ulaştırandır.

buyurdu ki murâd-ı şerîfleri ⁴⁴⁰ إلى يهديني الإسلام idi. Ve ma'nâ-yı qarîbi olan hâdî-i tarîk ya'nî seferde delil olan ile ma'nâ-yı ba'idinden tevriye buyurmışlar. Ve kıavl-i şâ'irde

إِذَا صَدَقَ الْجَدُّ افْتَرَى الْعَمُّ لِلْفَتَى
مَكَارِمَ لَا تَحْفَى وَإِنْ كَذِبَ الْخَالُ ⁴⁴¹

vâkı' olmuşdur. Pes جَدّ lafzı bunda peder pederi ma'nâsında ve hazz ve sa'd ma'nâsında müşterekdür ki ma'nâ-yı ba'idi olan hazz ve sa'd ma'nâsını murâd ider. Ve عَم lafzı peder qarındaşı ma'nâsında ve cemâ'at-ı nâs ma'nâsında müşterekdür ki ma'nâ-yı ba'idi olan cemâ'at ma'nâsını murâd ider. Ve خَال lafzı mâder qarındaşı ma'nâsında ve kibr ve zann [50a] ma'nâsında müşterekdür ki ma'nâ-yı ba'idi olan kibr ve zann ma'nâsını murâd ider. Ve kezâlik kıavl-i şâ'irde

فِي الْجَانِبِ الْأَيْمَنِ مِنْ خَدِّهَا
نُقْطَةُ مُسْكٍ أَشْتَهَى شَمَّهَا
حَسِبْتُهُ لَمَّا بَدَأَ خَالَهَا
وَجَدْتُهُ مِنْ حُسْنِهِ عَمَّهَا ⁴⁴²

vâkı' olmuşdur. Ve Sirâceddîn el-Verâk Şemseddîn ve Bedreddîn mülâkâtlarında tenezzül yüzinden

لَمَّا رَأَيْتَ الشَّمْسَ وَالْبَدْرَ مَعًا
قَدْ انْجَلَتْ دُونَهُمَا الدِّيَا جِي
حَقَّرْتُ نَفْسِي وَمَضَيْتُ هَارِبًا
وَقُلْتُ مَاذَا مَوْضِعُ السِّرَاجِ ⁴⁴³

⁴⁴⁰ Beni selâma/İslâm'a kavuşturanıdır.

⁴⁴¹ Dede, dürüst olduğunda amca; gence iftira eder. Dayı, yalan söylese de güzel ahlakı gizleyemezsin.

⁴⁴² Yanağının sağ tarafında koklamayı arzu ettiğim miskten nokta var. Beni belirdiğinde onu zannettim, güzelliğinin onu kuşattığını gördüm.

beytlerinde bî-naẓîr tevriye eylemişler. Ve ẓavl-i şâ'irde bedî'-i iktibâs ile tevriye vâkî' olmuştur:

يَا نَظْرَةً مَا جَلَّتْ لِي حُسْنُ طَلْعِهِ
حَتَّى انْقَضَتْ وَأَدَامَتْنِي عَلَى وَجَلٍ

عَايَنْتُ إِنْسَانَ عَيْنِي فِي تَسْرُعِهِ
فَقَالَ لِي خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ⁴⁴⁴

Ve'l-hâşıl lafz-ı tevriyeden murâd bir lafzdur ki iki ma'nâ beyninde müşterek olup bir ma'nası ẓarîb ola ki lafzuñ delâleti anuñ üzerine zâhir ola ve bir ma'nası ba'îd ola ki lafzuñ delâleti anuñ üzerine hafîyye ola ve mütekellim ol ma'nâ-yı ba'îdini murâd idüp ma'nâ-yı ẓarîbi ile andan tevriye ide ki sâmi' vehle-i ûlâda ma'nâ-yı ẓarîbini murâd ider tevehhüm ide. Hâlbuki murâd ol ma'nâ-yı ẓarîbi degül. Ol ecden bu nev'e ihâm dañi tesmiye olındı.

Pes imdi dört nev'dür ki birine tevriye-i mücerrede ve birine tevriye-i müreşşaha ve birine tevriye-i mübeyyene ve birine tevriye-i müheyye'e dirler. Pes nev'-i evveli ki tevriye-i mücerrededür, tevriye-i mücerrede oldur ki anda levâzım-ı müverrâ bihden [50b] ya'nî ma'nâ-yı ẓarîbden bir lâzım zıkr olunmaya ve dañi levâzım-ı müverrâ 'anhdan ya'nî ma'nâ-yı ba'îdden bir lâzım zıkr olunmaya. Ve bu nev'ün a'zam-ı emşilesi Cenâb-ı Bârî'nün⁴⁴⁵ ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ ẓavl-i şerîfidür. Zîrâ اسْتَوَى iki ma'nâ üzerinedür ki biri mekânda istiḳrâr ma'nâsınadur ki ma'nâ-yı ẓarîbi oldur ve ikinci ma'nası istilâ ve mülk ma'nâsınadur ki andan tevriye olınup murâd olınan ma'nâ-yı ba'îdi oldur. Zîrâ Hâḳ sübhânehu ve te'âlâ ma'nâ-yı evvelen ya'nî mekânda istiḳrârdan münezzehdür. Hâlbuki levâzım-ı ma'nâ-yı ẓarîbden ve levâzım-ı

443 Güneşle ayı beraber gördüğümde, onların yanında gece karanlığı ortaya çıktı. Kendimi kınadım ve kaçarak gittim ve “Nerede kandilin yurdu?” dedim.

444 Ey Bakış! Onun doğuşunun güzelliği, gidene ve beni korkuda dâim kılana kadar bana belirmedi. Hızlı oluşu konusunda göz bebeğimi yokladım “İnsan acelecilikten yaratılmıştır.” dedi.

445 “Rahmân, Arş'a kurulmuştur.” Tâhâ, 20/5.

كَأَنَّ نَيْسَانَ أَهْدَى مِنْ مَلَابِسِهِ
لِشَهْرِ كَانُونَ أَنْوَاعًا مِنَ الْحُلِيِّ

أو الغزالة مِنْ طُولِ الْمَدَى خرفت

Ve tevriyenün ikinci nev'î ki tevriye-i müreşşahadur, tevriye-i müreşşaha oldur ki anda müverrâ bihûn lâzımı tevriye lafzından evvel yâhûd şoñra zıkr olına. Pes bu i'tibâr ile tevriye-i müreşşaha iki kısım olur. Ve müreşşaha tesmiyesi müverrâ bihûn lâzımınıñ zıkriyle takviyyetinden ötüridür. Pes tevriye-i müreşşahanuñ kısım-ı evveli müverrâ bihûn lâzımı müteḳaddim zıkr olınandur. Ke-ḳavlihi te'âlâ⁴⁴⁷ ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾ Pes اَيْدِ ḳavli cāriha olmaḳ ihtimālî vardır ki müverrâ bih olan ma'nâ-yı karibi oldur. Ve terṣih ciheti

447 “Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz bizim (her şeye) gücümüz yeter.”
Zâriyât, 51/47.

üzere levâzımından olan bünyân zıkr olındı ve أَيْدٍ kavli kuvvet ü ‘azamet-i Hâlık ma’nâsına olmak ihtimâli vardır ki müverrâ ‘anh olan ma’nâ-yı ba’idi oldur ki bunda murâd olınan ma’nâ oldur. Zîrâ Allâhu *sübhânehu ve te’âlâ* câriha ma’nâsına olan ma’nâ-yı evvelden münezzehdür. Ve tevriye-i müreşşahanuñ ikinci kısmı tevriye zıkrinden sonra müverrâ bihüñ lâzımı zıkr olındur. Nitekim kavli-i şâ’irde vâkı‘ olmuştur:

مُذْ هَمْتُ مِنْ وَجْدِي فِي خَالِهَا
وَلَمْ أَضِلْ مِنْهُ إِلَى اللَّثْمِ

قَالَتْ قَفُوا وَاسْمَعُوا مَا جَرَى
خَالِي قَدْ هَامَ بِهَا عَمِّي⁴⁴⁸

Pes bunda şahid خال lafzındadır ki mâder qarındaşı ma’nâsında ve cesedde olan hâl ya’nî beñ ma’nâsında müsterekdür. Pes nesebden olan hâl olmak ihtimâli vardır ki müverrâ bih olan ma’nâ-yı qaribi oldur ve cesedde olan hâl olmak ihtimâli vardır ki müverrâ ‘anh [51b] olan ma’nâ-yı ba’idi oldur. Pes tevriye lafzından sonra cihet-i terşih üzere ma’nâ-yı qaribinüñ lâzımını zıkr eyledi ki عم lafzıdır.

Ve tevriyenüñ üçüncü nev’i tevriye-i mübeyyenedür. Tevriye-i mübeyyene oldur ki tevriye lafzından evvel yâhûd sonra müverrâ ‘anhuñ lâzımı evvel zıkr olındur. Nitekim kavli-i Buhturî’de vâkı‘ olmuştur beyt:

وَرَاءَ تَشْدِيدِ الْوُشَاحِ مُلِيَّةٌ
بِالْحُسْنِ تَمْلَحُ فِي الْقُلُوبِ وَتَغْدُبُ⁴⁴⁹

Pes bunda şahid تملح lafzındadır ki ‘uzûbetüñ zıddı olan mülûhatdan olmak ihtimâli vardır ki müverrâ bih olan ma’nâ-yı qaribi oldur. Ve hüsnden ibâret olan melâhatden olmak ihtimâli

448 Benine olan tutkumdan dolayı âşık olduğumdan beri bir türlü onu öpmeye vasıl olamadım. “Durun ve olanı dinleyin! Benim dayım onunla amcam oldu.” dedi.

449 Çarşafın kuşağının arkasından güzellikle gönüllerde parıldar ve tat verir.

vardur ki müverrâ ‘anh olup murâd olınan ma’nâ-yı ba’îdi oldur. Cihet-i tebyîn üzere levâzımından bir şey’ müteḳaddim zıkr olındı ki müverrâ ^{بِالْحُسْنِ} مُلَيَّةٌ lafzıdır. Ve tevriye-i mübeyyenenün kısım-ı şânisi oldur ki müverrâ ‘anhuñ lâzımı lafz-ı tevriyeden soñra zıkr olına. Nitekim ḳavl-i şâ’irde vâkı’ olmışdur beyt:

أَرَى ذَنْبَ السَّرْحَانِ فِي الْأُفُقِ سَاطِعًا
فَهَلْ مُمَكِّنٌ أَنَّ الْغَزَالَ تَطْلُعُ⁴⁵⁰

Pes bu beytde şâhid iki mevzi‘dedür ki biri zeneb-i sirhân ve biri ğazâledür. Zirâ sirhân ḳav’-i fecr olmak ihtimâli vardur ki müverrâ ‘anh olup murâd olınan ma’nâ-yı ba’îdi oldur. Hâlbuki müverrâ ‘anhuñ lâzımı zıkrı ile tevriyeden soñra tebyîn eyledi ki سَاطِعًا ḳavlidür. Ve ḳurduñ zenebi olmak ihtimâli vardur ki müverrâ bih olup [52a] murâd olınmayan ma’nâ-yı ḳarîbi oldur. Ve ğazâle lafzı şems olmak ihtimâli vardur ki müverrâ ‘anh olup murâd olınan ma’nâ-yı ba’îdi oldur. Hâlbuki müverrâ ‘anhuñ lâzımı zıkrı ile tevriyeden soñra tebyîn eyledi ki تَطْلُعُ ḳavlidür ve âhû-bere olmak ihtimâli vardur ki müverrâ bih olup murâd olınmayan ma’nâ-yı ḳarîbi oldur.

Ve tevriyenün dördünci nev’i tevriye-i müheyye’edür. Pes tevriye-i müheyye’e oldur ki anda tevriye vâkı’ olmaya ve tehyi’e olmaya meger tevriye evvel yâḥûd soñra tevriyeyi müheyye’e olan bir kelime ile tevriye fehmi olına yâḥûd tevriye iki lafzda ola ki lafzuñ biri olmasa âḥerinde daḥi tevriye müheyye’e olmaya. Pes tevriye-i müheyye’e daḥi bu i’tibâr üzere üç kısım olur. Kısım-ı evveli oldur ki tevriye kendiden müteḳaddim bir lafz ile tevriyeye müheyye’e olur. Nitekim melik-i muzaffer medḥinde vâkı’ olan ḳavl-i şâ’irde vâkı’dür:

وَسَيِّرُكَ فِينَا سِيرَةٌ عُمَرِيَّةٌ
فَرَوَّحَتْ عَنْ قَلْبٍ وَفَرَّحَتْ عَنْ كَرْبٍ

450 Kurdun kuyruğunu ufukta parlarken gördüm, parlayanın (o) ceylan olması mümkün müdür acaba?

وأظهرت فينا من سميتك سنة
فأظهرت ذاك الفرض من ذلك التدب⁴⁵¹

Pes bunda şāhid فرض ve ندب lafzlarındadır ki aḥkām-ı şer‘iyyeden olmak ihtimālî vardır ki müverrā bih olan ma‘nā-yı qarībî oldur. Ve farz ‘atā ma‘nāsına ve nedb umūrda māzī olan ḥavāyici ḳazāda sür‘at iden recül-i serī‘ün şan‘atı olmak ihtimālî vardır ki müverrā ‘anh olup murād olunan ma‘nā-yı ba‘īdi oldur. Eger فرض ve ندب’den [52b] müteḳaddim سنة lafzı zikr olunmasa anda tevriye-i müheyye’e olmaz idi ve فرض ve ندب aḥkām-ı şer‘iyyeden oldukları fehm olunmaz idi. Pes müteḳaddim zikr-i سنة qarīnesiyle iki ma‘nā beyninde iştirāklarınūn şıḥḥatiyle tevriyeye şalāḥiyyetleri oldı.

Ve tevriye-i müheyye’den ikinci kısmı oldur ki tevriye kendiden sonra bir lafz ile tevriyeye müheyye’e olur. Nitekim İmām ‘Alī *kerremallāhu vechehu ve raḍiyallāhu ‘anh* ḥazretlerinūn Eş‘as bin Ḳays ḥaḳḳında ⁴⁵² إنه كان يحول الشمال باليمين kavlı-i şerīfide vāḳi’ olmuştur. Zīrā şimāl şemlenūn cem‘i olmak ihtimālî vardır ki müverrā ‘anh olup murād olunan ma‘nā-yı ba‘īdi oldur. Ve yedeynūn biri ki yemīnūn muḳābilidür, ol ma‘nāya olmak ihtimālî vardır ki müverrā bih olup murād olunmayan ma‘nā oldur. Eger şimālden sonra yemīn zikr olunmasa sāmi‘ ma‘nāya müteheyyi’e olmayacak tevriye ḳabilinden olmaz idi.

Ve tevriye-i müheyye’eden üçüncü kısmı oldur ki anda tevriye iki lafzda vāḳi’ ola eger ol iki lafzūn biri olmasa āherinde tevriye müteheyye’e olmaz. Nitekim ‘Ömer bin Rebī‘a-i Maḥzūmī ḳavlinde vāḳi’ olmuştur:

أيها المُنْكِحُ الثَّرِيَّاءُ سَهِيلاً
عَزَّكَ اللهُ كَيْفَ يَجْتَمِعَانِ

⁴⁵¹ Senin bizim aramızdaki gidişin Ömer’e has bir yaşantıdır. Bir kalbe rahat verdin ve bir sıkıntıyı giderdin. Bir yıl içimizde adaşını izhâr ettin, bu farzdan o mendûbu izhâr ettin.

⁴⁵² Muhakkaki o,solu/sarığı sağa çevirir.

هي شامية إذا ما استقلت
وسهيل إذا استقلَّ يمانى⁴⁵³

Pes beyt-i evvelde istişhâd olunan ثريا ve سهيل lafzlarıdır. Zîrâ Şüreyyâ lafzıyla muhtemeldür ki Şüreyyâ binti 'Alî bin 'Abdullâh ibn el-Harîs bin Ümeyye [53a] el-Aşğar ola ki müverrâ 'anh olup murâd olunan ma'nâ-yı ba'îdi oldur. Ve muhtemeldür ki Şüreyyâ-yı semâ ola ki müverrâ bih olup murâd olunmayan ma'nâ-yı qarîbi oldur. Ve Süheyl lafzıyla muhtemeldür ki Süheyl bin 'Abdu'r-Rahmân bin 'Avf ola yâhûd Yemânî bir recül meşhûd ola ki müverrâ 'anh olup murâd olunan ma'nâ-yı ba'îdi oldur. Ve muhtemeldür ki Süheyl dinilen necm-i ma'rûf ola ki müverrâ bih olup murâd olunmayan ma'nâ-yı qarîbi oldur. Eger necm olan Şüreyyâ zîkr olunmasa necm olan Süheyl fehmi olunmaz idi. Ve eger Süheyl zîkr olunmasa necm olan Şüreyyâ fehmi olunmaz idi. Pes bunların her biri şâhibini tevriyeye tehyi'e eyledi. Ve tevriye bunda tevriye-i müreşşâha ve tevriye-i mübeyyene olmak şâlih olmaz. Zîrâ terşih ve tebyîn ancak lâzım ve tevriyede tehyi'e ve terşih ve tebyîn lafzlarının beynlerinde fark oldur ki tevriyeyi müheyye'e olan lafz eger zîkr olunmasa aslâ tevriye vâkı' olmaz. Ve müreşşâha ve mübeyyene olan lafzlar tevriyeyi muqavvilerdür. Eger zîkr olunmasalar yine tevriye mevcûde olur. Ve dinilmiş ki bu iki beytün nazımının sebebi oldur ki Süheyl-i mezkûr Şüreyyâ-yı mezkûreyi tezevvüc eylemiş ve hüsn-i şüretde beynlerinde bün-ı ba'id var imiş. Zîrâ Şüreyyâ zamânında hüsn-i cemâl ile meşhûre imiş ve Süheyl anuñ 'aksi kabîhü'l-vech imiş. Ol ecden nâzım كيف يجتمعان didi. Ve Şüreyyâ Şâmiyyetü'd-dâr ve Süheyl Yemânîdür. Ve nâzımın

[53b]أوصافُ العزُّ قد حَلَّتْ بِتَوْرِيَةٍ
جِيْدِي وَعَقْدَ لِسَانِي بَعْدَ ذَا وَفَمِي⁴⁵⁴

453 Ey Süreyya ile Süheyl'i evlendiren! Allah iyiliğini versin! Bu ikisi nasıl bir araya gelir?O tek başına Şamlı ve Süheyl tek başına Yemenli iken.

454 Onun vasıfları izzettir ve tevriye ile boynumu, dilimin bağını ve ağzımı tatlandırdı.

beytinde tevriye حلت lafzında olur ki جيدي qarînesiyle bezek ma'nâsına hilyeden binâ olınmış anlanır. Ve عقد لسانی qarînesiyle 'atâ ma'nâsına hûlvândan binâ olınmış anlanır. Ve فمي qarînesiyle tatlılık ma'nâsına hâlâvetden binâ olınmış anlanır ki müverrâ 'anh olup murâd olunan ma'nâ-yı ba'idi oldur ve müverrâ bih olan ma'niyeyn-i qarîbeyni istid'â vechiyle mülâhazadan ba'id degüldür. Ve tevriye lafzında tesmiye-i nev' ve ma'nâ-yı luğavîsiyle tevriye zâhirdür ki murâdı tesmiye-i nev'dür.

el-Müşâkele

مَنْ اعْتَدَى فَبِعْدُوَانٍ يُشَاكِلُهُ
لِحِكْمَةٍ هُوَ فِيهَا خَيْرٌ مُنْتَقِمٌ⁴⁵⁵

Müşâkele, luğatde mümâşe'le ma'nâsınadır. Ve fenn-i bedî' iştilâhında müşâkele bir şey'i lafzının gayrıyla zıkr itmekdür ol gayrın şöhetinde vuķû'ından ötürî. Ke-ķavlihi te'âlâ⁴⁵⁶ ﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا﴾ Pes seyyi'eden cezâ hâķîķatde seyyi'enün gayrıdır ki aşlı⁴⁵⁷ جزاء سيئة⁴⁵⁷ aşlı⁴⁵⁷ dur.

Ve Cenâb-ı Bârî'nün⁴⁵⁸ ﴿تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ﴾ ķavl-i şerîfi daħi bu müşâkele bābındandır⁴⁵⁹ تعلم ما في نفسي ولا أعلم ما عندك⁴⁵⁹ 'dur. Zîrâ Hâķ sūbhānehu ve te'âlâ hâķķında lafz-ı نفس isti'mâl olunmaz illâ müteķaddim lafz-ı نفس zıkr olunmağla müşâkele bābından olmak üzere Hâķ sūbhānehu ve te'âlâ hâķķında lafz-ı نفس isti'mâl olındı. Ve Cenâb-ı Bârî'nün [54a]⁴⁶⁰ ﴿وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ﴾ ķavl-i şerîfi daħi

455 Kim sınırı aşarsa, hikmet gereği benzer bir şekilde ona düşmanlık vardır. O, bu konuda en hayırlı intikam alandır.

456 "Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır)." Şûrâ, 42/40.

457 Kötülüğün karşılığı ona denk bir azaptır.

458 "Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben senin içinde olanı bilemem." Mâide, 5/ 116.

459 Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben senin yanında olanı bilemem.

460 "Onlar tuzak kurdular. Allah da tuzak kurdu." Âl-i İmrân, 3/54.

bu müşâkele bâbındandır ki aşlı بمكرهم'dür. Ve Cenâb-ı Bârî'nün⁴⁶¹ ﴿فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾ kavlı-i şerîfi daîhi bu müşâkele bâbındandır ki aşlı بمثل فاعتدى عليكم'dür. Müşâkele-i lafziyyeden ötüri فَاَعْتَدُوا عَلَيْهِ vâkı' olmuştur. Ve kavlı-i şâ'irde dâhi

أَلَا لَا يَجْهَلُنْ أَحَدٌ عَلَيْنَا
فَنَجْهَلُ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَ⁴⁶²

vâkı' olmuştur ki taqdiri على جهله'dür ki فنجازيه mevzi'ine فنجهل vâkı' olmuş müşâkele-i lafziyyeden ötüri. Ve kezâlik kavlı-i şâ'irde

قَالُوا اقْتَرِحْ شَيْئًا نَجِدْ لَكَ طَبْعَهُ
قُلْتُ اطْبُخُوا لِي جُبَّةً وَقَمِيصاً⁴⁶³

vâkı' olmuştur ki طبعه dimek murâd idüp طبعه şöbetinden vukû'ından ötüri müşâkele-i lafziyye içün يخرينه اطبخوا vaz' eylemiş. Ve Zekiyyüddîn İbn Ebî'l-İşba' kitabında müşâkele istişhâdında dimiş ki bu şâhid ve emşâli tecnîs bâbında dâhıldür. Ve nâzımuñ

مَنْ اعْتَدَى فَيُعْدُونَ يُشَاكِلُهُ
لِحِكْمَةٍ هُوَ فِيهَا خَيْرٌ مُنْتَقِمٌ⁴⁶⁴

şöbetinde مَنْ اعْتَدَى فَيُعْدُونَ مجازاته يشاكله⁴⁶⁵ vâkı' olmuştur ki خَيْرٌ vukû'ından ötüri müşâkele-i lafziyye içün لِحِكْمَةٍ مُنْتَقِمٌ karînesi aña delil-i kâfidür.

461 "O hâlde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın." Bakara, 2/ 194).

462 Dikkan edin! Sakın ha! Kimse bizim hakkımızda câhillik etmesin. Biz, bizim hakkımızda câhillik edenden daha câhil oluruz.

463 Dediler ki: Bir şey iste de biz onu sana pişirelim. Ben de bana cübbe ve gömlek pişirin dedim.

464 Kim sınırı aşarsa, hikmet gereği benzer bir şekilde ona düşmanlık vardır. O, bu konuda en hayırlı intikam alandır.

465 Kim sınırı aşarsa, cezası olarak aynı şekilde ondan intikam alınır.

[54b] el-Cem‘ ma‘a’t-Taḫsīm

جَمْعُ الْأَعَادِي بِتَقْسِيمٍ يُفَرِّقُهُ
 466 فَالْحَيُّ لِلْأَسْرِ وَالْأَمْوَاتُ لِلضَّرْمِ

Bedī‘ün bu nev‘i ya‘nî cem‘ ma‘a’t-taḫsīm oldur ki şâ‘ir iki şey‘ün beynini yâḥūd daḥi ziyâde eşyānuñ beynini cem‘ idüp andan soñra taḫsīm ider. Ebû Tayyib Mütenebbî kavlinde vâkı‘ olduğu gibi:

الدَّهْرُ مَعْتَدِرٌ وَالسَّيْفُ مُتَنَصِّرٌ
 وَأَرْضُهُمْ لَكَ مُضْطَافٌ وَمَوْتُهُمْ

لِلسَّبِيِّ مَا نَكَحُوا وَالْقَتْلُ مَا وَلَدُوا
 467 وَالنَّهْبُ مَا جَمَعُوا وَالنَّارُ مَا زَرَعُوا

أَرْضُهُمْ ve مَرْتَبِعِ maḥall-i şayf ve maḥall-i rebī‘ ma‘nāsınadır. arzühem ya‘nî arzü’l-küffār maḥall-i şayf ve maḥall-i rebī‘ olıcaḳ arz-ı küffārda sākin olanların sebyi ve ḳatlini ve mālārınuñ nehbini ve zirā‘atlerinüñ iḥrāḳını müştēmildür. Andan soñra beyt-i âtide ol cem‘i taḫsīm ve faşl eyledi. Ve ba‘zı kerre taḫsīm taḳdīm olınup cem‘ te’ḥīr olınur ḳavl-i Ḥassān bin Şābit *radıyallāhu ‘anh* kavlinde vâkı‘ olduğu gibi:

قَوْمٌ إِذَا حَارَبُوا ضَرُّوا عَدُوَّهُمْ
 أَوْ حَاوَلُوا النُّفْعَ فِي أَشْيَاءِهِمْ نَفَعُوا

سَجِيَّةٌ تِلْكَ مِنْهُمْ غَيْرُ مُحَدَّثَةٍ
 468 إِنَّ الْخَلَائِقَ فَاغْلَمَ شَرُّهَا الْبِدْعَ

466 Düşmanlar dağıtacakları bir taksim için toplandı: Canlılar esarete, ölüler ise yanmaya.

467 Zaman özür diler, kılıç ise zafer kazanmış. Toprakları senin yazlığın ve baharlığın. Nikahladıkları esaret, doğurdıkları ölüm için. Topladıkları gasp ve ektikleri ateş için.

Lâkin nev'-i evveli ahsen ve kulûba evka'dur ki aşhâb-ı bedi'ıyyatun reftârı ekşer anun üzerinedür. Ve 'Amyân'un bedi'ıyyesinde

وَالْمَالُ وَالْمَاءُ مِنْ كَفِّهِ قَدْ جَرَيَا
469 هَذَا لِرَاجٍ وَذَا لِلْجَيْشِ حِينَ ظَمِي

vâkı' olmuşdur. Ve nâzımın

جَمْعُ الْأَعَادِي بِتَقْسِيمِ يُفَرِّقُهُ
470 فَالْحَيُّ لِلْأَسْرِ وَالْأَمْوَاتُ لِلضَّرَمِ

ķavlinde cem'-i e'adî takşim ve tefriķ idüp ihyâsını giriftâr ve emvâtını [55a] duhûl-i nâra tahşîş eylemiş ve cem' ve takşim ve tefriķ lafzlarında tevriye zâhirdür.

el-Cem' ma'a't-Tefriķ

سَنَاهُ كَالْبَرْقِ إِنْ أَبْدَوْا ظَلَامٌ وَعَى
471 والعزم كالبرق في تفريق جمعهم

Bedi'de cem' ma'a tefriķ nev'i oldur ki şâ'ir iki şey'un beynini bir hükmdde cem' ider andan şoñra ikisinin beynlerini ol hükmdde fark ider. Ke-ķavlihi te'âlâ ﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحْوُونا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ

468 Öyle bir kavim ki savaştığında düşmanına zarar verir. Ya da kendi taraftarlarının faydaları için uğraşırlar. Onların bu seciyyesi ortaya konulmamış. Ey varlıklar bilin ki! Seciyyenin en kötüsü bidat olandır.

469 Para ve su onun avucundan akar: Bu arzu eden ve şu ise susadığında ordu için.

470 Düşmanlar toplandı dağıtacakları bir taksim için: Canlılar esarete, ölüler ise yanmaya.

471 O'nun parıltısı, savaşın karanlığını ortadan kaldıran şimşek gibidir; gayreti de onların birliğini dağıtmada şimşek gibidir.

⁴⁷²النَّهَارِ مُبْصِرَةً. Pes leyl ve nehâr âyeteyn hükminde cem' oldu. Andan sonra âyet-i leyl mahv ile ve âyet-i nehâr mubşıra olmağa beynleri fark olındı. Nitekim ⁴⁷³والقمر كوكبان فهذا نهاري وهذا ليلي dırsün ki kevkeb olmada ikisinin beynlerini cem' idersün andan sonra şems nehârda muzî ve kamer leylde muzî olduğu cihet ile beynlerini fark idersün ki cem' vâkı' olan şey'de fark vâkı' olur. Nitekim kavlı-i şâ'irde beyt:

تَشَابَهَ دَمْعَانِ غَدَاةَ فِرَاقِنَا
مُشَابَهَةً فِي قِصَّةِ دُونِ قِصَّةِ
فَوَجَّتْهَا تَكْسُوا الْمَدَامِ حُمَرَةً
⁴⁷⁴وَدَمْعِي يَكْسُو حُمَرَةَ اللَّوْنِ وَجَّتِي

Pes nâzım iki dem'i teşbîhde cem' eyledi ya'nî firâk şabâhında kendinün dem'iyle maḥbûbenün dem'ini teşbîhde cem' eyledi andan sonra beynlerini fark idüp didi ki maḥbûbenün dem'i beyâz olmağa vecnesi ya'nî yañağı üzerine cereyân eylediginden [55b] ruḥsârının ḥumreti dem'ine levn-i ḥumret giydürdi. Ve nâzımuñ dem'i kıvıl kıan olmağa ruḥsârı üzerine cereyân eylediginden rüy-ı zerdine levn-i ḥumret giydürdi. Ve nâzımuñ

سَنَاءُ كَالْبَرْقِ إِنْ أَبَدُوا ظِلَامَ وَغَى
⁴⁷⁵وَالْعُزْمُ كَالْبَرْقِ فِي تَفْرِيقِ جَمْعِهِمْ

⁴⁷² “Biz geceyi ve gündüzü (kudretimizi gösteren) iki âlâmet yaptık. Rabbinizden lütuf isteyesiniz, yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gece âlametini giderip gündüz âlametini aydınlatıcı kıldık.” İsrâ, 17/ 12.

⁴⁷³ Güneş ve kamer birisi gündüz birisi de gece (çıkan) iki yıldızdır.

⁴⁷⁴ İki göz yaşı, ayrılığımızın sabahına benzedi. Bir hikayenin benzerliği diğerinin değil. Yanakları göz pınarlarına kırmızılık giydirdi. Benim ise göz yaşım kırmızı renege yanağımı giydirdi.

⁴⁷⁵ O'nun yüzünü parıltısı, savaşın karanlığını ortadan kaldıran şimşek gibidir; gayreti de onların birliğini dağıtmada şimşek gibidir.

beytinde memdüh 'aleyhi's-selâmuñ nûr-ı vechini ve 'azmini berke teşbîh hükminde eylemiş andan sonra beynlerini fark idüp nûr-ı vechinüñ berke müşâbeheti a'dâ harbinüñ zulmeti cihetiyledür ve 'azmınuñ berke müşâbeheti a'dânuñ cem'ini tefrîk cihetindedür didi.

el-İşâret

وَمِنْ إِشَارَتِهِ فِي الْحَزْبِ كَمْ فِيهِمْ
الْأَنْصَارُ مَعْنَى بِهِ فَازُوا بِنَصْرِهِمْ⁴⁷⁶

Bedî'de nev'-i işâret itilâfu'l-lafz ma'a'l-ma'nâdan 'ibâretdür. Ya'nî ma'nâ-yı keşiri müstemil olan lafz-ı kalıldür ki imâ ve lemha anuñ üzerine dâll ola. Nitekim şan'at-ı belâgatde lemha dâlle dinilür. Ve bu şerhüñ telhîşi oldur ki mütekellimüñ me'ânî-i keşireye bir lafz ile işâreti kıllet ve ihtîşârından ötüri işâret-i yede müşâbih olur. Zîrâ yediyle müşîr olan def'a-i vâhidede nice eşyâya işâret ider ki eger ol eşyâdan lafz ile ta'bîr eylese elfâz-ı keşireye muhtâc olur. Ve işâretde yed şihhât-i delâlet ve ihtîşâr ile hüsn-i beyân i'tibârındandır. Zîrâ eger yed ile işâret olunan ma'nâyı müşârun ileyh fehmi itmez ise müşîrin işâreti [56a] 'abeşden ma'dûd olur. Ve Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellem* hazretleri sehlü'l-'ibâret oldukları gibi sehlü'l-işâret idiler ki memdüh olan belâgatden bir nev'dür.

Ve işâret iki kısmdır ki biri işâret-i yed ve biri işâret-i lisândur. Ve Kûr'ân-ı 'Azîmü's-Şân'da vâkî' olan işâret⁴⁷⁷ ﴿وَعِصْ الْمَاءُ﴾ kavli şerîfinde vâkî' olduğu gibidür. Zîrâ bu iki lafz ile Cenâb-ı Bârî inkıţâ'-ı mâdde-i mâ'ya işâret eyledi ki ol inkıţâ'-ı mâdde-i mâ' neb'-i arzdan ve maţar-ı semâdan ve aḥbârdan müteḳaddim vech-i arzda ḥâşıl olan mâ'nuñ zehâbından ola. Ve Cenâb-ı Bârî'nün⁴⁷⁸ ﴿وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ﴾ kavli şerîfi daḥî bu işâret kabîlindendür. Zîrâ ihtilâf-ı şehvâtda nefsiñ meyli ve ihtilâf-ı mer'ıyyâtda 'aynuñ telezzüzü

476 Ensar, onun savaştaki işaretinden bazı anlamlar çıkardı ve onunla başarı sağladılar.

477 "Su çekildi." Hûd, 11/44.

478 "Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır." Zuhruf, 43/71.

me‘ānī-i gayr-ı münhaşıradır ki iki lafz ile ol me‘ānī-i keşireye işaret eyledi. Ve Cenāb-ı Bārī’nün ⁴⁷⁹ ﴿فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ﴾ kavli-şerifi daḥi bu işaret ḳabilindendir. Ve ḳavl-i şā‘irde vāḳi‘ olan

فَلَا شُكْرَ غَرِيبٍ نِعْمَتِهِ
حَتَّىٰ أَمُوتَ وَفَضْلُهُ الْفَضْلُ

أَنْتَ الشُّجَاعُ إِذَا هُمْ نَزَلُوا
⁴⁸⁰ عِنْدَ الْمَضِيقِ وَفَعْلُكَ الْفِعْلُ

daḥi bu işaret ḳabilindendir. Zīrā şā‘ir memdūḥuñ ḡarīb ni‘metinūñ teşekkürini ḡāyet-i mevtine deḡin iltizām ile aḥbārdan şoñra ve فضله ḳavli me‘ānī-i keşireye işaretdür ki müddet-i ‘ömrümde ḡarīb-i ni‘metinūñ teşekkürine meşḡul olsam yine anuñ fazlını benüm teşekkür vechiyle ta‘dād idecegüm faziletlerinden fazladur. [56b] Ve فعلك ḳavli daḥi kezālikdür. Zīrā ḳavmūñ şabr ve şecā‘atlerine dāll olan cāy-ı mazīḳa nüzüllerini aḥbārdan şoñra ve فعلك ḳavli şol me‘āniye işaretdür ki envā‘-ı vüçūh şabr u şecā‘atde fi‘l ancaḳ senūñ fi‘lūndür. Ya’nī ḳavmūñ cümlesinden ziyāde şecī‘ ü bahādırsın ki ḳavm içinde aḳrānuñ nādirdür dimek olur. Ve Şeyḥ Şafiyyüddīn’uñ bedi‘iyyesinde

يُولِي الْمَوَالِيْنَ مِنْ جَدْوَى شَفَاعَتِهِ
⁴⁸¹ مُلْكًا كَبِيرًا عَدَا مَا فِي نَفْسِهِمْ

Ve Şeyḥ ‘İzzeddīn’uñ bedi‘iyyesinde

مَا تَسْتَهْيِي النَّفْسُ يَهْدِي فِي إِشَارَتِهِ
⁴⁸² يَعْطِي فنونًا بِلَا مَنْ وَلَا سَأْمَ

479 “Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.” Necm, 53/10.

480 Onun alışılmadık nimetine kesinlikle ölünceye kadar şükredeceğim; onun lütfü lütuftur. Onlar yerleştiklerinde sen darlık anında cesaretili olansın, yaptığın yapılacak olandır.

481 Onun şefaatinin hediyesi ile köleler dost edinilir; büyük bir devlettir bu, onların içinde olan hariç.

vâkı' olan nev'-i işâret ki شفاعته من جدوى ve ما في نفوسهم ve ما تشتهي النفس ve kavllerinde vâkı' olmuştur. Me'ânî-i keşîreyi müştemil olduğu müstağan 'anî'l-beyândur. Ve nâzımuñ

وَمِنْ إِيَّاهُ فِي الْحَرْبِ كَمْ فَهَمٌ
الْأَنْصَارُ مَعْنَى بِهِ فَازُوا بِنَصْرِهِمْ⁴⁸³

ķavlinde me'ânî-i keşîreyi müşîr olduğu zâhirdür.

et-Tevlîd

تَوَلَّدَ نَصْرَتُهُمْ يَبْدُو بِطَلْعَتِهِ
مَا السَّبْعَةُ الشُّهُبُ مَا تَوَلَّدَ رَمْلُهُمْ⁴⁸⁴

Bed'îyyâtdan nev'-i tevlîd iki nev'dür. Biri elfâzdan ve biri me'âniden tevliddür. Ve dinilmiş ki elfâzdan olan tevlîdi terk itmek isti'mâlınden evlâdur. Zîrâ sirķate ķarîbdür. İllâ bu ķadar vardır ki nâzım bir ğayrısınıñ şî'rinden bir lafzı isti'zâb idüp ma'nâ-yı evvelinden ğayrı bir ma'nâyı şî'rinde tazmîn ider. Nitekim İmrû'u'l-Ķays'ıñ vaşf-ı feresde

وَقَدْ اغْتَدَى وَالطَّيْرُ فِي وَكْنَاتِهَا
بِمَجْرَدِ قَيْدِ الْأَوَابِدِ هَيْكَلُ⁴⁸⁵

ķavlınden قید الأوابد lafzını Ebû Temmâm isti'zâb idüp ğazeline naķl eylemiş:

482 Can ne isterse bir işareti ile hediye edilir; bir çok şey verir başa kakmadan ve bıkmadan.

483 Ensar, onun savaştaki işaretinden bazı anlamlar çıkardı ve onunla başarı sağladılar.

484 Onun görünüşüyle zaferlerinin sonucu belirdi. Kuvvetli yedi nedir ve kumlarının doğurduğu ne?

485 Kuşlar yuvalarındayken canavarların bağından kurtulmuş olarak yemeğimi yiyorum (erkenden).

[57a] لَهَا مُنْظَرٌ قَيْدَ الْأَوَابِدِ لَمْ يَزَلْ
 486 يَرُوحُ وَيَعْدُو فِي خُفَارِيَةِ الْحَبِّ

Ve tevlîdin ikinci nev'i ki me'âniden tevliddür ki ma'kbûl olan oldur. Pes me'âniden tevlîd oldur ki şâ'ir kendiden mu'addem olan şâ'irin kavlinde vâkı' olan me'âniden bir ma'nâya nazar idüp ol ma'nâyı kendi şî'rinde isti'mâle muhtâc olduğda ol ma'nâyı şî'rinde irâd ider ve beynehümâda bir ma'nâ-yı âher da'hi tevlîd itdürür. Nitekim Kûṭāmî kavlinde

قَدْ يُدْرِكُ الْمُتَأَتِّي بَعْضَ حَاجَتِهِ
 487 وَقَدْ يَكُونُ مَعَ الْمُسْتَعْجِلِ الزَّلَلِ

vâkı' olmuştur. Pes şâ'ir ol ma'nānuñ ba'zı elfâzını nakş ve ziyâde ile temşîl ü tezyîl ü te'kid idüp

عَلَيْكَ بِالْقَصْدِ فِيمَا أَنْتَ طَالِبُهُ
 488 إِنَّ التَّخَلُّقَ يَأْتِي دُونَهُ الْحُلُوقُ

didi ki bu beytün şadrınıñ ma'nâsı Kûṭāmî beytinün ma'nâsıdır ve 'aczinün ma'nâsı nev'-i tezyıldür. Ve Zekiyyüddîn dimiş ki şâ'irin

و كَانَ عِذَارُهُ فِي الْحَدِّ لَامٌ
 وَمَبْسَمُهُ الشَّهِي الْعَذْبُ صَادٌ

و طُرَّةُ شَعْرِهِ لَيْلٌ بِهَيْمٌ
 489 فَلَا عَجَبَ إِذَا سَرَقَ الرِّقَادُ

486 Canavarların bağından görünüşü var, hâlâ, sevgiyi koruma uğruna sabah akşam gidip geliyor.

487 Yavaş hareket eden bazı ihtiyaçlarını giderebilir; muhakkak ki hatalar, acele edenle beraberdir.

488 Talep ettiğin şeyde amacına dikkat et! Ahlâk, ahlâklanmak istenilen şeyin zıddına gelebilir.

ķavlinde řā'ir-i 'izār-ı maḥbûbı lâ'm'a ve dehânını řād'a teşbîh ile laşş-ı lafzını tevlîd ve ma'nâsından ve ıurresini leyle teşbîhden sirkât-i nevm zikrini tevlîd itmekle beytde tevlîd ve iğrâb ve idmâc ḥâşıl oldu. Ve nâzımuñ

تَوَلَّدَ نُصْرَتِهِمْ يَدُو بَطْلَعِهِ
490 مَا السَّبْعَةُ الشُّهُبُ مَا تَوَلَّدَ رَمْلِهِمْ

ķavli Ebû Temmâm'ıñ

وَالنُّصْرُ فِي شَهَبِ الْأَرْمَاحِ لَامِعَةٌ
491 يَوْمَ الْخَمِيسِ لَا فِي السَّبْعَةِ الشُّهُبِ

ķavlinden tevlîd olınmışdır. Ve ism-i nev' için olan tevlidi nuşretle zikrinde olan maḥâsini maḥfî degüldür. Zîrâ tevlîd içinde tevliddür. Ve رمل zikri tevliddür. Ve bu beytün şadrında ve 'aczinde murâd olan tevlîd beyni ile [57b] tesmiye-i nev'de tevriye beynini ve tezyîl beynini tetmîm-i fâ'ideden sonra ما توليد رملهم ķavli ile cem' eylemiş ve zikr-i tevlîd ve رمل ile seb'a-i şühûb ve nuşret ile mürâ'ât-ı nazîr beynini cem' eylemiş ve lafz ve ma'nâda olan tevlîdin iki kısmını daḥi cem' eylemiş ki maḥâsini erbâbına ḥafî degüldür.

489 Yanağındaki ilk çıkan kıl sanki lâ'm; tadı hoş ağzı, sâd. Saçının perçemi karanlık bir gece, uykuyu çaldığında şaşırmamalı.

490 Onun görünüşüyle zaferlerinin sonucu belirdi. Kuvvetli yedi nedir ve kumlarının doğurduğu ne?

491 Zafer, perşembe günü mızrakların gücünde parıldar; yoksa güçlü yedide değil.

el-Kināyet

قَالُوا طَوِيلُ نَجَادِ السَّيْفِ قُلْتُ وَكَمْ
لِنَارِهِ أَلْسُنٌ تُكْنَى عَنِ الْكَرَمِ⁴⁹²

Dinilmiş ki kināye ‘ulemā-yı beyān ‘indinde irdāfuñ ‘aynıdır. Ve ancak ‘ulemā-yı bedī‘ irdāfı kināyeden ifrād eylediler. Pes imdi kināye oldur ki mütekellim me‘āniden bir ma‘nānuñ ityānını murād ider ve luğatde anuñ mevzū’un lehi olan lafz ile zıkr eylemez lākin bir ma‘nā getürür ki vücūdda anuñ ridfidür anuñ ityānını murād eylediği ma‘nāya imā idüp ol ma‘nā üzerine anı delil kılar. Nitekim ‘Arablar طویل النجاة⁴⁹³, كثير القرى⁴⁹⁶, طویل القامة⁴⁹⁵, كثير الرماد⁴⁹⁴ murād iderler. Zîrā nicād nūn’uñ kesriyle kılıç bağı ḥamā’ilü’s-seyf ma‘nāsınadır. Pes nicādı ṭavīl olan ṭavīlū’l-ḳāmet olmak lāzımındandır. Zîrā ḳāmet ṭavīl olunca nicādı daḥi ṭavīl olmak lāzım gelür. Ve ziyāfet ma‘nāsına olan ḳırā keşir olıcaḳ remādı daḥi keşir olmak lāzım gelür. Ve nāzımuñ

قَالُوا طَوِيلُ نَجَادِ السَّيْفِ قُلْتُ وَكَمْ
لِنَارِهِ أَلْسُنٌ تُكْنَى عَنِ الْكَرَمِ⁴⁹⁷

ḳavlinde ṭavīlū’n-nicādū’s-seyf ṭavīlū’l-ḳāmeden kināyedür ve elsün-i nār keşret-i kerem ve keşret-i ziyāfetden kināyedür.

492 Kılıç bağının uzunluğu dediler, ben de dedim ki “Diller onun ateşi için cömertlikten kinaye yaptı.”

493 Onun kılıç bağı uzundur.

494 Onun külü çoktur.

495 Onun boyu uzundur.

496 Onun ziyafeti çoktur.

497 Kılıç bağının uzunluğu dediler, ben de dedim ki “Diller onun ateşi için cömertlikten kinaye yaptı.”

[58a] el-Cem'

آدَائُهُ وَعَطَايَاهُ وَرَأْفَتُهُ
 498 سَجِيَّةٌ ضَمَنَ جَمْعَ فِيهِ مُلْتَمَسٌ

Fenn-i bedî'de cem' mütekellim iki şey'ün yâhūd daği ziyâde eşyânuñ beynini bir hükümde cem' itmekden 'ibâretdür. Nitekim kelâm-ı Bârî'de ⁴⁹⁹ ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾ vâkı' olmuşdur ki şems ve kameri 'حُسْبَانٍ'da ve necm ve şeceri 'يَسْجُدَانِ'da cem' eyledi. Ve kıavl-i Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellemde* من أصبح آمناً في ⁵⁰⁰ vâkı' سر به معافى في بدنه عنده قوت يومه فَكَأَنَّمَا جِيزَتْ لَهُ الدُّنْيَا بِحَذَائِفِيرِهَا olmuşdur ki emn-i nefis ve mu'âfât-ı cesed ve kuvvet-i yevmi hâzâfiri ile hâvzet-i dünyâda cem' eyledi. Ve nâzım beytinde âdâb ve 'aṭâyâ ve re'fet beynlerini seciyyede ya'nî ṭabî'atde cem' eylediği zâhirdür.

es-Selb ve'l-İcâb

إِجَابَتُهُ بِالْعَطَايَا لَيْسَ يَسْلُبُهُ
 501 وَيَسْلُبُ الْمَنْ مِنْهُ سَلْبٌ مُحْتَشِمٌ

Ebî Hilâl 'Askerî selb ve icâb ta'rîfinde dimiş ki mütekellim kelâmını bir şey'ün bir cihetden nefyi üzerine ve cihet-i uḥrâdan işbâtı üzerine binâ kılmakdan 'ibâretdür. Ve Zekiyyüddin selb ve icâb ta'rîfinde dimiş ki mâdiḥ memdûhını bir şıfat ile ifrâd ider ki ol şıfatda ol memdûḥa ḡayrısı şerik olmaya. Pes evvel-i kelâmda [58b] ol

498 Onun edepleri, ihsanları ve yumuşaklığı onda ıslah edilip bir araya getirilmiş seciyyedir.

499 “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir. Otlar ve ağaçlar (Allah’a) boyun eğler.” Rahmân, 55/5-6.

500 Sizden biriniz canı ve malı emniyet içinde vücudu sıhhat ve afiyette, günlük azığı da yanında olduğu hâlde sabahlarsa, sanki bütün dünya kendisine verilmiş gibi demektir.

501 İhsanla icabet etmeyi men etmez, kendisinden başa kakmayı utanan bir kişi gibi men eder.

şifâtı cemî‘-i nâsdan nefy idüp andan şoñra memdûhına işbât eyleye.
Nitekim kavî-i Hânsâ’da vâkı‘ olmuşdur:

وَمَا بَلَغْتُ كَفِّ امْرِئٍ مُّتَنَوِّلًا
مِنَ الْمَجْدِ إِلَّا وَالَّذِي نَلْتُ أَطُولُ

وَمَا يَبْلُغُ الْمَهْدُونَ لِلنَّاسِ مِذْحَةً
وَأِنْ أَطْبَعُوا إِلَّا الَّذِي فِيكَ أَفْضَلُ⁵⁰²

Ve Ebû Nüvâs kavlinde

إِذَا نَحْنُ أَثْنَيْنَا عَلَيْكَ بِصَالِحٍ
فَأَنْتَ كَمَا نُنْشِي وَفَوْقَ الَّذِي نُشْنِي

وَأِنْ جَرَتْ إِلَّا لَفَاطُ مِنَّا بِمِذْحَةٍ
لِغَيْرِكَ إِنْسَانًا فَأَنْتَ الَّذِي نَعْنِي⁵⁰³

vâkı‘ olmuşdur ki Ebû Nüvâs’uñ bu kâvli sebkat iden Hânsâ’nuñ kavlinüñ ‘aynıdır. Lâkin Hânsâ beytinde vâkı‘ olan يبلغ ve لا يبلغ أن أطبوا ve لا يبلغ أن أطبوا ve لا يبلغ أن أطبوا mübâlağaları fevt olmağla Ebû Nüvâs andan kâşırdur ki فأنت الذي نعني beyni ile أفضل الذي فيك أفضل beyninüñ farkı zâhirdür. Ve bu nev’üñ «فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا» ‘Azîmü’ş-Şân’da a‘zam-ı şevâhidi Kûr’ân-ı ‘Azîmü’ş-Şân’da «فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا»⁵⁰⁴ kavî-i şerîfidür. Ve nâzımuñ beytinde ‘atâ ile icâb ve ‘atâdan minneti selb olduğu müsteğan ‘anî’l-beyândur.

502 Kişinin avucu yücelikten elde edilmiş olarak ulaştığı her ne varsa, benim daha uzun (süre) ulaştığım şeydir. Sessiz bırakılmıştan insanlara övgü olarak ulaşan şey, her ne kadar sözü uzatsalar da ancak sende ondan daha üstünü vardır.

503 Biz seni bir iyilikle övdüğümüzde, sen tıpkı bizim övdüğümüz gibisin, hatta ondan da öte. Her ne kadar bizden senin dışındaki bir insan için övgü sözleri çıksa da, aslında övdüğümüz sensin.

504 “Sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.” İsrâ, 17/ 23.

et-Taḫsīm

هُدَاه تَقْسِيمُهُ حَالِي بِهِ صَلَحَتْ
 حَيًّا وَمَيِّتًا وَمَبْعُوثًا مَعَ الْأُمَمِ⁵⁰⁵

Taḫsīm luğatde ⁵⁰⁶قسمت الشيء إذا جزأته'den maşḍardur. Ve ıstılahda egerçi 'ibāreti muhtelifün fihdür lākin cümlesi maḫşūd-ı vāhıde rāci'dür ki taḫsīm müte'addidi zıkrden şonra müte'addidin her birine lāyık olan şey'i 'ale't-ta'yin aña izāfe itmekden 'ibāretdür. Ve Sekkāki dimiş ki iki cüz' şāhibi yāhūd ziyāde eczā şāhibi olan bir şey'i mütekellim [59a] zıkrden şonra eczānuñ her birine anuñ 'indeinde münāsib ve lāyık olanı izāfe itmekden 'ibāretdür. Ve ba'zıları dimiş ki taḫsīm oldur ki mütekellim müte'addidi yāhūd müte'addid hükümünde olan şey'i murād itdükden şonra müte'addidin her birinüñ hükümünü 'ale't-ta'yin zıkr itmekden 'ibāretdür.

Ve Zekiyyüddin dimiş ki taḫsīm mütekellimün ma'nāda āhiz olduğu aḫsāmı istifāsından 'ibāretdür. Nitekim mişāli Cenāb-ı Bārî'nün ⁵⁰⁷﴿هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبُرُوقَ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾ kavlı-i şerifinde vāki' olmuştur ki rü'yet-i berķde şa'ika havfından ve maḫar tama'ından ğayrı bir şey' yokdur. Ve Cenāb-ı Bārî'nün ⁵⁰⁸﴿ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اضْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ﴾ kavlı-i şerifinde vāki' olmuştur ki āyet-i kerīme vücūdı mümkün olan aḫsāmı istifā itmiştir. Ve daḫi ⁵⁰⁹﴿لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ﴾ kavlı-i şerifi aḫsām-ı zamān-ı şelāşeyi cāmi'dür. Ma'bin ayidina'den murād müstaḫbel ve ma'bin dāle'den murād māzī ve ma'bin dāle'den murād ḫāldür. Ve İbn Fāriz

505 Hidayeti, hālîmi onun hidayetine uygun bir şekilde taksim etmesidir: yaşarken, ölürken ve ümmetlerle haşredilirken.

506 Birşeyi böldüğünde kısımlara ayırmandır.

507 "O, korku ve ümit vermek için size şimşegi gösterendir." Ra'd, 13/12.

508 "Sonra biz, o kitabı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere (Muhammed'in ümmetine) miras olarak verdik. Onlardan kendine zulmedenler vardır. Onlardan ortada olanlar vardır. Yine onlardan Allah'ın izniyle hayırlı işlerde öne geçenler vardır." Fâtır, 35/32.

509 "Önümüzdekiler, arkamızdakiler ve bunlar arasındakiler hep O'nundur." Meryem, 19/64.

Şerefüddin *kaddesallāhu bi-sırrihi'l-mu'in* kavlinde vâkı' olmuştur beyt:

يقولون لي صِفْهَا فَأَنْتَ بِوَصْفِهَا
عليك أَجَلٌ عِنْدِي بِأَوْصَافِهَا عَلِمُ
صَفَاءَ وَلَا مَاءَ وَلُطْفَ وَلَا هَوَا
وَنُورَ وَلَا نَارَ وَرُوحَ وَلَا جِسْمَ⁵¹⁰

kavlinde müte'addid hükümünde olan اهو'yı ahvâl-i hayât u memât u ba'sa takسیم eyledi.

el-İcâz

أَوْجَزُ وَسَلَّ أَوَّلَ الْأَنْبِيَاءِ عَنْ مَدْحِ
فِيهِ وَسَلَّ مَكَّةَ يَا قَاصِدَ الْحَرَمِ⁵¹¹

Bu nev' icâz ile fuşahâ vü büleğâ-yı 'Arab i'tinâ eylediler. Zîrâ icâz kaçd eyledikleri vaıktde [59b] bir lafz getürürler ki ol lafz-ı vâhid ile elfâz-ı keşîreden müstağnî olurlar edevât-ı istifhâm ve şart ve ğayrılar gibi. Pes *أَيْنَ زَيْدٌ* kavlüñ *المسجد* *أَم فِي الدار* ve *cemî'* emâkini istiḳrâya varınca kavlinden ignâ ider. *إن يقيم زيد أو عمرو أقم* kavlüñ *من يقيم أقم معه* kavlinden ignâ ider. *ما بالدار زيد ولا عمرو ولا بكر* kavlüñ *وما بالدار من أحد* kavlinden ignâ ider. Pes mütekellim bu elfâz-ı yesîre ile kelâm-ı keşîreden müstağnî olur ki ekşer-i kelâm-ı 'Arab belâğatinden ötüri icâz ve ihtîşâr üzerine ve maḳşûdı eḳall-i 'ibâret ile edâ üzerine mebnîdür.

Bu nev'-i icâz daḥi iki nev'dür ki biri icâz-ı kışar ve biri icâz-ı ḥazfdür. Pes icâz-ı kışar ihtîşâr-ı elfâzdan 'ibâretdür. Ke-ḳavlihi te'âlâ

510 Bana, onu bildiğın vasıflarıyla vâsfet diyorlar. Evet, onun vasıflarını bilen bir ilim vardır yanımnda. Safadır, su değıl; lütuftur hevâ değıl; Nûrdur ateş değıl ve rûhtur ceset değıl.

511 Ey (Mescid-i) Haram'ı amaḳlayan! Sözlerinin başında Mekke('ye götüreceğ) vesile olanın övgüsünü en veciz şekilde talep et.

⁵¹² ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾ Pes bu lafz-ı vecîz-i mu'cizede vâkı' olan icâz ve îzâh ve kinâye ve işâret ve ıbbâk ve ibdâ' ve hüsn-i beyân beyândan müstağnîdür. Ve Cenâb-ı Bârî'nün ﴿إِنَّ اللَّهَ بِأَمْرِ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾⁵¹³ şerîfinde olan icâz ihtîşâr-ı⁵¹⁴ dur. Zîrâ âyet-i kerîmenün evvelinde ma'rûfuñ her birine emr eyledi, andan sonra her bir münkerden nehy eyledi. Ve âhîrinde eblağ-ı mev'ize ile va'z ve eltaf-ı tezekkür ile tezkîr eyledi ki cemî'-i aḡsâm-ı ma'rûf ü münker isti'âb idüp ıbbâk-ı lafzî vü ma'nevî ve hüsn-i nesâḡ [60a] ü teshîm ve hüsn-i beyân ü icâz ve itilâf-ı lafz u ma'nâ ve müsâvât ve şıḡḡhat-ı muḡâbele ve temkîn-i fâşılayı cem' eyledi. Ve icâz-ı ḡazf ba'zı lafzuñ ḡazfından 'ibâretdür ki bâḡîsî ol ḡazf üzerine delâlet eyleye. Ke-ḡavlihi te'âlâ⁵¹⁵ ﴿وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ﴾, ⁵¹⁶ ای اهل القرية ve ke-ḡavli's-ḡâ'ir:

عَلَفْتُهَا تَيْنًا وَمَاءً بَارِدًا

حَتَّى هَمَّتْ هَمَالَةً عَيْنَاهَا⁵¹⁷

⁵¹⁸ أي وسقيتها ماءً بارداً

Ve nâzımuñ

أَوْجِزْ وَسَلْ أَوَّلَ الْأَبْيَاتِ عَنْ مَدْحِ
فِيهِ وَسَلْ مَكَّةَ يَا قَاصِدَ الْحَرَمِ⁵¹⁹

⁵¹² “Kısasta sizin için hayat vardır.” Bakara, 2/ 179.

⁵¹³ “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” Nahl, 16/90.

⁵¹⁴ Gün ortasındaki güneş gibidir.

⁵¹⁵ “Bulunduğumuz kente sor.” Yûsuf, 12/82.

⁵¹⁶ Yani kent halkına.

⁵¹⁷ Ona saman ve serin su yedirdim. Ta ki onun yaş döken iki gözünü arzulasın.

⁵¹⁸ Yani ona serin su içirdim.

⁵¹⁹ Ey (Mescid-i) Haram'ı amaçlayan! Sözlerinin başında Mekke'ye götürülecek vesile olanın övgüsünü en veciz şekilde talep et.

ķavlinde icāz-ı bedī‘ أول الأبيات سل ķavlindedür ki evvel-i beyt وضع ķavl-i şerīfine işāretdür. Ve icāz-ı şānī مكة سل ķavlinde ehl-i Mekke taķdīrindedür ki biri icāz-ı kışar ve biri icāz-ı hāzfe mişāldür.

el-İştirāk

بالحجر سادَ فلا ندُ يُشاركُهُ
حجرُ الكتابِ المُبينِ الواضحِ اللَّقمِ⁵²⁰

Dinilmiş ki bu nev‘ iştirāk üç kısmdur. İki kısmı ‘uyüb ve serikātdandur ve bir kısmı maḥāsindendür. Kısm-ı ḥüsni oldur ki nāzım beytinde iştirāk-ı aşlı yāḥūd iştirāk-ı ‘örfi ile iki ma‘nā beyninde müşterek olan bir lafz getürür ki sāmī‘ün zihni nāzımuñ murād itmedigi ma‘nāya sebķat ider. Ve āḥir-i beytde sāmī‘ün tevehhüm itdigi şey‘ün ğayrı maķşūd olduğunu te’kīd ider. Nitekim Şafiyüddīn’ün bedī‘iyyesinde bu nev‘i beyān zımnında bu beyt vāķi‘ olmuşdur:

[60b] شَيْبُ الْمَفَارِقِ يَزْوِي الضَّرْبَ مِنْ دَمِهِمْ
دَوَائِبُ الْبَيْضِ بَيْضُ الْهِنْدِ لَا اللَّمَمِ⁵²¹

Pes bu beytde iştirāk ببيض lafzınuñ ma‘neyeyni beynindedür. Eger suyūf cānibine terşih ider الهند ببيض lafzı olmasa. Ya’nī ببيض lafzı’e muzāf olmasa sāmī‘ün zihnine sebķat iderdi ki nāzımuñ murādı zevāyib-i beyz ya’nī beyāz saç ola. Pes هند’e izāfeti te’kīd eyledi ki nāzımuñ murādı sāmī‘ün tevehhüminün ğayrı olan suyūf-ı beyz-ı Hindiyye ola.

Ve ba‘zılarına iştirāk ile tevhīm beyninde iltibās vāķi‘ olmuş ve ikisinün beyninde farķ oldur ki iştirāk ancak iki ma‘nā beyninde

520 Apaķık ayan beyan anlaşılr kitabın hicrinde lider oldu, ona ortak olacak bir denk yok!

521 Ayrılanın yaşlılığı darbeyi kanlarından suluyor. Beyaz hind kılıcı, beyaz saçtan, saç lülesi deĝil.

müşterek olan lafz ile olur. Tevhîm ise lafz-ı müşterek ile ve lafz-ı müşterekün gayrı taşhîf ve tahrîf ve tebdîl ile daîhi olur.

Ve iştirâk ile izâhuñ beyninde fark oldur ki izâh hâşşaten me‘ânîde olur. Bu nev‘ iştirâk ise ancak lafzda olur. Ve nâzımuñ beyt:

بِالْحَجْرِ سَادَ فَلَا نَدَّ يُشَارِكُهُ
حَجْرُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ الْوَاضِحِ اللَّقْمِ⁵²²

beytinde iştirâk حجر lafzındadır ki حجر lafzı ‘aql ma‘nâsıyla Sûre-i Hicr ma‘nâsı beyninde müşterekdür. Vaqtâ ki mışrâ‘-ı şânîde حجر حجر didiyse sâmi‘den iltibâs zâ‘il olup memdûh üzerine nâzil olan Sûre-i Hicr maḫşûd olduğı ma‘lûmdur. Zîrâ ol sûrede memdûh ḫaḫḫında⁵²³ ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمِ﴾⁵²⁴ nâzil olmuştur ki itâda aña müşârik olur nediyy yokdur.

[61a] et-Taşrî‘

تَضْرِيحُ أَبْوَابِ عَذَابٍ يَوْمَ بَعْثِهِمْ
يَلْقَاهُ بِالْفَتْحِ قَبْلَ النَّاسِ كُلِّهِمْ⁵²⁴

Fenn-i bedî‘de nev‘-i taşrî‘ şadr-ı beytün âḫir-i cüz‘i ve ‘acız-ı beytün âḫir-i cüz‘i ḫâfiyede müstevî olmaḫdan ‘ibâretdür. Ya‘nî veznde ve ḫarf-i revîde ve i‘râbda berâber olmaḫdur. Nitekim maṭâli‘-i ḫaṣâ‘idde ve vasa‘ında olması elyaḫdur. Nâzımuñ beytinde بَعْثِهِمْ ve يَلْقَاهُ vâḫi‘ olduğı gibi ki veznde ve ḫarf-i revîde ve revî üzere câri olan i‘râbda müstevîlerdür.

522 Apaḫık ayan beyan anlaşılr kitabın hicrinde lider oldu, ona ortak olacak bir denk yok!

523 “Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur’an’ı verdik.” Hicr, 15/87.

524 Adn kapılarının yere ḫalınması, diriltilecekleri gün bütün insanlardan önce açılarak ona kavuşacak.

el-İ'tirâz

فَلَا اغْتِرَاضَ عَلَيْنَا فِي مَحَبَّتِهِ
 525 وَهُوَ الشَّفِيعُ وَمَنْ يَرْجُوهُ يَعْصِمُ

Fenn-i bedî'de nev'-i i'tirâz iki kelâmıñ beyninde bir cümle-i mu'terizeden 'ibâretdür ki ma'nâ-yı ğaraż-ı mütekellimden ziyâde bir ma'nâ ifâde ide. Ve bu i'tirâza ba'zıları haşv-i maḳbûl tesmiye eylemişler lâkin haşv ile i'tirâz beyninde farkları zâhirdür. Zîrâ i'tirâz ğaraż-ı mütekellimde ma'nâ-yı ziyâde ifâde ider haşv ise ancak iḳâmet-i vezn için gelür. Ve i'tirâzda me'ânî-i maḳşûdeyi mütekellimle olan maḥâsinden şol şey' vardır ki envâ'-ı keşîre üzerine anuñla mütemeyyiz olur. Ke-ḳavlihi te'âlâ ⁵²⁶ ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَغْلَمُونَ﴾ ⁵²⁷ ﴿تَغْلَمُونَ عَظِيمٌ﴾ Pes ⁵²⁷ ﴿تَغْلَمُونَ﴾ bir cümle-i mu'terizedür ki şıfat ile mevşûf [61b] beyninde vâkı' olmışdur. Zîrâ عَظِيمٌ, قَسَمٌ şıfatıdır. Ve nâzımuñ

فَلَا اغْتِرَاضَ عَلَيْنَا فِي مَحَبَّتِهِ
 527 وَهُوَ الشَّفِيعُ وَمَنْ يَرْجُوهُ يَعْصِمُ

beytinde i'tirâz iki kelâm beyninde vâkı' olan وَهُوَ الشَّفِيعُ cümlesidir.

525 Ona olan sevgimizde bize hiçbir itiraz olamaz. O şefaattçidir, kim onu arzu ederse onu koruyacak.

526 "Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, -eğer bilerseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir.-" Vâkıa, 56/75-76.

527 Ona olan sevgimizde bize hiçbir itiraz olamaz. O şefaattçidir, kim onu arzu ederse onu koruyacak.

er-Rücû'

وَمَا لَنَا مِنْ رُجُوعٍ عَنْ حِمَاهُ بَلَى
لَنَا رَجُوعٌ عَنِ الْأَوْطَانِ وَالْحَشَمِ⁵²⁸

Fenn-i bedî'de nev'-i rücû'a ba'zıları istidrâk ve i'tirâz tesmiye eylemişler. Lâkin istidrâk ve i'tirâz tesmiyesi şaîh degüldür. Ve Taqîyyüddîn demiş ki bu nev'-i rücû'la selb ve icâbuñ beyninde fark yokdur. Nitekim Ebû Hilâl 'Askerî demiş ki selb ve icâb mütekellim kelâmını bir şey'ün bir cihetinden nefyi ve cihet-i uhırâdan işbâtı üzerine binâ itmekden 'ibâretdür. Ve Kâdî Celâleddîn-i Kâzvinî demiş ki rücû' kelâm-ı sâbık üzerine nakşla 'avdet itmekden 'ibâretdür. Nitekim 'İzzeddîn'ün bedî'yyesinde beyt:

رُمْتُ الرُّجُوعَ عَنِ الْأَمْدَاحِ أَنْظُمَهَا
سَوَى مَدِيحٍ سَدِيدِ الْقَوْلِ مُحْتَرَمِ⁵²⁹

vâkı' olmuştur. Nazm eyledigüm emdâh'dan rücû' kaçd eyledüm didikden sonra kelâm-ı sâbıkını nakş ile aña 'avdet idüp سَوَى مَدِيحٍ سَدِيدِ⁵³⁰ قول didi. Ve nâzımuñ beytinde

وَمَا لَنَا مِنْ رُجُوعٍ عَنْ حِمَاهُ بَلَى
لَنَا رَجُوعٌ عَنِ الْأَوْطَانِ وَالْحَشَمِ⁵³¹

vâkı' olmuştur. Ya'nî himâyet-i Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellem*den bizüm için rücû' yokdur belki evtân [62a] ve haşemden bizüm için rücû' vardır. Pes kelâmında rücû'ı nefy itdikden sonra 'adem-i rücû'ını te'kîd nüktesiçün kelâm-ı sâbıkına 'avdet eyledi ki mazmûn-ı beyt evtân ve haşemden bizüm için rücû' vardır lâkin

528 Hazret-i Peygamberin himâyesinden bize dönüş yoktur. Hayır, bizim dönüşümüz (diğer) yurtlardan ve yanımızdaki adamlardandır.

529 Önceki övgülerimden yüz çevirdim; doğru sözlü saygıdeğer birinin övgüsü hariç.

530 Doğru sözlü saygıdeğer birinin övgüsü hariç.

531 Hazret-i Peygamberin himâyesinden bize dönüş yoktur. Hayır, bizim dönüşümüz (diğer) yurtlardan ve yanımızdaki adamlardandır.

hîmâyet-i Resûlullâh *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem*den bir vechle rücû‘ mutaşavver degüldür demek olur.

et-Tertîb

تُرْتَّبُ الْحَيَوَانَاتُ السَّلَامَ لَهُ
وَالنَّبْتُ حَتَّى جَمَادِ الصُّخْرِ فِي الْأَكْمِ⁵³²

Fenn-i bedî‘de tertîb oldur ki şâ‘ir evşâf-ı şettâyı mevşûf-ı vâhid içün bir beytde yâhûd bir beytde ve mâ-ba‘dında ‘ale’t-tertîb îrâd eyleye ve tertîbi hîlkat-i tabî‘atden olup nâzım hîlkat-i tabî‘atden ziyâde bir vaşf aña idhâl eylemeye. Ya’nî zihnde ve ‘iyânda ‘ilminün bulduğı vaşf-ı zâ‘idi aña idhâl eylemeye. Nitekim Şeyh Şafîyyüddîn Hîllî bedî‘iyyesinde getürmüşdür:

كَالنَّارِ مِنْهُ رِيَّاحُ الْمَوْتِ إِنْ عَصَفَتْ
رَوَى ضَرَامًا بِهِ أَرْضُ الْوَعَى بِدَمِ⁵³³

Pes hîlkat-i tabî‘iyye üzere ‘anâşır-ı erba‘ayı tertîb eylemiş ki nâr ve havâ ve mâ’ ve türâbdur. Ve Şeyh ‘İzzeddîn’ün bedî‘iyyesinde,

لَهُ الْمَلَائِكَةُ وَالْإِنْسَانُ أَجْمَعُهُمْ
وَالجِنَّ وَالْوَحْشُ فِي التَّرْتِيبِ كَالْحَدَمِ⁵³⁴

vâkı‘ olmuşdur ki tertîb-i maḥlûkât a‘lâdan esfele rütbe cihetiyle olur yoḥsa hîlkat cihetiyle degül. Ve nâzımuñ

[62b] تُرْتَّبُ الْحَيَوَانَاتُ السَّلَامَ لَهُ
وَالنَّبْتُ حَتَّى جَمَادِ الصُّخْرِ فِي الْأَكْمِ⁵³⁵

532 Hayvanlar ona selâm tertib ettiler; bitkiler hatta kayalıklardaki donuk taş bile.

533 Eğer, ölüm rüzgârları ondan ateş gibi eserse, yangın savaş toprağını kanla sular.

534 Melekler, insanlar, cinler ve vahşi hayvanların hepsi onun hizmetçisi gibi bir düzende bir araya gelmişlerdir.

beytinde tertîb oldur ki mevcûdât üçdür ki hayvân ve nebât ve cemâddur. Ve üçü hilkat-i insân üzerine a'lâdan esfele tertîb ile mürettebdür. Zîrâ eger cism-i nâmî dir iseñ cemâd hâric qalur ve eger irâdetiyle müteharrik cism-i nâmî dir iseñ nebât hâric qalur ve eger irâdetiyle müteharrik cism-i nâmî-i nâṭıḳ dir iseñ hayvân hâric qalur ki insânun ḥaddi olur.

el-İştikāk

مُحَمَّدٌ أَحْمَدُ الْمُحْمَدُ مَبْعُوثُهُ
كُلُّ مَنْ الْحَمْدِ تَبَيَّنُ اشْتِقَاقِهِمْ⁵³⁶

Fenn-i bedî‘de nev‘-i iştikākı Ebū Hilāl ‘Askerî istihrâc eylemiş ve dimiş ki iştikāk mütekellim bir ism-i ‘alemden ğaraz-ı medḥ yâḥūd hicv yâḥūd ğayrı içün bir ma‘nâ müştak kılmamasından ‘ibâretdür. Nitekim İbn Düreyd Naḫṭeveyh-i Naḥvî hakkında demişdür:

لَوْ أُوجِيَ النَّحْوُ إِلَى نَقْطَوَيْهِ
مَا كَانَ هَذَا الْعِلْمُ يُعْزَى إِلَيْهِ

أَخْرَقَهُ اللَّهُ بِنُضْفِ اسْمِهِ
وَصَيَّرَ الْبَاقِي صَيَاحًا عَلَيْهِ⁵³⁷

Ya‘nî isminün nıṣf-ı evvelinden نَفْط ve ve nıṣf-ı âḥirinden وِيه lafzlarını hicv kaşdı üzere müştak kılmışdır. Ve Şeyḫ ‘İzzeddîn bedî‘iyyesinde

535 Hayvanlar ona selâm tertip ettiler; bitkiler hatta kayalıklardaki donuk taş bile.

536 Muhammed, övülmüş (Mahmûd) Ahmed’in gönderilişi; hepsi de hamddendir ve onların kökünü açıklar.

537 Şayet nahiv Naḫṭeveyh’e vahyedilseydi, bu, kendisine isnad edilecek bir ilim olmazdı. Allah, isminin yarısı ile onu tutuşturdu, diğerleri de onun üzerine çılgınlık yapıldı.

مِيمٌ وَحَاءٌ فِي اسْتِثْقَاكِ الْإِسْمِ مَحْوٌ عَدَى
 538 وَالْمِيمُ وَالْدَالُ مُدُّ الْخَيْرِ لِلْأُمَمِ

vāqı‘ olan ميم ve حا’dan mahv iştikâkında ba‘zıları nazır irâd idüp iştikâk nev‘inde [63a] istişhâd itmemişler. Ve nâzımuñ

مُحَمَّدٌ أَحْمَدُ الْمَحْمُودُ مَبْعُثُهُ
 539 كُلُّ مِنَ الْحَمْدِ تَبْيِينُ اسْتِثْقَائِهِمْ

beytinde ma‘nâ-yı medh kaçdıyla Muhammed ve Ahmed ve Mahmûd lafzları hamdden iştikâkda şeref-i medh zâhirdür.

el-İttifāk

وَوَضَعُهُ لِأَيْنِهِ قَدْ جَاءَ تَسْمِيَةً
 540 فَإِنَّهُ حَسَنٌ حَسَبَ اتِّفَاقِهِمْ

Fenn-i bedî‘de ittifāk oldur ki şâ‘ire bir vāqı‘a ve ol vāqı‘ayı muṭābık bir ism müttefık ola ki ol vāqı‘a yâ müşâhede ile yâhûd semâ‘ ile nefsinde ma‘lûm ola. Nitekim Melik-i Nâsır Şalâhaddîn Yûsuf uñ hâcibi olan Hüsâmeddîn Lü’lû’ Baḥr-i Kûlzûm’den Hicâz’a kaçd iden Efrenc ile gâzâ ve hâcib-i Melik Lü’lû’ muṣaffar olduḡda İbn Hûşayna nâm şâ‘ir Efrenc’e ḥiṭâb idüp didi ki:

عَدُوَكُمْ لَوْلُؤُا وَالْبَحْرُ مَسْكَنُهُ
 541 وَالْدُرُّ فِي الْبَحْرِ لَا يَخْشَى مِنَ الْغَيْرِ

538 Mîm ve hâ isminin kökenindeki mahv düşmanları siler; mîm ve dâl ise milletlere iyilik uzatır.

539 Muhammed, övülmüş (Mahmûd) Ahmed’in gönderilişi; hepsi de hamddendir ve onların kökünü açıklar.

540 Onun oğlunun tavsifi isim olagelmıştır. Onların ittifakı ile şüphesiz o Hasan (güzel)dir.

Pes hâcib-i Melik olan Lü'lü' Hüsameddîn'ün Baḥr-i Ḳulzüm'de ğazâsı lü'lü'-i baḥre muṭābık ve lü'lü'-i baḥr anuñ ismine muvâfık ve müteffık olmağla bu nev'e şan'at-ı ittifāk dirler. Ve Melik Eşref Mūsā Melik Zāhir ki ismi Hızır bin Yūsuf bin Eyyüb'dur, bir yire ictimā'larında Zekiyyüddin anların vaşfında bu beyti demişdür:

غَدَا مَجْمَعُ الْبَحْرَيْنِ شَاطِئِي فُرَاتِنَا
أَلَمْ تَرَ مُوسَى فِيهِ قَدْ لَقِيَ الْخَضْرَا⁵⁴²

Pes Melik Mūsā ile Melik Hızır'ın Furāt'da mülākātı mecma'u'l-baḥreynde Mūsā ile Hızret-i Hızır'ın mülākātına muvâfık ve anların isimleri mütevâfık olduğundan nev'-i şan'at-ı ittifākı [63b] icrâ eylemiş. Ve nâzımuñ

وَوَضَّفُهُ لِابْنِهِ قَدْ جَاءَ تَسْمِيَةً
فَإِنَّهُ حَسَنٌ حَسَبَ اتِّفَاقِهِمْ⁵⁴³

beytinde ittifāk حَسَنٌ ve حُسْنٌ lafzlarının iştirâkinde ve وَضَّفُ'dadır ki Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellem* hâzretleri Hızret-i Hasan'a işâret buyurup⁵⁴⁴ *إن ابني هذا سيد سيصلح الله به بين فئتين عظيمتين من المسلمين* buyurmuşdur.

541 Lü'lü (inci) düşmanınızdır, deniz ise onun (incinin) meskenidir. Lü'lü (inci) denizde kimseden korkmaz.

542 Sabahtan iki denizin birleştiği yere gitti, ki o bizim Fırat'ımızın sahilidir. Musa'nın Hızır'la orada karşılaştığını bilmez misin?

543 Onun oğlunun tavsifi isim olagelmıştır. Onların ittifakı ile şüphesiz o Hasan (güzel)dir.

544 Benim bu oğlum Hasan, efendidir. Allah onun vasıtasıyla iki büyük müslüman grubun arasını düzelterektedir.

el-İbdâ‘

إِبْدَاعُ أَخْلَاقِهِ إِبْدَاعُ خَالِقِهِ
 545 فِي زُخْرِفِ الشَّعْرِ فَاسْجَعْ بِهَا وَهَمْ

Fenn-i bedî‘de nev‘-i ibdâ‘ oldur ki şâ‘ir bir beytde birkaç nev‘ şan‘at-ı bedî‘yye getüre yâhûd neşrden bir qarînede birkaç nev‘ getirile ve az olur ki bir kelimedede bedî‘den iki nev‘ bulunur. Bu maķûle olan kelâma ibdâ‘ tesmiye olunur. Zikr olunduğı üzere bir beyt yâhûd bir kelâm birkaç nev‘i câmi‘ olmaz ise ibdâ‘dan ‘add olunmaz. Ke-ķavlihi te‘âlâ ﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ﴾ 546 Bu âyet-i kerîmeden Zekiyyüddîn bedî‘yyâtdan envâ‘-ı keşîre istihrâc eylemiş. Envâ‘dan biri اَرْضُ ve اَقْلِعِي beyninde münâsebet-i tâmmедür. Ve ikincisi اَرْضُ ve سَمَاءُ zikriyle muṭâbaķat-ı lafziyyedür. Ve üçüncüsü mecâzdur. Zîrâ اَرْضُ dan murâd maṭar-ı semâdur. Dördüncüsü اَقْلِعِي kavlinde isti‘âredür ve beşincisi وَغِيضَ الْمَاءِ kavlinde işâretدür. [64a] Zîrâ bu iki lafz me‘ânî-i keşîreye işâretدür. Ve altıncısı اَرْضُ kavliyle temşildür. Zîrâ helâk-ı hâlikîn ve necât-ı nâciyyin اَرْضُ ile ta‘bîr olınmış ki mevzû’un leh olan ma‘nânuñ lafzınuñ ğayrıdur. Ve yidincisi اَرْضُ kavlinde irdâf vardır. Zîrâ mekânda istiķrârından lafz ma‘nâya ķarîb bir lafz ile ta‘bîr olındı. Ve sekizincisi اَرْضُ ta‘lîldür. Zîrâ اَرْضُ ya ‘illetدür. Ve toķuzuncısı şıḥḥat-ı taķsîmdür. Zîrâ aḥvâl-i aķsâm-ı mâ‘yî hâlet-i naķşında isti‘âb eyledi. Ve onuncısı اَرْضُ kavlinde ihtirâs vardır. Zîrâ دعاء عليهم istiḥķāk-ı helâklerini ihtirâsen müş‘irdür. Ya’nî şol za‘îfu’l-‘aķıldan ihtirâsdur ki helâki müsteḥaķ olanlara ve müsteḥaķ olmayanlara şümûli olur tevehhümin eyleye. Ol ecden helâke müsteḥaķ olanların üzerine du‘â ile te’kîd olındı. Ve on birincisi müsâvât vardır. Zîrâ âyet-i şerîfe ma‘nâsı üzerine ziyâde olmaz. Ve on

545 Şâirlerin süslü (sözlerinde) övülen ahlâkının mükemmelliği, Hâlık’ının mükemmelliğidir. Öyleyse ona ve onlara uygun seci yap.

546 “Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî’ye oturdu ve zalimler topluluğu, Allah’ın rahmetinden uzak olsun! denildi.” Hûd, 11/44.

ikincisi hüsn-i nesağdur. Zîrâ Hâk sūbhānehu ve te'ālā hazretleri kışşayı kaşır idüp hüsn-i tertîb ile ba'zını ba'zı üzerine 'aţf eyledi. Ve on üçüncüsü itilâf-ı lafz ma'a'l-ma'nâdur. Zîrâ her bir lafzuñ ma'iyyetinde ğayrı şâlih olmaz. [64b] Ve on dördüncüsü icâzdur. Zîrâ akşar-ı 'ibâret ile kışşayı müstev'ibedür. Ve on beşincisi teshîmdür. Zîrâ âyetüñ evveli أَفْلَحِيْ قَافline varınca âhirini muhteẓidür. Ve on altıncısı tehẓibdür. Zîrâ murâdât-ı elfâz şifât-ı hüsn ile mevşûfedür ki revnağ-ı feşâhat anuñ üzerinedür taqdim ve te'hîr ve ta'kid den şalim olduğundan ötüri. Ve on yidincisi temkîndür. Zîrâ fâşıla qarârında müstaķır-ra ve mekânında muţma'innedür. Ve on sekizincisi insicâmdur ki sühûlet ile kelâmuñ taḥaddüri mâ'nuñ insicâmı gibidür. Ve on toķuzuncısı ibdâ'dur ki bunda murâd olan oldur. Ve yigirmincisi hüsn-i beyândur ki sâmi' ma'nâ-yı kelâmı fehminde tevaķķuf eylemez ve bu niẓâmdan bir şey' aña müşkil olmaz ve bu kelâmdur ki ķudret-i beşer andan 'âciz olur. Ve nâẓımuñ

إِبْدَآءُ أَخْلَاقِهِ إِيْدَآءُ خَالِقِهِ
 547 فِي زُخْرُفِ الشَّعْرِ فَاشْجَعْ بِهَا وَهَم

beytinüñ şaţr-ı evvelinde tesmiye-i nev' ile tevriye ve cinâs-ı taşhîf ve tarşî' ve mümâşele ve tescî' ve itilâfü'l-lafz ma'a'l-ma'nâ ve sühûlet şan'atları vardır. Ve beytüñ şaţr-ı şânisinde tevriye ve mürâ'atü'n-naẓîr ve i'tirâz ve insicâm şan'atlarını cem' ile ibdâ' nev'i zâhirdür.

547 Şâirlerin süslü (sözlerinde) övülen ahlakının mükemmelliği, Hâlık'ının mükemmelliğidir. Öyleyse ona ve onlara uygun seci yap.

el-Mümāşeale

فَالْخَيْرُ مَاثَلَهُ وَالْعَفْوُ جَاوَزَهُ
⁵⁴⁸ وَالْعَدْلُ جَانَسَهُ فِي الْحُكْمِ وَالْحِكْمِ

Fenn-i bedî'de mümāşeale oldur ki kelāmuñ elfāzı yāhūd ba'zı elfāzı faқаt veznde mütemāşil [65a] ola kâfiyede degül. Ke-қavlihi te'ālā ⁵⁴⁹ ﴿وَمَا أَذْرَاكَ مَا الطَّارِقُ النَّجْمُ الثَّاقِبُ إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾ Nitekim tārık ve şākıb ve hāfız kelimeleri veznde birbirlerine mümāşıldür, kâfiyede degül. Ve ba'zı kerre mümāşelenün ba'zı elfāzı daḥi min-ğayri қаşdin muқaffā gelür. Zīrā bu bābda taқfiye ğayr-ı lāzımedür. Nitekim İmru'u'l-Қaş'ıñ қavlinde

كَأَنَّ الْمُدَامَ وَصَوَّبَ الْعَمَامَ
⁵⁵⁰ وَرِيحَ الْخَزَامَى وَنَشَرَ الْعَطْرِ

müdām ve ğamām ve hırām kelimelerinde taқfiye bulunmışdır. Ammā kâfiyesüz veznde mümāşeale қavl-i şā'irde vāқи' olduğı gibidür:

صَفُوحٌ كَرِيمٌ رَزِينٌ
⁵⁵¹ إِذَا رَأَيْتَ الْعُقُولَ بَدَأَ طَيْشُهَا

Ya'nī şafūḥ ve kerīm ve rezīn lafzlarında mümāşeale faқаt veznde olup kâfiyede olmaduğı gibi. Ve mümāşeale ile münāsebe beynde fark oldur ki kelimāt-ı mevzūne mümāşealede mütevāliye olur ve münāsebetde müteferriқа olur. Ve Şafıyyüddīn'ün bedî'iyyesinde

سَهْلٌ خَلَّاهُ صَعْبٌ عَرَائِكُهُ
⁵⁵² جَمٌّ غَرَائِبُهُ فِي الْحُكْمِ وَالْحِكْمِ

548 İyilik ona benzedi, af ise ona komşu oldu. Hüküm ve hikmetlerdeki adalet onun cinsindendir.

549 "Târıkın ne olduğunu sen ne bileceksin? O, (ışığıyla karanlığı) delen yıldızdır.

Hiçbir kimse yoktur ki, üzerinde koruyucu bulunmasın." Târık, 86/2-4.

550 Şarap ve bulutun yönü; Hazâma rüzgârı ve güzel kokuların yayılışı.

551 Affedici, cömert, vakur; akılların kararsızlığı belirir gördüğünde.

فَبَشِّرْ أَمَالِي بِمَلِكٍ هُوَ الْوَرَى
 555 وَدَارٍ هِيَ الدُّنْيَا وَيَوْمٌ هُوَ الدَّهْرُ

vâkı‘ olmuşdur ki şā‘ir memdūhını ta‘zīm ve dārını tefhīm ve aña mülākī olduğu günü medh kâşdıyla memdūhını cemī‘ü’l-verā ve dārını dünyā ve yevmini dehr kılmağla aḳsām-ı cüz‘îyi haşrdan sonra cüz‘îyi küllî kılmış. Zîrā ‘âlem ecsâmdan ve zarf-ı zamân ve zarf-ı mekândan ‘ibâretdür. Hâlbuki bunlara haşr eyledi. Ve Şeyh Şafıyyüddîn’ün bedi‘iyyesinde

شَخْصٌ هُوَ الْعَالَمُ الْكُلِّيُّ فِي شَرَفٍ
 556 وَنَفْسُهُ الْجَوْهَرُ الْقُدْسِيُّ فِي عِظَمٍ

[66a] vâkı‘ olmuşdur ki cüz‘î olan şahş ‘âlem-i küllî kılmışdur. Ve nâzımuñ

الْحَقُّ بِخَضِرٍ جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ بِهِ
 557 فَالْجُزْءُ يَلْحَقُ بِالْكُلِّيِّ لِلْعِظَمِ

beytinde Resûlullâh *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem* hazretleri ‘ulüvv-i ḳadr u ‘âzametinden ötüri küllî olmağa şâlih’dür. Ve الْجُزْءُ يَلْحَقُ بِالْكُلِّيِّ لِلْعِظَمِ ḳavlinde memdūhı vaşf-ı mübâlağası zâhir ü hüveydâdur.

555 Vera denilen bir hükümdar tarafından emellerimle müjdelendim. Dünya denilen bir ev ve dehr denilen bir günle.

556 Şeref konusunda küllî bir âlem olan bir şahıstır. Nefsi yücelikte kutsal bir cevherdir.

557 Hak, bütün peygamberleri ona hasretmiştir; yücelikte parça bütüne bitişiktir.

el-Ferâyid

وَشِمِّ وَمِيضَ بُرُوقٍ مِنْ فَرَائِدِهِ
 558 وَأَنْظِمِ حَنَانِيكَ عَقْدًا غَيْرَ مُنْقَصِمٍ

Fenn-i bedî'de ferâyid feşâhate muhtaşş bir nev'-i laîfdür, belâgatde degül. Zîrâ ferâyid nev'inden murâd nâzım yâhûd nâsir 'Arab-ı 'Arbâ kelâmından bir lafza-i faşîha getüre ki 'ıkdan menzile-i ferîdeye tenezzül ide ve mütekellimün bir haysiyyet ile feşâhati üzerine delâlet eyleye ki eger ol lafza-i faşîha kelâmdan sâkıt olsa ol kelâmın gayrı anuñ meseddine sedd olmaya. Ke-ıavlîhi te'âlâ ⁵⁵⁹ ﴿أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ﴾ Pes الرِّفْتُ ıavl-i şerîfi bir ferîdedür ki anuñ maķâmına bir gayrısı ķā'im olmaz. Ve ke-ıavlîhi te'âlâ ﴿هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ﴾ ⁵⁶⁰ Pes أَهْشُ ıavl-i şerîfi bir ferîdedür ki fuşâhâ anuñ meķânına mişlini ityânından 'âcizdür. Ve nâzımuñ beytinde ferîde شم ve حنانيك ve منقصم lafzlarıdır.

[66b] et-Terşih

يُسْ زَادَتْ عَلَى لُثْمَانَ حِكْمَتُهُ
 561 وَبَانَ تَرْشِيحُهُ فِي نُونٍ وَالْقَلَمِ

Fenn-i bedî'de terşih oldur ki mütekellim bir kelime getüre ki envâ'-ı maķâsinden bir nev'e şâlih olmaya hattâ bir kelime getüre ki ol kelimeyi terşih ya'nî terbiye ve te'hil eyleye. Nitekim ıavl-i şâ'irde vâķi' olmuşdur:

558 Onun eşsizliklerinden yıldırımların yanıp sönmesini bekle. Özlemlerini kopmayacak bir kolye olarak diz

559 "Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı." Bakara, 2/187.

560 "O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim." Tâhâ, 20/18.

561 Yâsin, Lokman'ın hikmetini arttırdı. Yetiştirilmesi "Nûn ve'l-kalem"de ortaya çıktı.

وَإِذَا رَجَوْتَ الْمُشْتَحِيلَ فَإِنَّمَا
تَبْنِي الرَّجَاءَ عَلَى شَفِيرِ هَارٍ⁵⁶²

Pes *zıkr* olunmasa رجاء lafzında recā bi'r tevriyesi olmaz idi ve ümîd ma'nāsına recādan olurdu evvelinde وَإِذَا رَجَوْتَ الْمُشْتَحِيلَ qarînesiyle.

Ve tevriye bâbında *zıkri* taḳaddüm eylediği üzere tevriye dört nev'dür ki tevriye-i mücerrede ve tevriye-i müreşşaḥa ve tevriye-i mübeyyene ve tevriye-i müheyye'edür. Pes tevriye-i müreşşaḥa oldur ki müverrâ bih levâzımından bir lâzım lafz-ı tevriyeden evvel yâḥûd soñra *zıkr* olına ve ol tevriyeye müreşşaḥa tesmiye olındı müverrâ bihûn lâzımının *zıkri*yle tevriyeye taḳviyyet birle terşîhinden ötüri ki tevriye-i müreşşaḥa bâbında taḳaddüm eylemiş idi. Lâkin bunda terşîḥûn tekrâr *zıkr*inde bir fa'ide vardır ki ol fa'ide olmasa mükerrerin ḥalâvet ve fa'idesi olmaz.

Ve tevriye ile terşîḥûn beyninde fark iki vechdendür. Biri envâ'-ı bedî'dendür ki terşîḥe muḥtâc degüldür, ol ise tevriye-i mücerrede-i maḥzadur. Ve ikincisi ol terşîḥdür ki tevriyeye muḥtaşş olmaz ve baḳiyye-i envâ'-ı bedî' bunun gibi degül [67a] belki muṭâbaḳat ve isti'âre ve bunların ğayrı olan envâ'-ı bedî'ün ekşerinde terşîḥ 'âm olur. Görmez misûn Mütenebbî'nün

وَحُفُوقُ قَلْبٍ لَوْ رَأَيْتَ لَهُيْهَ
يَا جَتِي لَرَأَيْتَ فِيهِ جَهَنَّمَ⁵⁶³

ḳavlinde يَا جَتِي ya ḳavli muṭâbaḳat için lafza-i *جهنم*'i terşîḥ eyledi eger يَا جَتِي yerine يَا مَنِيْتِي dise beytde muṭâbaḳat olmazdı. Ve terşîḥ-i isti'âre ḳavl-i şâ'irde beyt:

562 İmkânsız olanı arzu ettiğinde, bu arzuyu ancak sendeleyeyen bir dudak üzerine kurarsın.

563 Ey cennetim! Kalbin titreyişinin alevini görseydin, orada cehennemi görürdün.

إِذَا مَا رَأَيْتَ النَّسْرَ عَزَّ ابْنَ دَايَةَ
وَعَشَّشَ فِي وَكْرِيهِ طَارَتْ لَهُ نَفْسِي⁵⁶⁴

vâki‘ olmuştur ki şeybi neşre teşbîh beyâzda iştirâklerinden ötürüdür. Ve şa‘r-ı esvedi دَايَةَ ابْنِ ye ya‘nî gurâba teşbîh sevâdda iştirâklerinden ötürüdür ki tã’irden ta‘şîşi şeyb için isti‘âre eyledi. Vaḳtâ ki şeybe isti‘âre vechiyle neşr tesmiye itdiyse şol tayrân zikriyle neşri terşîh eyledi ki nefsi için tã’irden isti‘âre idüp isti‘âre ile isti‘âreye terşîh eyledi. Ve nâzımuñ

يَسْ زَادَتْ عَلَى لُقْمَانَ حِكْمَتَهُ
وَبَانَ تَرْشِيحُهُ فِي نُونٍ وَالْقَلَمِ⁵⁶⁵

beytinde لقمان zikri يس lafzını terşîh idüp ve القلم ونون zikri لقمان lafzını tevriye için terşîh eyledi.

el-‘Unvân

بِهِ الْعَصَا أَثْمَرَتْ عِزًّا لِصَاحِبِهَا
مُوسَى وَكَمْ قَدْ مَحَتْ غُنَوَانَ سِحْرِهِمْ⁵⁶⁶

Fenn-i bedî‘de nev‘-i ‘unvân oldur ki mütekellim vaşf yâhūd medḥ yâhūd faḥr yâhūd zemm yâhūd ‘itâb yâhūd sâ’ir aḡrâzdan bir ġaraza şürû‘ idüp andan şoñra қаşd tekmili için bir elfâz getürür ki aḥbâr-ı mütekaddime ve қаşaş-ı sâlifeye ‘unvân ola. Nitekim [67b] Şeyḥ Şafiyyuddîn’ün bedî‘iyyesinde

564 Kartalı gördüğün zaman, karga yücelir, nefsimin kendisine uçtuğu kalçalarında yuva yapar.

565 Yâsin, Lokman’ın hikmetini artırdı. Yetiştirilmesi “Nûn ve’l-kalem”de ortaya çıktı.

566 Asa, onun sayesinde sahibine izzetle meyve verdi. Musa, onların sihirlerinin nice şöhretini sildi.

وَالْعَاقِبُ الْحَبِيرُ فِي نَجْرَانَ لَأَحَ لَهُمْ
يَوْمَ التَّبَاهِلِ عُقْبَى ذَلَّةِ الْقَدَمِ⁵⁶⁷

vâkı‘ olmuştur ki ‘unvânında Necrân’da ‘ulemâ-yı Naşârâdan ‘Âkıb ya’nî ‘abd-i Mesîh kıışşasına işâret eylemiş ya’nî Resûlullâh *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem* hazretleri yevm-i mübâhelede Qur’ân-ı ‘Azîmü’ş-Şân nâtik olduğu üzere anlara hitâb idüp ﴿تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ﴾⁵⁶⁸ buyurup ve Hâzret-i İmâm Hâsan ve İmâm Hüseyin *radıyallâhu ‘anhümâ* hazretleri ve ardlarınca Hâzret-i Fâtımatü’z-Zehrâ *radıyallâhu ‘anhâ* hazretlerini ihrâc buyurduklarında ‘Âkıb anları gördükde Naşârâya dimiş ki Muhammed *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem* hazretleri ile mübâhele itmeñüz. Zîrâ ben anı ve anuñla bile birkaç vech gördüm ki eger cibâlün izâlesini kâsem ider ise cibâli elbette izâle eyler. Pes Naşârâ mübâheleden dönüp cizyeyi kabûl eylediler. Ve’l-hâşıl Şeyh beytinde ol kıışsa ‘unvânına işâret eylemiş. Ve nâzımuñ

بِهِ الْعَصَا أَثْمَرَتْ عِزًّا لِصَاحِبِهَا
مُوسَى وَكَمْ قَدْ مَحَتْ عُتُونَ سِحْرِهِمْ⁵⁶⁹

beytinde ‘unvânı ‘aşâ-yı Mûsâ Resûlullâh *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem* hazretlerinin imdâd ve i‘ânet-i rûhâniyyesiyle şehârenün sihrlarını ibtâl eylediği kıışşayı müş‘ir. Kemâ kâle Muhammed el-Bûşîrî fî kâşidetihî

وَكُلُّ أَيِّ اتَى الرُّسُلُ الْكِرَامُ بِهَا
فَإِنَّمَا اتَّصَلَتْ مِنْ نُورِهِ بِهِمْ⁵⁷⁰

567 Lanetleşme gününde, Necrân Hristiyanları arasında olan Âkıb, ayaklarının kaymaması için onları uyardı.

568 “Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah’ın lânetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.” Âl-i İmrân, 3/61.

569 Asâ, onun sayesinde sahibine izzetle meyve verdi. Musa, onların sihirlarının nice şöhetini sildi.

[68a] et-Teshīm

كَذَٰلِكَ الْخَلِيلُ بِتَسْهِيمِ الدُّعَاءِ بِهِ
571 أَصَابَهُمْ وَنَجَا مِنْ حَرِّ نَارِهِمْ

إِذَا بَنَاهَا لَيْتَ غَرِيْبَةً
مُفِيئًا مُفِيْدًا نَفْسًا وَمَالًا⁵⁷³

[68b] kavlinde olduğı gibidür. Pes şınā‘at-ı kelāmda hāzık olan مُفِيئًا مُفِيْدًا kelāmını istimā‘ eyledikde taḥaḳḳuḳ ider ki bu lafzuñ tamāmı olmak iḳtizā ider.

فَكُنْتُ النَّهَارَ بِهٖ شَمْسُهُ
وَكُنْتُ دُجَى اللَّيْلِ فِيْهِ الْهَلَالُ⁵⁷⁴

ḳavli daḥi bu ḳabildendür. Zīrā فَكُنْتُ النَّهَارَ بِهٖ شَمْسُهُ iḳtizā ider ki tamāmı وَكُنْتُ دُجَى اللَّيْلِ فِيْهِ الْهَلَالُ ola. Ve nāzımuñ

كَذَا الْخَلِيلُ بِسَهْمِ الدُّعَاءِ بِهٖ
أَصَابَهُمْ وَنَجَا مِنْ حَرِّ نَارِهِمْ⁵⁷⁵

beytinde lafz-ı teshīmde üç nev‘ taṣavvur olunur ki biri tesmiye-i nev‘dür, ikincisi bedi‘dür, üçüncüsü tevriye-i müreşşahadur. Zīrā lafz-ı teshīm işābet-i zıkrine tevriye içün müreşşahadur ve taḥrīr-i nev‘de evvelūñ şāniye delāleti zāhirdür.

et-Taṭrīz

شَمْلِي بِطَرِيزٍ مَدْحِي فِيْهِ مُنْتَظَمٌ
يَا طَيْبٌ مُنْتَظَمٌ يَا طَيْبٌ مُنْتَظَمٌ⁵⁷⁶

Fenn-i bedi‘de taṭrīz oldur ki mütekellim yāḥūd şā‘ir zevāt-ı ğayr-ı mufaşşaladan bir cümleñ zıkrini getürüp andan sonra şıfâtdan bir

573 Seni uyardığında, o ikisi keşke faydalı nefisler ve mala doyuran bir aslan olsaydı.

574 Ben gündüzün güneşi idim ve gecenin karanlığında hilâl idim.

575 İşte dost ile duanın desteklenmesi böyledir. Onlara isabet etti ve onların ateşinin sıcağından kurtuldu.

576 Muntazam övgümü sıfatlarıyla nakış gibi süsledim. Ey güzel huylu, ey güzel huylu.

şıfat-ı mükerrere ile ol cümleden ihbâr eyleye ki ol şıfatuñ tekrârı ol cümlede taqrîr ü taqdîr olduğı ‘aded hesâbınca ola. Nitekim İbn Rûmî kavlinde

قُرُونٌ فِي رُؤْسٍ فِي وُجُوهِ
577 صلابٌ فِي صلابٍ فِي صلابٍ

vâkı‘ olmışdur. Ve nâzımuñ kavlinde

كَأَنَّ الْكَأْسَ فِي يَدِهَا وَفِيهَا
578 عَقِيقٌ فِي عَقِيقٍ فِي عَقِيقٍ

vâkı‘ olmışdur. Ve kezâlik kavlı-i şâ‘irde

فُتُوْبِي وَالْمُدَامُ وَلَوْ حَدِّي
579 شَقِيقٌ فِي شَقِيقٍ فِي شَقِيقٍ

vâkı‘ olmışdur. Ve nâzımuñ

شَمْلِي بِطَرِيزٍ مَدْحِي فِيهِ مُنْتَظِمٌ
580 يَا طِيبَ مُنْتَظِمٍ يَا طِيبَ مُنْتَظِمٍ

beytinde taṭrîz zâhirdür ki ş_mli b_ṭrîz m_dḥi fîhi muntazım cümlesini zıkrden soñra ş_mli b_ṭrîz m_dḥi fîhi muntazım ya ṭib muntazım ya ṭib muntazım kavlidür ki biri intizâm-ı hâline ve biri intizâm-ı medḥine delâlet ider. Bu beyti taṭrîzi ve leff ü neşri ve tevşîhi ve isti‘areyi ve mürâ‘at-ı nazîri ve sühûlet ve insicâm ve cinâs-ı tāmı cāmî’dür.

577 Yüzlerin başlarındaki asırlar: Katılık içinde katılık içinde katılık.

578 Elindeki kase ve kasedeki şey sanki akik içinde akik içinde akik.

579 Elbisem, şarap ve yanağımın rengi: Kardeş içinde kardeş içinde kardeş.

580 Muntazam övgümü sıfatlarıyla nakış gibi süsledim. Ey güzel huylu, ey güzel huylu.

et-Tenkîr

وَأَلَّهُ الْبَحْرُ آلَ إِنْ يَّقْسُ بِنَدَا
⁵⁸¹كُفُوفِهِمْ فَأَفْهَمُوا تَنَكُّيْتَ مَدَحِهِمْ

Fenn-i bedî‘de tenkîr mütakellim bir şey’ün zikrini kaçd itmekden ‘ibâretdür ki eger ol maķşûd olan şey’de bir nükte olmasa ki ihtîşâş-ı zikri müreccaķ ola sâ’ir şey’ler daķi anuñ meseddine sedd olaydı. Nitekim Kûr’ân-ı ‘Azîmü’ş-Şân’da ⁵⁸²﴿وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشَّعْرَى﴾ vâķi‘ olmuşdur ki zikri Şi’ra’ya taķşîş eyledi nücûmuñ ğayrılarına degül. Hâlbuki her necmüñ ve her şey’ün Rabbisi oldur. Merbûbiyyeti Şi’ra’ya taķşîşe nükte oldur ki ‘Arabdan bir ķabîle necm-i Şi’ra’ya ‘ibâdet iderdi ve halkı anuñ ‘ibâdetine da’vet iderlerdi. Pes Hâķ sühbânehu ve te’âlâ ⁵⁸³﴿وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشَّعْرَى﴾ âyet-i kerîmesini inzâl eyledi, ol nükte içün Şi’ra zikrini taķşîş eyledi, sâ’ir nücûm degül. Hâlbuki nücûmda Şi’ra’dan a’zamı vardur ve emsile-i Şi’ra’ya ķavl-i Hânsâ’da

يَذْكُرُنِي طُلُوعَ الشَّمْسِ صَخْرَ
⁵⁸⁴وَأَذْكُرُهُ لِكُلِّ غُرُوبِ شَمْسٍ

ķavlinde vâķi‘ olduķı ğibi ki zikri bu iki vaķte taķşîş eylemiş. Ne ķadar her vaķtde zıkr iderse daķi vaķtinüñ zıkr ile taķşîşi şol nükteden ötüridür ki şecâ‘at ve keremle vaşfda mübâlağayı [69b] mutaazammın ola. Zîrâ tûlû‘-ı şems a’dâyı ğâret vaķtidür ve ğurûb-ı şems müsâfire ziyâfet içün vukûd-ı nâr vaķtidür. Ve Şeyķ Şafıyyüddîn bedî‘iyyesinde,

وَأَلَّهُ أَمْنَاءَ اللَّهِ مَنْ شَهِدَتْ
⁵⁸⁵لَقَدَّرِهِمْ سُورَةُ الْأَخْرَابِ بِعَظَمِ

581 Âilesinin cömertlikleri yanında deniz, serap gibidir. Övgülerinin derecesini anlayın.

582 “Şüphesiz O, Şi’râ’nın Rabbidir.” Necm, 53/49.

583 “Şüphesiz O, Şi’râ’nın Rabbidir.” Necm, 53/49.

584 Güneş doğarken anar beni bir kaya; ben de her güneş batışında onu anarım.

beytinde sâ'ir suver zikr olunmayup Süre-i Ahzâb zikrinün ihtîşâsı ol sūrede medh-i Āl-i Beyt olduğundan ötürüdür.⁵⁸⁶ ﴿إِنَّمَا كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾. Eger bu nükte olmasa sâ'ir suverden fark olmaz idi. Ve nâzımuñ

وَأَلَّهُ الْبَحْرُ أَلَّ إِنَّ يَقْسَ بِنْدًا
كُفُوفِهِمْ فَأَفْهَمُوا تَنَكَّيْتَ مَدْحِهِمْ⁵⁸⁷

beytinde tenkît bedî' garîbdür ve bahre muḳâyese 'indinde zikrinün taḥşîşinde bir nükte vardır ki Āl-i Resûlullâh *ṣallallâhu 'aleyhi ve sellem* ḥazretlerinün keflerinün nedâsı ya'nî ruḫûbet seḥâsı ve keremlerinün şît ü şadâsı 'indinde baḥr âl gibidür ya'nî serâb gibidür demek olur. Eger كُفُوفِهِمْ نَدَا yirine انْهَارَ كُفُوفِهِمْ yâḫûd جَدَاوِلَ كُفُوفِهِمْ zikr olınsa egerçi her biri nedâ meseddine sedd olurdu. Lâkin nedâda bir nükte-i ḡulüvv vardır ki anlarda yokdur. Zîrâ ol nedâ 'indinde baḥrın serâb olması enhâr ve cedâvil 'indinde serâb olmasından ziyâde mübâlağadur. Pes ol nükteden ötüri نَدَا lafzı taḥşîş olındı.

el-İrdâf

وَفِي الْوُعَى أَرْدَفُوا لِسْنَ الْقَنَّا سَكَنًا
مِنْ الْعِدَا فِي مَحَلِّ النُّطْقِ بِالْكَلِمِ⁵⁸⁸

Dinilmiş ki fenn-i bedî'de irdâf ile kinâye bir şey'dür. Lâkin eger öyle olsa aḥadühümânun ihtîşârı vâcib olurdu. E'imme-i bedî'den Ḳudâme ve Ḥâtemî ve Rummânî dimişler ki [70a] beynehümâda fark zâhirdür. Zîrâ irdâf oldur ki mütekellim bir ma'nâyı murâd ider ve

585 Onun âilesi, Allah'ın emîn kullarıdır, Ahzâb Sûresi onların yüceliklerine şahit olmuştur.

586 Allâh'ın buyurduğu gibi: "Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." Ahzâb, 33/33.

587 Âilesinin cömertlikleri yanında deniz, serap gibidir. Övgülerinin derecesini anlayın.

588 Kargaşada sözle konuşma makamında düşmanlıktan okların belâğatını peşi sıra söylediler.

mevzû'un lehi olan lafz ile ta'bir itmeyüp belki ol lafzın ridfî ve tâbi'i olan lafz ile ol ma'nadan ta'bir ider. Ke-ķavlihi te'ālā ⁵⁸⁹ ﴿وَاسْتَوَتْ عَلَىٰ﴾ ⁵⁹⁰ جلست Zîrâ sefinenûn Cûdî üzerine istevâsının haķîķati ⁵⁹⁰ استوت على المكان ma'nâsınadır. Pes ma'nâya hâş olan lafzdan ridfî olan استوت lafzına 'udûl eyledi. Zîrâ lafz-ı irdâf olan istevâ zeyğ ve meyl olmayan cûlûs-ı mütemekkini müş'irdür. Bu ma'nâ ise قعدت و جلست ve lafzlarında hâşıl olmaz.

Ve kināye ile irdâfın farkı oldur ki irdâf taķrîr olduğı üzere bir kelimeyi ridfî ile tebdilden 'ibâretdür. Kināye ise taşrîhden bir şey'ün zikriyle melzûmına 'udûlden 'ibâretdür. İrdâfda ise lâzımdan melzûmına intikâl yokdur belki bundan murâd mezkûrı metrûka intikâldür. Nitekim ⁵⁹¹ الرماذ كثير فلان dirsün ve murâduñ remâdı ezyâf içün keşret-i taḥḫ olan melzûmına naķldür. Ve nâzımuñ

وفي الوعى أَرْدَفُوا لِسْنَ الْقَنَّا سَكَنَّا
مِنَ الْعِدَا فِي مَحَلِّ التُّطْقِ بِالْكَلِمِ ⁵⁹²

beytinde irdâf مَحَلِّ التُّطْقِ lafzındadır ki femûn ridfidür ve لِسْنَ الْقَنَّا ki rimâḫuñ temrenlerinden kināyetdür. مَحَلِّ التُّطْقِ da كَلِم ile sükûtında ya'nî a'dânuñ femlerinde cürḥ ile sükûtında vâķi' olan teşbih-i dil-pezîr ve كَلِم lafzında tevriye-i bî-nażîr müstafen 'anî't-taķrîrdür.

589 "Cûdî Dağı üstünde durdu." Hûd, 11/44.

590 Mekân'a oturdum.

591 Filan kişinin külü çoktur.

592 Kargaşada sözle konuşma makamında düşmanlıktan okların belâğatını peşi sıra söylediler.

el-İdâ'

وَأَوْدَعُوا لِلثَّرَى أَجْسَامَهُمْ فَشَكُّوا
 شَكْوَى الْجَرِيحِ إِلَى الْعُقْبَانِ وَالرُّحَمِ⁵⁹³

[70b] Dinilmiş ki fenn-i bedî'de idâ' nev'i üzerine tazmîn gâlibdür. Hâlbuki idâ' tazmînün gayrıdur. Zîrâ tazmîn 'uyûbdan ma'düddur ve tazmîn tesmiye olınan 'ayb oldur ki bir beyt ma'nâsında kendiden sonra vâkı' olan beyte mütevaḳḳıf ola ve şadedinde olduğumuz idâ' oldur ki mütekellim şî'rinde gayrısının şî'riden bir şey' idâ' ider. Ya'nî bir beyt yâḥûd nısf-ı beyt yâḥûd nısf-ı beytün ba'zını revâbı-ı mütela'ime ile aña münâsib tavḥî'den sonra kendi şî'rinde şol ḥayşiyet ile idâ' ider ki istimâ' iden beytün cümlesini mütekellimün zann ider. Ve aḥseni ğaraż-ı nâzım-ı evvelün ma'nâsını şarf eyleyendür ve beyt-i muzammenün 'aksi daḥi cā'izdür. Ya'nî 'acziñi şadr ve şadrını 'acz kılmağla 'aks itmek idâ' da cā'izdür.

Ve az olur ki bir kaşidenün kemâliyle şadrlarını ḥazf idüp müveddi' ol kaşideye ihtiyâr eylediği ğarażdan ötüri şadrlar nazm ider ve 'aksiyle daḥi ider. Ya'nî bir kaşidenün kemâliyle 'aczleri ḥazf idüp ğaraż-ı muḥtârına muvâfık 'aczler nazm ider. Ve iki beytün tazmîni şol şartla cā'iz olur ki ma'nâ-yı evvellerinden şîġa-i uḥrâya nakl nitekim ḥikâyet olunur ki ḥayşa beyşa sekrân olduğu ḥâlde bir cerv-i kelbi ya'nî it enigini katl eyledikde şu'arânuñ biri bu ebyâtı nazm ve enigün anası olan kelbenün boynına bağlayup vezirin ḳapusına sevk eylemiş. Ebyât:

أَبْدَى شَجَاعَتَهُ بِاللَّيْلِ مُجْتَرِّئًا
 عَلَى جُرْيٍ ضَعِيفِ الْبَطْشِ وَالْجَلْدِ
 فَانْشَدَتْ أُمُّهُ مِنْ بَعْدِ مَا اخْتَسَبَتْ
 دَمَ الْأَبْلَقِ عِنْدَ الْوَاحِدِ الضَّمْدِ

593 Bedenlerini toprağa emanet ettiler. Bu yüzden şikayet ettiler; yaralının kartal ve akbabaya şikayet etmesi gibi.

أَقُولُ لِلنَّفْسِ تَأْسَاءً وَتَعَزِيَةً
إِحْدَى يَدَيَّ أَصَابَتْني وَلَمْ تَرِدْ

[71a] كِلَاهُمَا حَلَفَ مِنْ بَعْدِ صَاحِبِهِ
هَذَا أَخِي حِينَ أَدْعُوهُ وَذَا وَلَدِي⁵⁹⁴

Pes âhirde olan iki beyt ‘Arabdan bir hâtûnuñ qarındaşı hâtûnuñ oğlını katl eyledikde ol beytleri teslîr içün nazm eylemiş. Şâ‘ir ol iki beyti tazmîn vechiyle şîrinde idâ‘ eylemiş. Ve idâ‘uñ emşile-i sâ‘iresinden Ebu’l-‘Ulâ’nuñ memdûhına hiṭâben beyt:

سَافَرْتُ عَنْنَا فَظَلَّ النَّاسُ كُلُّهُمْ
يُرَاقِبُونَ إِيَّابَ الْعَبْدِ مِنْ سَفَرِ⁵⁹⁵

ķavlidür ki Şeyh Zeyneddîn medîh-i nebeviyye naķl idüp

كَمْ رَاقَبْتُ أُمَّمَ مِنْكَ الْقُدُومَ كَمَا
يُرَاقِبُونَ إِيَّابَ الْعَبْدِ مِنْ سَفَرِ⁵⁹⁶

beytinde idâ‘ eylemişdür. Ve yine Ebu’l-‘Ulâ’nuñ beyt:

وَلَا تَزَالُ بِكَ الْآيَّامُ مُمْتِعَةً
بِالْآلِ وَالْحَالِ وَالْعُلْيَاءِ وَالْعَمْرِ⁵⁹⁷

ķavlini Zeyneddîn naķl idüp

594 Cür’etle geceleyn şecaat arzeyledi, yakalaması ve darbesi zayıf küçük bir cüretkâra. Annesi bir şiir inşâd eyledi, alacalının kanı Vâhid ve Samed olanın nezdinde kayda geçince. Nefse teselli ve ta’ziye olarak diyorum ki, ellerimden birisi bana isâbet etti, istemediği hâlde. İkisi de sözleşmiştir onun arkadaşından sonra, bu kardeşim çağırduğımda, ve şu da çocuğum.

595 Bizden yola çıktım, insanların hepsi hâlâ, yolculuktan dönecek kulun dönüşünü gözlemekte.

596 Milletler nice beklediler gelmeni, bir kulun yolculuktan dönüşünü gözler gibi.

597 Günler hâlâ sana imkânlar sunmakta, âile, hâl, yücelik ve ömür.

وَارْتَجِي بِكَ مِنْ ذِي الْعَرْشِ عَافِيَةً
598 فِي الْآلِ وَالْحَالِ وَالْعُلْيَاءِ وَالْعَمْرِ

beytinde idâ‘ eylemiştir. Ve idâ‘ vechle tazmîn ‘uyûbdan ta‘dâd olunmaz. Nitekim kavlı-i şâ‘irde vâkı‘ olmuştur:

أُطَالِعُ كُلَّ دِيَوَانٍ أَرَاهُ
وَلَمْ أَزْجُرْ عَنِ التَّضْمِينِ طَيْرِي
أَصْمَنْ كُلَّ بَيْتٍ فِيهِ مَعْنَى
599 فَشَعْرِي نَضْفُهُ مِنْ شِعْرِ غَيْرِي

Ve Şeyh Zeyneddîn’ün

مَقَامَاتُ الْغَرِيبِ بِكُلِّ أَرْضٍ
كَبُنَيَانِ الْقُصُورِ عَلَى الثُّلُوجِ
يَذُوبُ الثَّلْجُ تَنْهَدِمُ الْبَنَائِيَا
600 وَقَدْ عَزَمَ الْغَرِيبُ عَلَى الْخُرُوجِ

ķavlini nâzım tazmîn vechiyle idâ‘ itmiştir beyt:

مَلِيحٌ رَدْفُهُ وَالسَّاقُ مِنْهُ
كَبُنَيَانِ الْقُصُورِ عَلَى الثُّلُوجِ
خُذُوا مِنْ خَدِّهِ الْقَانِي نَصِيْبَا
601 فَقَدْ عَزَمَ الْغَرِيبُ عَلَى الْخُرُوجِ

598 Seninle afiyet diledim arşın sahibinden, aile, hâl, yücelik ve ömür konusunda.

599 Gördüğüm her divânı mütalaa ediyorum, uğursuzluğumu tazminden engelleyemiyorum. Manası olan her beyti tazmin ediyorum, şiirimin yarısı başkasının şiirinin yarısı ancak.

600 Her yerde garibin makamları, karlar üzerine inşâ edilmiş saraylar gibidir. Kar eriyor yapılar virân oluyor, garip çıkmaya gayret ederken.

Ve nâzımuñ bedi'yye manzûmesinde

وَأَوْدَعُوا لِلثِّرَى أَجْسَادَهُمْ فَشَكُّوا
شَكْوَى الْجَرِيحِ إِلَى الْعُقْبَانِ وَالرُّحَمِ⁶⁰²

beyti Mütenebbî'nün beyt:

[71b] وَلَا تَشْكُ يَوْمًا إِلَى خُلُقٍ فَتَشْمِئُهُ
شَكْوَى الْجَرِيحِ إِلَى الْعُقْبَانِ وَالرُّحَمِ⁶⁰³

beytinden tazmîn vechiyle idâc olunmuşdur ki bu maķûleler seriķa ķabilinden ma'ÿûb 'add olunmaz.

et-Tevhîm

وَالْبَغْضُ مَاتُوا مِنَ التَّوْهِيمِ وَاطْرَحُوا
وَالسُّمُرُ قَدْ قَبِلْتَهُمْ عِنْدَ مَوْتِهِمْ⁶⁰⁴

Dinilmiş ki fenn-i bedi'de nev'-i tevhîm ve nev'-i terşîh gerek idi ki bâb-ı tevriye silkinde müntazım olup tevhîm ihâm ile ve terşîh tevriye-i müreşşaha ile zıkr olına. Nitekim Şeyh Şafıyyüddîn bedi'yyesinde tevhîmi tevriyenün ihâmında nazm eyledi:

حَتَّى إِذَا صَدَرُوا وَالْخَيْلُ صَائِمَةٌ
مِنْ بَعْدِ مَا صَلَّتِ الْأَسْيَافُ فِي الْقِمَمِ⁶⁰⁵

601 Sonrasında gelenin acılığı ve onun baldırı, karlar üzerine bina edilmiş saraylar gibidir. Onun alıcı yanağından nasip alınız; zira, garip çıkmaya azmetmiştir.

602 Bedenlerini toprağa emanet ettiler, bu yüzden şikâyet ettiler, yaralının kartal ve akbabaya şikayet etmesi gibi.

603 Mahlûka şikâyet etme, onu alay ettirirsin, yaralının kartal ve akbabaya şikayetlenmesine.

604 Bazıları vehme düşürülmekten öldüler ve atıldılar, karanlık onları ölümleri esnasında kabul etmiştir.

605 Atlar oruçluyken çıktıkları zamana kadar, zirvelerde kılıçlar vuruştuktan sonra.

Şıyâm-ı hayli zikr qarînesiyle sâmi'a ihâm ider ki صلت الأسياف şalât-dan ola. Hâlbuki murâd şavt-ı hadîdden 'ibâret olan şalîldür. Ve bunuñ a'zam-ı şevâhidinden olan Cenâb-ı Bârî'nüñ ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ 606﴾ بِحُسْبَانٍ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ kavî-i şerîfidür. Zîrâ şems ve kamer zikri sâmi'a ihâm ider ki necmden murâd nücüm-ı semânuñ biri ola. Hâlbuki bunda necm ile sâkı olmayan nebât murâd olunur. Ve Şeyh Zekiyyüddîn dimiş ki tevhîm muṭâbaḳatda daḥi geldi. Nitekim Ebû Temmâm'ün

تردى ثياب الموت حمرا فما أتى
بها الليل إلا وهي من سُنْدُسٍ خُضِرٍ 607

ḳavlinde vâkı' olmışdur. Zîrâ حَمْرًا ile خُضِرٍ beyninde muṭâbaḳat ihâm eylemişdür. Ve ba'zıları dimiş ki bunda muṭâbaḳat yokdur. Zîrâ aḥmer aḥzarın zıddı degül belki bir levn-i aḥerdür. Ve dimiş ki tevhîm aña daḥi dirler ki mütekellim bir kelime getürür kelâmuñ mâ-ba'dı ihâm ider ki mütekellim taşhîf [72a] murâd itmiş ola. Hâlbuki mütekellimün murâdı sâmi'ün tevehhüm eylediği şey'ün ğayrı ola. Nitekim Ebû Tayyib'ün

وإنَّ الفَيَّامَ الَّذِي حَوْلَهُ
لَيَحْشُدُوا أَرْجُلَهَا الْأَرْؤُسُ 608

ḳavlinde vâkı' olmışdur. Zîrâ لَفْظِ-1 أَرْجُلِ sâmi'a ihâm ider ki لَفْظِ-1 فَيَّامٍ ḳâf ile ola ve şā'irin murâdı لَفْظِ-1 فَيَّامٍ fâ iledür ki cemā'ât-ı keşîre ma'nâsınadır ki muḳteżâ-yı maḳâm keşret-i cemā'âtı iḳtiżâ ider ḳâf ile ḳıyâm ise eḳall-i cem'i şādık olur. Ve nâzımuñ

وَالْبَعْضُ مَاتُوا مِنَ التَّوْهِيمِ وَاطْرَحُوا
وَالسُّمُرُ قَدْ قَبِلْتَهُمْ عِنْدَ مَوْتِهِمْ 609

606 Güneş de ay da bir hesap iledir. Bitkiler ve ağaçlar secde etmektedirler (Rahmân/5-6).

607 Ölüm elbiseleri kırmızılara büründü, gece ona yeşil sündüs giyinmeden gelemeydi.

608 Şüphesiz etrafındaki topluluk, onun ayakları başlara haset ediyor.

beytinde zıkr-i mevt ihām ider ki esmer olan nisâları mevt ‘inde anları ‘adet-i ma’hûde üzere cihet-i kıbleye döndereler yâhûd taḳbîl iderler. Ve tevhîm bunda سمر lafzında ve taḳbîl lafzındadır. Zîrâ سمر’den murād rimâḥdur ve taḳbîlden murād ṭa’n-ı rimâḥdur ve taḳbîlün rimâḥa isti‘âresi ğayet-i hüsndedir. Zîrâ ‘Arablar sinân-ı rumḥı lisâna ve mevâḳı’-i ṭa’anâtı şugûra teşbîh eylemişlerdür.

el-İlgâz

وَكُلَّمَا أَلْغَزُوهُ حَلَّهُ لَسَنٌ
مُذْ طَالَ تَعْقِيدُهُ أَزْرِي بِفَهْمِهِمْ⁶¹⁰

Fenn-i bedî’de ilgâza muḥâcât ve ta’miye daḥi dirler ki ta’miye e’amm-ı esmâsıdır. Pes bu ta’miye ve ilgâz oldur ki mütekellim mevşûfî zıkr itmeksizin elfâz-ı müştarekede evşâf-ı ‘adîdeyi bir ‘ibâret ile getürür ki ‘ibâretün zâhiri mevşûfuñ ğayrına ve bâtını mevşûfa delâlet eyleye ve anda olan şey’i te’yîd ide ki tevriye vechinden ğayrıla ḥall olunmaya. [72b] Pes tevriyeye ilmâmı olmayanlara ilgâzın ḥallinde ta’assûf zâhirdür. Nitekim ḳalem luğazı olmak üzere ḳavl-i şâ’irde

وَذِي خُضُوعٍ رَاكِعٍ سَاجِدٍ
وَدَمْعُهُ مِنْ جَفْنِهِ جَارِي

مُؤَاظِبُ الْخَمْسِ لِأَوْقَاتِهَا
مَنْقَطَعٌ فِي خِدْمَةِ الْبَارِي⁶¹¹

vâḳı’ olmuşdur ki mevşûfî olan ḳalem lafzını zıkr itmeyüp elfâz-ı müştarekede evşâf-ı ‘adîdeyi bir ‘ibâret ile getürmüş ki ‘ibâretün zâhiri

609 Bazıları vehme düşürülmekten öldüler ve atıldılar, karanlık onları ölümleri esnasında kabul etmiştir.

610 Onların bütün lugazlarını, belîğ olan çözdü, ta’kîdi uzadıkça onların anlayışını kınıyorum.

611 Boyun eğen, secde eden, rükû’ eden, göz yaşı göz kapağından akarken. Vakitlerinde beş (vakit namaz)e devam eden, el-Bârî’nin hizmetine adanmış.

qalemün gayrı olan şol muşallıye delâlet ider ki şâhib-i huzû' râki' ü sâcid olup gözyaşı cârî olarak evkât-ı hamsı mülâzemet ile hîdmet-i 'ubûdiyyet-i Bârî te'âlâda munkaatı' ola. Ve 'ibâretün bâtını tevriye vechiyle qalem lafzının tamâm şıfatları olduğına delâlet ider. Zîrâ şâhib-i huzû' olduğu ve kitâbet 'indinde râki' ü sâcid olduğu ve secdesi hâlinde gözyaşı cârî olduğu ve kitâbet vaqtinde beş parmak mülâzım olduğu ve qalem yonucının hîdmetinde munkaatı' olduğu zâhirdür. Ve kezâlik bâb luğazı olmak üzere qavl-i şâ'irde,

أَيُّ شَيْءٍ تَرَاهُ فِي الدُّورِ وَالْكُتُبِ
بِـ مَجَازًا هَذَا وَذَاكَ مُحَقَّقُ

هُوَ زَوْجٌ وَتَارَةٌ هُوَ فَرْدٌ
وَهُوَ فِي أَكْثَرِ الْأَحْيَانِ يُطْرَقُ⁶¹²

vâki' olmuştur. Ve kezâlik kadeh luğazı olmak üzere Şeyh Bedreddin qavlinde vâki' olmuştur:

مَا إِسْمٌ حَبِيبٍ إِلَى الثُّفُوسِ
شَبِيهَةٌ بِالبُّدْرِ خَلِيفٌ لِلشُّمُوسِ

إِنْ قَلْبٌ كَانَ لِقَلْبِهِ
مِنْ الْعَيْنِ مَكَانَ الْمُنَاسِبَةِ

أَوْ سَقَطَ آخِرُهُ مَعَ هَذَا الْفِعْلِ
كَانَ ضِدًّا لِلْأَقْوَالِ الْكَاذِبَةِ⁶¹³

وإن صحف بعد العكس أنبأ عن الذكاء وهذا غاية الشرح، وإن غير ثانيًا علم أنه دال على الطرح، حاشيته مع التصحيف آلة للصيد، معينة على المكر والكيد، إن قلع طرفه كان

612 Nedir gördüğün devirde ve kitaplarda, bu mecaz, şu hakikat. O bir eş ve bazen bir ferd ve çoğu zaman o kapısı çalınan.

613 Canlara sevimli olanın ismi nedir? Dolunaya benzer, güneşe yaratılıştta eş. Kalp onun kalbine ait olursa, gözden münasebet mekânı olur. Şayet kalbi fiil ile düşerse, yalancı sözlerin zıddı olur.

مزاج باقيه قوامًا، أو عكس كان الطرف بتصحيحه مدامًا، أو زال أوله كان العكس عقابًا بالمتعاطي إثمه، أو صحف اشتاقت الافواه إلى تقبيله ولثمه، وربما كان الجد عند تصحيحه الآخر منافيا لاسمه، مبيانا في الحقيقة لحده ورسمة .

Ve kezâlik kavı luğazı olmak üzere kavı-i şâ'irde vâkı' olmuşdur:

ما عَجُوزٌ كَبِيرَةٌ بَلَغَتْ عُمُرًا
طَوِيلًا وَتُنْفِيهَا الرِّجَالُ

وَلَهَا فِي الْبَنِينَ سَهْمٌ وَقِسْمٌ
وَبَنُوهَا كِبَارٌ قَدَرٌ نِبَالٌ⁶¹⁴

Ve kezâlik luğaz nev'inden olmak üzere bir hikâye nakl olunmuş. Bir gün Bağdâd melikine üç serhoş gulâm getürmüşler. Gulâmuñ birine pederüñ kimdür didikde gulâm dañi pederinüñ kim olduğunu ta'miye vechiyle beyân idüp demiş ki

أَنَا ابْنُ الَّذِي لَا يُنْزَلُ الدَّهْرُ قَدْرُهُ
وَأِنْ نَزَلْتُ يَوْمًا فَسَوْفَ يَعُودُ

تَوَى النَّاسُ أَفْوَاجًا إِلَى ضَوْءِ نَارِهِ
فَمِنْهُمْ قِيَامٌ حَوْلَهَا وَفُعُودٌ⁶¹⁵

Pes pederi bir hânedândur diyü melik anı ıtlâk eylemiş. Ve ikinci gulâma pederüñ kimdür didikde ol dañi ta'miye vechiyle pederi kim olduğunu beyân idüp demiş ki

614 Hiçbir acüze erkeklerin kendisini kabul ettiği uzun bir ömre bâliğ olmamıştır; onun oğullarda bir payı ve kısmeti vardır. Onun oğulları okçu oklar kadar büyüktür.

615 Ben, zamanın kadrini eksiltemediği kişinin oğluyum, bir gün eksilse bile yine yerine dönecektir. İnsanların onun ateşinin ışığına doğru grup grup (gittiğini) görürsün, bir grup etrafında ayakta bir grup oturmakta.

أَنَا ابْنُ مَنْ دَانَتْ الرِّقَابُ لَهُ
 مَا بَيْنَ مَجْزُومِهَا وَهَاشِمِهَا
 تَأْتِي إِلَيْهِ الْوُفُودُ خَاضِعَةً
 يَأْخُذُ مِنْ مَالِهَا وَمِنْ دَمِهَا⁶¹⁶

Bunuñ pederi daği bir melik-i şücâ‘ olmağ mülâhazasıyla anı daği ıtlâk eylemiş. Ve üçünci gulâma pederüñ kimdür didikde ol daği ta‘miye vechiyle pederinüñ kim olduğunu iş‘âr idüp dimiş ki:

أَنَا ابْنُ الَّذِي خَاضَ الصُّنُوفَ بِعِزِّهِ
 [73b] وَقَوْمَهَا بِالْعِزِّ حَتَّى اسْتَقَامَ
 رِكَابَهُ لَا تَنْفَكُ رِجَالُهُ مِنْهُمَا
 إِذِ الْخَيْلُ فِي يَوْمِ الْكَرْيَةِ وَلَّتْ⁶¹⁷

Bunuñ pederi daği eşca‘-ı ‘Arabdan olmağ mülâhazasıyla anı daği ıtlâk eylemiş. Anlar girdüklerinden sonra meclisde bir zarîf kimesne var imiş. Melike dimiş ki gulâm-ı evvelüñ pederi kavvâl ve şânînüñ pederi haccâm ve şâlisüñ pederi hâ‘ik ya‘nî çulhâdur ta‘miye vechiyle pederlerini hüsn-i ta‘bîr eylediler didikde melik daği esedullâhi’l-gâlib ‘Alî bin Ebî Tâlib *kerremallâhu vecchehu ve rağıyallâhu anh* hazretlerinüñ bu şi‘r-i garrâlarını inşâd eylemişler beyt:

كَانَ ابْنُ مَنْ شَتَّتْ وَاكْتَسَبَ أَدَبًا
 يُغْنِيكَ مَحْمُودُهُ عَنِ النَّسَبِ
 فَلَيْسَ يُغْنِي الْحَبِيبَ نَسَبُهُ
 بِلَا لِسَانٍ لَهُ وَلَا أَدَبٍ

⁶¹⁶ Ben kölelerin kendisine yaklaştığı kişinin oğluyum, Mahzumlusu ve Hâşimlisi arasında. Heyetler itaatle ona gelirler, onların mallarından ve kanlarından alır.

⁶¹⁷ Ben, gayreti ile bütün sınıfların kendisine boyun eğdiği kişinin oğluyum ve kavminin de gayretle, istikamet bulana kadar. Ayakları iki üzengiden ayrılmaz, hoşa gitmeyen şeyin gününde at gerisin geri döndüğünde.

إِنَّ الْفَتَى مَنْ يَقُولُ هَا أَنَا ذَا
لَيْسَ الْفَتَى مَنْ يَقُولُ كَانَ أَبِي⁶¹⁸

Ve nâzımuñ

وَكُلَّمَا الْغُرُوهُ حَلَّهُ لَسَن
مُذْ طَالَ تَعْقِيدُهُ إِزْرِي بِنَفْسِهِمْ⁶¹⁹

beytinde rumh luğazı ta'miye olunmuş ki tevriyesi لسن lafzındadır. Zîrâ sinân-ı rumh lisân-ı kı'îlidür ki tevriyede teklîm-i kelâm ve cerh ma'nâsında ve ta'kid ta'kid-i luğaz ve ta'kid-i rumh beyninde iştirâkindedir. Ve beytde hall ve ta'kidin beyninde münâsebet ve ilgâz zikrinden sonra izrâ ile fehmuñ zikr-i maḥâsini zâhirdür.

[Mu'ammâ]

Ve nâzımuñ bed'iyyesinde mu'ammâ zikr olunmadığından teberrüken ve teyemmünen İmâm 'Alî *kerremallâhu vechehu ve radıyallâhu 'anh* efendimiz ḥazretlerinin ism-i şerîf-i Muḥammed '*aleyhi şalavātu's-Şamed* için nazm buyurdıkları mu'ammâ bu maḥalde irâd olındı:

أَيَا خُذْ وَعْدَ مُوسَى مَرَّتَيْنِ
وَضِعْ أَضْلَ الطَّبَّاعِ تَحْتَ تَيْنِ

618 Salâhî bu beyitleri derkenârda nazmen tercüme etmiştir:

Her kimin ferzendi isen eyle tahsîl-i edeb
Medhe kâfidir sana yok hâcet-i zikr-i neseb

Bir hasıbe nisbeti kâfi değıl irfân gerek
Bî-lisân u bî-edeb olsa nedir lutf-ı haseb

Merd odur ki diye işte hâzirem her hâlde
Merd ana denmez ki olsa zikr u fahri şân-ı eb

619 Onların bütün lugazlarını, belîğ olan çözdü, ta'kîdi uzadıkça, onların anlayışını kınıyorum.

[74a] وَسَكَّهَ خَانَ شَطْرَنْجٍ فَخَذَهَا

وَأَذْرَجَ بَيْنَ زَيْنِ الْمَدْرَجَيْنِ

فَذَلِكَ إِسْمٌ مِنْ يَهْوَاهُ قَلْبِي

وَقَلْبُ جَمِيعٍ مَنْ فِي الْخَافَتَيْنِ

Terceme:

Va'd-ı Mūsā'yı iki kez aḥz u başt eyle hemān

Hem ṭabāyi' aşlını tahtında vaż eyle nihān

Ḳaṭ'-ı şaṭrencü'n daḥi bir şaffını al ey hümām

İkinü'n beyinde bir derc it ola müşkil beyān

Bu benüm maḥbūbumu'n nāmıdır ol maḥbūb kim

Vālih ü ḥayrān-ı ḥüsnidür anu'n ḥalk-ı cihan

Bunda ḥall-i mu'ammā oldur ki 'aded-i inḥişārı üzere va'd-i Mūsā'dan murād erba'ındür ki medlûli olan mīm ḥarfıdır. Ve aşl-ı ṭabāyi'den murād dördür ki medlûli olan dāl ḥarfı murād olunur. Ve şaṭrencin bir şaffından murād sekizdür ki medlûli ḥā murād olunup ḥurûf-ı mezkûre te'lîf-i imtizâcî ile Muḥammed olur ki 'amel ḥesâbınu'n tafşîli inşâ'allāhu te'ālâ maḥallinde zıkr olunur. Ve kezâlik 'Alî ismine ḳavl-i şâ'irde vâkı' olmuştur:

قَدْ سَمِعْنَا هَذِهِ فِي وَهْدَةٍ

أَرْعَجْتُنَا حَيْثُ لَا نَدْرِي السَّبَبَ

قُلْتُ مَا هَذَا فَقَالَ قَائِلٌ

عَاجِزٌ أَعْمَى تَرَقَّى فَأَنْقَلَبَ⁶²⁰

620 Vadide düşen bir şeyin sesini duyduk, Bizi korkuttu, çünkü sebebini bilmiyoruz.

Dedim ki nedir bu? Bunun üzerine biri dedi: Kôr bir âciz yükseldi ve dönüştü.

Bunda hall-i mu‘ammā oldur ki عاجز lafzı a‘mā olunca ya‘nī ‘aynı ıskāt olunca اجر قالur. تَرْقَى işaretiyle her harfün ‘aded-i hürūfında sıfır-ı zā’id ile terakķī eyledün elif ‘adedi bir iken sıfır-ı zā’id ile on ve cīm ‘adedi üç iken terakķī ile otuz ve zā ‘adedi yidi iken terakķī ile yitmiş olur ki medlūleri olan ع, ل, ي hāşıl olduğdan sonra فانقلب işaretiyle kalb olucağ ‘Alī olur. Ve kezālik Hızır ismine kavlı-i şā’irde vāķi‘ olmuşdur:

يا فاتني رفقًا لَصَبٍّ مُدْنِفٍ
تِيَمُهُ إِلَيْكَ حُبٌّ مُفْرِطٌ

قد ذَلَّ في الحُبِّ فُلُرٌّ دَمْعُهُ
مِنْ عَيْنِهِ شَيْئًا فَشَيْئًا يَسْقُطُ⁶²¹

[74b] Bunda hall-i mu‘ammā oldur ki ذَلٌّ’den murād terādüf tarikince mürādifi olan خضوع murād olunur ve ‘aynından ya‘nī خضع ‘aynından dürr-i demi ya‘nī noktası iki kerre sākıt olunca ‘ayn rā olur. Zīrā ‘aynuñ ‘adedi 70’dür, andan nokta sākıt olunca 7 قالur ki ز ‘adedidür. Zā’dan daħi nokta sākıt olunca ر قالur. Pes خضع kelimesinün ‘aynı yirine ر vaz’ olunca خضر olduğu zāhirdür.

Kavā’id-i mu‘ammādan nebze-i yesīrin iş‘arı ehemm olmağdan nāşī Mollā Cāmī *ḳuddise sırruhu’s-sāmī* ḫazretlerinün *Ḳavā’id-i Mu‘ammā*’sından emşile-i kavā’idi beyānıla ihtişār olındı. Pes imdi mu‘ammā bir kelām-ı mevzūndur ki ṭab’-ı selīm ve zihni müstaķīme pesendide ve mülāyim olan bir remz ü imā ile esmādan bir isme delālet eyleye. Ve nāzım-ı mu‘ammā olan iki emrden nā-çārdur. Biri taḫşil-i hürūf-ı ismdür ki mādde menzilesindedür ve biri ol hürūfuñ bi-ḫaseb-i taḫdīm ü te’ḫīr tertibidür ki şüret meşābesindedür. Ve a‘māl-i mu‘ammā’i üç gūnedür ki biri taḫşil-i māddeye maḫşūşdur ki aña a‘māl-i taḫşilī dirler. Ve ikincisi tekmil-i şürete maḫşūşdur ki aña a‘māl-i tekmilī dirler. Ve üçüncüsü oldur ki mādde ve şüretten birine

621 Ey beni göz ardı eden! Zayıf aşığa merhamet göster! Aşırı sevgi, onu sana karşı kör ediyor. Sevgi konusunda zillate düşmüştür, gözyaşı pınar oldu, gözünden düşen o şey.

maḥşûş olmayup belki anuñ fâ'idesi a'mâl-i taḥşîlî yâ tekmîliden ğayrı 'amelûn teshîlîdür ki aña a'mâl-i teshîlî dirler.

Pes imdi a'mâl-i taḥşîlî toḡuzdur ki birine taḥşîş ve taḥşîş ve ikincisine tesmiye ve üçüncüsine telmîḥ ve dördüncüsine terâdüf ve beşincisine iştirâk ve altıncısına taḥşîf ve yidincisine teşbîḥ ve isti'âre ve sekizincisine 'amel-i ḥisâbî ve toḡuzuncüsüne kinâye dirler. Ve a'mâl-i tekmîlî daḥî [75a] üçdür ki birine te'lîf ve ikincisine ıskât ve üçüncüsüne ḡalb dirler. Ve a'mâl-i teshîlî daḥî dördtür ki birine intikâd ve ikincisine tahlîl ve üçüncüsüne terkîb ve dördüncüsüne tebdîl dirler. Pes kısm-ı teshîlîñ fehmî taḥşîlî ve tekmîlî fehmine medâr olmağla teshîlîyi taḡdîm idüp nazm:

نخست از قسم تسهيلي سخن ران
از آن کرد دو قسم ديگر آسان⁶²²

بود از انتقاد انكاه تحليل
پس از تحليل دان تركيب او تبديل⁶²³

چه باشد انتقاد اندر عبارت
بجزء لفظها کردن اشارت⁶²⁴

didi. Pes intikâd vücūhdan bir vechle mu'ammâda taşarruf içün kelimenüñ ḥarflerinden ba'zısına işâretden 'ibâretdür. Meşelâ evvel ve müfetteḥ ve revî ve ser ve leb ve ruh ve tâc ve efser ve bâlâ ve şâfi ve bunların emşâli lafızlar ile kelimenüñ ḥarf-i evveline işâret olunur. Ve âḥîr ve ḥadd ve nihâyet ve dâmen ve pây ve pâyân ve der ve zir ve bunların neẓâ'iri lafızlar ile kelimenüñ ḥarf-i âḥîrine işâret olunur. Ve dil ve miyân ve miyâne ve kemer ve merkez ve evsaṭ ve bunların emşâli lafızlar ile kelimenüñ ḥarf-i vasaṭına işâret olunur. Nitekim beyt:

622 Herşeyden önce teshîle mensup kısımdan bahset. Bundan sonra diğerk iki kısım kolay anlaşılır.

623 Önce intikâd ondan sonra da tahlîl olur. Tahlîlden sonra da terkibi ve tebdîli bil.

624 İntikâd nedir? İbarelerde lafızların parçalarına işâret etmektir.

نکار من برخ دل زانجمن برد
بزیرکامش از بیداد بسپرد⁶²⁵

beytinde necm mu‘ammāsında vāḳi‘ olmuştur ki نکار’ın ruḥı ki nūndur انجمن lafzının dili olan cīmi کام lafzının zīri olan mīme irişdürince necm ḥāşıl olur.

[75b] Ve teshilīnūn ikinci ‘ameli taḥlīlīdūr. Ve taḥlīl fenn-i mu‘ammāda oldur ki bir lafz ki i‘tibār-ı ma‘nā-yı şîrde müfred ola ma‘nā-yı mu‘ammāda iki cüz’ yāḥūd daḥi ziyādeden mürekkeb olmaḳ i‘tibārın itmekden ‘ibāretdür. Nitekim beyt:

چو سازی لفظ مفردرا مجزی
بود تخیل در فن معما⁶²⁶

چه غم کر شحنة برمستان دلیرست
که مارا روبه اید کرچه شیراست⁶²⁷

didi. Mu‘ammā مارا روبه lafzlarından istiḥrāc olunur ki lafzı ma‘nā-yı şîrde dilkü ma‘nāsına müfreddür ve ma‘nā-yı mu‘ammāda iki cüz’e taḥlīlden şoñra به lafzı ما lafzına rev olunca ya’nī ma‘nā-nuñ mīmi به lafzına tebdīl olunca بها ḥāşıl olur ki bunda intikād ve taḥlīl ve tebdīl ‘amelleri vardır.

Ve teshilīnūn üçüncü ‘ameli terkībdür. Ve terkīb fenn-i mu‘ammāda oldur ki bir lafz ma‘nā-yı şîr ḥasebiyle mürekkeb ola ve ma‘nā-yı mu‘ammā ḥasebiyle müfred i‘tibār olına ol şart ile ki andan murād ma‘nā ola, lafz olmaya. Nitekim beyt:

چو لفظ چند میسازی بهم ضم
کران آید یکی مفرد فراهم⁶²⁸

625 Benim sevgilim, yanağı ile meclis ehlinin gönlünü aldı ve zâlimliğinden dolayı aldığı gönle itibâr etmeyip ayağı altında bıraktı.

626 Müfred lafzı, cüzlerine ayırırsan muammâ fenninde buna taḥlīl derler.

627 Subaşının sarhoşlara üstün gelmesi dert değil; kendisi aslan da olsa bize tilki geldi.

وزان معنی بودنی لفظ مقصود
بترکیبش توان تخصیص فرمود⁶²⁹

دیگر کون شد ز صبری برم حال
ز خون دیده کردم روی زردال⁶³⁰

didi. Mu‘ammā دیده ve زردال روی lafzlarından istihrâc olunur ki دیده’den teşbîh tarîkınce ص murâd olunur. Ve زردال lafzı ki ma’nâ-yı şî‘r hasebiyle زرد ve ال lafzlarından mürekkebdür ma’nâ-yı mu‘ammâ hasebiyle زردال müfred i’tibâr ve andan şoñra زر ve دال lafzlarına taḥlîl [76a] idüp زر lafzının reviyi ki ز’dür دال idince در ḥâşıl olup ص lafzıyla صدر olur.

Ve teshîlînüñ dördünci ‘ameli tebdîldür. Ve tebdîl fenn-i mu‘ammâda oldur ki ba‘zı ḥurûf ‘amel-i taşḥîf tevessül itmeksizin ba‘zı âḥer ḥarfe tebdîl olına. Nitekim beyt:

چو لفظی را بدل سازی بیکبار
بلفظ دیگر اندر نظم اشعار⁶³¹

درین فن نیست جز تبدیل نامش
کنون میسازم از تمثیل رامش⁶³²

مکر کردند بوی ان کیسوانرا
که ناف مشکبارست اھوانرا⁶³³

628 Birkaç lafzı birbirine eklersin, böylece onda müfredler bir araya gelmiş olur.

629 Hâlbuki ma’nâ, maksûd olan lafz değil; bir araya getirilen kelimelerle elde edilir.

630 Sabırsızlığımdan dolayı hâlîm müşkil oldu. Kanlı gözyaşımından dolayı sarı yüz aldım.

631 Bir sebepten dolayı bir lafzı, şiirdeki başka bir lafızla değiştirirsin.

632 Bu fende bunun ismi tebdîlden başkası değildir. Örneği zikrederek onu iyice elde et.

633 O saçları öyle güzel kokuttular ki geyiklere misk yağdırdılar.

didi. Bunda mu‘ammā مشكبار ناف lafzlarından istihrāc olunur. مشكبار lafzı iki cüz’e taḥliden sonra بار lafzı مشك lafzının nāfi olunca ya’nî vasaṭında olan ش lafzı بار lafzına tebdil olunca مبارك olur.

Ve a‘māl-i mu‘ammānuñ bir kısmı ki a‘māl-i taḥşilîdür, ol daḥi tokuz nev’dür ki evveli a‘māl-i tanşîş ve taḥşîşdür. Pes tanşîş ve taḥşîş oldur ki ba’zı ḥurûfî şarîḥen zıkr olup vücûhdan bir vechle ol ḥarf ta’yîn olına. Nitekim

نباشد قسم تحصیلی بحر نه
شمارم کر کنی سویم توجه⁶³⁴

یکی تخصیص باشد کوفتارست
صریحاً ذکر لفظی کان مرادست⁶³⁵

دل زاهد ز حال دین خرنیست
که چشم بر سرتاراج دینست⁶³⁶

didi. Bunda mu‘ammā خرنیست حال lafzlarından istihrāc olunur. حال lafzını tanşîş ve taḥşîşden sonra حال’uñ ḥâ’sı zeyn lafzına tebdil olunca zeynüddin olduğu zâhirdür.

Ve a‘māl-i taḥşilînuñ ikinci kısmı tesmiyedür. Ve tesmiye nazmda esmâ-yı ḥurûfdan bir ismi derc etmekden ‘ibâretdür ki [76b] ol ismüñ müsemması murād olına yâḥûd bir ḥarfe işâretten ‘ibâretdür ki ol ḥarfüñ ismi murād olına. Nitekim

وزان پس تسمیه اصلیت مطلوب
وقوع آن میسر بردو اسلوب⁶³⁷

634 Taḥşil kısmı dokuzdan başkası değildir. Bana teveccüh edersen sana onları sayayım.

635 Biri taḥşîs olur ki bu da lafzın bilinen manasında kullanılmasıdır.

636 Zâhidin gönlü, dininin hâline dolaylı hüznü ve derlidir. Çünkü senin gözlerin onun dinini yağmalamaktadır.

637 Bundan sonra, tesmiye kaidesini anlatalım. Bu iki üslup üzere kolayca anlaşılır.

müşterî için ی ve zuhal için ل tahrîr iderler. Ve ‘alâmet-i şeref için ف ve hübüṭ için ط yazarlar ve leyl için ل ve nehâr için ر ve yevm için م yazarlar. Ve eyyâm-ı hefteyi yek-şenbih ا, dü-şenbih ب, se-şenbih ج, çâr-şenbih د, penç-şenbih ه, cum‘aya و, cum‘a ertesine ز terķîm iderler. Ve on iki burcuñ esmâsını kezâlik ihtîşâr idüp ḥamel için ه ve nûr için ا ve cevzâ için ب ve sereṭân için ج ve esed için د ve sünbüle için ه ve mîzân için و ve ‘akreb için ز ve kavş için ح ve cedy için ط ve delv için ی ve ḥût için یا tahrîr iderler. Pes bu mezkûrâtıñ her biri zıkr idüp ve ihtîşâr için vaz‘ olınan ḥarfı murâd itmege telmîḥ dirler. Nitekim

سیوم ز اعمال تحصیلست تلمیح
بکوم با تو شرح آن بتصریح⁶⁴²

اشارت کردندست از لفظ مذکور
بلفظ دیگر اندر جای مشهور⁶⁴³

چو خوانی مطلع سبع المثانی
بدانی نام او بی حرف ثانی⁶⁴⁴

چو آید مهر ازین فیروزه ایوان
شود نام تو با ناهید او کیوان⁶⁴⁵

فشاند ازخنده آن لعل کهربار
زکنج دیده ام در نکو نثار⁶⁴⁶

642 Muammânın tahsîlî kısmının üçüncüsü telmîhtir. Onu sana açık bir şekilde söyleyeyim.

643 (Telmîḥ); söylenilen lafızla, meşhur olan başka bir lafza işaret eylemektir.

644 Fâtiha suresini baş tarafını oku ki onun adını ikinci bir harf olmadan bilesin.

645 Güneş, firuze renkli felekten geldiğinde senin adın zühre ve zuhal yıldızlarıyla bir olur.

646 İnciler saçan dudağından dökülen gülüşler, gözümün köşesinden inciler döktürdü.

didi. Bunda ḥall-i mu‘ammā oldur ki المثنائى سبع مطلع’den murād الحمد lafzıdır ḥarf-i şānīsüz olunca ya‘nī lāmı ıskāt olunca احمد olur. Ve ḥall-i mu‘ammā-yı şānī oldur ki mihrden terādūf ṭarīķince şems ve telmīḥ vechiyle س murād olunur. Ve nāhıdden terādūf ṭarīķince zühre ve telmīḥ vechiyle ه murād olunur. Ve keyvāndan terādūf ṭarīķince zuḥal ve telmīḥ ile ل murād [77b] olunur ki te’lif-i ittişālî ile sehl ḥāşıl olur. Ve ḥall-i mu‘ammā-yı sālîş نساړ نكو دده am در زكنج دده’da كنج’den murād dāl’dur ki müsemmasî د ve telmīḥ vechiyle medlûlî olan ‘uṭarid murād olunur. Ve در’den ḳalb ile عطار’din rā’sı ve dāl’ı murād olup نساړ نكو olıcaḳ ya‘nī عطار’dan ıskāt olıcaḳ عطا ḳalır.

Ve a‘māl-i taḥşîlînüñ dördüncüsü terādūf ve beşincisi iştirâkdür. Pes terādūf oldur ki iki lafz yāḥūd daḥî ziyāde elfāz bir ma‘nā muḳābelesinde vaẓ’ olına şems ve ḥūrşid ve mihr ve āfitāb gibi ki bunlara elfāz-ı müterādife dirler. Ve eger terādūfün ‘aksi üzere bir lafz için iki ma‘nā yāḥūd daḥî ziyāde mevzû‘ ise aña iştirāk dirler lafz-ı ‘ayn gibi ki çeşm ve çeşme ve zer ve ḥarf-i maḥşuş için mevzû’dur. Nitekim

بود چارم ترادف زان که پاکست

اگر کویم که پنجم اشتراکست⁶⁴⁷

دو لفظ از بهر يك معنى معين

چو شد آنرا ترادف خوان درین فن⁶⁴⁸

چه باشد اشتراك از لفظ واحد

دو معنى فهم کردن درموارد⁶⁴⁹

شب آن شمع چو دل از غصه برداخت

که رخ بنمود جا بر چشم من ساخت⁶⁵⁰

647 (Muammânın tahsîlî kısmının) dördüncüsünün adı terādūf, beşincisi ise iştirâktir. Bunu söyleyeyim, ne gam!

648 Bir mana için iki lafız konur ve bu fende buna terādūf denir.

649 İştirāk nasıl olur? Bir yerde söylenen lafızdan iki mana anlamaktır.

didi. Hall-i mu‘ammā oldur ki *سمع* lafzının *دل*’i برداخت *ya’nī mīm*’i ıskāt olıcağ *شع* kalur ve *میشرا*’-ı *şânide* *جا* lafzı *چشم* üzere olinca *ya’nī* çeşmün mürâdifi ‘ayn ve ‘aynuñ lafz-ı müştereki harf-i *ع* üzere olinca *شجاع* olur.

Ve a‘mâl-i taḥşilînün altıncısı taḥşîfdür. Ve taḥşîf oldur ki bir lafzuñ şüret-i [78a] ḥaṭṭisi noḳṭanuñ maḥv u işbâtıyla tağyîr olına. Taḥşîf daḥi iki kısmdur. Birine taḥşîf-i vaż’î dirler ve birine taḥşîf-i ca‘lî dirler. Taḥşîf-i vaż’î oldur ki bir lafz-ı müfred zıkr olına ki taḥşîf olinacağ kelimenün şüret-i ḥaṭṭisinde ola ve noḳṭanuñ maḥv u işbâtında ta‘arruz olınmayup şüret ve naḳş ve şekl ve resm ve nüsha ve sevâd ve nişân ve numûne mişillü elfâz ile taḥşîfe işâret olına. Ve taḥşîf-i ca‘lî oldur ki *eşnâ*-yı kelâmda noḳṭanuñ maḥv u işbâtına işâret vâki‘ ola noḳṭaya ḳatre ve gevher ve ḥurde ve cevher ve emsâli lafızlar ile ta‘bîr olına. Nitekim

ششم زاعمال تحصیلت تصحیف
ز شهره نیست آن محتاج تعریف⁶⁵¹

چو بینم صورت عیشی مهنا
زان نام حوشت گردد مهیا⁶⁵²

کزیدم از خموشی لب بدندان
لب شیرین او شد کوهر افشان⁶⁵³

didi. Hall-i mu‘ammā oldur ki taḥşîf-i vaż’î *ṭarîḳince* صورت lafzıyla *عیشی* lafzının taḥşîfine *ya’nī şîn*’ün noḳṭalarının ıskâtına işâret itmekle noḳṭası gidince *عیسی* kalur ki *عیشی* şüretinün ‘aynıdır. Ve taḥşîf-i ca‘lî *Mūsā* mu‘ammâsındadır ki *بدندان* لب *خموشی* از *کزیدم*

650 O çerâğ, gece vakti benim gözüm üzerinde yüz göstermiş olduğı hâlde benim gönlümü yüz dertle yaktı.

651 Muammânın tahsîlî kısmının altıncısı tashiftir. Meşhur olduğı için tarife muhtaç değildir.

652 Senin güzel adının hazır olduğı bir eğlence meclisinin suretini gördüm.

653 Onun tatlı dudakları inciler saçınca hayretimden dişimle dudaklarımı ısırdım.

mişrā'ında intikād ve ıskāt 'amelleri *ṭarīḳince* خموشی lafzının 'l'b'i ki
 'dur دندان ile ısırmak ıskātına işaretdür ki خ ıskāt olıcaḳ Mūsā ḳalur
 ve taşhīf-i ca'li *ṭarīḳince* لب شیرین او شد کوهر افشان [78b] işaretiyle
 شیرین لب شیرین او شد کوهر افشان şin'den şin'olan 'mوشی de olan şin'den
 lafzının 'l'b'i ki şin'dür موشی 'de olan şin'den şin'olan 'mوشی de olan şin'den
 ḳalur.

Ve a‘māl-i taḥṣīl-inūn yidincisi teşbīh ve isti‘āredür. Teşbīh ve isti‘āre oldur ki bir lafz zıkr olunur ve ol lafzdan şüret-i ḥaṭda müşābehet vāsıtasıyla bir ḥarf yāḥūd daḥi ziyāde murād olunur. Nitekim

چو آید اصل ہفتم در عبارت
اورا تشبیہ خوان با استعارت⁶⁵⁴

باسمی ساز حرفی را نشانمند
 655 که باشد حرفرا معنیش مانند

چوبستم صورت آن لبهای خندان
نمودی در تبسم شکل دندان⁶⁵⁶

didi. Ḥall-i mu‘ammā oldur ki خن لبهای خندان intikād ṭarīķince خن
lafzıdır. Taşhīf-i vaż‘ide صورت خ lafzıyla noktasının ıskātına işāret ve
دندان شکل lafzını zıkr idüp ve teşbīh ve isti‘āre ṭarīķince س ḥarfını
murād ider ki خن lafzına te‘līf-i imtizācī ile ḥasen olur.

Ve ‘a‘māl-i taḥṣīl-i nūn sekizincisi ‘amel-i ḥisābīdūr. Ve ‘amel-i ḥisābī beş üslūb üzeredür ki birine üslūb-ı ismī dirler. Üslūb-ı ismī oldur ki nazmda bir ‘adedin ismini derc kılmakdur ve ol ism gerek ol ‘adede delālet eylesün gerekse ol ‘adedin medlūli olan ḥarfe delālet eylesün. Ve ‘amel-i ḥisābīnūn ikincisi üslūb-ı ḥarfīdūr. Üslūb-ı ḥarfī oldur ki bir ḥarfūn yāḥūd daḥi ziyādenūn ta‘ayyünine işāret olına ki zihn ol ḥarften ‘adedine intikāl ide gerekse maksūd ol ‘adedi ol

654 (Muammânın tahsîlî kısmının) yedincisi ne olarak gelir? Onu teşbih ve istiâre olarak oku.

655 Bir ismi kendisinin manasına benzeyen bir harfle nişanla.

656 Güldüğünde bana diş şeklinde görünen güleç dudaklarının suretini bağladım.

gerekse maḳṣūd ol ‘adedin medlūli olan ḥarf ola. [79a] Ve ‘amel-i ḥisābīnūn üçüncüsü üslūb-ı iḥṣāyīdür. Üslūb-ı iḥṣāyī oldur ki bir ‘adedin evzā‘ u aḥvālī bir vech üzere zıkr olına ki zıhn anuñ mülāḥazasından ol ‘adede intikāl ide. Ve ‘amel-i ḥisābīnūn dördüncüsü üslūb-ı inḥiṣārīdür. Üslūb-ı inḥiṣārī oldur ki bir ma‘dūd zıkr olına ki ol ‘aded-i mu‘ayyende anuñ ḥaṣrı meṣhūr ola ki zıhn anuñ ‘adedine intikāl ide. Ve ‘amel-i ḥisābīnūn beşincüsü üslūb-ı raḳamīdür. Üslūb-ı raḳamī oldur ki erḳām-ı ḥisābdan bir raḳama bir vechle işāret olına ki ol raḳamuñ ezāsında ta‘yīn olunan ‘adede zıhn intikāl ide. Ve şuver-i erḳām-ı ḥisābī 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100, 1000 ve kıṣ ‘alā hāzā. Nitekim

بود هشتم عملهای حسابی
کش ازدخل عدد خالی نیابی⁶⁵⁷

فروع این عمل بسیار باشد
که سرحشر يك بیک دشوار باشد⁶⁵⁸

همان آن به که من بی قیل و قال
نمایم بعض انها را مثالی⁶⁵⁹

یکی را کر کنی هم در یکی جا
شود نقد تو آن نام دلارا⁶⁶⁰

didi. Ḥall-i mu‘ammā oldur ki üslūb-ı ismī ṭarīḳince evvelki یکی’den murād یکی lafzının ‘adedidür ki kırkıdur ve kırk ‘adedinden mīm murād olunur. Ve ikinci یکی’den murād mürādifi eḥaddur. Pes mīm eḥad içinde olıcaḳ Aḥmed olur. Ve üslūb-ı ḥarfīnūn [79b] mişālī:

657 (Muammânın tahsîlî kısmının) sekizincüsü ḥesâbî olup, adede dâhil olan işlerden ayrı değildir.

658 Bunun ayrıntıları ve alt dalları çoktur; her birini tek tek anlatmak zor olur.

659 Bu yüzden, ben lafı uzatmadan onu bir misalle anlatacağım.

660 Bire bir içinde yer verirsən, o sevgilinin ismi senin nakdin olur.

اگر خورشید در چشمت زیونست
رخ آن مه بین باری که چونست⁶⁶¹

Hall-i mu‘ammâ oldur ki رخ ‘den murād terādūf ve intikād
tarîķince kamerin kâfıdır ki ق harfinün ‘adedi Fârsi’de şad’dur ve
باری lafzı iki cüz’e taḥlîlinden ḥâşıl olan rā ile te’lif olıcaķ صدر olur. Ve
üslûb-ı ihşâyînin mişâli:

کرفتم نیمه آن لب بدندان
دهانرا از دهانم داشت پنهان⁶⁶²

Hall-i mu‘ammâ oldur ki üslûb-ı ihşâyî tarîķince لب lafzının
‘adedi otuz ikidür ki nîmesi ya’nî nışfı on altı ‘aded ider ki یو lafzı
murād olunur. Ve دندان ‘dan teşbîh tarîķince sîn harfî murād olunur ki
te’lif-i ittişālî ile یوس olur. Ve دهان-ı evvelden teşbîh tarîķince mîm
murād olunur ve دهان-ı şânîden terādūf tarîķince فم murād olunur ki
فم ‘den mîm nihân olıcaķ ف qalır ki یوس lafzına te’lif-i ittişālî ile یوسف
olur. Ve üslûb-ı inḥişârînin mişâli:

رودعمرم بسر بروجہ دلخواہ
چو رونیمہ بدم درسال آن ماه⁶⁶³

Hall-i mu‘ammâ oldur ki üslûb-ı inḥişârî tarîķince سال ‘den murād
üç yüz altmışdır ki شس ḥâşıl olur ve mâhuñ rûyı ya’nî harf-i evvelî ki
mîm’dür te’lif-i imtizâcî ile شمس olur. Ve üslûb-ı raķamînin mişâli:

پی نام خوران خورشید ابرار
کشاد از ہم دوانکشت نکو نثار⁶⁶⁴

661 Güneş, senin gözlerine esir olursa, o sevgilinin yanağının nasıl olduğunu görürsün.

662 Ağzımdan gizli bir şekilde dudağının yarısını dişimle tuttum.

663 O ay yüzlü sevgili bana bir yılda yüzünü gösterirse, ömrüm mutlu bir şekilde keyfimce gider.

664 O iyilik güneşi, kendi adı için ucu aşağı bakan iki parmağını açtı.

Ḥall-i mu‘ammā oldur ki خورشید’den terādūf ʔarīķince [80a] ‘ayn ve ‘ayndan tesmiye ʔarīķince ḥarf-i ع murād olunur ve انكشت نكو’ dan murād teşbih ʔarīķince sekiz ‘adedinūn şekl-i raķamīdür ki medlūli olan sekiz ‘adedinūn mūrādifi ثمان’dur ki ‘ayna ittişāl ile عثمان olur.

Ve a‘māl-i taḥşilīnūn ʔokuzuncısı kināyedür. Ve kināye iki kışm üzerinedür. Kışm-ı evveli oldur ki bir lafzı zıkr idüp ve ol lafzuñ mevzū’un lehi olan ma‘nā vāsıtasıyla murād olınan bir ğayrı lafz irāde olına ki lafz-ı mezķūr ol murād olan ma‘nā berāberine vaz‘ olunmamış ola. Ve kināyenūn kışm-ı şānisi oldur ki bir lafzı irād idüp ve bilā-vāsıṭa-i ma‘nā bir ğayrı lafz irāde olına şı ʔarṭla ki lafz-ı evvel lafz-ı şāniye delāleti tesmiye ve telmīḥ ʔarīķince olmaya belki ‘ibāretūn zıkrinden ‘aķl-ı müstaķīm bir lafza intikāl ide. Nitekim

بقانون نهم كامد كنایت
رسید اعمال تحصیلی بغایت⁶⁶⁵

بود آن این که لفظی را نشانه
کنی بی این اصول هشتکانه⁶⁶⁶

نماطرف مهت ای شوخ دلبر
درا از پای کوروشتر اختر⁶⁶⁷

بود نامت زبانرا مایه سود
مکّر کفتمش نور علی نور⁶⁶⁸

didi. Pes mişāl-i evvel kināyenūn kışm-ı evveline ve şānisi şānīsinedür. Ḥall-i mu‘ammā-yı evvel oldur ki ه lafzı tañşış ve intikād ʔarīķiyle ʔaraf-ı āḫiri ki tesmiye vechiyle hā’dur [80b] ve روشتر اختر ki şemsden kināyedür ayağı ki āḫirinden ‘ibāretdür ışkāt olup hā lafzına te’līf-i

665 (Muammânın tahsîlî kısmı) dokuzuncusu olan kanun ile sona erişti.

666 Biri budur ki bir lafzı bu sekiz usul olmadan bir şeye nişane edesin.

667 Ey şuh dilber! Yanına ayaksız olarak gelen güneşe dolunayının tarafını göster.

668 Adın, gönlümün sevinç sermayesidir. Ona defalarca “nur üstüne nur” dedim.

ittişālî ile هاشم olur. Ve ḥall-i mu‘ammā-yı s̄anî oldur ki مکرر کفتمش نور
dimekle نور lafzı mükerrer zıkr olunduğundan ta‘miye olunan
ism-i nūr olduğına zihni müstaḳīm intikāl ider.

Ve ḳavā'id-i mu‘ammānuñ üçüncü kısmı a‘māl-i tekmilidür. Bu
dahî üç üslûb üzeredür. Evveli ‘amel-i te’lifdür. Pes te’lif mevâzi-i
müte‘addidede müteferriḳa olan elfâzı cem‘ itmekden ‘ibâretdür. Bu
cem‘ ise gâh bir sebîl-i ittişâl olur ya’nî bir lafz bir lafzuñ içine dâhil
olmaḳsızın bir lafz bir lafza muttaşıl olur ki aña te’lif-i ittişālî dirler ve
gâh olur ki cem‘-i eczâ-yı elfâz birbirine imtizâc ve ba‘zı ba‘zına duḥûl
ile hâşıl olur ki aña te’lif-i imtizâcî dirler. Nitekim beyt

بود اعمال تکمیلی سه اسلوب
که شرح یک بیک امریست مطلوب⁶⁶⁹

یکی تألیف آن که جمع اجزاست
که حاصل کشت هر یک از دیگر حاست⁶⁷⁰

بود چشمت بلای جانم ای دوست
خلاص این بلا نتوانم ای دوست⁶⁷¹

پدر مه بود مادر هم ترا لیک
نه مادر چون تو باشد نه پدر نیک⁶⁷²

ebyâtında vâḳi‘ olmuştur. Mişâl-i evvel evvele ve s̄anî s̄anîyedür. Ḥall-i
mu‘ammā-yı evvel oldur ki چشم’dan murād mürâdifî ‘ayndur ve iştirâk
ve tesmiye vechiyle ‘ayndan müsemmasî ع murād olunur te’lif-i ittişālî
ile لا lafzına muttaşıl olıcaḳ علا olur. Ve ḥall-i mu‘ammā-yı s̄anî oldur

669 (Muammânın kaidelerinden biri olan) tekmilî ise üç üslup üzerinedir ve
muradım bunları tek tek şerh etmektir.

670 Bil ki birincisi, her biri bir yerden elde edilen farklı parçaları bir araya
getirmektir.

671 Ey dost! Gözün canımın belası olur ve bu beladan kurtulmaya gücüm yetmez.

672 Hem baba hem de ana sana ay idi. Ancak ne baba ne de ana senin gibi iyi idi.

ki مادر lafzı iki cüz'e tahlilden sonra [81a] te'lif-i imtizâcî tarîkiyle ما lafzı هم içinde olıcağ هم olur.

Ve a'mâl-i tekmilînün ikincisi 'amel-i ıskâtîdür. Ve fenn-i mu'ammâda ıskât nazm-ı mu'ammâda münderic olan lafzdan bir harfî yâhûd dahî ziyâdeyi ıskâtıdan 'ibâretdür. Ve nîstî ve zevâl ve dūrî ve bunların emsâli ıskâtâ delâlet ider kelimât ile tevessül eylemek gerekdür. Nitekim

دوم اسقاط تخلیست و آن هست

ز چیزی کان نباید داشتن دست⁶⁷³

بمهرت بیدلی زاغیار صافست

که شسته در میان دست از خلافت⁶⁷⁴

beytinde vâkı' olmuşdur. Hall-i mu'ammâ oldur ki مهر'den murâd terâdüf tarîkiyle 'ayndur ve tesmiye tarîkiyle ع murâd olunur. Ve بیدلی'den murâd tanîş tarîkiyle lafzîdür te'lif-i ittîşâli ile عیدلی hâşıl olur. ıskât lafzının Fârsî'de mürâdifî olan ıskât lafzı ıskât olıcağ علی kalur.

Ve a'mâl-i tekmilînün üçüncüsü kalbdür. Fenn-i mu'ammâda kalb nazm-ı mu'ammâda münderic olan kelimâtuñ tertib-i hurûfını tağyîre işâretten 'ibâretdür. Ve bu 'amelde kelimâtuñ mecmû'-ı hurûfıñ tertibi 'ale't-tertîb tağyîr olunur ise aña kalb-i küll dirler ve eger ba'zı hurûfıñ tertibi tağyîr olunur ise aña kalb-i ba'z dirler. Ve iki lafz yâhûd dahî ziyâde tertîb-i hurûf mülâhaza olınmaqsızın taqâdim ü te'hîrine kalb-i küllî dirler. Nitekim

سوم قلبست ان در نظم و ترکیب

عبارة باشد از تغییر ترتیب⁶⁷⁵

673 İkincisi iskât ve tahlîstir. Ele yapıştırmadan gidermek gerekir.

674 Gönülsüz bir âşık, senin aşkınla her türlü dertten beridir: rakipler/ağyâr ise ellerini imkânsız düşüncelerden yıkamışlardır.

675 Üçüncüsü, nazımda ve terkiplerde harflerin tertibini değiştirmekten ibaret olan kalbdir.

[81b] دلم کز هر دو عالم جات کشته است

شنیدم نام توشیدات کشته است⁶⁷⁶

بیوشان خال خود از سینه ریشان
که دور از دانه مرغ آمد پریشان⁶⁷⁷

ز مزر نام مطرب شد هویدا
ولی بروضع اندک زیر و بالا⁶⁷⁸

ebyâtında kalbün üç kısmına birer mişâl vâkı‘ olmuştur. Hall-i mu‘ammâ-yı evvel oldur ki جات lafzı kalb-i küll ile تاج olur ve مرغ lafzı taşhîf ve kalb-i ba‘z ile عمر olur ve مزر lafzınıñ هر lafzı مز üzerine takdîm ve هر’den te’hîr ile هر مز olur.

بنام ایزد این درّ کرامی
که سفت الماس نوک فکر جامی⁶⁷⁹

دلا هرکز نباشد جای توبیخ
اگر اورا کنندش فیض تاریخ⁶⁸⁰

بتشریف قبول ارزنده بادا
برارباب کرم فرخنده بادا⁶⁸¹

676 Gönlüm her iki âlemde de senin yerin olmuştur. Senin nâmını işittim, gönlüm divanın olmuştur.

677 Yüzündeki beni, göğsü yaralılarından gizleme. Zira yem tanesinden uzak olan kuş, perişan olur.

678 مزر kelimesinin alttaki ve üstteki hecelerinin yer değiştirmesiyle çalgıcının ismi ortaya çıktı.

679 Câmi’nin fikrinin elmas uçlu kalemi, Allâh adı ile bu muteber inciye deldi.

680 Ey gönül, “Feyz” kelimesinin harfleri ona tarih olursa, sana ebedî azarlama olmaz.

681 Kabul görme şerefini elde etsin. Kerem ehli kişilerin yanında mübarek olsun.

Selāmetü'l-İhtirā'

وَقَدْهُ بِاخْتِرَاعِ سَالِمٍ أَلِفٍّ
يَبْدُو بِتَرْوِيسِهِ مِنْ رَأْسِ كُلِّ كَمِيٍّ⁶⁸²

Fenn-i bedi'de selāmet-i ihtirā' oldur ki şa'ir şi'rinde bir ma'nā ihtirā' eyleye ki ol ma'nā andan muḳaddem sebḳat itmemiş ola. Nitekim zübāb vaşfinda 'Antere'nün ḳavlinde vāḳi' olmuştur:

وَحَلَّ الدَّبَابُ بِهَا فَلَيْسَ بِنَارِحٍ
غَزْرًا كَفَعَلِ السَّارِبِ الْمُتَرْتِمِ
هَزَجًا يَحْكُ بِذِرَاعِهِ بِذِرَاعِهِ
قَدْحَ الْمُكَبِّ عَلَى الزَّنَادِ الْأَجْذَمِ⁶⁸³

[82a] Pes bu beytlerde olan ma'nāyı bir edīb te'emmül ve fikrinde taḥayyül eylediği vaḳtde bāb-ı ihtirā'da ḡarīb bulur. Zīrā maḥşül-i 'ibāret zübāb merci'-i zamīr olan ravzada ḥaliyyelendi ya'nī mekānlandı sārīb-i müterennim gibi taḡannī ve terennüm ider olduğu ḥâlde ve ḳollarını birbirine sürter olduğu ḥâlde zenād üzerine mükibb-i eczemün zīrā'eyni ile ḳadḥ-ı nārī gibi demek olur ki recül-i eczemün ya'nī maḳṭū'u'l-yed olan kimesnenün oturup ḳollarıyla ḳadḥ-ı nār eylemesine zübāb ṭarabından ḳollarını birbirine sürtmesini teşbīh-i ḡarīb ve ihtirā'-ı 'acīb eylemiş ki taḳdīri الزناد على المكب الأجذم olur. Ve Şeyḫ 'İzzeddīn'ün bedi'yyesinde

سَلَامَةٌ لِاخْتِرَاعِي فِي عَلَا هَمَمِي
إِسْمِي وَفِعْلِي كَحَرْفٍ عِنْدَ رَسْمِهِمْ⁶⁸⁴

682 Onun mızrağının boyu bir elif harfine benzer. Her zırhlının başından onu bilelediği görülmekte.

683 Karasinek onunla başbaşa kaldı. Mırıldanan sızmışın yaptığı gibi vızıldar ve gidici de değil. Eli kesilmiş kişinin yaptığı gibi dirseğini dirseğine sürterek şarkı söyler.

684 Benzetmelerim, gayretimim yüceliğindedir. İsmim ve filim onların resmi nezdinde tek bir harf gibidir.

asmi علا وفعللي علا والحرف المشبه بهما على الذي هو معدود vâki' olmuştur ki ma'nâsında ihtirâ' eylemiş. Ve nâzımuñ ilğâz-ı rumh'dan soñra

وَقَدْهُ بِاخْتِرَاعِ سَالِمِ الْفِ
يَبْدُو بِتَرْوِيسِهِ مِنْ رَأْسِ كُلِّ كَمِي⁶⁸⁵

beytinde vaşf-ı rumh'da ihtirâ'-ı 'acib eylemiş ki maḥşûl-i beyt ol rumh'ın ḳaddi ihtirâ'-ı sâlim ile bir elifdür ki her bir şeci' ve dilâverin başından tervîs ile zâhir olur demek olur ki tervîs ri'yâsetden ve bâligü'l-rü'ûsdan binâ olunmak vaşf-ı rumh'da ihtirâ'-ı 'acib olur.

et-Tefsîr

وَصَحْبُهُ بِالْوُجُوهِ الْبَيْضِ يَوْمَ وَغَى
كَمْ فَسَّرُوا مِنْ بُدُورٍ فِي دُجَى الظُّلَمِ⁶⁸⁶

Ve bu tefsîre ba'zıları tebyîn tesmiye eylemişler. Pes fenn-i bedî'de tefsîr oldur ki [82b] mütekellim kelâmında yâḥûd şâ'ir bir beytinde bir ma'nâ irâd eyleye ki eger kelâm evvelinde tefsîre muḥtâc ise feḥvâ-yı kelâmı yâḥûd beyti bilmekde baḳiyye-i beyte fehîm müştâgıl olmaya.

Ve bu tefsîr gâhice şartdan ve şart ma'nâsına olan şey'den soñra gelür ve gâhice câr ve mecrûrdan soñra gelür ve gâhice ḥaberi tefsîr olan mübtedâdan soñra gelür şol şartla ki müfesser mücmel ve müfessir mufaşşal ola. Nitekim bedî'ü't-tefsîr şâ'irin bu beytinde vâki' olmuştur beyt:

685 Onun mızrağının boyu bir elif harfine benzer. Her zırhlının başından onu bilemediği görülmekte.

686 Savaş günündeki beyaz yüzlü dostları, zifiri karanlıkta nice dolunayları tefsir ettiler.

صَالُوا وَجَادُوا وَضَاؤًا وَاخْتَبَتُوا فَهَمُ
أَشَدُّ وَمُزْنٌ وَأَقْمَارٌ وَأَجْبَالٌ⁶⁸⁷

Pes mışrâ'-ı evvelde olan şavlet şâhiblerini mışrâ'-ı sânide şirâna ve sehâ şâhiblerini bārâna ve ziyâ şâhiblerini mâh-ı tâbâna ve tevâzu' şâhiblerini kûh-ı 'azîmü's-şâna evceh-i teşbîh ve aḥsen-i tertîb ile tefsîr ü beyân eylemiş ve tefsîrde tertîbe ri'âyet aḥsendür. Ke-ḳavlihi te'âlâ⁶⁸⁸ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ el-âyet. Ve câr ve mecrûrdan sonra ḳavl-i şâ'irde vâқи' olmuştur:

لِمُخْتَلَفِي الْحَاجَاتِ جَمْعُ بَبَاهِ
فَهَذَا لَهُ فَنٌّ وَهَذَا لَهُ فَنٌّ

فَلِلْخَامِلِ الْعَلْيَا وَلِلْمُعْدُومِ الْغَنَى
وَلِلْمُذْنَبِ الْعُقْبَى وَلِلْخَائِفِ الْأَمْنُ⁶⁸⁹

Ve mübtedâdan sonra gelen tefsîr ḳavl-i şâ'irde vâқи' olduğu gibidir:

أَرَأَيْتُمْ وُجُوهَكُمْ وَسُيُوفَكُمْ
فِي الْحَادِثَاتِ إِذَا دَجَوْنَ بِحُومٍ
مِنْهَا مَعَالِمٌ لِلْهُدَى وَمَصَابِيحُ
تَجْلُو الدُّجَى وَالْأَخْرِيَاتِ رُجُومٌ⁶⁹⁰

Ve kezâlik ḳavl-i şâ'irde

687 Atılın, ikramda bulunun, ışıık saçın ve onların arasında toparlanıp oturun. Aslanlar ve yağmur bulutları, dolunaylar ve dağlar.

688 "O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Amma yüzü kararanlara ..." Âl-i İmrân, 3/106.

689 Farklı ihtiyaçlar için kapısında toplandı: İşte bunun bir türü ve şunun bir türü. Bilinmeyene (önemsiz ve küçük olana) yücelik, yok edene zenginlik, günahkâra âhîret ve korkana ise emniyet.

690 Yıldızlar karardığı zaman meydana gelen olaylar hakkındaki görüşleriniz, yüzleriniz ve kılıçlarınız. Hidayet alâmetleri ondandır ve kandiller, karanlığı aydınlatır; diğerleri ise tahminden ibaret.

ثَلَاثَةٌ تَشْرِقُ الدُّنْيَا بِبَهْجَتِهَا
شَمْسُ الصُّحَى وَأَبُو إِسْحَاقَ وَالْقَمَرُ

شَيْئَانِ حَدَّثَ بِالقَسَاوَةِ عَنْهُمَا
قَلْبُ الَّذِي يَهْوَاهُ قَلْبِي وَالْحَجَرِ

وِثْلَاثَةٌ بِالْجُودِ حَدَّثَ عَنْهُمْ
الْبَحْرُ وَالْمَلِكُ الْمَعْظَمُ وَالْمَطَرُ⁶⁹¹

Ve tefsîr ile îzâhu'n beyninde fark oldur ki tefsîr [83a] icmâli tafsîl ider îzâh ise işkâli ref' ider. Zîrâ kelâmdan müfesser olan şey'de işkâl olmaz. Ve nâzımu'n

وَصَحْبُهُ بِالْوُجُوهِ الْبَيْضِ يَوْمَ وَغَى
كَمْ فَسَّرُوا مِنْ بُدُورٍ فِي دُجَى الظُّلَمِ⁶⁹²

beytinde rûz-ı harbde beyz aşhâbı şeb-i târikde bûdür ile tefsîr eylemiş ki beytû'n şa'ır-ı evvelinde fehvâyı bilmekde fehîm müştâgıl olmaz meger şa'ır-ı şâniden tefsîr ile ola.

Ḥüsnü'l-İttibâ'

ذِكْرَاهُ يَطْرِبُهُمُ وَالسَّيْفُ يَنْهَلُ مِنْ
أَجْسَامِهِمْ لَمْ يَشْنِ حُسْنَ اتِّبَاعِهِمْ⁶⁹³

Fenn-i bedî'de ḥüsn-i ittibâ' oldur ki mütekellim gayrısını'n ihtirâ' eylediği bir ma'nâyı getürmekden 'ibâretdür ki anda ittibâ'ı şol

691 Üç şey parlaklığı ile dünyayı aydınlatır: kuşluk güneşi, Ebû İshâk ve ay. İki şeyin katılığı hakkında konuş: Onu arzulayanın kalbi, kalbim ve taş. Üç şeyin cömertliği hakkında konuş: deniz, ta'zim edilen melik ve yağmur.

692 Savaş günündeki beyaz yüzlü dostları, zifiri karanlıkta nice dolunayları tefsir ettiler.

693 Onu hatırlamak onları coşturuyor ve kılıç bedenlerinden kanlarına kanıyor, (ancak bu) ittibâlarının güzelliğine hâlel getiriyor.

hayşiyet ile hüsn ola ki vücüh-ı ziyādâtı bir vechle istihkāk hâsıl idüp müteḳaddimün ma'nâsının istihkākı müte'ahhire vâcib ola. Bu ise yâ ihtîşâr-ı lafzla olur yâ ḳaşr-ı veznle yâhûd 'uzûbet-i lafzla yâhûd temkîn-i ḳâfiye ile yâhûd tetmîm-i nakş ile yâhûd bedî'den bir tahliye ile istihkāk vâcib olur. Ebû Nüvâs Cerîr'e ittibâ'e eylediği gibi ki ḳavl-i Cerîr'de

إِذَا غَضِبَ عَلَيْكَ بُنُو تَمِيمٍ
وَجَدْتَ النَّاسَ كُلَّهُمْ غَضَابًا⁶⁹⁴

vâḳi' olmuş. Pes Ebû Nüvâs ma'nâ-yı beyti fâhrden medḥe intikâl idüp

وَلَيْسَ لِلَّهِ بِمُسْتَكِرٍّ
أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدٍ⁶⁹⁵

didi. Pes Cerîr üzerine nice vech-i ziyādât ziyâde eyledi ki ḳaşr-ı vezn ve hüsn-i sebk ve kelâmını zandan yakîne iḥrâc ve عالم lafzıyla ta'mîm-i ziyâdeleri zâhirdür. Ve nâzîmuñ

ذِكْرَاهُ يَطْرِبُهُمُ وَالسَّيْفُ يَنْهَلُ مِنْ
أَجْسَامِهِمْ لَمْ يَشْنِ حُسْنَ اتِّبَاعِهِمْ⁶⁹⁶

beyti Şerefüddîn İbn Fâriẓ ḥâzretlerinin

[83b] فَلْيَ ذِكْرُهَا يَجْلُو عَلَى كُلِّ صَيَعَةٍ
وَلَوْ مَرْجُوهُ عَذْلِي بِخِصَامٍ⁶⁹⁷

beytinün ma'nâsına hüsn-i ittibâ'e eylemişdür ki Şeyḥ İbn Fâriẓ ḥâzretleri iḳrâr eylemiş ki maḥbûbesinün zıkrı her şîğa üzere cilâ-yı

694 Benî Temîm sana kızdığında, bütün insanların da kızdığını görürsün.

695 Bütün bir âlemi bir kişide toplasa Allah'ı kınayabilecek kimse yoktur.

696 Onu hatırlamak onları coşturuyor ve kılıç bedenlerinden kanlarına kanıyor, (ancak bu) ittibâlarının güzelliğine hâlel getirmiyor.

697 Husumetle azarlanmamı onunla karıştırsalar bile, her bir sığada parıldayan övgüsü vardır bende.

kalbî olur maḥall-i ḥiṣâmda melâmetini mezc iderlerse daḥî. Ve nâzımuñ kavli eblağ olur ki şaḥâbe-i Resûlullâh *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem* zıkr-i Ḥabibullâh *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem*den feraḥ-nâk olurlar ecsâmlarından seyf-i reyyân olduğu hâlde ve Resûlullâh *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem* ḥazretlerine ḥüsn-i ittibâ’ları ecsâmlarından seyf-i reyyân olduğu şeyn olmaz.

el-Müvârede

كَأَنَّمَا الْهَامُ أَحْدَقُ مُسَهَّدَةً
وَنَوْمُهَا وَارَدَتْهُ فِي سَيُوفِهِمْ⁶⁹⁸

Fenn-i bedî’de müvârede oldur ki iki şâ’ir bir beytde yâḥûd ba’zı beytde lafzen yâḥûd ma’nen tevârüd ide. Eger şâ’irin biri ol birinden aḳdem ve rütbe-i nazımda a’lâ olur ise anuñ sebķi ḥükm olunur ve illâ her birinüñ nazm eylediği şey’dür. Nitekim İmru’u’l-Ḳays ile Ṭarafe bin el-‘Abd’in Mu‘allaḳa’larında bir beytde tevârüdleri cārî olmuştur. İmru’u’l-Ḳays’uñ Mu‘allaḳa’sında beyt:

وَقُوفًا بِهَا صَحْبِي عَلَيَّ مَطِيئُهُمْ
يَقُولُونَ لَا تَهْلِكْ أَسَى وَتَحْمَلْ⁶⁹⁹

Ve Ṭarafe bin el-‘Abd’in Mu‘allaḳa’sında

وَقُوفًا بِهَا صَحْبِي عَلَيَّ مَطِيئُهُمْ
يَقُولُونَ لَا تَهْلِكْ أَسَى تَجَلَّدْ⁷⁰⁰

vârid olmuştur. Ve nâzımuñ

698 Baş, sanki uykusunu kaçırmış gözbebeği gibidir; uykusu ona onların kılıçları arasında gelir.

699 Onunla olan dostluğum onların bineklerine bağlıdır. Bana “Kederi helâl etme, böyle güzel iken” diyorlar.

700 Onunla olan dostluğum onların bineklerine bağlıdır. Bana “Kederi helâl etme, böyle güzel iken” diyorlar.

كَأَنَّمَا الْهَامُ أَخَذَاقُ مُسَهَّدَةً
وَنَوْمُهَا وَارَدَتْهُ فِي سُيُوفِهِمْ⁷⁰¹

beyti Mütenebbî'nün

كَأَنَّ الْهَامُ فِي الْبَيْدَا عُيُونُ
وَقَدْ طَبِعَتْ سُيُوفُكَ مِنْ رِقَادِ⁷⁰²

beytine [84a] tevārüd eylemiş. Vākıf olduğundan sonra nev'i icrâ için bedi'iyesinde getirmiştir.

el-İzâh

هَذَا وَتَزْدَادُ إِضْاحًا مَخَافَتُهُمْ
فِي كُلِّ مَعْتَرِكٍ مِنْ بَطْشِ رَبِّهِمْ⁷⁰³

Fenn-i bedi'de izâh oldur ki mütekellim bir kelâm zıkr ider ki zâhirinde lebs olmağla vehle-i ülâda ma'şûd olan ma'nâ fehm olunmaz. Pes ba'iyye-i kelâmında ol lebsi izâle için ma'nâ-yı ma'şûdını izâh eyler. Nitekim kavlı-i şâ'irde

يَذْكُرْنِيكَ الْخَيْرُ وَالشَّرُّ كُلُّهُ
وَفِيكَ الْجَفَا وَالْجُلْمُ وَالْعِلْمُ وَالْجَهْلُ

فَالْقَاكَ عَنْ مَكْرُوهِهَا مُتَنَزِّهَا
فَالْقَاكَ فِي مَحْبُوبِهَا وَلَكَ الْفَضْلُ⁷⁰⁴

701 Baş, sanki uykusunu kaçırmış gözbebeği gibidir; uykusu ona onların kılıçları arasında gelir.

702 Çöldeki baş sanki gözler gibi, senin kılıçların uykusuzluktan basılmıştır.

703 İşte, Rabblerinin her savaşta yakalayışından onların korkularının açıklığı gittikçe artıyor.

vârid olmuştur ki beyt-i evvelde lebs vâkı‘ olmağla medh ü zemmi muқтаzî olur ki hayr ve hilm ve ‘ilm medh ve şerr ve cefâ ve cehl zemm olur. Pes beyt-i şânî ile ma’nâ-yı maқşûdını îzâh eyledi ki mekrûhlardan tenezzüh ile maḥẓ-ı medh oldu. Ya’nî bi-haseb-i isti‘dâdî’l-beşeriyye nefis-i insân bunların cümlesini câmi‘dür. Seni mekrûhlarından tenezzüh ve maḥbûblarına ilqâ eyledi dimekle şenâ-yı maḥẓ olur. Ve nâzımuñ

هَذَا وَتَزْدَادُ إِیْضًا مَخَافَتُهُمْ
فِي كُلِّ مَعْتَرِكٍ مِنْ بَطْشِ رَبِّهِمْ⁷⁰⁵

beytinde تَزْدَادُ إِیْضًا مَخَافَتُهُمْ فِي كُلِّ مَعْتَرِكٍ kavlinde bir lebs ya’nî bir şübhe ‘arız olur ki aşḥâbuñ her ma‘reke de ḥavfları a‘dâdın müzdâd ola. Pes ol şübheyi izâle ve ma’nâ-yı maқşûdı beyân içün مِنْ بَطْشِ رَبِّهِمْ kavliyle îzâh eyledi.

et-Tefrî‘

مَا الْعُودُ إِنْ فَاحَ نَشْرًا أَوْ شَدَّ طَرَبًا
يَوْمًا بِأَطِيبٍ مِنْ تَفْرِيعٍ وَصَفِهِمْ⁷⁰⁶

Fenn-i bedî‘de tefrî‘ oldur ki şâ‘ir yâḥûd mütekellim ما ile menfî olan bir ism ile kelâmını muşaddar [84b] kıldıqdan sonra ol ism-i menfiyi faḥr yâḥûd nesib yâ gayrı yöninden aḥsen-i evşâfla vaşf itdikden sonra e‘al-i tafḍîl ile ol ismden haber virüp andan sonra مِنْ lafzını medh yâḥûd zemm yâḥûd gayrılarıyla olan maқşûd üzerine idḥâl eyler ve mecrûr e‘al-i tafḍîle müte‘allık olup ism-i mecrûr ile

704 Seni her hayır ve şerde anıyorlar: Cefayı, hilmi, ilmi ve cehaleti senin hakkında anıyorlar. Seni hoşlanılmayan şeylerden münezzeḥ ederler, hoşla giden şeylerde de seni yüceltirler.

705 İşte, Rabblarının her savaştaki yakalayışından onların korkularının açıklığı gittikçe artıyor.

706 Güzel kokulu bitkilerin coşuklu güzel bir koku yayması, bir gün O’nun vasfını tafsil etmekten daha hoş değildir.

ism-i menfî beyinde müsâvât hâşıl olur. Zîrâ harf-i nefy efđaliyyeti nefy itmekle beynehümâda müsâvât bâkî kalur. Meşelâ

مَا الزَّهْرُ إِذَا بَكَى الْعَمَامُ فَضْحَكَ
بِأَحْسَنَ مِنْ أَخْلَاقِ زَيْدٍ⁷⁰⁷

didügün vaqtde zaḥik-i zehrin ḥüsni ile ahlâk-ı Zeyd'in ḥüsni beyinde şürûṭ-ı mezkûre üzere müsâvât şābit olur. Maḥşûl-i beyt-i nāzım: 'ūd ve 'anber ve müşgün rāyiḥa-i ṭayyibe ve ḥaffetini aşḥāb-ı Resûlullāh *ṣallallāhu 'aleyhi ve sellemün* vaşfların tefrî'inden atıyeb degüldür tıbde müsâvîdür maḳām-ı temeddüh olmağla belki anların vaşfı atıyebdür dimek olur.

en-Nesak

مَنْ ذَا يُنَاسِقُهُمْ مَنْ ذَا يُطَابِقُهُمْ
مَنْ ذَا يُسَابِقُهُمْ فِي خَلِيَّةِ الْكَرَمِ⁷⁰⁸

Fenn-i bedî'de ḥüsni-i nesak ve tensik maḥāsin-i kelāmdandır. Ve nesak ve tensik oldur ki mütekellim neşrde ve şā'ir nazmda kelimât-ı mütetâliyât getüre ki telâḥum selis ve müstaḥsen ola, mu'ayyeb ve müstehcen olmaya ve cümleleri ve müfredâtı birbirine müttesak ve mütevâliye ola ki beyt anuñ birinden münferid olsa nefsiyle kı'ım ola ve ma'nâsı lafzına müstaḳil ola. Nitekim tafđil-i mişâli nāzımuñ beytinde vâkı' olmuşdur.

707 Bulut ağladığı zaman gülen bir çiçek, Zeyd'in ahlakından daha güzel değildir.

708 Kimdir onlarla uyumlu olan ve kimdir onlarla mutabık olan? Asaletin süsü konusunda onlarla yarışan kimdir?

[85a] et-Ta'did

تَعْدِيدُ فَضْلِهِمْ يُبْدِي لِسَامِعِهِ
 709 عِلْمًا وَذَوْقًا وَشَوْقًا عِنْدَ ذِكْرِهِمْ

Bu nev'e İmâm Fahr-i Râzî ve gayrıları ta'did ve ba'zıları dahî i'dâd diyü tesmiye eylemişler. Fenn-i bedî'de ta'did mütekellim siyâk-ı vâhid üzere esmâ-yı müfredeyi ikâ' itmekden 'ibâretdür. Nâzımuñ beytinde ذَوْقًا وَشَوْقًا vâkı' olduğu gibi ve siyâk-ı vâhid üzere esmâ-yı müfredenüñ ikâ'ında izdivâc yâhûd muṭâbaḳat yâhûd tecnîs yâhûd muḳâbele ri'âyet olunur ise ḡâyet-i ḥüsnde olur. Nitekim bu nev'ün mişâli Cenâb-ı Bârî'nün ﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ ۖ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ۗ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ﴾⁷¹⁰ kavî-i şerîfinde vâkı' olmuştur. Ve Ebû Tayyib'ün kavlinde

الْحَيْلُ وَاللَّيْلُ وَالْبَيْدَاءُ تَعْرِفُنِي
 711 وَالسَّيْفُ وَالرُّمْحُ وَالْفِرْطَاسُ وَالْقَلَمُ

vâkı' olmuştur. Ve Şeyḫ Şafiyüddîn'ün bedî'iyyesinde beyt:

يَا خَاتَمَ الرُّسُلِ يَا مَنْ عِلْمُهُ عَلَمٌ
 712 وَالْعَدْلُ وَالْفَضْلُ وَالْإِيْفَاءُ لِلدِّمَمِ

vâkı' olmuştur. Ve kezâlik Şeyḫ 'İzzeddîn'ün bedî'iyyesinde beyt:

تَعْدِيدُ فَضْلِهِمْ يُبْدِي لِسَامِعِهِ
 713 عِلْمًا وَذَوْقًا وَشَوْقًا عِنْدَ ذِكْرِهِمْ

vâkı' olmuştur.

709 Onların faziletini sayıp dökmek, onu dinleyene ilmi, zevki ve coşkuyu âşikâr eder.

710 “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.” Bakara, 2/ 155).

711 At, gece ve çöl beni bilir. Kılıç, mızrak, kağıt ve kalem de.

712 Ey peygamberlerin hâtemi, ey ilmi alâmet olan! Adalet, fazilet ve koruma ahdine vefa.

713 Onların faziletini sayıp dökmek, onu dinleyene ilmi, zevki ve coşkuyu âşikâr eder.

[85b] et-Ta‘lil

نعم وقد طال تعليل النسيم لنا
لأنه مرّ في آثار تزيهم⁷¹⁴

Fenn-i bedî‘de ta‘lil oldur ki mütekellim bir hüküm-i vâkı‘ün yâhūd mütevaḳḳi‘ün zikrini murād ider ve zikrinden muḳaddem ‘illet-i vuḳū‘ını taḳdīm ider ‘illetün rütbesi ma‘lūl üzerine müteḳaddim olduğundan ötürü. Nitekim kelām-ı Bārī‘de ﴿لَوْلَا كِتَابٌ مِنْ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾⁷¹⁵ vâkı‘ olmuşdur ki Allāhu te‘ālādan sebḳ-i kitāb ‘azābdan necāta ‘illet olmuşdur ki hüküm-i mütevaḳḳi‘den olan necāt ‘azāb zikrinden muḳaddem ‘illet-i vuḳū‘ necāt olan sebḳ-i kitāb taḳdīm olmuşdur. Ve ke-ḳavlihi ‘*aleyhi’s-selām*’⁷¹⁶ "لولا أخاف أن أشق على أمتي لأمرتهم بالسواك عند كل صلاة"⁷¹⁷ Pes ümmet üzerine meṣaḳḳatün ḥavfı her şalāt ‘indinde sivāk emrinden taḥfife ‘illet olmuşdur ki hüküm-i mütevaḳḳi‘ olan meṣaḳḳatün zikrinden muḳaddem ‘illet-i vuḳū‘ taḥfif olan ḥavf taḳdīm olmuşdur. Ve nāzımuñ

نعم وقد طال تغليل النسيم لنا
لأنه مرّ في آثار تزيهم⁷¹⁷

ḳavlinde hüküm-i mütevaḳḳi‘ olan aṣḥāb-ı Resūlullāh *ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellemün* medḥlerine āsār-ı türbelerinden mürūr eyleyen nesīm-i şabā ‘illet-i vuḳū‘ medḥleri olmağla taḳdīm olınmışdır.

714 Evet, nesīm rüzgârını ta‘lil etmek bizim için uzadı durdu; çünkü o onların toprağının üzerine uğradı.

715 “Eğer Allah’ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şey (fidye)den dolayı size büyük bir azap dokunurdu.” Enfāl, 8/68.

716 Ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim her namazda dişlerini misvaklamalarını emrederdim (Tirmizî, Tahâret, 18).

717 Evet, nesīm rüzgârını ta‘lil etmek bizim için uzadı durdu; çünkü o onların toprağının üzerine uğradı.

[86a] et-Ta'aṭṭuf

تَعْطَفُ الْخَيْرِ كَمْ أَبَدُوا لِمُذْنِبِهِمْ
718 وَالْخَيْرُ مَا زَالَ فِي أَبْوَابِ صَحْفِهِمْ

Fenn-i bedî'de ta'aṭṭuf bir lafzı bir beytde bi-ʿaynihi iʿâde itmede terdide şebîhdür. Ve beynlerinde fark oldur ki ta'aṭṭufda şart oldur ki kelimeteynüñ biri mışrâ'-ı evvelde ve biri mışrâ'-ı şânide ola. Nitekim kıavl-i şâ'irde

فَشَاقَ إِلَيَّ الْعَرْفَ غَيْرَ مُكَدِّرٍ
719 وَشُقَّتْ إِلَيْهِ الْمَدَحَ غَيْرَ مُذَمِّمٍ

Şuq lafzı mışrâ'-ı evvelün şadrında ve mışrâ'-ı şâninün ibtidâsında vâkı' olmuştur. Ve nâzımuñ beytinde xıir lafzı mışrâ'-ı evvelde ve mışrâ'-ı şânide vâkı' olmuştur.

el-İstibâ'

يَحْمُونَ مُسْتَبْعِينَ الْعَفْوِ إِنْ ظَفَرُوا
720 وَيَحْفَظُونَ وَفَاهُمْ حِفْظَ دِينِهِمْ

Luğatde istibâ' اثره إذا قفى الرجل تبع lafzından istifâldür. Ve işlâh-ı fenn-i bedî'de istibâ' oldur ki nâzım yâhüd nâşir ma'nâ-yı medh yâhüd zemm yâhüd aġrâz-ı şî'rden bir ġaraż ma'nâsını zıkr idüp andan soñra ol ma'nâ cinsinden bir ma'nâ daġı istibâ' ider ki ol fennün vâz'ında bir ziyâde iktizâ eyleye. Nitekim Ebû Tayyib Mütenebbî kıavlinde vâkı' olmuştur:

718 Nice günahkârlara şefkat gösterildi, hayır hâlâ onların şereflerinin kapısında.

719 Kabaca olmaksızın beni güzelce hicvetti, ben de onu zemmedilmeksizin övgü ile yerdim.

720 Eğer galip gelirlerse affı arzulayarak korurlar; dinlerini korudukları gibi onlara olan vefâyı korurlar.

نَهَبْتُ مِنَ الْأَعْمَارِ مَا لَوْ حَوَيْتُهُ
لَهَيَّتِ الدُّنْيَا بَانَكَ خَالِدٌ⁷²¹

Pes memdūhını bir şecā'at ile medh eyledi ki şecā'ati dünyānuñ sebeb-i şalāh ü nizāmını müstetbi' olmağ vechiyle ola ki şol hayşiiyyet ile ki dünyā memdūhuñ hūlūdı ile tehniye kılına. Ve Şeyh Şafiiyyüddin'ün kavlinde kezālik vāki' olmuştur:

الْبَازِلُوا النَّفْسَ بَذَلَ الرَّادِ يَوْمَ قِرَى
وَالصَّائِنُوا الْعَرَضَ صَوْنَ الْجَارِ وَالْحَرَمِ⁷²²

[86b] Pes cihād-ı sebil-i Hāq'da bezl-i nefis itmeleri ziyāfet güninde bezl-i zād gibidür demek olur. Ya'nî Hāq yolında bezl-i cān ile medh eyledikten sonra bezl-i cinsinden yevm-i ziyāfetde bezl-i zād medhiyle istitbā' eyledi.⁷²³ صَائِنُوا الْعَرَضَ صَوْنَ الْجَارِ وَالْحَرَمِ kelāmı daḥi bu güne medh-i müteḳaddimlerini müstetbi' olur. Ve nāzımuñ⁷²⁴ وَيَحْفَظُونَ وَفَاهُمْ حِفْظَ دِينِهِمْ kavlinde daḥi istitbā' kezālikdür.

eṭ-Ṭā'at ve'l-İşyān

طَاعَاتُهُمْ تَقْهَرُ الْعِصْيَانَ قَدَرَهُمْ
لَهُ الْعُلُو فَجَانَسَهُ بِمَدْحِهِمْ⁷²⁵

Dinilmiş ki fenn-i bedi'de ṭā'at ve 'işyān Ebū'l-'Ulā Ebū'ṭ-Ṭayyib Mütenebbi'nün

721 Ömürlerden bir şeyi gasbettim ki şayet ona sahip olabilseydim, dünyayı senin ölümsüzlüğüñle kutlayacaktım.

722 Ağırladığım gün azığı sarfeder gibi cān verenler; komşuyu ve (mescid-i) haramı korur gibi ırzı koruyanlar.

723 Komşuyu ve (mescid-i) haramı korur gibi ırzı koruyanlar.

724 Dinlerini korudukları gibi onlara olan vefâyı korurlar.

725 Onların itaati onların kadri kadar isyanı kahreder. Yücelik onundur, övgülerinde ona mütecānis ol.

يُرْدُ يَدًا عَنْ ثَوْبِهَا وَهُوَ قَادِرٌ
وَيَعْصِي الْهَوَى فِي طَيْفِهَا وَهُوَ رَاقِدٌ⁷²⁶

beytinden istinbâṭ idüp ṭā'at ve 'iṣyān tesmiye eylemiş ve dimiş ki Mütenebbî ⁷²⁷مُسْتَقِظٌ دِيمَك murād eyledi ki kâfiye-i beytde راقِد lafzına muṭābaḳat nev'ile muṭī' ola. Pes vezn مُسْتَقِظ lafzına iṭā'at itmeyüp 'iṣyān eylediginden ötüri مُسْتَقِظ'den 'ivaz için قَادِر lafzına 'udül eyledi ki قَادِر'de hem yaḳaḳa vardur hem yaḳazadan ziyāde ma'nā vardur ki ḳudretdür. Pes قَادِر lafzına 'udül idicek قَادِر ile راقِد beyninde tecnīs-i maḳlûb iṭā'at eyledi. Ve راقِد ve مُسْتَقِظ beyninde muṭābaḳat 'iṣyān eyledi ki beyti nev'-i bedī'den ḥālī olmadı.

Ve dinilmiş ki bu ṭā'at ve 'iṣyān nev'i Ebu'l-'Ulā'dan muḳaddem ve şoñra kütüb-i bedī'de işidilmedi vuḳū'ı ḳalīl ve ittifāḳı müte'azzir olduğundan ötüri belki nedret üzere Mütenebbî'nün şī'rinde vāḳī' olmuş. Ve Zekiyyüddīn dimiş ki bu beytde şā'ire [87a] iṭā'at ve 'iṣyān ider bir şey' yokdur. Ve Ebu'l-'Ulā'nuñ delīli ki Mütenebbî مُسْتَقِظ lafzını getürmek murād eyledi ki راقِد ile muṭābaḳat ḥāşıl olsun için. Pes مُسْتَقِظ lafzı ol vezne duḥûlden imtinā'ı sebebiyle aña 'iṣyān eyledi didiḡi muḥāldür. Zīrā Mütenebbî ol muṭābaḳatı murād eylese يرد يَدًا dir idi. Ve muṭābaḳat ġaraḳı ḥāşıl olurdu ve vezn aña 'iṣyān eylemez idi. Belki Mütenebbî beytinde ṭıbāḳ ve cinās olmasını murād eyledi ki ساهر lafzından قَادِر lafzına 'udül eyledi. Zīrā قَادِر'de hem ساهر ma'nası var ve andan ziyāde ḳudret ma'nası vardur ki bu vechle قَادِر ile راقِد beyninde ṭıbāḳ-ı ma'nevī ve cinās-ı 'aks ḥāşıl oldı. Ve nāzımuñ

طَاعَاتُهُمْ تَقْهَرُ الْعُصْيَانَ قَدَرَهُمْ
لَهُ الْعُلُو فَجَانَسَهُ بِمَدْحِهِمْ⁷²⁸

726 Gücü yettiḡi hâlde elini elbisesinden geri çevirir; uyuduḡu hâlde hayalinde hevâya isyan eder.

727 Uyanık olduğü hâlde elini elbisesinden geri çevirir.

728 Onların itaati onların kadri kadar isyanı kahreder. Yücelik onundur, övgülerinde ona mütecânis ol.

beytinde علو ve غلو beyninde cinās-ı taṣḥīf murād eylemiş ikisinde vezn iṭā‘at itmeyüp cinās müte‘azzir olduğundan جانشه lafzına ‘udül eylemiş ki ridfi olan gülüvve işāret ile cinās-ı ma‘nevī ḥāşıl olur. Zīrā علو lafzını mücānis kılıcağ غلو ḥāşıl olur ki cinās-ı taṣḥīf olur.

el-Medḥ fi Ma‘razi’z-Zemm

فِي مَغْرِضِ الدَّمِّ إِنْ رُمْتَ الْمَدِيحَ فَقُلْ
لَا عَيْبَ فِيهِمْ سِوَى إِكْرَامٍ وَفَدِهِمْ⁷²⁹

Envā‘-ı bedī‘den ma‘razi’z-zemm medḥ oldur ki bir şıfat-ı zemm nefy olına andan sonra bir şıfat-ı medḥ istiṣnā olına لا عيب في زيد الا أنه kavlinde olduğu gibidir. Ve bu nev’ üzerine a‘zam-ı şevāhid Cenāb-ı Bārī’nün⁷³⁰ [87b] لا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَعْوًا وَلَا تَأْتِيهِمْ إِلَّا قِيْلًا سَلَامًا şerīfidür ki şıfat-ı zemm olan لَعُو ve تَأْتِيهِمْ ile nefy olındıktan sonra şıfat-ı medḥ olan سَلَام ile istiṣnā olındı. Ve şevāhid-i şī‘riyyeden olan Nābiğa’nun

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنْ سُيُوفِهِمْ
بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ⁷³¹

ķavlinde olduğu gibidür ki şıfat-ı zemm olan عيب’ı لا ile nefy eyledikten sonra kırā‘-ı ketāyibden ḥāşıl olan fülül-i suyūfı ki şıfat-ı medḥdür غير lafzıyla istiṣnā idüp zemme şebīh olan şey’ ile medḥini te’kīd eyledi. Ve Şeyḥ Şafīyyüddīn’ün

لَا عَيْبَ فِيهِمْ سِوَى أَنَّ التَّزِيلَ بِهِمْ
يَسْلُوا عَنِ الْأَهْلِ وَالْأَوْطَانِ وَالْحَشَمِ⁷³²

729 Zemm makāmında övmeyi arzularsan şayet, de ki: Onların heyetlerine ikram etmekten başka bir ayıpları yok.

730 “Orada ne boş bir söz, ne de günaha sokan bir şey işitirler. Sadece ‘selām!’, ‘selām!’ sözünü işitirler.” Vākıa, 56/25-26.

731 Onların kılıçlarının süvari birliğinin vuruşları sebebiyle çentikleri olması dışında bir ayıpları yok.

beytinde vâkı‘ olduğu gibi. Ve kezâlik ‘Amyân’uñ bedi‘iyyesinde

لَا عَيْبَ فِيهِمْ سِوَى أَنْ لَا تَرَى لَهُمْ
733 ضِيفًا يَجُوعُ وَلَا جَارًا بِمُهِتَضِمٍ

beytinde vâkı‘ olduğu gibi. Ve kezâlik Şeyh ‘İzzeddîn’uñ bedi‘iyyesinde

فِي مَعْرِضِ الذَّمِّ إِنْ قِيلَ الْمَدِيحُ فَهُمْ
734 لَا عَيْبَ فِيهِمْ سِوَى الْإِعْدَامِ لِلنَّعَمِ

beytinde vâkı‘ olduğu gibi. Ve nâzımuñ

فِي مَعْرِضِ الذَّمِّ إِنْ رُمِتِ الْمَدِيحُ فَقُلْ
735 لَا عَيْبَ فِيهِمْ سِوَى إِكْرَامٍ وَفِدِهِمْ

beytinde şıfat-ı zemm olan عيب aşḥâb-ı Resûlullâh *ṣallallâhu ‘aleyhi ve sellem*den لَا ile nefy olındıktan sonra şıfat-ı medḥ olan إكرام ضيف سِوَى ile nefy olındıktan sonra şıfat-ı medḥ olan إكرام lafzıyla istiṣnâ olınmış ki zemme müṣâbih olan şey’ ile medḥlerini te’kid eylemiş. Zîrâ عيب فِيهِمْ لَا kavliyle medḥ eyledikten sonra سِوَى lafzıyla istiṣnâ [88a] eyledikte vehle-i ülâda zihne tebâdür ider ki medḥden sonra bir şey’ ile zemm itmek murâdı ola. Vaqtâ ki müsteṣnâsı ikrâm ve fidâ oldıysa zemm ma‘razında bir medḥ daḥi oldı ki medḥ-i evveli te’kid eyledi ki bu maḥûlelere medḥ fi ma‘razi’z-zemm dirler.

732 Onların, kendileri yanında konaklayana, aile, vatan ve maiyyeti unutturmaktan başka ayıpları yok.

733 Onların, senin onların misafirlerinin acıktığını, komşularının da zulmedildiklerini görememen dışında bir ayıpları yok.

734 Zemmi görünümünde medhedilen onlardır denilirse, zira nimetleri yok etme dışında onların bir aybı yoktur.

735 Zemmi makamında övmeyi arzularsan şayet, de ki: Onların heyetlerine ikram etmekten başka bir ayıpları yok.

el-Baṣṭ

هَمْ مَعْشَرٌ بَسَطُوا جُودًا سَقَاهُ حَيًّا
 736 فَأَخْضَرَ الْعَيْشَ فِي أَكْتَاثٍ أَرْضِهِمْ

Fenn-i bedî‘de nev‘-i baṣṭ İbn Ebî’l-Işba‘u’n müstaḥrecâtındandır dinilmiş. Ve baṣṭ icâzın hîlâfınca baṣṭ-ı kelâmdan ‘ibâret olduğundan ötüri lâkin şartı ziyâde fâ‘ide içündür. Ke-ḳavli’n-nebiyyi *ṣallallâhu ‘aleyhi ve sellem*: *الدين النصيحة فليل لمن يا رسول الله؟ قال الله وكتبه ولينيه ولأئمة* ⁷³⁷ *وعماتهم* Pes bu lafza-i câmi‘ayı baṣṭ eyle cümle-i Müslimînden e‘immenü’n zıkrını ifrâd içün. Pes e‘imme üzerine iḳtişâr mümkün olmadı naḳş-ı ma‘nâdan ötüri. Zîrâ itmâmı ancak ‘amme-i Müslimînü’n zıkrı ile olur. Pes bu baṣṭı irâd eyledi taḥşîş zıkrı vâcib olanı taḥşîşden soñra tetmîm-i ma‘nâyı müfid olsun içün. Ve Şeyḫ Şafîyyüddîn el-Ḥillî bedî‘iyyesinde nev‘-i baṣṭ

سَهْلُ الْخَلَائِقِ سَمَحَ الْكَفِّ بِاسْطِهَا
 738 مَنْزَهُ قَوْلُهُ عَنِ لَا وَلْتَن وَلَمْ

beytinde vâkı‘ olmuştur. Ve nâzımu’n

هَمْ مَعْشَرٌ بَسَطُوا جُودًا سَقَاهُ حَيًّا
 739 فَأَخْضَرَ الْعَيْشَ فِي أَكْتَاثٍ أَرْضِهِمْ

beytinde lafz-ı câmi‘ olan جود aşḫābu’n başını mā-ba‘dınü’n başıyla vaşf eyledi.

736 Onlar cömertliği yayan ve onu canlı olarak sulayan bir gruptur, zira topraklarının omuzlarında hayatı getirdi.

737 (Hz. Peygamber) “Din samimiyettir” dedi. “Kime karşı samimiyet” dediler. Allâh’a, kitaba, peygambere, müslümanların önderlerine ve müslümanların hepsine (Müslim, İmân, 23).

738 Yaratıkların en kolayı, avuçların en müsamahakârı onu açandır, Onun sözleri, lâ (hayır), lein (şayet) ve lem (yok)dan münezzehtir.

739 Onlar cömertliği yayan ve onu canlı olarak sulayan bir gruptur, zira topraklarının omuzlarında hayatı getirdi.

[88b] el-İttisâ'

نورُ القَبَائِلِ ذُو الثُّورَيْنِ ثَالِثُهُمْ
 740 وَلِلْمَعَالِي إِشَاعٌ فِي عِلَّتِهِمْ

Fenn-i bedî'de ittisâ' oldur ki bir kelâmda nâzırın anda kuvveti kadar ve me'âniden elfâzuñ ihtimâli kadar te'vil müttesa' ola. Nitekim İmru'u'l-Kays'ıñ

اِذَا قَامَتَا يَضُوعُ الْمِسْكِ مِنْهُمَا
 741 نَسِيمُ الصَّبَا جَاءَتْ بِالْقَرْنِفِلِ

bu beytinde vâkı' olmuştur. Zîrâ bu beytün te'vilinde ittisâ' vardır ki ba'zıları يَضُوعُ الْمِسْكِ مِنْهُمَا te'vilinde نَسِيمُ الصَّبَا dimişdür. Ve ba'zıları مِسْك lafzını mîm'ün fethiyle cild ma'nâsına te'vil idüp يَضُوعُ الصَّبَا نَسِيمُ الْجِلْد ma'nâsın virmiş. Ve fevâtiḥ-i suver ki Allâhu te'âlâ anlar ile kısem eyledi bu kıabıldendür. Zîrâ te'villerinde ittisâ'ları vardır ki te'villeri terciḥ olunmaz illâ bu kıadar vardır ki esmâ-yı suverdür dinilür. Ve nâzımuñ نور القَبَائِل te'vilinde ittisâ' vardır. Ya'nî lafzuñ ihtimâli vardır ki نور القَبَائِل den murâd Ḥâzret-i Şiddîk ola radıyallâhu 'anh ve muḥtemeldür ki Ḥâzret-i Fârûk radıyallâhu 'anh ola. Ve معَالِي lafzında daḥi bir gûne ittisâ' olduḡı zâhirdür.

740 Kabilelerin nuru, iki nur sahibi, onların üçüncüsü. Onların hastalığında yücelikler için genişlik vardır.

741 O ikisi kalktığında, karanfille gelen sabâ rüzgârı gibi kendilerinden misk kokusu yayılır.

Cem‘u’l-Mu’telif ve’l-Muhtelif

جَمَعْتُ مُؤْتَلِفًا فِيهِمْ وَمُخْتَلِفًا
 742 مَدْحًا وَقَصُرْتُ عَنْ أَوْصَافِ شَيْخِهِمْ

Cem‘-i mu’telif ve muhtelif nev‘i ta‘rifinde mü‘ellifin aqvâl-i keşîre-i gayr-ı sedîde irâd ve emsile-i gayr-ı muṭâbıkâ ile istiṣhâd eylemiştirlerdir. Ve cümleden aḥseni Zekiyyüddîn’ün ta‘rifî [89a] ve temşilidür. Zekiyyüddîn dir ki bu cem‘-i mu’telif ve muhtelif andan ‘ibâretdür ki şâ‘ir iki memdûhın beyninün tesviyesini ya’nî berâberliğini murâd ide ve ikisinün medhinde me‘ânî-i mu’telife irâd eyledikten sonra memdûhının birinün âḥer üzerine tercîhine zâhib olup ziyâde-i fazl ile bir vechle vaşf ide ki birine olan ol ziyâde-i fazl ile ol birinün medhine noḡşân gelmeyüp tercîh eclicün ba’zı me‘ânî irâd ide ki me‘ânî-i tesviyeyi muḥâlîf ola. Ke-ḳavlihi te‘âlâ ﴿وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحَكْمِهِمْ شَاهِدِينَ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ 743 وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ Pes Hâzret-i Allâhu Zü’l-Celâl ehliyyet-i hükimde Hâzret-i Dâvûd ve Hâzret-i Süleymân ‘aleyhima’s-selâmuñ beynlerini müsâvî kıldıktan sonra Hâzret-i Süleymân’ı tercîh idüp ﴿وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ diyü buyurdu. Andan sonra ḥaḳḳ-ı vâlide ri‘âyet için ﴿وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ diyü buyurdu ki hükimde ve ‘ilmde beynlerinde müsâvât ḥâsıl oldu. Ve kezâlik Hânsâ ḳarındaşı vaşfindan pederinün müsâvâtını murâd eylemiştir ve ḥaḳḳ-ı vâlide mürâ‘ât birle bir ziyâde fazl ile ki medh-i vâlid ol ziyâde ile nâḳış olmaya:

جَارَى أَبَاهُ فَأَقْبَلَا وَهُمَا
 يَتَعَاوَرَانِ مُلَاءَةً الْفَخْرِ

742 Onu övmek için farklı yerlerden bir araya geldiler. Peygamberi övmekte liderlerden (Hz. Ebubekir’den) geri kaldılar.

743 “Dâvûd ile Süleyman’ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk. Biz hüküm vermeyi Süleyman’a kavratmıştık. Zaten her birine hükümranlık ve ilim vermiştik.” Enbiyâ, 21/78-79.

وَهُمَا وَقَدْ بَرَزَا كَأَنَّهُمَا
صَقْرَانِ قَدْ حَطَّآ إِلَى وَكْرٍ

حَتَّى إِذَا ثَرَتِ الْقُلُوبُ وَقَدْ
لَزَّتْ هُنَاكَ الْعُذْرَ بِالْعُذْرِ

وَعَلَا مَنَافُ النَّاسِ أَتَيْهُمَا
قَالَ الْمُجِيبُ هُنَاكَ لَا أُدْرِي

بَرَقَتْ صَحِيفَةُ وَجْهِهِ وَالِدِهِ
وَمَضَى عَلَى غُلُوَائِهِ يَجْرِي

أُولَى فَأُولَى أَنْ يُسَاوِيَهُ
لَوْلَا جَلَالُ السِّنِّ وَالْكِبَرِ⁷⁴⁴

Pes cemî-i evşâfda pederi ile karındaşı müsâvâtda itilâf itmiş ve her cihetde mütesâvîler idi pederinüñ kibr-i sinni olmasa diyü bir cihet ile karındaşına bir ziyâde fazl gösterdi ki gençlik ve şecâ'atdür ve bir cihet ile pederine bir ziyâde fazl gösterdi ki [89b] kibr-i sinn ile temkîn-i 'aql ve umûr-dîdelikdür ki bu ziyâdede birbirine ihtilâf ve birbirinüñ medhine noķşân îrâş itmemiş. Ve nâzımuñ

جَمَعْتُ مُؤْتَلِفًا فِيهِمْ وَمُخْتَلِفًا
مَدْحًا وَقَصْرْتُ عَنْ أَوْصَافِ شَيْخِهِمْ⁷⁴⁵

⁷⁴⁴ Babasıyla anlaştılar ve ikisi de övünme çarşafına sırayla bürünerek yöneldiler. O ikisi kuş yuvasına üşüşmüş iki şahin gibi ortaya çıktılar. Kalpler galeyana gelinceye kadar özü öze bağladı. İnsanların muhalifi hangisi (diyerek) ortaya çıkınca, o anda cevap veren dedi: Bilmiyorum. Babasının yüzünün yüzeyi şimşek gibi çakınca, aşırılığı üzere devam ederek gitti. Onunla denk olması ona layıktır, şayet yaşının ve büyüklüğünün celâli olmasa.

⁷⁴⁵ Onu övmek için farklı yerlerden bir araya geldiler. Peygamberi övmeye liderlerden (Hz. Ebu Bekir'den) geri kaldılar.

beytinde cem‘-i mu‘telif ve muhtelif medhdedür ki cümle aşhâb-ı Resûlullâh *şallallâhu ‘aleyhi ve sellem* hâzerâtının müsâvât-ı medhlerinde itilâf eylemiş ve *قَصْرَتْ عَنْ أَوْصَافِ شَيْخِهِمْ* lafzıyla ihtilâf idüp şeyhlerine bir ziyâde fazl gösterdi ki sa‘irlerinün medhine nokşân geldi ki murâd Hâzret-i Şiddik’dür.

et-Ta‘rîz

تَغْرِضُ مَدْحِ أَبِي بَكْرٍ يَقْدُمُنِي
746 فِي سَبْقِ خُلَّتِهِمْ مَعَ مُؤَصِّلِيهِمْ

Fenn-i bedî‘de ta‘rîz bâbında bir nev‘-i laţîfdür ve ta‘rîz oldur ki mütekellim bir şey’ taşrih itmeyüp kinâye vechiyle zıkr ider ki ol kinâye olınan lafzı sâmi‘ nefsine alup mütekellimün ol kelâmdan maşşûdını fehm ider. Meşelâ bir kimesneye ⁷⁴⁷ *ما أفتح البخل* didüğün vaqtda ol kimesnenün ma‘lûmı olur ki demek murâd ⁷⁴⁸ *أنت بخيل* idersün. Ve ba‘zısının ba‘zına ⁷⁴⁹ *لم تكن أُمِّي زَانِيَةً* kavli gibi ki ol âherün ümmi zâniye olduğunu ta‘rîzdür. Pes bu ta‘rîz kinâyeden bir nev‘dür. Ve nâzımuñ ⁷⁵⁰ *سَبَقَ خُلَّتِهِمْ* lafzı revâfıza ta‘rîzdür. Zîrâ Ebû Bekr *radıyallâhu ‘anh* medhinün ta‘rîzi beni anların hûlletlerinün sebkinde takdîm ider demek olur.

746 Ebu Bekr’in medhine yapılan ta‘rîz beni, ek yerleriyle elbiselerini yarıştırmaya sevketti.

747 Cimrilik ne kadar çirkindir.

748 Sen cimrisin.

749 Annem zina yapmamıştır.

750 Elbiselerini yarıştırmakta...

et-Tarşî'

نَعَمْ تَرَضَّعَ شِعْرِي وَاعْتَلَّتْ هَمَمِي
وَكَمْ تَرَفُّعُ قَدْرِي وَأَنْجَلَتْ عَمَمِي⁷⁵¹

Fenn-i bedî'de tarşî' oldur ki beyt-i nâzımuñ mısrâ'-ı evvelinde yâhûd neşrin fıkra-i ûlâsında [90a] vâkı' olan her bir lafz mısrâ'-ı şânide yâhûd fıkra-i şâniyede muğâbelesinde vâkı' olan lafza veznde ve harf-i revide muvâfık ola. Muğâbele-i tarşî' 'akdden me'hûzdur. Emsile-i şerîfesinden Kır'ân-ı 'Azîmü's-Şân'da vâkı' olan Cenâb-ı Bârî'nün⁷⁵² ﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ثُمَّ⁷⁵³﴾, ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾⁷⁵² kavl-i şerîfleri gibidür. Ve Makâmât'da

يَطْبَعُ الْأَشْجَاعَ بِجَوَاهِرٍ لَقْظِهِ
وَيَقْرَعُ الْأَسْمَاعَ بِزَوَاجِرٍ وَعَظِهِ⁷⁵⁴

ķavli bu ķabildendür. Ve eger tarşî' ile bir ziyâde-i bedî'iyye daħi olur ise tıbâķ yâhûd muğâbele yâhûd cinâs gibi kelâmuñ hûsnünde ziyâde olur. Ve emşile-i şî'riyyesi Ebû Firâs'ıñ

وَأَفْعَالَنَا لِلرَّاعِيَيْنِ كَرِيمَةٍ
وَأَمْوَالَنَا لِلطَّلَّالِينَ نِهَابٍ⁷⁵⁵

ķavli mişlidür. Ve şâ'irüñ

751 Evet şiirim süslendi ve gayretlerim yüceldi. Kıymetim ne kadar yükselirse, tevazum ortaya çıkar.

752 "Şüphesiz, iyiler Naîm cennetindedirler. Şüphesiz günahkârlar da cehennemdedirler." İnfîtâr, 82/13-14.

753 "Şüphesiz onların dönüşü ancak bizedir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir." Gâşiye, 88/25-26.

754 Seciler onun lafzının cevherlerini damgalıyor. Kulaklar onun nasihatinin kayıtları ile cınlıyor.

755 Fiillerimiz, cömertlik arzu edenleredir. Malımız da yağma isteyenleredir.

فَيَا يَوْمَهَا كَمْ مِنْ مَنَافٍ مُنَافِقٍ
وَيَا لَيْلَهَا كَمْ مِنْ مُوَافٍ مُوَافِقٍ⁷⁵⁶

ķavlı mişlidir. Ve bu nev'de ibrâz olur ki beyt haşvden hâlî ola. Ya'nî tarşî'den olmayan elfâz mükerrer olmaya şâhid-i sâni'de harf-i nidânuñ tekerrürî gibi. Ya'nî haşvi olmayan tarşî' oldur ki şadr-ı beytde vâķi' olan her bir lafza muķâbil 'acz-i beytde ģattâ 'arûz ve ģarbında muvâfıķ bir lafz ola. Nitekim ķavl-i şâ'irde

فَحْرِيقُ جَمْرَةٍ سَيْفُهُ لِلْمُعْتَدِي
وَرَحِيقُ خَمْرَةٍ شَيْبُهُ لِلْمُعْتَفِي⁷⁵⁷

vâķi' olduķı gibidür ki muķâbelesinde ورحيق ve جمرة muķâbelesinde سيفه ve خمره muķâbelesinde شيبه ve للمعتدي muķâbelesinde للمعتفي vâķi' olmuşdur. Ve nâzımuñ daķı bu üslûb üzeredür lâkin bundan aĥsendür ki şâ'irin muķâbelesi dört lafzda ve nâzımuñ beş lafzdadur. Ve andan ziyâde tevriye vechiyle tesmiye-i nev'i vardur ki nâzımuñ beyti tarşî' ve tevriye ve cinâs-ı lâhıķ ve lüzûm ve temķin ve taşrî' ve müvâzene ve mürâ'ât-ı nazîr ve sühûlet ve insicâm şan'atlarını müştemildür.

[90b] es-Sec'

سَجْعِي وَمُنْتَظِمِي قَدْ أَظْهَرَ أَحْكَمِي
وَصِرْتُ كَالْعَلَمِ فِي الْعُزْبِ وَالْعَجَمِ⁷⁵⁸

Fenn-i bedî'de nev'-i sec' سجع' dan me'ĥûz'dur. Ve sec' lafzında ihtilâf olmuş fevâşıl-ı Ķur'an'a escâ' dinilür mi dinilmez mi?

756 Ey onun günü! Aykırı davrananların kaçı münâfıktır? Ey onun geces! Vefa gösterenlerin kaçı muvâfıktır.

757 Onun kılıcının cemresinin yakıcılığı sınırı aşan içindir; yaşının verdiķi tatlılık da yardım isteyenindir.

758 Secim ve nazımım hükmümü/hikmetlerimi izhâr etmiştir. Arap ve Acem arasında bayrak gibi oldum.

Pes ba'zıları câ'iz görmüş ve ba'zıları men' eylemiş. Cenâb-ı Bârî'nün ⁷⁵⁹﴿كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ﴾ kavlı-i şerifine temessük ile fevâşıl tesmiye eylemişler. Ve sec' dört kısımdur ki sec'-i muṭarraf ve sec'-i müvâzî ve sec'-i muṣaṭṭar ve sec'-i muraşşa'dur. Pes kısım-ı evveli ki sec'-i muṭarraf'dur oldur ki mütekellim eczâ-yı kelâmında yâhûd ba'zında vezni-i 'arûziyye ile mevzûn olmayan ve 'aded-i mu'ayyende maḥşûr olmayan escâ' getürür ki escâ'uñ harf-i revîsi kâfiyenün harf-i revîsi ola. Ke-ḳavlihi te'âlâ ⁷⁶⁰﴿مَّا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾ Pes lafzı harf-i revîde أَطْوَار'a muvâfıḳdur veznde muvâfıḳ degül. Ve sec'ün ikinci kısmı sec'-i mütevâzîdür. Sec'-i mütevâzî oldur ki ḳarîneden olan lafza-i âhere veznde ve revîde muvâfaḳatla birbirine müttefıḳ ola. Ke-ḳavlihi te'âlâ ⁷⁶¹﴿فِيهَا سُرُورٌ مَرْفُوعَةٌ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ﴾ Ve ke-ḳavli'ş-şâ'ir:

فَنَحْنُ فِي جَدَلٍ وَالرُّومُ فِي وَجَلٍ
762 وَالْبُرُ فِي شَعَلٍ وَالْبَحْرُ فِي حَجَلٍ

Ve sec'ün üçüncü kısmı sec'-i muṣaṭṭar'dur. Sec'-i muṣaṭṭar oldur ki beytün her nişfinda ya'nî her mıṣrâ'ında ikişer kâfiye ola ki mıṣrâ'-ı evvelde olan kâfiyeler mıṣrâ'-ı sânîde olan kâfiyelere muḡâyir ola. Nitekim ḳavli-i şâ'irde

تَدْبِيرٌ مُعْتَصِمٌ بِاللَّهِ مُنْتَقِمٌ
763 لِلَّهِ مُرْتَقِبٌ فِي اللَّهِ مُرْتَعِبٌ

vâḳi' olmuşdur. Ve sec'ün dördüncü kısmı sec'-i muraşşa'dur ki tarşî' nev'inde tafşıl olındı. Ve nâzımuñ

759 “Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak âyetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır.” (Fussilet: 3).

760 “Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz? Hâlbuki, O, sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır.” Nûh, 71/13-14.

761 “Orada yüksek tahtlar, konulmuş kadehler vardır.” Gâşiye, 88/13-14.

762 Biz sevinç içinde, Rûm ise korkuda. Kara, meşguliyet; deniz ise utanmada.

763 Allah'tan uman, Allah'ı isteyen ve Allah'a dayananın (Mustasım Bi'llah) tedbiri intikam alır.

[91a] سَجْعِي وَمُتَّظِمِي قَدْ أَظْهَرَ أَحْكَمِي
وَصَبْرْتُ كَالْعَلَمِ فِي الْغَرْبِ وَالْعَجَمِ

beytinde حکمي ve عجم lafzlarında sec'-i mütevazî olduğu zâhirdür.

et-Tesmîṭ

تَسْمِيطُ جَوْهَرِهِ يُلْقَى بِأَبْحَرِهِ
764 وَرَشْفٌ كَوْنُهُ يَزُوِي لِكُلِّ ظَمِي

Fenn-i bedî'de tesmîṭ oldur ki şâ'ir bir beyti dört bahş idüp üç bahş aşl-ı kâfiye-i beyte muhâlif bir sec' üzerine ola. Nitekim kavlı-i şâ'irde

هُمْ الْقَوْمُ إِنْ قَالُوا أَصَابُوا وَإِنْ دَعُوا
765 أَجَابُوا وَإِنْ أَغْطُوا أَطَابُوا وَأَجْزَلُوا

Ve tesmîṭ ve tescî beyninde fark oldur ki tesmîṭün eczâsı beytün revîsi üzere olmak gayr-ı mültezim olmakdур ve eczâsı mevzûn olmakdур ki 'adedi mahşûr ola. Ve İbn Ebî İşba' dimiş ki kâfiye-i beyt ile escâ'uñ beyninde muhâlefet ancak kâfiye-i سمط gibi ve eczâ-yı musacca'a hubb-ı 'ıkd menzilesinde olsun içündür. Ve eczâ-yı tesmîṭden murâd ba'zı eczâ-yı taqṭî'dür ki tesmîṭ-i teb'îz tesmiye olunur. Ve tesmîṭden bir nev'-i âher dahî vardır ki tesmîṭ-i taqṭî' tesmiye olunur. Ve tesmîṭ-i taqṭî' oldur ki sec'-i cemî'-i eczâ-yı tef'îl beyt-i kâfiyenün revîsine muhâlif revî üzere ola. Nitekim kavlı-i Ebî İşba'da vâkı' olmuşdur:

وَأَسْمَرُ مُسْمَرٌ مِنْ مَرْهَرٍ نَضْرُ
766 مَنْ مُعْمَرٌ مُسْفَرٌ عَنْ مَنْظَرٍ حَسَنِ

764 Cevherini ortaya çıkararak denizlerine atıyor; kevserini yudumlamak her susuzu suluyor.

765 Onlar bir topluluktur ki dediklerinde isabet ederler, çağrılırsalar giderler, kendilerinden bir şey istense bolca verirler.

Pes bu beytün eczâ-yı tef'îli gerek subâ'îsi gerek humâsîsi kâfiye-i beyt olan cüz'ün sec'ası olan nûn'un hilâfı olan harf-i râ sec'asıyla müsecca'adur. Ve Şeyh Şafiyyüddîn-i Hillî bedî'yyesinde vâkı' olan tesmîṭ

فَالْحَقُّ فِي أَفْقٍ وَالشَّرْكُ فِي نُفُقٍ
767 وَالْكُفْرُ فِي فُرُقٍ وَالْدِّينُ فِي حَرَمٍ

ķavlidür. Ve Şeyh 'İzzeddîn'ün [91b] bedî'yyesinde vâkı' olan tesmîṭ

تَسْمِيطُ ذِي عَجَبٍ تَنْظِيمُ ذِي أَدَبٍ
768 تَحْقِيقُ ذِي غَلَبٍ بِالنَّصْرِ مُلْتَزِمٌ

ķavlidür. Ve nâzımuñ

تَسْمِيطُ جَوْهَرِهِ يُلْقَى بِأُبْحَرِهِ
769 وَرَشْفُ كَوْثَرِهِ يَزْوِي لِكُلِّ ظَمِي

beytinde tesmîṭ tevriyesi silk-i cevâhirden olmağla münâsebet-i bedî'yye ile cevâhir zıkrından sonra بَأُبْحَرِهِ ve بَحْرِهِ münâsebetiyle وَرَشْفُ كَوْثَرِهِ münâsebetiyle لِكُلِّ ظَمِي ķavlinde olan maḥâsin zâhirdür.

766 Parıldayan bir çiçek bahçesindeki gece sohbetçisi, güzel görünüşten parıldayan uzun ömür hakkında sohbet etti.

767 Hakk ufukta (apaçık), şirk ise tünelde (gizli); küfür ayırmada, din ise haramdandır.

768 Şaşkınlığı ortaya çıkarmak, edepiyle tanzim etmektir; galibi destekle desteklemek gereklidir.

769 Cevherini ortaya çıkararak denizlerine atıyor; kevserini yudumlamak her susuzu suluyor.

el-İltizām

لَأَنَّ مَدَحَ رَسُولِ اللَّهِ مُلْتَزِمِي
 فِيهِ وَمَدْحُ سِوَاهُ لَيْسَ مِنْ لَزَمِي⁷⁷⁰

Fenn-i bedî'de bu iltizâma lüzûm-ı mâ lâ-yelzem ve i'nât ve taẕyîk daği tesmiye olunmuş. İştîlâhda iltizâm oldur ki nâsir neşrinde yâhûd şâ'ir şî'rinde harf-i revîden evvel bir harf yâhûd kudretine göre teklifsüz daği ziyâde hûrûfî iltizâm eyleye. Nitekim Cenâb-ı Bârî'nün⁷⁷¹ ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَّارِ الْكُنَّسِ﴾ kavlı-i şerîfinde sîn'den muḳaddem nûn-ı müşeddede-i meftûḥa iltizâm olunmuşdur. Ve daği⁷⁷² ﴿مَا أَنْتَ﴾ muḳaddem vāv ve nûn iltizâm olunmuşdur. Ve daği⁷⁷³ ﴿وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ﴾ kavlı-i şerîfinde ḳâf'dan muḳaddem sîn iltizâm olunmuşdur. Ve 'Amyân'ın bedî'yyesinde

وَمَثِلُ سَمْعِي لِنَيْلِ الْقُرْبِ مِنْ شَيْمِي
 وَسَيْلُ دَمْعِي بِذَيْلِ الثُّرْبِ كَالِدَيْمِ⁷⁷⁴

vâḳi' olmuşdur ki 'arûz ḍarbında harf-i revî olan mîm'den muḳaddem yâ-i meftûḥa iltizâm olunmuşdur. Ve nâzımuñ

لَأَنَّ مَدَحَ رَسُولِ اللَّهِ مُلْتَزِمِي
 فِيهِ وَمَدْحُ سِوَاهُ لَيْسَ مِنْ لَزَمِي⁷⁷⁵

770 Çünkü Resûlullah'ı (sav) övmek benim tutunduğum şeydir, O'nun dışındakini övmek bana gerekmez.

771 "Andolsun, bir görünüp bir sinenlere, akıp gidip kaybolanlara." Tekvîr, 81/15-16.

772 "Sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin. Şüphesiz sana tükenmez bir mükâfat vardır." Kalem, 68/2-3.

773 "Geceye ve içinde topladıklarına, dolunay hâlindeki aya and olsun." İnşikâk, 84/17-18.

774 Yakınlığa ermek için kulağımın meyletmesi benim mizacımdandır, gözyaşımın sürekli yağmur gibi akması akranımın solması sebebiyledir.

775 Çünkü Resûlullah'ı (sav) övmek benim tutunduğum şeydir, O'nun dışındakini övmek bana gerekmez.

beytinde harf-i revî olan mîm'den muḳaddem zâ iltizâm olınmışdır.

[92a] el-Müzâvece

إِذَا تَزَاوَجَ ذَنْبِي وَأَنْفَرَدْتُ لَهُ
بِالْمَدْحِ فَرْتُ وَنَجَانِي مِنَ النَّقَمِ⁷⁷⁶

Fenn-i bedî'de bu nev'e müzâvece ve izdivâc tesmiye iderler. Luġatde iki şey' birbirine iḳtirân ve izdivâc itmesine izdivâc ve müzâvece dirler zevceleşmek ya'nî çiftleşmek ma'nâsına. Ve iştilâh-ı fenn-i bedî'de müzâvece oldur ki mütekellim şart ve cezâda iki nev'î müzâvic ola. Nitekim ḳavl-i Buḥturî'de

إِذَا مَا نَهَى النَّاهِي فَلَجَّ لِي الْهَوَى
أَصَاخَتْ إِلَى الْوَاشِي فَلَجَّ بِهَا الْهَجْرُ⁷⁷⁷

vâḳi' olmışdır ki şartda iki nev' müzdevic olmuş ki نهى ناهي ve لجج ve أصاخَتْ واشي ve هجر'dur ve cezâda daḥi iki nev' müzdevic olmuş ki هجر'dür. Ve nâzımuñ beytinde şartda tezâvüc-i zenb ve infirâd ve cezâda feverân ve necât müzdevic olduğu zâhirdür ki bu mişâller şâhib-i *Muṭavvel*'ün taşîlinüñ ḥilâfındadır. Zîrâ anların 'indinde müzâvece şart ve cezâda vâḳi' olan iki ma'nânuñ üzerlerine bir şey'ün müteretteb olmasıdır. Bu ise ḳavl-i Buḥturî'de taşavvur olunur. Lâkin nâzımuñ

إِذَا تَزَاوَجَ ذَنْبِي وَأَنْفَرَدْتُ لَهُ
بِالْمَدْحِ فَرْتُ وَنَجَانِي مِنَ النَّقَمِ⁷⁷⁸

776 Günahım çiftlendiği ve övgü ona has olduğunda; kaçtı ve beni intikam almaktan kurtardı.

777 Yasaklayan yasakladığında arzu (hevâ) bana belirtti, iftiracıya kulak verdi de onunla göçe belirtti.

778 Günahım çiftlendiği ve övgü ona has olduğunda; kaçtı ve beni intikam almaktan kurtardı.

beytinde mutaşavver degüldür. Zîrâ infirâd ve necât bir şey' degüldür ki tezâvüc fevârân üzerine müteretteb ola. Ve Şeyh Şafîyyüddîn'ün bedî'iyyesinde

وَمَنْ إِذَا خَفْتُ فِي حَشْرِي فَكَانَ لَهُ
779 مَدْحِي نَجْوَتْ فَكَانَ الْمَدْحُ مُعْتَصِمِي

vâkı' olan müzâvece daği Taḳîyyüddîn'ün beyti kabîlindendür. Ve 'Amyân' uñ bedî'iyyesinde

إِذَا تَبَسَّمُ فِي حَرْبٍ وَصَاحَ بِهِمْ
780 يَيْكِي الْأَسْوَدُ وَيَزْمِي اللِّسَنُ بِالْبِكَمِ

vâkı' olan müzâvece daği kezâlikdür. Ve 'İzzeddîn'ün bedî'iyyesinde

[92b] إِذَا تَزَاوَجَ خَوْفُ الذَّنْبِ فِي خُلْدِي
781 ذَكَرْتُ أَنَّ نَجَاتِي فِي مَدِيحِهِمْ

vâkı' olan müzâvece şāhib-i *Mutaṣavvel*'ün ve nāzımuñ mişâllerine muhālîfdür. Ta'rize göre müzâvece taşavvur olınmaz meger şart ve cezâda birer fi'l taḳdîr olına.

779 Toplamamda (haşr) gizlenen kişiyedir benim övgüm ve ben kurtulmuşumdur; zira övgü dayanağımdır.

780 Savaşta tebessüm ettiğinde ve onlara seslendiğinde, siyah ağlar ve belîğ olan dilsizliğini atar (sessizliğini bozar).

781 Ebedilik konusundaki günahın korkusu katlandığında, kurtuluşumun onları methetmede olduğunu hatırladım.

et-Tecziye

وَرَيْتُ فِي كَلِمِي جَزَيْتُ مِنْ قَسَمِي
 782 أَبْدَيْتُ مِنْ حَكَمِي جَلَيْتُ كُلَّ عَمِي

Fenn-i bedî'de tecziye oldur ki mütekellim bir beyt getirüp ve cemî'i beyti eczâ-yı 'arûziyye ile tecziye ider ve her cüz'ini cüz'eyn-i muhtelifeyn olmak üzere tescî' ider ki cüz'eyn-i muhtelifeynün cüz'-i evveli beytün harf-i revîsine muhâlif olup cüz'-i şânîsi beytün harf-i revîsine muvâfık ola. Nitekim beyt-i nâzım dört cüz'e tecziye ve taqşim olındıktan sonra her cüz'i ikişer cüz'e taqşim olınmış ki cüz'-i evveleri beytün revîsine muhâlif olan وَرَيْتُ ve جَزَيْتُ ve أَبْدَيْتُ ve جَلَيْتُ kelimelerinde olan tâ'dur ve cüz'-i şânîleri beytün revîsine muvâfık olan كَلِمِي ve قَسَمِي ve حَكَمِي kelimelerinde olan mîm'dür.

et-Tecrîd

لِي الْمَعَانِي جُنُودٌ فِي الْبَدِيعِ وَقَدْ
 783 جَرَدْتُ مِنْهَا لِمَدْحِي فِيهِ كُلُّ كَمِي

Luğatde tecdîd yalnızca itmek الثياب ma'nâsına. Fenn-i bedî'de tecdîd şâhib-i Telhîz'ün ta'rîfi üzere bir şıfat şâhibi emrden ol emr mişli ol şıfatda bir emr-i âher intizâ'ından 'ibâretdür ki fâ'idesi ol şıfatda mübâlağadır. Nitekim [93a] 784 مررت بالرجل الكريم والنسمة المباركة dirsin ki recülden bereket ile mevşûf bir neseme tecdîd idersin ve nesemeyi recül üzerine 'atf idersin güyâ recülün gayrı ola. Hâlbuki ol neseme-i mübâreke recülün kendidür. Ve kezâlik kavlı-i şâ'irde

782 Sözümden tecziye yaptım hissemden nasiplendim, hikmetlerimden açığa çıkardım, her körlüğü parlattım (açtım).

783 Anlamlar benim için bedî'de ordudur, övgüm için bütün kusurlardan soyutlandım.

784 İyî bir adamla ve mübarek bir rüzgârla yürüdüm.

أَعَانِقُ غُضْنَ الْبَانِ مِنْ لَبَنِ قَدِّهَا
وَأَجْنِي جَنِي الْوَرْدِ مِنْ وَجْنَائِهَا⁷⁸⁵

vāḳi‘ olmuştur ki maḥbūbenüñ ḳaddinden guşn ve ḥaddinden verd tecrīd eylemiştir. Ve nāzımuñ

لِي الْمَعَانِي جُنُودٌ فِي الْبَدِيعِ وَقَدْ
جَرَدْتُ مِنْهَا لِمَدْحِي فِيهِ كُلُّ كَمِّي⁷⁸⁶

beytinde bedī‘de cünūd-ı me‘āniden Resūlullāh *ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem* ḥazretlerinin medḥi için her bir şecī‘i tecrīd eylemiş. Ya’nī bedī‘de benüm me‘ānī-i cünūdumuñ her biri şecā‘at ile mevşūf bir dilīr-i bahādır ve şecī‘-i nādirdür demek olur ki me‘ānī-i bedī‘iyyesinüñ kemāline mübālağa ḳaşd ider.

el-Mecāz

فَهُوَ الْمَجَازُ إِلَى الْجَنَّاتِ إِنْ عَمَرْتُ
بِوَنُوهُ بِقَبُولِ سَابِغِ النَّعَمِ⁷⁸⁷

Mecāz ḥaḳīḳatüñ tecevvüzinden ‘ibāretdür. Zīrā mecāzdan murād mütekellim bir kelime irād eyler ki aşl-ı luğatde mā vuḍī‘a lehāsınuñ ḡayrında isti‘māl olına ki Sekkāḳī’nüñ ve aşḥāb-ı me‘ānī vü beyānuñ re’yleri budur. Ve bedī‘iyyün dimişler ki mecāz ḥaḳīḳat tecevvüzinden şol ḥayşıyyet ile ‘ibāretdür ki mütekellim bir ma‘nā için mevzū‘ olan bir ismi getürüp ol ismi yā mürekkeb iken müfred ḳılmaḳlıḳ ile ḥaşr eyleye yāḥūd vüçūh-ı iḥtişārdan bunuñ ḡayrı bir vechle ḥaşr eyleye.

785 Söğüt ağacının dalıyla kucaklaşıyorum; gövdesinin yumuşaklığından, yanaklarından gülün mahsulünü topluyorum.

786 Anlamlar benim için bedī‘de ordudur, övgüm için bütün kusurlardan soyutlandım.

787 O cennetlere doğru olan bir mecāzdır; şayet ömrüm uzun olursa, onun evleri bol nimetlerle kabul edilirse.

Ve mecâz cinsdür ki envâ'-ı keşîreyi müstemildür [93b] isti'âre ve mübâlağa ve işâret ve irdâf ve temşîl ve teşbîh ve bunların gayrı mişillü ki ma'nâ-yı murâd için haqîkat-ı mevzû'adan 'udûl olına. Ve bunlar dañi ne kadar mecâzdan ma'dûd ise de müte'addid olduklarından her nev' için bir ism kılınmış ki anuñla ma'rûf ve gayrından mütemeyyiz ola. Pes mecâzı bu tesmiye üzerine ibkâ eylediler haqîkatüñ tecevüzinden ma'nâ-yı zâyid üzerine delâlet itmediginden ötürî. Vaqtâ ki anuñ için haqîkatüñ tecevüzinden gayrı ma'nâ-yı zâyid olmadıysa ism-i mecâz ile tesmiye olındı. Zîrâ gayrı olan ism ile tesmiyesi lâıık degüldür. Nitekim Şeyh Şafıyyüddîn'ün bed'ıyyesinde

صَالُوا فَنَالُوا الْأَمَانِي مِنْ مُرَادِهِمْ
788 بَارِقَ فِي سَوَى الْهَيْجَاءِ لَمْ يَشْمَ

beytinde mecâz بارق lafzında vâkı' olmuş ki mâ vuğı'a lehün gayrı olan seyf ma'nâsında îrâd ve isti'mâl olunmış ki bunda mecâz isti'âre olur. Zîrâ 'alâka-i muşahhâha menkûl olan seyfün menkûlün 'anh olan bâriğ lafzınuñ berğde müşâbehetidür ve müşebbehün bih olan bâriğ lafzınuñ ma'nâsı müste'arun minhdür ve müşebbeh olan seyf müste'arun lehdür ve bâriğ lafzı müste'ardur ve nâzım müsta'irdür ve vech-i şebek olan berğ mâ bihi'l-isti'âredür. Ve nâzımuñ

فَهُوَ الْمَجَازُ إِلَى الْجَنَّاتِ إِنْ عَمَرَتْ
789 بِيُوتُهُ بِقَبُولِ سَابِغِ النَّعْمِ

beytinde mecâz بيوت lafzında vâkı' olmuş ki mâ vuğı'a lehün gayrı olan ebyât manzûme-i şîrde îrâd ü isti'mâl olunmış ki bunda mecâz-ı mürsel olur. Zîrâ menkûl olan ebyât şîrin menkûlün 'anh olan buyûta süknâda müşâbeheti yoğdur belki 'alâka-i muşahhâha bâb-ı beyt-i süknâ iki mışrâ' ile ve bâb-ı beyt-i şîr iki mışrâ' ile olduğı münâsebet iledür.

788 Atıldılar ve böylece murat ettikleri şeyle ilgili beklentilerine kavga dışında yolunu gözlemeyen bir kılıçla nâil oldular.

789 O cennetlere doğıru olan bir mecâzdır; şayet ömrüm uzun olursa, onun evleri bol nimetlerle kabul edilirse.

[94a] İtilāfu'l-Lafz ma'a'l-Ma'nā

تَأَلَّفَ اللَّفْظُ وَالْمَعْنَى بِمُدْحَتِهِ
وَالْجِسْمُ عِنْدِي بِغَيْرِ الرُّوحِ لَمْ يُمْ⁷⁹⁰

İbn Ebi'l-Işba' izāhı üzere itilāfu'l-lafz ma'a'l-ma'nā oldur ki elfāz-ı me'ānī-i maṭlūbe bir ḥayṣiyyet ile ola ki ol ma'nāya lāyık olmayan lafz anda bulunmaya. Nitekim nāzımuñ beytinde elfāz-ı me'ānī-i maṭlūbe ma'nāya lāyık olan elfāzdan müterekkibdür. Ve Şeyh 'İzzeddin'ün bedi'yyesinde

تَأَلَّفَ اللَّفْظُ وَالْمَعْنَى فَصَاحَتُهُ
تَبَارَكَ اللَّهُ مُنْشِي الدَّرِّ فِي الْكَلِمِ⁷⁹¹

beytinde ma'nāya lāyık olmayan lafz bulunmadığı gibi.

İtilāfu'l-Lafz ma'a'l-Vezn

وَاللَّفْظُ وَالْوَزْنُ فِي أَوْصَافِهِ اتَّصَلَا
فَمَا يَكُونُ مَدِيحِي غَيْرَ مُنْسَجِمٍ⁷⁹²

İtilāfu'l-lafz ma'a'l-vezn oldur ki şā'ir zarūret-i vezn için esmā ve ef'ālün binādan naḫşına yāhūd ziyādesine yāhūd taḫdīm ü te'hīrine muṣṭar olmaya. Ve ba'zıları dimiş ki bu nev'ün şūret-i mu'ayyene ile mişālî yokdur. Zîrā şā'ir şūret-i ma'nānuñ fesādı ve revnaḫ-ı lafzuñ zehābı lāzım gelen şey'e muṣṭar olmamaḫdan 'ibāretdür. Ferezdaḫ'uñ ḫavlinde bunun 'aksi vāḫi' olduğu gibi:

790 Lafız ve mana onun övgüsü ile bir araya geldi. Benim nazarımda, ruhsuz beden henüz kâim olmamıştır.

791 Lafız ve mana onun fesâhatini oluşturur, Allah, inci gibi sözleri söyleyeni mübarek eylesin.

792 Onun vasıfları hakkında lafız ve vezin anlaştı, dolayısıyla benim medhim insicamsız olmaz.

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمْلَكًا
أَبُو أُمِّهِ حَيُّ أَبُوهُ يَقَارِبُهُ⁷⁹³

Zîrâ ıztırâr-ı vezn için redâ'et-i sebke haml itmekle kelâmda ta'kîd hâşıl oldu ki sür'atle ma'nâsının fehminden men' ider. Eger و مَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمْلَكًا⁷⁹⁴ dise me'hazı sehl olurdu. Ve nâzımın [94b] beytinde itilâf-ı lafz ma'a'l-vezn zâhirdür ki esmâ ve ef'âlinde nakş ve ziyâdesi ve tertibinde taqdim ü te'hîri ile ta'kîdi yokdur.

İtilâfu'l-Ma'nâ ma'a'l-Vezn

وَالْوَزْنُ صَحَّ مَعَ الْمَعْنَى تَأْلُفُهُ
فِي مَدْحِهِ فَأَتَى بِالْدُّرِّ فِي الْكَلَمِ⁷⁹⁵

İtilâfu'l-ma'nâ ma'a'l-vezn oldur ki me'ânî şîrde bir vechle gele ki şâ'ir zarûret-i vezn için ol me'ânîninûn kalbine ve şîhhatinden hürûcına muztar olmaya. 'Urve İbnü'l-Verd kavlinde vâkı' olduğu gibi:

فَإِنِّي لَوْ شَهِدْتُ أَبَا سَعَادٍ
غَدَاةَ غَدَا بِمُهْجَتِهِ يَفُوقُ
فَدَيْتُ بِنَفْسِهِ نَفْسِي وَمَالِي
وَمَا آلُوهُ إِلَّا مَا يَطِيقُ⁷⁹⁶

Zîrâ مالي فديت نفسه بنفسه dimek murâd eyledikde müsâ'ade-i vezn olmadığından kalb-i ma'nâya muhtâc olup نفسي فديت didi. Pes bu ma'kûle kalbden şîr sâlim olursa itilâfu'l-ma'nâ ma'a'l-vezn nev'ini

793 İnsanlar arasında, Mumellek dışında onun bir benzeri yoktur. Anasının babası diri, babası da ona benzer.

794 Mumellek dışında, onun bir benzeri yoktur. Babası, dayısına benzer.

795 Veznin mana ile uyumu sağlam oldu. Onu övmeye, sözüne inci kattı.

796 Şayet Ebû Su'ad'ın yarın sabah erkenden, öldüğüne şahit olursam onun canına benim canımı ve mâlîmî feda ederim, ben sadece yapabileceği şey hakkında ona yemin ediyorum.

müştemil olur. Pes nâzımuñ beyti bu maķûle ķalbden sâlim olduğı zâhirdür.

İtilāfu'l-Lafz ma'a'l-Lafz

وَاللَّفْظُ بِاللَّفْظِ فِي التَّأْسِيسِ مُؤْتَلَفٌ
فِي كُلِّ نَيْتٍ بِسُكَّانِ الْبَدِيعِ سَمِيٍّ⁷⁹⁷

İtilāfu'l-lafz bi'l-lafz oldur ki kelāmda bir ma'nā ola ki me'anī-i müte'addideden biri ol ma'nā ile şahīḥ ola ve ol me'anīden bir lafz ihtiyār olına ki ol ma'nā ile ba'zı kelāmuñ beyninde itilāf ola. Nitekim Buḥturī'nüñ ince ve arıķ develeri vaşfında vāķi' olmışdur:

كَالْقَسِيِّ الْمُعْطَفَاتِ بِلِ الْأَسَدِ
هُمْ مَثَرِيَّةٌ بِلِ الْأَوْتَارِ⁷⁹⁸

Pes develeri [95a] ķavslara teşbih hüzâllarından kināyetdür. Eger 'urcūna ve ḥarf-i nūna teşbih eylese cā'iz idi. Lâkin eshem ile evtâr ve ķavsların beynlerinde itilāf ve münāsebet olmağla ķavslara teşbihi ḥüsn olur. Ve Şeyḥ Şafiiyyüddīn'ün bedī'yyesinde

خَاضُوا غُبَابَ الْوُغَى وَالْخَيْلُ سَابِحَةٌ
فِي بَحْرِ حَزْبٍ بِمَوْجِ الْمَوْتِ مُلْتَطِمٌ⁷⁹⁹

beytinde egerçi tesmiye-i nev' itmemiş lâkin her lafzuñ birbirine ḥüsn-i itilāfı bi-naẓırdür. Zīrā 'ubāb-ı veğāya ḥavz ve ḥaylūñ sibāḥati ya'nī üzmesi ve baḥr-i ḥarbde mevc-i mevtūñ telāṭumı beynlerinde olan münāsebet ve ḥüsn-i itilāfı müstafen 'anī'l-beyāndur. Ve nâzımuñ

797 (Anlamı) Kurgulamada lafız lafız ile birleşir, bedi' kontrolündeki her bir beyitte yücelir.

798 Katı duygulu hatta oklar sivriltilmiş ve (yayın) telleri (gerilmiş).

799 Birbirine çarpan ölüm dalgalı savaş denizinde at yüzdürürken kargaşanın dalgalarına boyun eğdiler.

وَاللَّفْظُ بِاللَّفْظِ فِي التَّأْسِيسِ مُؤْتَلَفٌ
 800 فِي كُلِّ يَتِّ بِسُكَّانِ الْبَدِيعِ سَمِي

beytinde lafz ile beyt-i şî'rin ve beyt-i dâr ile sükkānuñ münāsebet ve hüs-n-i itilâfları zâhirdür.

et-Temkîn

تَمَكِّينُ سَقَمِي بَدَا مِنْ خِيفَةٍ حَصَلْتُ
 801 لَكِنْ مَدَائِحُهُ قَدْ أَبْرَأْتُ سَقَمِي

Fenn-i bedî'de temkîne ba'zıları itilâf-ı kâfiye diyü tesmiye itmişler. Ve temkîn oldur ki nâsir sec'a-i fıkraşîcün ve nâzım kâfiye-i beyti için bir kelâm temhîd eyleye ki anda sec' yâhûd kâfiye mekânında mütemekkiye ve kararında müstaķır-ra olup ğayr-ı nâfire ve ğayr-ı muẓtaribe ola. Ve fıkrānuñ yâhûd beytüñ lafzına ve ma'nāsına ta'allukı olmayan şey'i müsted'î olmaya [95b] şol hayşiyet ile ki münşid-i beyt kâfiyeyi yâhûd sec'ayı tekellüm itmeden sükût eylese sebkat iden elfāzuñ delâletinden zihn-i sâmi' sec'a-i fıkraya yâhûd kâfiye-i beyte intikâl ide. Nitekim nâzım beytinde temkîn سَقَمِي lafzınuñ ve 'ale'l-huşûş kâfiyeyi vely iden أَبْرَأْتُ lafzınuñ delâletiyle kâfiye-i beyt سَقَمِي olduğı zihne tebâdür ider. Ve kezâlik Şeyh Şafiyüddin'ün bedî'iyyesinde

بِهِ اسْتِغَاثَ خَلِيلُ اللَّهِ حِينَ دَعَا
 802 رَبَّ الْعِبَادِ فَنَالَ الْبَرْدَ فِي الضَّرْمِ

800 (Anlamı) Kurgulamada lafız lafız ile birleşir, bedî' kontrolündeki her bir beyitte yücelir.

801 Hastalığın yerleşmiş olması hâsıl olan korkudan anlaşılıyor, fakat onun övgüleri hastalığını iyileştirmiştir.

802 Dua ettiğinde onunladır Halîlullah'ın imdadı, nice kullar tutuşma esnasında serinliğe (onunla) ulaştılar.

beytinde temkîn-i kâfiye vâki‘ olmuşdur ki kelâm-ı Bârî’de ﴿يَا نَارُ كُونِي ۖ﴾⁸⁰³ vâki‘ olmağla ve şaşıde-i mîmiyye olmağla بَرْد zikrinden sonra delâlet ider ki kâfiye-i beyt ضرم ola.

el-Hazf

وَقَدْ أَمِنْتُ وَزَالَ الْخَوْفُ مُنَحِذًا
نَحْوَ الْعُدُوِّ وَلَمْ أُخَفِّرْ وَلَمْ أَضْمِ⁸⁰⁴

Fenn-i bedî‘de hazf oldur ki mütekellim ħurûf-ı hecâdan bir ħarfi yâĥûd birkaç ħarfi yâĥûd cemî‘-i ħurûf-ı mu‘cemeyi yâĥûd cemî‘-i ħurûf-ı mühmeleyi ‘adem-i tekellûf ve ta‘assûf şartıyla kelâmından ħazf eyleye. Nitekim Ĥarîrî, Maĥâme-i Semerĥandiyye’de yalnız ħurûf-ı mühmele ile ĥuṭbe inşâ eylemişdür.

الحمد لله الممدوح الأسماء والمحمود الآلاء، الواسع العطاء، المدعو لحسم اللاؤاء، مالك الأمم، مصور الرمم، وأهل السماح والكرم، ومهلك عاد وإرم، أدرك كل سر علمه، ووسع كل مصر حلمه، وعم كل عالم طوله، وهذ كل مارد حوله، [96a] أحمدته حمد موحد مسلم، وأدعوه دعاء مؤمل مسلم، وهو الله لا إله إلا هو الواحد الصمد، لا والد ولا ولد، أرسل محمدًا للإسلام ممهدًا، وللملة موطدًا، ولأدلة الرسل مؤكدًا، وللأسود والأحمر مسددًا، وصل الأرحام، وعلم الأحكام، ووسم الحلال والحرام، ورسم الإحلال والإحرام، كرم الله محله، وكمل الصلاة والسلام، ورحم آل الكرام، ما همم ركام وهدر حمام، وسرح سوام، وسطا حسام. اعملوا رحمكم الله عمل الصلحاء، واكدهوا لمعادكم كدح الأصحاء، واددعوا أهواءكم ردع الأعداء، وأعدوا للرحلة إعداد السعداء، وادرعوا حلل الورع، وداووا غلل الطمع، وسووا أود العمل، وعاصوا وساوس الأمل، وصوروا لأوهامكم حثول الأحوال، وحلول الأهوال، ومساورة الأعمال، ومصارمة الآل و المال، وادكروا الحمام وسكرة مصرعه، والرمس وهول مطلعته، واللحد ووحدته مودعه، والملك وروعة سؤاله ومطلعته، والمحوا الدهر ولؤم كرهه، وسوء محاله ومكره، كم طمس معلما،

803 “Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol.” Enbiyâ, 21/69.

804 Güvene ulaştım ve korku kesilerek zâil oldu: Düşmana karşı ne tahkîr edildim ne de belaya sürüklendim.

وأثر مطعمًا، وطحطح ملكًا مكرمًا، عم حكمه الملوك والرعا، والمسود والمطاع، والمحسود والحساد، والأساود والآساد، ما مَوَّل الآمال، وعكس الآمال، ولا وصل الأوصال، وكلم الأوصال، ولا أصح إلا وَلَد الداء، وورع الأوداء. الله الله، رعاكم الله، إلام مداومة اللهو، ومواصلة السهو، وطول الإصرار، وحمل الإصرار، وأطراح كلام الحكماء، ومعاصرة إله السماء، أما الهرم حصادكم، والمدر مهادكم، أما الحمام مدركم، والصراف مسللككم، أما الساعة موعدكم، والساهرة موردكم، أما أهوال الطامة لكم مرصده، أما دار العصاة الحطمة المؤصدة، حارسهم مالک، ورواؤهم حالک، وطعامهم السُموم، وهوأؤهم السُموم، لا مال أسعدهم ولا ولد، [96b] ولا عدد حماهم ولا عدد، وألا رحمه الله امرأ ملك هواه، وأم مسالك هداه، وأحكم طاعة مولاه، وكد لروح مأواه، وعمل ما دام العمر مطاوعًا، والدهر مواعدًا والصحة كاملة، والسلامة حاصلة، ألهمكم الله أحمد الإلهام، وردأكم رداء الإكرام، وأحكم دار السلام، وأسأله الرحمة لكم ولأهل ملة الإسلام، وهو أسمح الكرام والمسلم والسلام انتهى.⁸⁰⁵

805 Hamd Allah'ındır; isimleri medh edilen, nimetlerine hamd edilen, sonsuz armağanlar sunan, zorlukları sona erdiren diye kendisine yakarılan, ümmetlere hükümrânlık eden, çürümüş kemiklere suret bahşeden, müsamaha ve kerem ehli, helak eyleyen Âd ve İrem'i.

Nüfuz etti her bir sırâ O'nun ilmi, kuşattı her bir muannidi O'nun hilmi, yayıldı her bir âleme O'nun inayeti, yerle yeksan etti her bir serkeşi O'nun kudreti.

O'na hamdederim teslim olmuş bir muvahhid hamdiyle ve O'na dua ederim râm olmuş bir ümitvar niyazıyla. O Allah ki kendinden başka ilah yok, biriciktir O ve de Samed. Ne ebeveyn vardır O'nun için, ne de evlad.

O ki İslâm'ı kolaylaştırıcı, akideyi güçlendirici, elçilerin kanıtlarını destekleyici, siyah derili ile kırmızı deriliye yol gösterici olarak Muhammed'i (a.s.) gönderdi; bağları birleştirdi, hükümleri belletti, helal ve haramı belirledi, haccın rükünlerini betimledi. Yüklü bulutlar yağdııkça, güvercinler çığırdıkça, hayvanlar yayıldıkça, kılıçlar şakırdadııkça Allah onun makamını soylu kıla, ona salât ve selâmı kâmil yapı, onun yüce ehline rahmet eyleye.

Allah size merhamet etsin; salaha ermişlerin tavrıyla hareket edin, öte dünyanız için dürüstler misali hazırlanın, zırh olarak takva elbisesini kuşanın, hırs hastalıklarına karşı tedavi olun, eğri davranışlarınızı doğrultun, heves kuruntularına başkaldırın.

Hallerin durmadan değıştiğini, korktuklarınızın başınıza geleceğini, dertlerin üzerinize çullanacağını, mal ve ailenin bir gün gelip sizi terk edeceğini aklınıza kazıyın.

Ve Şeyh Şafiyüddin'ün bed'iyyesinde

آلِ الرَّسُولِ مَحَلَّ الْعِلْمِ مَا حَكُمُوا
 806 اللَّهُ إِلَّا وُعدُوا أَعْدَلُ الْأُمَمِ

Ölümü ve onun sarhoş eden darbesini, kabir toprağını ve onun dehşetengiz imtihanını, mezar çukurunu ve oraya bir başınıza bırakılacağınızı, meleği ve onun korkunç sorgu sualini hatırlınızdan çıkarmayın.

Zamanın ve alçakça deveranının ve adice desise ve düzenbazlığının farkına varın! Nice nişaneleri silip süpürdü, nice soylu hükümdarları bozguna uğrattı! Onun hâkimiyeti hem şahları hem gedaları, hem köleleri hem efendileri, hem kıskanılanları hem kıskananları, hem yılanları hem aslanları çepeçevre kuşattı. Kime mal mülk veriyse kökünden koparttı, umutları ters yüz etti; kiminle irtibat kurduysa üstüne abandı, mafsallarını paramparça etti; kimi sağlıklı ettiyse arkasından mutlaka dert bıraktı, ahbap ve yararı korkuttu.

Allah'tan sakının, Allah'tan! Allah sizi koruyup kollasın!

Ne vakte dek bu kesintisiz yanılısamalar, bu fasılasız aymazlıklar, yanılıglarda bu boyuna ısrarlar, ağır cürümleri sırtlanıp taşımalar, bilgelerin sözlerini bir kenara savurup atmalar, semânın ilahına isyan etmeler?

Yaşlılık değil midir sizin ekip biçilmeniz, çamur değil midir yatacağınız beşiğiniz, ölüm değil midir uğrayacağınız durağınız, sırat değil midir geçeceğiniz güzergâhınız, kıyamet değil midir size vaat edilen, arasat meydanı değil midir nihai menziliniz, o sarsıntının dehşeti değil midir sizin için hazırlanmış olan, asilerin yurdu değil midir sımsıkı kapatılmış cehennem? Orada onların muhafızı Malik, görüntüleri kapkara, yedikleri zehir, havaları sam yelidir. Ne malları mesut eder onları ne evlatları, ne sayıları korur onları ne teşhizatları.

Ömrü imkân verdikçe, vakti müsait oldukça, sağlığı el verdikçe, başı selamette oldukça; arzularına gem vuran, yüzünü doğruluk yoluna çeviren, Mevla'sına sımsıkı itaat eden, varacağı yerdeki rahatı için elinden geleni yapan, amellerini yerine getiren adama Allah merhamet etsin!

Allah sizlere en övgüye layık ilhamı nasip etsin! Sizlere asalet kaftanını giydirdisin!

Sizleri selamet yurduna yerleştirdin.

Sizler ve ehl-i din-i İslam adına O'ndan merhamet diliyorum. O'dur cömertlerin en cömerdi, her şeyden emin kılıp kurtaran.

Vesselam!

Bu metni tercüme eden İlyas Aslan'a teşekkür ederiz.

806 Rasulullâh'ın (sav) âilesi hüküm verdiklerinde ilim mahallidir. Allah'a yemin olsun ki ancak va'd edildiklerinde milletlerin en âdilidirler.

beytinde hâzfü'n mişâli bî-nuḳaṭ vâḳi' olmuşdur. Ve nâzımu'n tesmiye-i nev' iltizâmî olduğundan hâzḫ lafzında zâl ile fâ menḫûṭ olduğundan faḳaṭ noḳṭası taḫtında olan ḫarḫleri hâzḫ vechiyle nazm ve temşîl eylemiş.

وَقَدْ أَمَنْتُ وَزَالَ الْخَوْفُ مُنْحَذِرًا
807 نَحْوَ الْعُدُوِّ وَلَمْ أُحَقِّقْ وَلَمْ أُضْمِ

beytinde taḫtında noḳṭası olan ḫarḫ bulunmamışdır. Ve maḳṭû' daḫi hâzḫden ba'zıdır. Nitekim Fetḫullâḫ-i Beylûnî bedi'iyesinde

دَوَاءُ زَائٍ وَرَوْدَى دَارِزَى أَدَبٍ
808 وَرَعُ زُرُودًا وَرُزُ زُورَ ذِي أَرِمِ

beytinde vâḳi' olan mecmû'-ı ḫurûf-ı muḳaṭṭa'adur. Ve mevşûl ve mu'cem daḫi hâzḫden ba'zıdır. Nitekim Fetḫullâḫ-i Beylûnî bedi'iyesinde

زَيْنٌ تَقِيٌّ نَقِيٌّ بَيْنٌ شَفَقٌ
809 غَيْثٌ يَغِيثُ نَجِيبٌ فَيُضِضُ ضَيْفٌ فَمِ

vâḳi' olmuşdur ki mevşûl maḳṭû'ın zıddıdır. Ya'nî beytûn terkibi ḳâbil-i ittişâl olan ḫarḫlerden ola ki cümle beyti muttaşıl yazmak mümkün ola زَيْتَقِيَّتَيْيَشَفَقُغِيثِنَجِيْفِيضِضِيفَمِ gibi. [97a] Ve mu'cem olması ḫurûfı menḫûṭ olduğudur ki bu beytde hem mevşûl hem mu'cem nev'leri cem' olmuşdur. Ve ruḳṭâ ve ḫayfâ daḫi nev'-i hâzḫden ba'zıdır. Nitekim Fetḫullâḫ-i Beylûnî bedi'iyesinde

807 Güvene ulaştım ve korku kesilerek zâil oldu: Düşmana karşı ne tahkîr edildim ne de belaya sürüklendim.

808 Düşüncemin şifası edep elbisesinin yurduna varmamdır. Zincirden ma'mûl zırhı korkut ve alâmeti olanı ziyaret edenleri ziyaret et.

809 Süstür, takvalıdır, temizdir; şafak, bir bulut ki yağmur yağdırır da ağız misafirinin feyzine cevap veririz.

اَمْ ظِلِّ نَعِيمٍ ضَمْنِ حُجْرَتِهِ
 810 نَبِيٍّ عَذَلٍ شَفِيقٍ حَلٌّ فِي حَرَمٍ

vāki‘ olmuştur ki rakṭā luğatde şol siyāha dirler ki beyāz noqtalar ile kırmış ola. Ve bedī‘de ruḳṭā ol kelāma dirler ki bir ḥarfı noqtasuz ve bir ḥarfı noqtalı ola beytūn mışrā‘-ı evvelinde vāki‘ olduğu gibi. Ve ḥayfā luğatde şol ata dirler ki bir gözi siyāh ve bir gözi gök ola. Ve bedī‘de ḥayfā ol kelāma dirler ki bir kelimesi noqtalı ve bir kelimesi noqtasuz ola beytūn mışrā‘-ı şānīsinde olduğu gibi. Ve eger beytūn cemī‘-i ḥurūfı noqtasuz olursa bedī‘de ğayr-ı menḳūṭ ve bī-nuḳaṭ dirler. Şeyḥ Şafıyyüddīn’ün mişli sebḳat itdiği üzere ve maḳṭū‘ ve mevşūl ve menḳūṭ ve ğayr-ı menḳūṭ ve ruḳṭā ve ḥayfā şan‘atları icrāsında tekellūf olduğundan Taḳıyyüddīn bedī‘iyyesinde irādından iğmāz eylemiş.

et-Tedbīc

وَاخْضَرَ أُسُودُ عَيْشِي حِينَ دَبَّجَهُ
 811 بَيَاضُ خَطِّي وَمِنْ رُزْقِ الْعُدَاةِ حُمِي

Fenn-i bedī‘de tedbīc oldur ki nāzım yāḥūd nāşir elvān zıkrı ide ki ol elvān ile tevriye yāḥūd kināye ḳaşd eyleye. Ya‘nī ol elvānuñ zıkrı ile teşbībden yāḥūd medḥden yāḥūd vaşfdan yāḥūd bunların ğayrı olan aġrāzdan olan eşyādan kināye yāḥūd tevriye ḳaşd eyleye. Nitekim tarīḳ-i tevriye üzere Ḥarīrī’nün Maḳāme-i Zevrā’iyye’sinde [97b] vāki‘ olmuştur:

فَمَذَّ أَغْيَرَ الْعَيْشِ الْأَخْضَرَ
 وَأَزَوَّرَ الْمَحْبُوبَ الْأَضْفَرَ

810 Nimetin en kâmil gölgesi onun hücresinin içindedir, Haram’a yerleşmiş âdil şefkatli Nebi’nin.

811 Onu süslediğinde hayatımın karanlığını yeşile çevirdi ve yüz çizgilerimin beyazlığını adetin maviliğine döndürdü.

إِسْوَدَّ يَوْمِي الْأَبْيَضُ
وَأَبْيَضُ فَوْدِي الْأَسْوَدُ

حَتَّى رَأَى لِي الْعَدُوَّ الْأَزْرَقُ
فَحَبَّبَا الْمَوْتَ الْأَحْمَرُ⁸¹²

Ve kezâlik kıavl-i şâ'irde vâkı' olmışdur:

خُضِرَةُ الصُّبْعِ وَالسَّوَادُ مِنَ الْعَيْنِ
بَيَاضُ الْمَشِيبِ قَدْ أَوْرَثَانِي

وَاحْمَرَارُ الدَّمُوعِ صُفْرَةُ حَدِي
كُلُّ ذَا مِنْ تَلَوَّنَاتِ الزَّمَانِ⁸¹³

Ve'l-hâşıl gerek nâzımuñ beytinde gerek tahtında olan mişâllerde tedbîc أسود ve أخضر ve بياض ve زرق ve أصفر ve ابيض ve خضرة ve سواد ve احمرار ve صفرة levnlerinin zikrinden 'ibâretdür.

el-İktibâs

وَقُلْتُ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ بِمَا
قَدْ نَلْتُ كَيْيَ يَلْحَظُونِي بِإِقْتِبَاسِهِمْ⁸¹⁴

Fenn-i bedî'de iktibâs oldur ki mütekellim âyet-i kerîmeden bir kelimeyi yâhûd âyât-ı şerîfeden bir âyeti kelâmında tazmîn eyleye ki icmâ' budur. Ve Hâzret-i Kır'ân'dan iktibâs üç kısmıdır. Biri maķbûl biri mübâh ve biri merdûddur. Maķbûl olan kısmı huṭbelerde ve

812 Yeşil hayat tozlandığından beri, sarı sevgiliyi ziyaret ediyorum. Beyaz günüm karardı ve siyah şakağım beyazladı. Mavi düşman bana mersiye okuyana kadar kırmızı ölüm ne kadar da güzeldir.

813 Zülûflerin yeşilliği ve gözün siyahlığı, bana ihtiyarlığın beyazlığını miras bırakmışlardır. Göz yaşlarının kızarması yanağımı sararttı, bunların hepsi zamanın renkliliğindendir.

814 Dedim ki: Keşke kavmim onlarla aydınlanmam sebebiyle neye nâil olduğumu bilseydi.

mevâ'iz ve 'uhûdda ve medh-i Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellemde* ve bunlara kıyâs olanlarda olan iktibâsdur. Ve ikinci kısmı ki mübâh olundur gazeliyât ve resâ'il ve kaşaşda olan iktibâsdur. Ve üçüncü kısmı ki merdûd olundur bu dahi iki nev'dür. Biri ne'üzübillâh Allâh te'âlâyı nefesine teşbîh ile âyet-i kerîmeyi nefesine nakl itmek ile tazmîn itmekdür. Nitekim Benî Mervân'ın birine 'ummâlinün birinden şikâyet olunduğda ⁸¹⁵ «إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ» âyet-i kerîmesini [98a] nefesine nakl ile tazmîn eylemiş. Ve merdûdın ikinci nev'i ne'üzübillâh âyet-i kerîmeyi ma'nâ-yı hezde tazmîn itmekdür. Nitekim kavlı-i şâ'irde

أَوْحَىٰ إِلَىٰ عُشَّاقِهِ طَرْفَهُ
هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ⁸¹⁶

vâkı' olmuşdur. Ve fî'l-aşl iktibâs dahi iki nev'dür. Biri oldur ki muktebesün minhi ma'nâsından ihrâc eylemez. Nitekim Hârîrî'nün kavlinde

فَلَمْ يَكُنْ إِلَّا كَلَمَحِ الْبَصْرِ
أَوْ أَقْرَبُ حَتَّىٰ أَتَشَدَّ فَأَعْرَبُ ⁸¹⁷

vâkı' olmuşdur ki Hârîrî iktibâsında şiddet-i kurbdan kinâye eylemişdür. Âyet-i kerîmede dahi kezâlikdür. Ve ikinci nev'i muktebesün minhi ma'nâsından ihrâc eyler. Nitekim İbn Rûmî'nün kavlinde

لَيْنٌ أَخْطَأْتُ فِي مَدْحِكَ مَا أَخْطَأْتُ فِي مَنْعِي
لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَاتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ ⁸¹⁸

815 “Şüphesiz onların dönüşü ancak bizedir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir.” Gâşîye, 88/25-26.

816 Bakışlarına âşık olanlara vahyedildi, “Heyhât! Heyhât! Size ne va'dediliyor böyle?”

817 Bir göz açıp kapayınca veya daha kısa bir zamandır ancak, şiir inşâd edip de ayrılınca kadar.

818 Şayet seni övmeye hata edersem manada hata etmiş olmam, zira benim ihtiyacım “ekinsiz bir vâdiye” indirilmiştir.

vâkı‘ olmuşdur ki وَادَى غَيْرِ ذِي زَرْعٍ ile şâ‘ir nefî ümîd olunmayan bir recûlden kinâye eylemiş. Ve âyet-i kerîmede vâdî-i ğayr-ı zî-zer‘den murâd arz-ı Mekke-i Mükerreme’dür. Ve daħı ma‘lûm ola ki iktibâsda muktebesün minh lafzınıñ ziyâde ve nokşân ve te’hîr ve taqdim ile ve muzmeri izhâr ve muzheri izmâr itmek vechiyle tağyîri câ‘izdür. Nitekim kavlı-i şâ‘irde

كَانَ الَّذِي قَدْ خَفْتُ أَنْ يَكُونَا
إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاجِعُونَ⁸¹⁹

vâkı‘ olmuşdur ki ⁸²⁰ «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» âyet-i kerîmesinden iktibâs idüp رَاجِعُونَ da bir elif ziyâde eylemiş ve «إِنَّا إِلَيْهِ» de zamîr yerine ism-i zâhir ibdâl idüp إنا إلى الله demiş. Ve muktebesün minhdn nokşân Hârîrî’nün sebkat iden أقرب أو البصر أو كَلِمَحِ البَصَرِ و لم يكن إلا كَلِمَحِ البَصَرِ ve te’hîri kavlinde vâkı‘ olduğu gibidür. Zîrâ âyet-i kerîmede ⁸²¹ كَلِمَحِ البَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ dür. Ve muktebesün minhün taqdim ve te’hîri kavlı-i şâ‘irde

قَالَ لِي إِنَّ رَقِيبِي سَيِّئُ الْخُلُقِ فَدَارِهِ
قُلْتُ دَعْنِي وَجْهُكَ الْجَنَّةُ خُفْتُ بِالْمَكَارِهِ⁸²²

vâkı‘ olduğu gibi. Zîrâ lafz-ı hadîs-i şerîf ⁸²³ خُفْتُ الْجَنَّةَ بِالْمَكَارِهِ dür. Bu mişâl [98b] hadîs-i şerîfdn iktibâs olunduğına mişâldür. Pes bundan ma‘lûm oldı ki iktibâsda muktebesün minh nefisinden kaç-ı nazar i’tibâriyladur. Zîrâ eger âyetün nefsi olmağ i’tibâriyla olsa ziyâde ve nokşân ve taqdim ve te’hîr ile küfr lâzım gelürdi. Ve emsile-i şî‘riyyeden kavlı-i şâ‘irde

819 Olmaktan korkuyor olduğum şey, “Şüphesiz biz Allah’a dönenlerdeniz.” dir.

820 “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz.” Bakara, 2/ 156.

821 “Kıyamet’in kopması, bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır.” Nahl, 16/77.

822 Bana dedi ki: Benim rakibim kötü ahlaklının biridir, işte onun evi. Ben de dedim ki: Beni bırak yüzü cennet olan, benim etrafım nahoş şeylerle çevrilmiştir.

823 Cennetin etrafı mekarihle (nefsin hoşlanmadığı şeylerle) sarılmıştır (Buhârî, Rikâk, 28).

أَهْدَى إِلَيْكُمْ عَلَى بَعْدِ تَحِيَّهِ
 جُبُوا بِأَحْسَنِ مِنْهَا أَوْ فَرَدُّوْهَا⁸²⁴

vâkı‘ olduğu gibidir. Ve kezâlik kıavl-i şâ‘irde

إِنْ كَانَتْ الْعُشَّاقُ مِنْ أَشْوَاقِهِمْ
 جَعَلُوا النَّسِيمَ إِلَى الْحَبِيبِ رَسُولاً
 فَأَنَا الَّذِي أَتْلُو لَهُمْ يَا لَيْتَنِي
 كُنْتُ اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلاً⁸²⁵

Ve kezâlik kıavl-i şâ‘irde

يَا نَظْرَةً مَا جَلَّتْ لِي حُسْنُ طَلْعِهِ
 حَتَّى انْقَضَتْ وَأَدَامَتْنِي عَلَى وَجَلٍ
 عَاتَبْتُ إِنْسَانَ عَيْنِي فِي تَسْرُعِهِ
 فَقَالَ لِي خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ⁸²⁶

vâkı‘ olduğu gibi. Ve nâzımuñ «يَا لَيْتَ وَقُلْتُ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي»⁸²⁷ âyet-i kerîmesinden iktibâs olduğu zâhirdür. Ve ba‘zıları mesâ‘il-i fıkıhdan dañi iktibâs eylemişler.

824 Ben size, onu selamlamak uzak olmasına rağmen (bu selamları) hediye ediyorum, siz de “ondan daha güzeliyle selamlayın” ya da olmadı “aynısı ile karşılık verin.”

825 Şayet âşıklar aşklarından (yaratılmış) olsaydı, nesîm rüzgarını Resûl’e (sav) elçi gönderirlerdi. Ben size şu âyeti okuyan kimseyim: “Keşke, o elçi ile bir yol tutan olsaydım.”

826 Ey bakış! Onun doğuşunun güzelliği bana âşikâr olmadı, kaybolup gidene ve beni korkuda dâim edene kadar. Kendim olan insanı aceleciliğinden dolayı kınadım, bana dedi ki: “İnsan acelecilikten yaratılmıştır.”

827 “Keşke kavmim, Rabbimin beni bağışladığını bilseydi!” Yasin, 36/26.

es-Sühûlet

يَا رَبِّ سَهِّلْ طَرِيقِي فِي زِيَارَتِهِ
 828 مِنْ قَبْلِ أَنْ تَغْتَرِيَنِي شِدَّةُ الْهَرَمِ

Fenn-i bedî'de sühûleti ba'zıları bâb-ı zarâfete ilhâk ve ba'zıları insicâma iştirâk i'tibârın itmişler. Ve İbn Sinân-ı Hâfâcî sühûlet ta'rîfinde demiş ki sühûlet lafz-ı sebkde teklîf ve ta'kîd ve ta'sîfden hâlî olmakdan 'ibâretdür.

Ve ba'zıları sühûlet ta'rîfinde demiş ki sühûlet şâ'ir elfâz-ı sheleyi getürmekdür ki edebde ednâ zevkî olanuñ 'indinde ol elfâz-ı shele ğayrı üzerine mütemeyyize ola ki rikḳat-i hâssa ve selâmet-i ṭab' ve hüsni reviiyyet üzerine [99a] dâlile ola. Nitekim ḳavl-i şâ'irde

أَلَيْسَ وَعَدْتَنِي يَا قَلْبُ أَنِّي
 إِذَا مَا تُبْتُ عَنْ لَيْلَى تَتُوبُ

فَهَا أَنَا تَائِبٌ عَنْ حُبِّ لَيْلَى
 829 فَمَا لَكَ كَلِمَا ذَكَرْتُ تَذُوبُ

vâkı' olduğu gibi. Ve nâzımuñ beytinde bî-teklîf ü ta'kîd ü ta'sîf elfâz-ı shelesi beyândan müstağnîdür.

828 Ya Rabbi! İhtiyarlığın şiddeti gelip bana musallat olmadan önce, O'nu ziyaret konusunda benim yolumu kolaylaştır.

829 Ey Kalbim! Bana Leylâ'dan vaz geçtiğimde vaz geçeceğine dâir söz vermedin mi? İşte ben Leylâ'nın sevgisinden tevbe ediyorum. Sana ne oluyor da her andığımda eriyip gidiyorsun?

Hüsnü'l-Beyân

حَتَّى يَبُتَّ بَدِيعِي فِي مَحَاسِنِهِ
حُسْنُ الْبَيَانِ وَأَشَدُّ فِي حِجَازِهِمْ⁸³⁰

Hüsn-i beyân oldur ki nefste olan şey'i lebsdən ba'îd olan 'ibâret-i belîğa ile beyân olına. Zîrâ hüsn-i beyândan murâd ma'nâyı eshel-i tûruk ile şûret-i vâzıhaya ihrâc ve fehmi muhâtaba îşâldür. Ve hüsn-i beyânun 'ibâreti⁸³¹ gâhice tarîk-i icâzdan olur ve gâhice tarîk-i itnâbdan olur ki belâğatun 'aynı ve haqîkatî budur. Ve beyândan aķbeķ ve evsaķ ve aķsen olur. Pes beyân-ı aķbeķ olan Bâķıl'un beyânı gibidür. Zîrâ semen-i zabyinden su'al olındukda on bir demek murâd eyledikde kendüyî 'acz-i idrâk idüp ellerinun parmaklarını açup ve lisânını çıkarmağla 'aded-i semen-i zabyini beyân eyledi. Pes bundan ma'lûm oldu ki her icâz belâğat degüldür. Zîrâ ifhâmı Bâķıl'un beyânından evcez olmaz ki muhâtab nazra-i vâhidede beyânını fehmi ider. Hâlbuki beyânda 'ayy ile ğarb-ı meşel olup⁸³² baql dirler. Pes beyânun aķseni on bir demek idi ve evsaķı meşelâ altı ve beş yâhûd on ve bir demek idi. Ve bu bâbda aķsen nûr-ı mübîn-i Qur'an-ı Kerîm'dür. Nitekim ni'am ile iğtirârdan tahzîri beyân zımnında ﴿كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ وَنَعْمَةً﴾⁸³³ buyurmuşdur. Ve kezâlik va'dı beyân zımnında ﴿إِنَّ﴾⁸³⁴ buyurmuşdur. Ve va'di beyân zımnında ﴿إِنَّ﴾⁸³⁵ buyurmuşdur. [99b] Ve ihticâc-ı kâtı'ı beyân zımnında ﴿وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ﴾

830 Benim bed'im onun güzellikleri konusunda en güzel açıklamayla yayılıp dökülene kadar, ben de onların Hicâz'ında ısrarla kalacağım.

831 Hâlin gerektirdiği şekilde..

832 Bâķil'in aybı gibi.

833 "Onlar geride nice bahçeler, nice pınarlar bıraktılar. Nice ekinler, nice güzel konaklar! Zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler!" Duhân, 44/ 25-27.

834 "Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise güvenli bir yerdedirler." Duhân, 44/ 51.

835 "Şüphesiz, hüküm günü, hepsinin bir arada buluşacağı zamandır." Duhân, 44/ 40.

⁸³⁶ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ buyurmuşdur. Ve Şeyh Safiyyüddin'ün bedi'iyyesinde hüsn-i beyân

وَعَدْتَنِي فِي مَنَامِي مَا وَثَّقْتُ بِهِ
⁸³⁷ مَعَ التَّقَاضِي بِمَدْحٍ فَيْكَ مُنْتَظِمٌ

vâki' olmuştur ki taḳāzâ-yı medḥ-i Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellem* ḥazretlerinin sebebiyle i'timâd eylediği ya'nî me'mûli olan şey'ün i'tâsına menâmda va'd olunduğunu hüsn-i beyân olsa gerek. Ve nâzımuñ

حَتَّى يَبُتَّ بَدِيعِي فِي مَحَاسِنِهِ
⁸³⁸ حُسْنُ الْبَيَانِ وَأَشَدُّ فِي حِجَازِهِمْ

beytinde maḥâsin-i Resûlullâh *şallallâhu 'aleyhi ve sellem* ḥazretlerinde nazm itdiği hüsn-i beyân ile âlem-i neşr ü rāyiḥa-i tayyibesi meşâmm-ı Hicâzileri mu'aṭṭar kıldığını hüsn-i beyân olsa gerek.

el-İdmâc

قَدْ عَزَّ إِدْمَاجُ شَوْقِي وَالذَّمُوعُ لَهَا
⁸³⁹ عَلَى بَهَارِ خُدُودِي صِبْغَةُ الْعَنَمِ

Fenn-i bedi'de nev'-i idmâc oldur ki mütekellim kelâmında bir ma'nâ zımınında ğarazını idmâc ve ihfâ eyleyüp cümle-i me'ânî-i

⁸³⁶ “Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek? De ki: Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir.” Yâsîn, 36/78-79.

⁸³⁷ Bana uyumda, seni düzenli bir şekilde överek genişlemekle beraber güvendiğim bir şeyi vadettin.

⁸³⁸ Benim bedi'im onun güzellikleri konusunda en güzel açıklamayla yayılıp dökülene kadar, ben de onların Hicâz'ında ısrarla kalacağım.

⁸³⁹ Arzumun sıkıştırması ve yanağımın sarılığı üzerinde onun için olan kanlı göz yaşlarım nimetlerin boyası ile yüce oldu.

kelâmdan zann olına ki sāmi‘a ğarażı kaçd olunmamağ ihāmı ola belki ğarażı tetimme-i ma‘nā-yı kelām aˆnlana. Nitekim kavlı-i şā‘irde

أَبَى دَهْرُنَا إِسْعَافَنَا فِي نُفُوسِنَا
وَأَسْعَفَنَا فِي مَنْ نُحِبُّ وَنُكْرِمُ

فَقُلْتُ لَهُ نَعْمَاكَ فِيهِمْ أَتَمَّهَا
840 وَدَعُ أَمْرَنَا إِنَّ الْمُهْمَ الْمُقَدَّمُ

vāki‘ olmuştur ki kelāmında şekvā-yı zamānı idmāc ve zımn-ı tehniyede ihtilālâtdan üzerinde olan şey’i şerh idüp telvîhde telaṭṭuf ve taḥyilde terkîk vechiyle ğarażını iblāğ ve taşriḥ-i su’âlden nefsinı şıyānet eylemiş. Şāhib-i *Muṭavvel* bu şāhidi hoş görmemiş. Zîrā beyt-i evvelüñ mışrā‘-ı evvelinde şikāyet muşarraḥadur me‘ānî-i kelām zımnında müdmice degüldür. Zîrā dehr [100a] bizüm nefslerümüzde is‘âfdan ibā eyledi dimek şariḥen zamāndan şikāyetdür. Lâkin tehniye ve isti‘âfını idmāc eyledi dinilse yine bu beyt idmāca şāhid olur. Ve İbn Nübâte kavlinde

وَلَا بُدَّ لِي مِنْ جَهْلَةٍ فِي وَصَالِهِ
841 فَهَلْ مِنْ خَلِيلٍ أَوْدَعُ الْحِلْمَ عِنْدَهُ

idmāc vāki‘ olmuştur ki kelāmında faḥrı idmāc eylemiş ḥilm andan müfāraḳat itmemek vechiyle ve nefsinı cümleten ḥilmden i‘rāz itmemek vechiyle ve ḥilmi vedī‘a kıılmağa ‘azîmeti ol maḥbûbuñ vaşlı lâ-büdd olduğı ḥâldedür. Zîrā vedī‘a olınan şey’ elbette isti‘âre olunur. Andan soñra bir ḥalîl-i sâlih istifhām eyledi ki ol vedī‘aya sâlih ola. Bu taḳdırce mefhûm-ı beyt beḳāyā-yı ḥilme delâlet ider vedī‘a bir şâlih bir ḥalîl bulmadığından ötüri. Andan soñra ğazelde idmāc eyledigi zımn-ı

840 Zamanımız canlarımız hakkındaki yardım talebimizi reddetti; biz ise sevdiğimiz ve ikrâm ettiğimiz kimsenin yardımına koştuk. Ben de ona –onların en kâmili olana- dedim ki: Onlar hakkında ne kadar da iyisin! Bizim durumumuzu sorma, işlerin en mühimi önce gelendir.

841 Ona kavuşma konusunda benim bilmediğim bir şey olmalı; acaba dost onun yanında hilmi (yumuşak huyluluğu) mi bıraktı?

faḥrda vedî'aya şâlih ihvânuñ kılletîyle zamândan şekvâyı idmâc eyledi. Ve nâzımuñ

قَدْ عَزَّ إِدْمَاجُ شَوْقِي وَالدُّمُوعُ لَهَا
842 عَلَى بَهَارِ خُدُودِي صِبْغَةُ الْعَنَمِ

beytinde 'izzet-i idmâc-ı şevkde vâsıta-i cereyân-ı dumû' ile ḥâli kaşd olunup şufret-i ḥudûd ve ḥumret-i dumû'ı idmâc eylemiş egerçi bahârdan şufret ve 'anemden ḥumret levnine sâmi'ûñ zihni intikâl ider. Lâkin şarîhen olmayup zımnen olmağla idmâc kabîlinden 'add olunur.

el-İhtirâs

فَإِنْ أَقِفْ غَيْرَ مَطْرُودٍ بِحُجْرَتِهِ
843 لَمْ أُخْتَرَسْ بَعْدَهَا مِنْ كَيْدٍ مُخْتَصِمٍ

Fenn-i bedî'de ihtirâs oldur ki mütekellim bir ma'nâ getüre ki ol ma'nâda anuñ üzerine daḥl teveccüh ide ve ol daḥle mütefaṭṭın olmağla ol daḥlden taḥlîş idecek [100b] şey' getüre. Ve mişâli Cenâb-ı Bârî'nüñ ⁸⁴⁴ ﴿إِسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ﴾ kavlı-i şerîfinde vâkı' olmuştur ki Hâk *sübḥānehu ve te'ālā* ⁸⁴⁵ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ kavlı-i şerîfiyle beraş ve behaḥ duḥûli imkânından ihtirâs buyurmuştur. Ve mişâl-i şî'riyyesi kavlı-i şâ'irde

فَسَقَى دِيَارَكَ غَيْرَ مُفْسِدِهَا
845 صَوْبُ الرَّبِيعِ وَدِيمَةُ تَهْمِي

842 Arzumun sıkıştırması ve yanağımanın sarılığı üzerinde onun için olan kanlı göz yaşlarım nimetlerin boyası ile yüce oldu.

843 Şayet kovulmadan onun hücresinde durabilirsem, ondan sonra hiçbir hasmın tuzağını umursamayacağım.

844 “Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın.” Kasas 28/32.

845 İlkbahar bulutu ve dökülen sağnak yağmur, senin beldenı onu ifsat etmeden suladı.

vâkı‘ olduğu gibidür ki غير مفسدها kavli maḥv-ı ma‘aliminden ihtirâsdur.

Ve ihtirâs ve tetmîm ve tekmlîlün beynlerinde fark oldur ki ma‘nâ tekmlîlden muḳaddem şaḥîḥdür ve tâmdur belki tekmlîl fenn-i zâ‘id ile yâḥûd ma‘nâ-yı zâ‘id ile ma‘nânun ḥüsniini tekmlîl ider bir ziyâde için gelür. Tetmîm ise ma‘nânun yâḥûd ma‘nânun ve veznün naḳşını tetmîm için gelür. İhtirâs ise ancak ma‘nâya müteṭarrıḳ olan daḥlî def için gelür ne kadar tâm ve kâmil olup vezn-i şî‘r şaḥîḥ olursa daḥî. Ve nâzımun beytinde غير مطرود kavli maṭrûd tevehhümünden ihtirâsdur. Zîrâ maḳâm-ı memdûḥ şallallâhu ‘aleyhi ve selleme nisbetle maḳâm-ı mâdiḥe lâıyık olan oldur.

Berâ‘atü’-ṭ-Taleb

وفي بَرَاةٍ مَا أَرْجُوهُ مِنْ طَلَبٍ
846 إِنْ لَمْ أَصْرِحْ فَلَمْ أَحْتَجْ إِلَى الْكَلِمِ

Berâ‘at-ı taleb Şeyḥ ‘İzzeddîn-i Zencânî müstaḥrecâtındandur dinilmiş. *Kitâb-ı Mi‘yâr*’ında ta‘rîf idüp dir ki berâ‘at-ı taleb ṭalib taleb-i elfâz-ı ‘uzûbe ve mühezzzebe izhâr eyleye ki memdûḥun ta‘zîmini muḳterine ve ilḥâf ve taṣrîḥden ḥâliye ola belki nefsinde bir taleb olduğunu iş‘âr idüp talebi ne idüğini keşf eylemeye. [101a] Nitekim Ebû Ṭayyib Mütenebbî’nün kavlinde

وفي النَّفْسِ حَاجَاتٌ وَفِيكَ فَطَانَةٌ
847 سَكَوتِي بَيَانٌ عِنْدَهَا وَخِطَابٌ

vâkı‘ olmuştur. Ve berâ‘at-ı taleb ile idmâcuñ beyninde fark oldur ki mütekellim idmâcda me‘âniden bir ma‘nâ ḳaşd ider ve ğarazını ol

846 Maharet konusunda bir talepte bulunmayacağım. Şayet açığa vuramazsam, söz için bir delil serdetmeyeceğim.

847 Nefiste bir takım ihtiyaçlar, sende ise fetânet vardır. Bu fetânet nezdinde benim sükûtum bir beyân ve hitaptır.

ma'nâ zımında idmâc ider ve öyle ihâm ider ki ol ğarazını kaçd itmeye berâ'at-ı taleb ise fakat taleb üzerine makşûddur.

el-'Akd

قَدْ صَحَّ عَقْدُ بَيَانِي فِي مَنَاقِبِهِ
وَإِنَّ مِنْهُ لَسِحْرًا غَيْرَ سِحْرِهِمْ⁸⁴⁸

'Akd hallûn zıddıdır. Zîrâ 'akd menşûruñ nazmı ve hall manzûmuñ neşridür. Ve 'akdün şerâyiğindendür ki nâzım menşûrın cümleten lafzını alup vezn-i şi're dâhil olsun için anda ziyâde ve nokşân eyler ve menşûrın lafzını almayup ma'nâsını alursa envâ'-ı serikâtden bir nev' olur ve 'akd tesmiye olunmaz. İllâ lafzuñ cem'i'sini ahz ve ba'zı nakş ve ziyâde tağyiriyle olur ki bâkî olanı tağyir olandan ekşer ola şol hayşiyet ile ki bâkî kalandan şüret-i cem'i biline. Hâzret-i İmâm-ı Hümâm 'Alî bin Ebî Tâlib *radıyallâhu 'anhuñ* Eş'as bin Qays'a veledinüñ ta'ziyesinde

أَنْصَبِرُ لِلْبُلُوَى غَزَاءً وَحَسْبَةً
فَتَوْجِرَ أَمْ تَسْلُو سُلُوَ الْبَهَائِمِ

خُلِقْنَا رِجَالًا لِّلْتَجَلُّدِ وَالْأَسَى
وَتِلْكَ الْعَوَانِي لِلْبُكَاءِ وَالْمَاتَمِ⁸⁴⁹

buyurdıkları kavl-i şerifini Ebû Temmâm ahz idüp⁸⁵⁰ *إن صبرت صبر* buyurdıkları kavl-i şerifini Ebû Temmâm ahz idüp bu şi'ri 'akd eyledi:

848 Onun menâkıbı hakkında açıklama sözüm gerçekleşmiş oldu. Şüphesiz beyânda onların sihri dışında bir sihir vardır.

849 Salâhî bu beyitleri derkenârda nazmen tercüme etmiştir:

Belâya sabr edersen hasbî me'cûr olasın sen
Behâyimveş yâhud bî-gam olasın sen demâdem

Gam u sabr u celâdet-çün yaradılmış ricâlüz
Nite nıvân yaradıldı berây-ı sabr u mâtem

وَقَالَ عَلِيٌّ فِي التَّعَاذِي لِأَشْعَثِ
 851 وَخَافَ عَلَيْهِ بَعْضُ تِلْكَ الْمَآثِمِ

أَتَضْبِرُ لِلْبَلَوَى عَزَاءً وَحَسْبَةً
 852 فَتُؤْجَرُ أَمْ تَسْلُو سُلُوَ الْبَهَائِمِ

Ve nâzım

[101b] قَدْ صَحَّ عَقْدُ بَيَانِي فِي مَنَاقِبِهِ
 853 وَإِنَّ مِنْهُ لَسِحْرًا غَيْرَ سِحْرِهِمْ

beytinde ⁸⁵⁴البيان لسحراً hadīs-i şerifini ‘ağd eylediği müstağan ‘ani’l-beyândur.

el-Müsāvāt

تَمَّتْ مُسَاوَاةُ أَنْوَاعِ الْبَدِيعِ بِهِ
 855 لَكِنْ يَزِيدُ عَلَى مَا فِي بَدِيعِهِمْ

Fenn-i bedī‘de müsāvāt nev‘ini Kudāme itilāfu’l-lafz ma‘a’l-ma’nādan tefrī‘ eylemiş ve demiş ki fenn-i bedī‘de müsāvāt lafz ma’nāya bir hayşiyet ile mütesāvī ola ki lafz ma’nā üzerine zā’id ve nākış olmaya. Bu ise belāğatdendür ki ba’zı büleğā vaşf itmişlerdür ve demişler ki elfāz me‘ānīsinūn kavālibidür.

850 Hür insanlar gibi sabredek misin yoksa hayvanların unutması gibi unutacak mısın?

851 Ali, Eş’as’a üstün gelmek için söyledi, bu günaha cüret edenler onun hakkında korktu.

852 Musibete huzurla ve ecini hesaplayarak sabredek misin yoksa hayvanların unutması gibi unutacak mısın?

853 Onun menâkıbı hakkında açıklama sözüm gerçekleşmiş oldu. Şüphesiz beyânda onların sihri dışında bir sihir vardır.

854 Beyân’ın bir kısmı sihirdir (Buhârî, Tıbb, 51).

855 Onun hakkındaki bedi’ türlerinin eşitlenmesi tamamlandı ancak onların bed’inde olandan bir fazlası daha var.

Ve ma'lûm ola ki belâgat iki kısımdur. Biri icâz, biri ıtnâbdur. Müsâvât ise iki kısımda bile mu'teberdür. Ammâ icâzı ke-ķavlihi te'âlâ ⁸⁵⁶ ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾ ve ıtnâbı bu ma'nâ üzerine ke-ķavlihi te'âlâ ⁸⁵⁷ ﴿وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ﴾ ve nâzımuñ beytinde müsâvât zâhirdür ki güyâ me'ânisi ķavâlib-i elfâzına dökülmiş ziyâde ve nâķış degüldür.

Hüsnü'l-Hitâm

حُسْنُ إِبْتِدَائِي بِهِ أَرْجُو التَّحَلُّصَ مِنْ
نَارِ الْجَحِيمِ وَهَذَا حُسْنُ مُحْتَمِّي⁸⁵⁸

Fenn-i bedi'de hüsnü'l-hitâma ba'zıları hüsnü'l-maķta' ve ba'zıları hüsnü'l-hâtıme tesmiye eylemişler. Nâzım ve nâşire vâcibdür ki hâtıme-i kelâmını ğâyet ile hüsn kıla. Zîrâ semâ'da bâķi ķalan kelâmuñ âhîridür ve ğâyetü'l-ğâye hüsn-i maķâtı'da Kır'ân-ı 'Azîmü's-Şân'da [102a] havâtım-i suverde vâķi' olandır. Nitekim Süre-i Zilzâl'ün âhîrinde ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ ⁸⁵⁹ vârid olmuşdur. Ve Süre-i Zümer âhîrinde ﴿وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْكَافِينَ﴾ ⁸⁶⁰ vârid olmuşdur. Ve kezâlik Hâzret-i Esedullâhu'l-Ġâlib 'Alî bin Ebî Tâlib *kerremallâhu vechehu ve radıyallâhu 'anh* Mu'âviye'ye olan mektûbınuñ hâtımesinde ذکر ت أن ليس لي ولأصحابي عندك إلا السيف و لقد أضحكت بعد استعبار وإني مرقل نحوك بجحفل من المهاجرين والأنصار وقد صحبتهم ذرية بدرية وسيوف هاشمية عرفت مواقع نصالها في أخيك وخالك وجدك وما

856 "Kısasta sizin için hayat vardır." Bakara, 2/ 179).

857 "Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kısas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın." İsrâ, 17/ 33.

858 Onunla başlamanın güzelliğiyle cehennem ateşinden kurtuluşu umuyorum. İşte bu da hüsn-i hâtımem.

859 "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." Zilzâl, 99/7-8.

860 "Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş'ın etrafını kuşatmış hâlde görürsün. Artık kulların arasında adaletle hüküm verilmiş ve 'Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur' denilmiştir." Zümer, 39/75.

⁸⁶¹ vâkı‘ olmuşdur ki muḳaddemât-ı kelâmuñ netice-i ḥüsniyyesidür. Ve kezâlik Ebû Ṭayyib’ün ḥitâm-ı ḳaşıdesinde

وَلَا حَطَّتْ لَكَ الْهَيْجَاءُ سُورَجًا
وَلَا ذَاقَتْ لَكَ الدُّنْيَا فِرَاقًا⁸⁶²

vâkı‘ olmuşdur. Ve kezâlik şâ‘irün ḥitâm-ı ḳaşıdesinde

بَقَيْتُ حَتَّى تَقُولَ النَّاسُ قَاطِبَةً
هَذَا أَبُو الْيَاسِ أَوْ هَذَا أَبُو الْخَضِرِ⁸⁶³

vâkı‘ olmuşdur. Ve kezâlik Şeyḥ Zeyneddîn İbnü’l-Verdî’nün ḥitâm-ı medîḥ-i nebeviyyesinde

صَلَّى عَلَيْكَ اللَّهُ يَا خَيْرَ الْوَرَى
مَا نَارُ نَوْرٍ مِنْ ضَرِيحِكَ فِي الدُّجَى⁸⁶⁴

vâkı‘ olmuşdur. Ve Şeyḥ Şafiyüddîn’ün ḥüsn-i ḥitâmında

فَإِنْ سَعَدْتُ فَمَدَحِي فِيكَ مُوجِبُهُ
وَإِنْ شَقِيتُ فَذَنْبِي مُوجِبُ النَّقَمِ⁸⁶⁵

vâkı‘ olmuşdur. Ve ‘Amyân’uñ ḥüsn-i ḥitâmında

⁸⁶¹ Benim ve arkadaşlarımın kılıç üstünlüğü var, çünkü sen nasihatten uslanmadın. Ensâr ve Muhâcir’den oluşan büyük bir grupla üzerine hızla geliyorum. Onlar içinde Bedir’den bir zürriyet, Hâşimî kılıçlar var. Onlar senin kardeşinin, dayının ve dedenin kesilecek yerlerini bilirler. O kılıçlar zâlimlere hiç uzak değiller.

⁸⁶² Kavga senin için bir eğer yerleştirmez ve dünya sen(in gitmen)den dolayı ayrılığı tatmaz.

⁸⁶³ İnsanlar hep beraber şöyle diyene kadar kaldım: İşte bu Ebû İlyâs veya işte Ebu’l-Hıdr.

⁸⁶⁴ Allah sana salât eylesin ey insanların en hayırlısı! Senin kabrinden sonra karanlıkta hiçbir ateş parıldamadı.

⁸⁶⁵ Eğer mutlu olduysam (kurtulduysam) sana olan övgüm sebebiyledir. Eğer şakî olduysam bu sıkıntının sebebi benim günahımdır.

لَكِنْ وَإِنْ طَالَ مَذْحِي لَا أَفِي أَبَدًا
فَاجْعَلِ الْعُذْرَ وَالْإِقْرَارَ مُحْتَسَمِي⁸⁶⁶

vârid olmuştur. Ve Şeyh 'İzzeddîn'ün hüsn-i hitâmında

[102b] فَاجْعَلْ لَهُ مُخْلِصًا مِنْ قُبْحِ زَلَّتِهِ
فِي حُسْنِ مُفْتَتِحٍ مِنْهُ وَمُحْتَسَمِ⁸⁶⁷

vâkı' olmuştur. Ve nâzımuñ hüsn-i hitâmında

حُسْنُ إِبْتِدَائِي بِهِ أَرْجُو التَّخَلُّصَ مِنْ
نَارِ الْجَحِيمِ وَهَذَا حُسْنُ مُحْتَسَمِي⁸⁶⁸

vârid olmuştur ki hâtimede bî-naẓırdür. Zîrâ hem hüsn-i ibtidâ hem hüsn-i taḥalluṣ hem hüsn-i ihtitâm nev'lerini tevriye vechiyle ve tertib üzere zıkr eylemişdür.

Ve *Muṭavvel* de zıkr olınduğı üzere mütekellim gerek şâ'ir gerekse kâtib olsun lâyıḳ olan oldur ki kelâmında üç mevzî'de naẓar-ı raḳıḳ ve fıkr-i daḳıḳ eyleye tâ ki ol mevâzi' a'zeb-i lafz üzere ola. Ya'nî tenâfûr ve şaklden ğâyet ba'îd ola. Ve aḥsen-i sebk üzere ola. Ya'nî ta'ḳıdden ve taḳdîm ü te'hîrden ğâyet ba'îd ola. Ve elfâzı cezâlet ve metânet ve riḳḳat selâsete müteḳârib ola. Ve me'ânisi elfâzına münâsib ola. Ya'nî ma'nâ-yı saḥîf libâs-ı elfâz-ı şerîfi iktisâ eylemeye. Ve ma'nâ-yı şerîf libâs-ı elfâz-ı saḥîfi iktisâ eylemeye belki bir ḳâleb-i münâsib ü mülâyime ifrâğ olına. Ya'nî ma'nâ lafza ve lafz ma'nâya münâsib ü mülâyim olan ḳâlebe ifrâğ olına. Ve kelâm eşaḥḥ-ı ma'nâ üzere ola. Ya'nî tenâḳuṣ ve imtinâ' ve muḥâlif-i 'örf ve ibtizâlden ve bunlara beñzer şey'lerden sâlim ola. Ve mütekellimün üzerine muḥâfazası

866 Fakat, övgüm şayet uzayıp giderse asla yetirememişimdir; o zaman özü (hatayı) ikrârı hâtimem eyle.

867 Başlangıcının ve hâtimesinin güzelliğinde yapılacak hatanın çirkinliğinden onu halas eyle.

868 Onunla başlamanın güzelliğiyle cehennem ateşinden kurtuluşu umuyorum. İşte bu da hüsn-i hâtimem.

vâcib olan zıkr-i eşvâķ ve vaşf-ı eyyâm-ı bu‘âdda ve isticlâb-ı meveddet ve mülâyenet-i isti‘âfda ve bunların emsâllerinde elfâz-ı raķîķa isti‘mâl eylemekdür. Pes imdi mevâzi‘-i şelâse-i mezkûrenüñ biri ibtidâdur. Ya‘nî kelâmuñ ibtidâsıdır. Zîrâ sem‘e evvel irişen şavt oldur. Eger a‘zebü’l-lafz ve aḥsenü’s-sebk ve şaḥîḥü’l-ma‘nâ olur ise sâmi‘ ol kelâmı istimâ‘a [103a] iķbâl idüp cem‘isini ḥıfz ider. Ve eger ibtidâ-yı kelâm a‘zebü’l-lafz ve aḥsenü’s-sebk ve eşaḥhu’l-ma‘nâ olmaz ise sâmi‘ kelâmı istimâ‘dan i‘râz eyler gerekse bâķisi ġâyet-i ḥüsnde olsun pes ibtidâ-yı ḥüsñ tezkâr-ı eḥibbe vü menâzilde olur. Nitekim İmru’u’l-Ḳays’uñ kelâmında vâķi‘ olmuştur:

قفا بُكِّ مِنْ ذِكْرِ حَبِيبٍ وَ مَنْزِلٍ
بَسَقَطِ اللَّوَى بَيْنَ الدُّحُولِ فَحَوْمَلِ⁸⁶⁹

Pes munķaṭa‘-ı reml-i raķîķ ve lûy reml-i mu‘avvec-i mültevi ma‘nâsına ve دحول ve حومل ism-i mevzi’lerdür. Ve ba‘zılar bu beyte ķadḥ itmişler. Zîrâ mısrâ‘-ı evvelinde vukûf ve isti‘âf ve bükâ ve istibkâ ve zıkr-i ḥabîb ve menzil ‘azb-i lafz ve sehl-i sebk ile vâķi‘ olmuş ve mısrâ‘-ı şânisi aña müttefik olmamış belki anda elfâz-ı ġarîbe ile me‘ânî-i ḳalîle vâķi‘ olduğundan beynehümâda ‘adem-i münâsebet zâhirdür. Ol ecden Nâbiġa’nuñ

كَلِّنِي لَهُمْ يَا أُمَيْمَةَ ناصِبٌ
وَلَيْلٌ أَفَاسِيهِ بَطِيءُ الْكَوَاكِبِ⁸⁷⁰

bu beyti İmru’u’l-Ḳays’uñ beytinden aḥsendür dinilmiş. Zîrâ İmru’u’l-Ḳays’uñ maṭla‘ında ne ķadar me‘ânî-i keşire var ise daḥi mısrâ‘larında ‘adem-i tenâsübleri var. Ve Nâbiġa’nuñ beytinde ne ķadar me‘ânî-i keşire yoġısa daḥi mülâ‘emet-i elfâz ile mısrâ‘larının beynlerinde tenâsübi var. Ve daḥi ibtidâ-yı ḥüsñ vaşf-ı diyârda olur. Ke-ķavli’s-şâ‘ir:

869 Durun, Dehûl ve Havmel arasındaki Sıktıllivâ‘da sevgili ve onun evinin hatırası için ağlayalım.

870 Beni onlar için yorgun bir şekilde bırak Ey Ümeyme; bir gece ki yıldızların yavaşlığı sebebiyle ona katlanıyorum.

قَضَرُ عَلَيْهِ تَحِيَّةٌ وَسَلَامٌ
871 خَلَعَتْ عَلَيْهِ جَمَالَهَا الْإِيَّامُ

Ve daği ibtidâ-yı hüsni firâkda olur. Ke-ğavli Ebî'î-Ṭayyib:

فِرَاقٌ وَمِنْ فَارَقْتُ غَيْرَ مُرَحِّمٍ
872 وَأَمَّ وَمِنْ أَمَّمْتُ خَيْرَ مُيَمِّمٍ

Ve daği hüsni-i ibtidâ şikâyetde olur. Ke-ğavli'ş-şâ'ir:

فُوَادُ مَا يُسَلِّبُهُ الْمُدَامُ
873 وَعَمْرٌ مِثْلُ مَا يَهْبُ اللَّثَامُ

Ve daği hüsni-i ibtidâ gazelde olur. Ke-ğavli'ş-şâ'ir:

[103b] أَرَيْكَ أَمَّ مَاءُ الْعِمَامَةِ أَمْ حَمْرُ
874 بَغْيِي بُرُودٌ وَهُوَ فِي كَبْدِي جَمْرُ

Ve mütekellime lâîk olan oldur ki taṭayyür ya'nî teşe"üm olınan elfâzdan ictinâb eyleye. Nitekim İbn Mukâtil, Ḍarîr Dâ'î 'Aleviyye yevm-i mihricânda duḥûl eyleyüp

لَا تَقُلْ بُشْرَى وَلَكِنْ بُشْرِيَانِ
875 غُرَّةُ الدَّاعِي وَيَوْمَ الْمَهْرَجَانِ

beytini inşâd eyledikde Dâ'î لَا تَقُلْ بُشْرَى taṭayyür ya'nî teşe"üm 'add idüp Ḍarîr'e ya'nî a'mâya elli aşâ ḍarb idüp 876 اصلاح ادبه ابلغ من ثوابه

871 Ona selam ve tehiyye kusurlu oldu; günler onun için güzelliklerini çıkardı.

872 Ayrılık ve sıkıştırmaksızın ayrıldığı ve anne ve yönelilenlerin en hayırlısına önder olduğum.

873 Gönül, şarabın ele geçiremediğidir; ömür ise peçeyi harekete geçiren şey gibidir (eser, geçer).

874 Ağzımda bir damla ve karaciğerimde şarap olarak seni mi döküyor yoksa bulutun suyunu veya şarabı mı?

875 Bir müjde deme aksine iki müjdedir: Davetçinin en iyisi ve şenlik günü.

dimiş. Ve hüsn-i ibtidānuñ aḥseni maḳṣūda münāsib olan şey'dür. Ya'nî kelāmuñ sebki ol maḳṣūd eclicün olduğına ibtidāda bir işāret ola ki mübtedā maḳṣūdı müş'ir ola. Ve ibtidānuñ maḳṣūda münāsib olmasına berā'at-ı istihlāl tesmiye olunur. Nitekim İbn Muḥammed bin Elḥāzin, Şāḥib bin 'Abbād'ın kızından olan veledini tehniye zımında maḳṣūda münāsib berā'at-ı istihlāl vechiyle inşād eylemişdür beyt:

بُشْرِي فَقَدْ نَجَزَ الْأَقْبَالَ مَا وَعَدَا
877 وَكَوَكَبَ الْمَجْدِ فِي أَفْقِ الْعُلَى صَعَدَا

Ve kezālik Ebu'l-Ferah, Fahru'd-Devle'nün merşiyesinde maḳṣūda münāsib berā'at-ı istihlāl vechiyle inşād eylemişdür:

هِيَ الدُّنْيَا تَقُولُ بِمَلَأَ فِيهَا
878 حِذَارَ حِذَارٍ مِنْ بَطْشِي وَفَتْكِي

اي قتلى بعتة⁸⁷⁹

Ve kezālik Ebū Temmām, Mu'taşım Billāh'a fetḥ-i 'Amūriyye'yi tehniye zımında berā'at-ı istihlāl vechiyle inşād eylemiş. Ḥālbuki ehl-i tencīm zu'm eylemişler ki ol vaktde 'Amūriyye fetḥ olunmaya. Pes ehl-i tencīmüñ kızını ve 'Amūriyye'nün fetḥini berā'at-ı istihlāl vechiyle bu şi'ri inşād eylemişdür:

السَّيْفُ أَصْدَقُ إِنْبَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ
فِي حَدِّهِ الْحَدُّ بَيْنَ الْجِدِّ وَاللَّعْبِ

876 Onun edebi yönünü ıslah etmek ona ödül vermekten daha iyidir.

877 Müjde olsun vaat ettiği gibi yönelme kesildi artık, övgü yıldızı yücelik ufkunda yükselmede.

878 İşte dünya onu dolduran her şeyle şöyle diyor: Dikkat edin! Dikkat edin! Yakaladığım yok ettiğimdir.

879 Yani aniden öldürdüğüm.

يَبُضُّ الصَّفَاحَ لَا سَوْدَ الصَّحَائِفِ فِي
مُتُونِهِنَّ جَلَاءَ الشُّكِّ وَالرَّيْبِ⁸⁸⁰

Ve mevâzi'-i selâse-i mezkûrenün ikincisi hüsn-i taḥalluşdur. Ve taḥalluş teşbib-i kelâmdan [104a] ya'nî ibtidâ vü iftitâh-ı kelâmdan maḫşûda ḥurûcdan 'ibâretdür beynehümâda ri'âyet-i mülâyemet şartıyla ve beynehümâda ri'âyet-i mülâyemet kaydı iktizâbdan ihtirâzdur. Ve taḥalluş nazar-ı raḳîḳ ve fîkr-i daḳîḳ ile diḳḳat olunması lâayık olan mevâzi'-den olması sâmi' iftitâh-ı kelâmdan intikâl-i maḫşûda mürteḳib olduğundan ötürüdür. Eger taḥalluş hüsn olup mütelâyimü't-ṭarafeyn olursa sâmi'e irâs-ı neşât irüp mâ-ba'dını ıṣḡâya i'ânet ider. Ve فبالعكس ya'nî eger taḥalluş beynehümâda ri'âyet-i münâsebet ile hüsn olmayup mütelâyimü't-ṭarafeyn olmaz ise mâ-ba'dını ıṣḡâdan imtinâ' ider.

Andan sonra ma'lûm ola ki müteḳaddimînün kelâmlarında taḥalluş ḳalîldür. Ekser intikâlleri iktizâb ḳabilindendür. Ve ammâ müte'ahḫirîn hüsn-i taḥalluşa ihtimâm eylemişler anda hüsn ve şâ'irin berâ'atına dâll olduğundan ötürü. Nitekim Ebü Temmâm'ın ḳavlinde

يَقُولُ فِي قَوْمَسَ قَوْمِي وَقَدْ أَخَذْتُ
مِنَّا الشُّرَى وَخَطَى الْمَهْرِيَّةَ الْقَوْدَ
أَمْطَلَعَ الشَّمْسُ تَبْغِي أَنْ تَوْمَ بِنَا
فَقُلْتُ كَلَّا وَلَكِنْ مَطْلَعُ الْجُودِ⁸⁸¹

vâki' olmuştur ki nihâyet teşbib olan maṭla'-ı şems talebi ḳaşdından ḥurûc ve maṭla'-ı cûd olan memdûhuñ ḳaşdına ri'âyet-i münâsebet ile

880 Kılıç, haber vermede kitaplardan daha doğrudur. Onun ağzında cidd ile hezl arasını ayırt edici şey vardır. Kılıçlar beyaz ve parlak yani yüzleri aktır, kitap gibi siyah yüzü değildir. Onların yüzünde şek ve şüphe yoktur.

881 Kavmimin derinliklerinde diyor ki: Irmağı ve hızlı deve azığı bizden alınmıştır. Güneşin doğduğu yer bize eşit olmayı mı arzuluyor? Ben de dedim ki: Asla! Aksine cömertliğin doğduğu yerdir.

intikāl eylemiş ki mütelâyimü't-ṭarafeyndür. Ve aḥsen-i taḥalluṣ bir beytde vâkı' olundur. Ke-ḳavli Ebi't-Ṭayyib:

نُودَعُهُمْ وَالْبَيْنُ فِينَا كَأَنَّهُ
فَنَا ابن أبي الهَيْجَاءِ فِي قَلْبٍ فَيَلَقِ⁸⁸²

Pes nihāyet teşbīb olan tevdī'den ḥurūc ve الهَيْجَاءِ بَيْنِي قَنَا ابن أبي teşbihe münāsebet ve mülāyemetiyle memdūḥuñ vaşfına intikāl eylemiş ki mütelâyimü't-ṭarafeyndür. Ve ba'zı kerre teşbīb-i kelāmdan [104b] kelām-ı maḳṣūda mülāyim ve münāsib olmayan şey' ile intikāl olunur ki aña iktizāb dirler iktitā' ve irticāl ma'nāsına. Ve bu iktizāb cāhiliyyet vaḳtinde olan 'Arabuñ ve anları vely iden muḥaḍramīnūñ mezhebidür. Ve şu'arā-yı İslām'uñ ekṣer mezhepleri ne ḳadar taḥalluṣ ise daḥi ba'zı kerre iktizābda anlara teba'iyet eylemişlerdür. Nitekim şu'arā-yı İslāmiyyeden Ebū Temmām'uñ şi'rinde vâkı' olmuştur:

لَوْ رَأَى اللهُ أَنَّ فِي الشَّيْبِ خَيْرًا
جَاوَزَتْهُ الْأَبْرَارُ فِي الْخُلْدِ شَيْبًا⁸⁸³

didikden sonra

كَلَّ يَوْمَ تُبْدِي صُرُوفُ اللَّيَالِي
خَلَقًا مِنْ أَبِي سَعِيدٍ رَغِيئًا⁸⁸⁴

ḳavline intikāl eyledi ki beynehümāda münāsebet ve mülāyemet yokdur. Ve ḥamdeleden sonra بعد اما ḳavli taḥalluṣa ḳarīb olan iktizābdan ba'zıdır. Zīrā Ḥazret-i Allāhu te'ālāya ḥamd ve Resūlullāh ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem ḥazretlerine selāmdan kelām-ı aḥere intikāldür. Egerçi beynehümāda ri'āyet-i mülāyemet yokdur lâkin

882 Onlara veda ediyoruz aramızda açıklık olarak; sanki İbn Ebi Heycā kalpte bir yer ele geçirmiş de uğruyor.

883 Şayet Allah ihtiyarlıkta bir hayır murat etseydi, iyiler ölümsüzlük konusunda ihtiyarlıkla mücadele ederdi.

884 Ebū Sa'id'den istenen bir yaratılış olarak her gün gecelerin felaketleri açığa vuruyor.

taḥalluşa şol vechden müşâbih olur ki mā-ḳabline irtibât ve ta'lik ıḳşad itmeksizin füc'eten bir kelâm-ı âḫer irâd itmeyüp belki اما بعد lafzını beynehümâyâ nev'an irtibât ve münâsebet için irâd eyledi ki ma'nâsı dimek olur kelâm-ı lâhik kelâm-ı sâbıḳa irtibât ıḳşadından ötüri ki اما بعد lafzı faşl-ı ḫiṭâbdur.

‘Ulemâ-yı beyân icmâ‘ eylemişler ki faşl-ı ḫiṭâb اما بعد lafzıdır. Zîrâ mütekellim kelâmını zî-şân olan zıkrullâh ve taḥmîd ile iftitâḫ idüp andan ğaraż-ı mesbûḳun ileyh ḫurûc murâd eyledikde ğaraż-ı maḳşûd ile zıkrullâh beynini اما بعد lafzı faşl ider. Ve daḫi beynehümâda ḫâḫ olan kelâm taḥalluşa ḳarîb iḳtizâbdan ba‘zıdır. Nitekim [105a] Cenâb-ı Ḥaḳ ehl-i cenneti zıkrden soñra ⁸⁸⁵ ﴿هَذَا وَإِنْ﴾ buyurdı. Egerçi iḳtizâbdandur lâkin anda nev'an irtibât vardır ki ḫâḫ'dan soñra olan vâv-ı ḫâliyedür ve lafz-ı ḫâḫ yâ mübtedâ-yı maḫzûfuñ haberidür ki taḳdîr ḫâḫ olur yâḫûd maḫzûfu'l-ḫaber olan mübtedâdur ki taḳdîri ḫâḫ olur. Ve ba'zı kerre ḫâḫ'nuñ ḫaberi mezkûr olur. Nitekim Cenâb-ı Ḥaḳ cemî'-i enbiyâyı zıkr maḫallinde anuñ ‘aḳîbinde cenneti ve ehlini zıkr murâd itmekle ⁸⁸⁶ ﴿هَذَا ذِكْرٌ وَإِنْ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنٌ مَّآبٍ﴾ buyurdı. İbn Eşîr dimiş ki bu maḳâmda lafz-ı ḫâḫ şol faşldandur ki vaşldan aḫsendür. Zîrâ ḫâḫ bir kelâmdan bir kelâm-ı âḫere ḫurûc beyninde ‘alâḳa-i ḳaviyyedür. Andan soñra dimiş ki bu şol faşl-ı ḫiṭâbdandur ki mevḳi' yöninden taḥalluşdan aḫsendür. Ve kâtibüñ bir ḫadîşden bir ḫadîş-i âḫere intikâl murâd eyledikde ḫâḫ ḳavli daḫi taḥalluşa ḳarîb olan iḳtizâbdandur. Lafz-ı eyzan daḫi bu ḳabildendür.

Ve mevâzi'-i şelâse-i mezkûrenüñ üçüncisi intihâ-yı kelâmdur. Pes belîğa vâcibdür ki kelâmını aḫsen-i ḫâtime ile ḫatm eyleye. Zîrâ sâmi'üñ eñ soñra sem'ine girecek ve ḳalbinde mürtesem olacaḳ kelâm oldur. Eger muḫtâr ve ḫüsn olur ise sem' anı ḳabûl idüp anuñla istizâz ve sebḳat iden taḳşîri cebr eyler. Ve eger intihâ-yı kelâm bunuñ ḫilâfınca olur ise ḳabûl ve istilzâz ve cebr noḳşânda ‘aksi üzere olur. Ve intihâ-yı kelâmuñ aḫseni intihâ-yı kelâmı müş'ir olandur. Ḥattâ

885 “Bu böyle; ama azgınlara kötü bir gelecek vardır.” Sâd, 38/ 55.

886 “İşte bu, bir hatırlatmadır. Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır.” Sâd, 38/ 49.

sāmi‘ kelām-ı āhire muntazır olmaya. Nitekim kavlı-i şā‘irde vāki‘ olmuştur:

[105b] بَقِيْتُ بَقَاءَ الدَّهْرِ يَا كَهْفَ أَهْلِهِ
وَهَذَا دُعَاءٌ لِلْبَرِيَّةِ شَامِلٌ⁸⁸⁷

Ya‘nī senūn beḳān du‘āsı beriyye için du‘adur. Zīrā senūn beḳān anların sebab-i emni ve ni‘meti ve şalāh ḥālidür. Ve müteḳaddimīn bu nev‘de ‘ināyetleri ḳalīl olmuş ve müte‘ahḥirīn ri‘āyetinde müctehidīn olup ve ḥüsn-i maḳṭa‘ ve berā‘at-ı maḳṭa‘ daḥi tesmiye eylemişler. Ve cemī‘-i suverin fevātiḥi ve ḥavātimi belāḡatden aḥsen ve ekmel vüḥū üzere vārid olmuşdur. Zīrā eger fevātiḥ-i suverin cümeline ve müfredātına nazar eyleseñ belāḡatden ve tefennünden ve envā‘-ı işāretden bir şey’ görürsün ki künh-i vaşfindan ‘ibāret ḳāşır olur. Ve eger ḥavātīm-i suvere nazar eyleseñ ḡāyet-i ḥüsn ve nihāyet-i kemāle bulursun ed‘iye ve veşāyā ve mev‘ize ve taḥmīd ve va‘d ve va‘id beynlerinde vāki‘ olduğundan ötüri. Ve bunların ḡayrıları olan şol ḥavātīm gibi ki andan şoñra nüfūsda bir şey’ bāḳī ḳalmaz ki şey’-i āḥere teşevvuk ve taṭallu‘ eyleye.⁸⁸⁸ و كيف لا

Hālbuki kelāmullāh ‘azze ve celle belāḡatden ṭaraf-ı a‘lāda ve feşāḥatden ḡāyet-i ḳuşvādudur ki maşāḳı‘-ı büleḡāyī i‘cāz ve şaḳāşıḳ-ı fuşāḥāyī iḥrās eylemişdür. Vaḳtā ki bu nev‘ ba‘zı ezhāna nisbetle mertebe-i ḥafāda oldıysa şol ḥayşiyet ile ki ba‘zı suverūn iftitāḥı zıkr-i aḥvāl ve ifzā‘ ve aḥvāl-i küffār ve emşāli ile vārid olmuşdur. Ke-ḳavlihi te‘ālā⁸⁸⁹ ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ ve ke-ḳavlihi te‘ālā⁸⁹⁰ ﴿تَبَّتْ يُدَا أَبِي لَهَبٍ﴾ ve ḡayri zālik. Ve ḥavātīm-i ba‘z-ı suver

887 Ey mağara ehli! Zamanın bekası, bāki kaldı ve bu bir du‘adır bütün insanları kapsayan.

888 Nasıl olmasın!

889 “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.” Hacc, 22/1.

890 “Ebû Leheb’in elleri kurusun! Kurudu zaten” Tebbet, 111/1.

daği kezâlikdür. Ke-ğavlihi te‘âlâ ⁸⁹¹﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾⁸⁹² ve naḥvu zâlik.

Ve'l-ḥâşıl iftitâḥ-ı suver ve ihtitâmında vâkı‘ olan [106a] ḥüsn-i ibtidâ ve ḥüsn-i hitâm ba‘zı ezhâna nisbetle derece-i ḥafâda olduğundan ‘ilm-i me‘ânî vü beyânda mezkûr olan aḥkâma tezekkür ve te‘emmül ile zâhir olur. Zîrâ her maḳâmuñ bir maḳâli vardır ki anda gayrısı ḥüsn olmaz ve biri ol birinüñ maḳâmına ḳâ‘im olmaz.

بلغ إلى ههنا اختتام المقدمة في البديعيات
و بعدها نشرع الى شرح المقامات
بعون الله رفيع الدرجات⁸⁹³.

Temmet

891 “Gazap ettiğin ve sapıtmışlardan başka!” Fatiha, 1/1.

892 “Senin şanın yücedir, soyu kesik olan O’dur” Kevser, 108/3.

893 Bediyyât hakkında olan Mukaddime kısmı burada tamamlandı. Bundan sonra, Yüce rütbeli Allâh’ın yardımıyla *Makâmât-ı Hamîdiye* şerhine başlıyoruz.

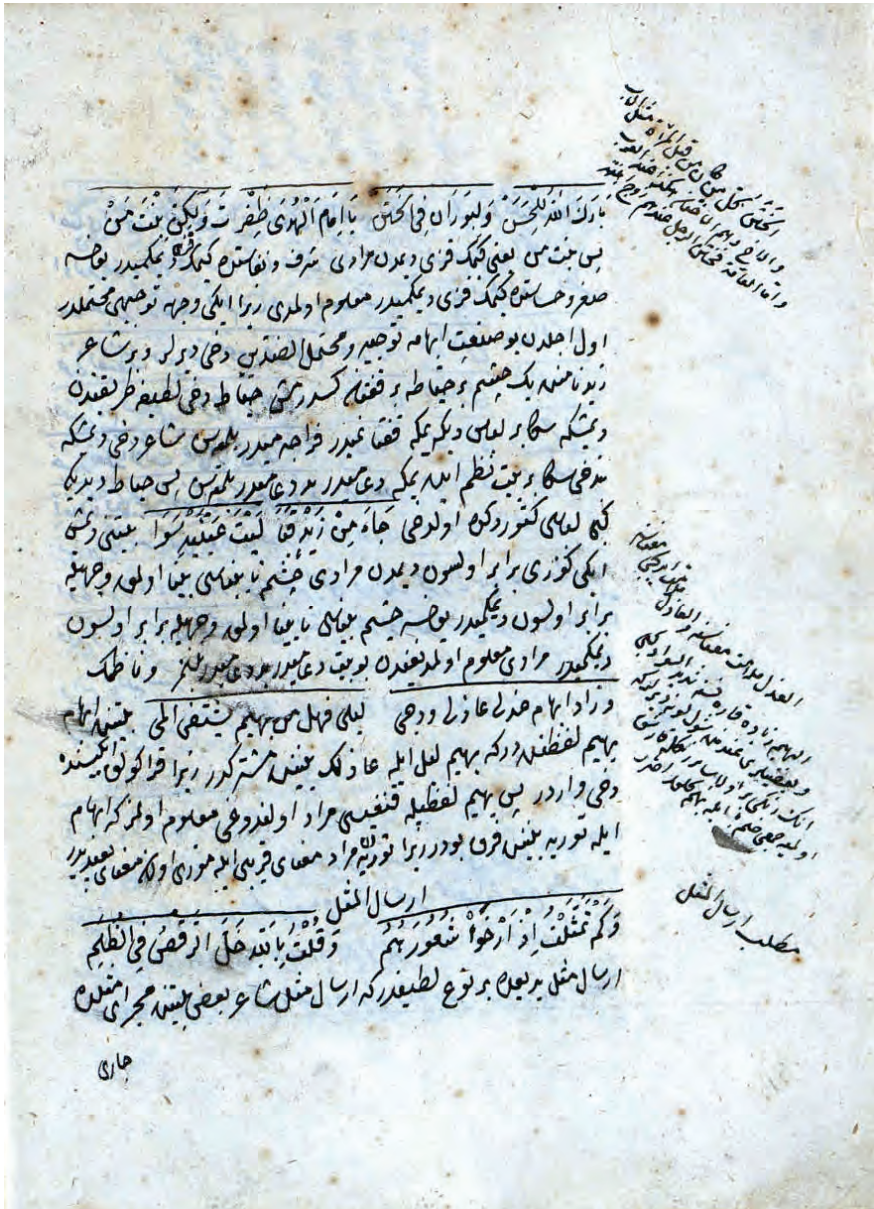
KAYNAKÇA

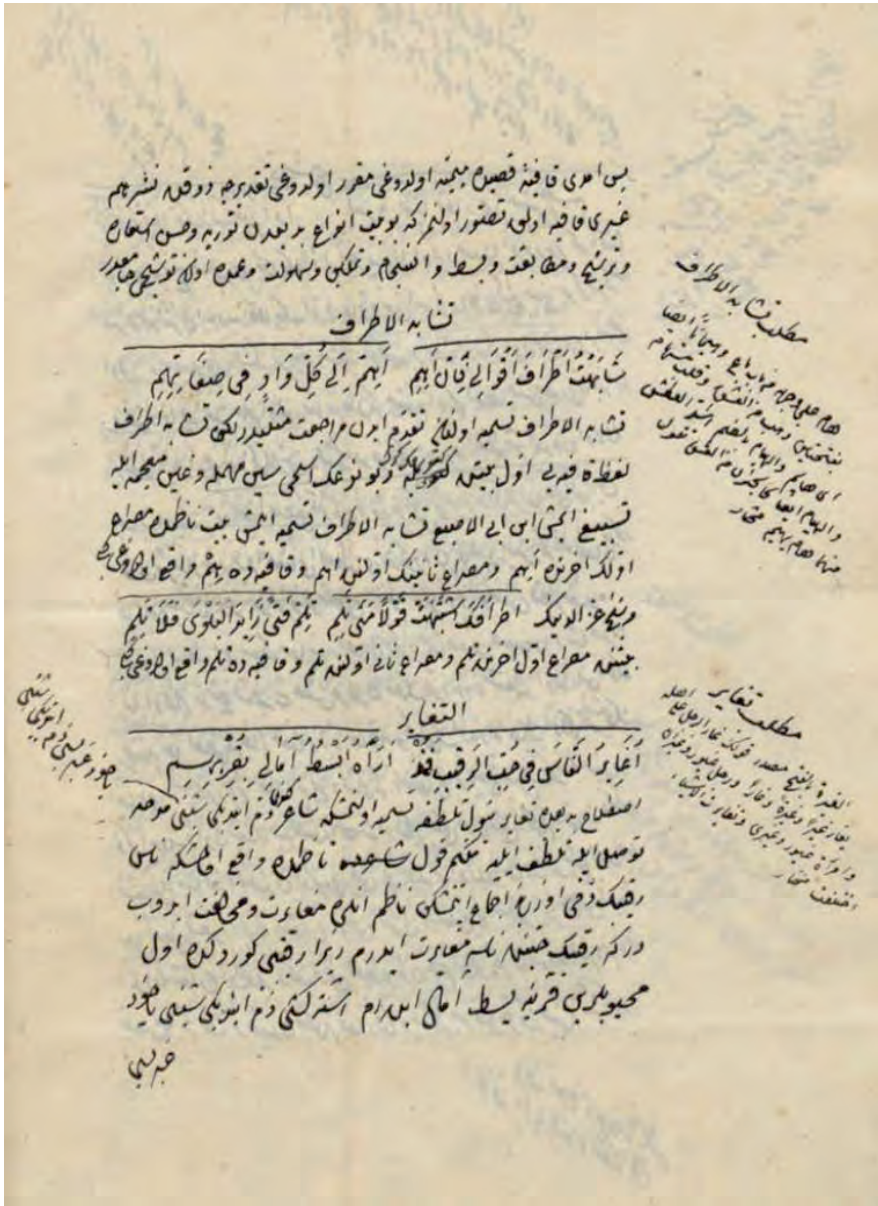
- Abdullâh Salâhaddîn Uşşâkî, *Şerh-i Şâfiye*, Adana İl Halk Kütüphanesi 889.
- AÇAR, Bedriye Gülay (2012), *Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Türkçe Divanı ve İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AKKUŞ, Mehmet (1992), “Edebiyatımızda Regâibiyye ve Salâhi'nin Matla' u'l-Fecr'i”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXII, 1992, s. 129-153.
- AKKUŞ, Mehmet (1998), *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ALBAYATI, Mohammad Sami Jabar (2018), *Safiyuddîn el-Hillî'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Bed'iyye Kasidesinin İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ARICI, Resul (2006), *Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ARVAS, Muhammed Mekki (2014), *Salâhî Abdullah Uşşâkî'nin Risâle-i Kudsiyye Tercümesi'nin Transkripsiyonu ve Tahlili*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AYDEMİR, Yaşar (2004), “Salâhî'nin Üsküdarlı Nasûhî Efendi'nin Bir Gazelini Şerhi”, *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003 Bildiriler Kitabı)*, C. 2, İstanbul, s. 392-403.
- BELenkUYU, Bekir (2015), “Edebiyatımızda Esmâ-i Nebî-Paygamberimiz (S.A.V.)'in İsimleri- ve Esmâ-i Nebî Metinleri”, *Turkish Studies*, Volume 10/4, s. 167-197.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1898), *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Tercüme-i Ahvâli*, İstanbul.

- Bursalı Mehmed Tâhir (1914), *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, C. 1, İstanbul.
- CENGİZ, Muammer (2015), “Mahmûd Şebüsterî’ye Nisbet Edilen Mir’âtü’l-Muhakkikîn Adlı Eserin Abdullah Salâhî Uşşâkî Tarafından Yapılan Tercümesi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 35, İstanbul, s.269-299.
- CEYHAN, Semih (1998), *Abdullah Salâhî Uşşâkî’nin Vücûd Risâleleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- CEYHAN, Semih (2009), “Salâhî Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, s. 17-19.
- CEYHAN, Semih (2011), “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî’nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 25, s. 113-172.
- CUNBUR, Müjgan (2007), “Salâhî”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. VII, Ankara, 2007, s. 465.
- DELİKTAŞ, Süleyman (1990), *Salâhaddîn-i Uşşâkî ve Kasîde-i Hamriyye Şerhi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Fatîn Davud (2017), *Hâtîmetü’l-Eş’âr (Fatîn Tezkiresi)*, (Haz. Ömer Çiftçi), Ankara, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 19. 04. 2019).
- GEREK, Melek (2017), *Salâhî Abdullah-ı Uşşâkî’nin Manzûme-i Mevlid ve Mîrâv-ı Nebî Adlı Eserlerinin Tenkitli Metinleri*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir.
- HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah (1992), “Bedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, s. 320-322.
- İBN HİCCE (2009), *Hizânetü’l-Edeb ve Gâyetü’l-Ereb*, 2 Cilt, Mektebetü’l-Asriyye Yayınları, Beyrut.
- KARAASLAN, Nasuhi Ünal (1999), “İbn Hicce”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul, s. 65-66.

- KELEŞ, Hafize (2008), *Selahaddin-i Uşşakî ve Türkçe Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KILIÇ, Ali İhsan (2012), “Abdullah Salâhî Uşşakî’nin Risâle-i Usûl ü Evrâd-ı Uşşakîyye’si”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 30, s. 187-200.
- KILIÇ, Hulûsi (1992), “Bedîyyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, s. 323-324.
- KÜÇÜKSARI, Mücahit (2018), *İbn Hicce el-Hamevî ve Divânı (Edisyon-Kritik)*, Palet Yayınları, Konya.
- MARANGOZOĞLU, İzzet (2005), *Arap Edebiyatında Bedî‘ ve Bedî‘iyyât*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Sadullah Enverî, *Târih-i Enverî*, Millet Kütüphanesi, No: 067.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2004), “Salahaddîn-i Uşşakî’nin Belagat ile İlgili Eseri ve Bu eserdeki Edebi Terimler”, *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 31, s. 281-318.
- SONA, Fatih (2013), “Abdullah Salâhî’nin Hazreti Hasan ve Hüseyin’i Övgüsü: Hilye-i Haseneyn”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 66, s. 77-104.
- SOYSALDI, İhsan (2002), *Salahaddin-i Uşşakî’nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Şemseddîn Sâmî (1893), *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, C. IV, İstanbul.
- YILDIRIM, Yusuf (2015), “Salâhî-i Uşşakî’nin Kasîde-i Münferice Tercümesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIX, S. 1, s. 87-108.

EK 4 Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi nr. 1495'te kayıtlı nüshanın başı